

**KELİMELERİN ANLAM YAKINLIĞI DERECELERİNE GÖRE NÂBÎ
DİVÂNI'NDA YAKIN ANLAMLILIK**

Elif ARI

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Haziran, 2018

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

**BU TEZ BAP KOORDİNASYON BİRİMİ 2017/TP052 NUMARALI PROJE TARAFINDAN
DESTEKLENMİŞTİR.**

**KELİMELERİN ANLAM YAKINLIĞI DERECELERİNE GÖRE
NÂBÎ DİVÂNI'NDA YAKIN ANLAMLILIK**

Elif ARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

UŞAK

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2018

ÖZET

KELİMELERİN ANLAM YAKINLIĞI DERECELERİNE GÖRE NÂBÎ DİVÂNİ'NDA YAKIN ANLAMLILIK

Elif ARI

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Haziran, 2018

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Anlambilimin tartışmalı konularından biri “anlam aynılığı” konusudur. Anlamın aynılığı konusu anlambilimde “eş anlamlılık/eşanlamlılık” adı ile ele alınmaktadır. Konu genel anlamda sözcük eş anlamlılığı ile sınırlandırılmıştır. Anlambilim çevresinde konu ile ilgili pek çok tartışma bulunmaktadır. Tartışmaların iki tarafı bulunmaktadır: Bir dilde “eş anlamlılık” durumunun varlığını kabul edenler ve etmeyenler.

Bir dilde aralarında hiçbir fark olmaksızın iki sözcüğün aynı anlamı ifade etmesi mümkün değildir. İki veya daha fazla dilsel formun aynı anlama gelemeyeceği görüşü ile bu çalışmada “yakın anlamlılık” terimi tercih edilmiştir. Ayrıca, anlam yakınlığı sadece sözcüklerle sınırlı değildir. Dilde anlamlı her birim arasında anlam yakınlığı görülebilir.

Bu çalışmada, konu üzerindeki tartışmalar irdelenerek “yakın anlamlılık” konusu detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Anlam yakınlığının bağlam içinde incelenmesi gerekliliği ile örnek metin üzerinden yakın anlamlılık değerlendirilmiştir. Anlam yakınlığı göz önünde bulundurularak, Nâbî Divân’ından seçilen beyitlerde sözcük, sözcük üstü ve sözcük altı düzeyinde yakın anlamlılık örnekleri incelenmiştir. İncelemelerde sözcüklerin neden “eş” anlamlı olamayacağı

açıklanmaya çalışılmıştır. Bu örnekler arasında sözcük düzeyinde olanlardan bazıları seçilmiştir. Bu sözcüklerin (sözlük anlamları göz önünde bulundurularak) birbirlerine yakınlık oranları tespit edilerek listelenmiştir. Bu oranlar, sözcüklerin sözlük anlamları bakımından birbirlerine ne kadar yakın ve ne kadar uzak olduklarını göstermektedir.

Burada, dilde anlamlı birimler arasında eşsüremli bir aynılığın olmadığı örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan, anlam üzerinde yapılacak çalışmalarda matematiksel verilerin bir kıstas olamayacağı gerçeği ile anlambilimin problemlerinden biri olan “eş anlamlılık” tartışmalarına “anlam” düzeyinde dâhil olmaya çalışmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yakın Anlamlı, Eş Anlamlılık, Nâbî, Anlambilim, Bağlam.

ABSTRACT

SYNONYMY IN NABÎ'S DİVAN BY MEANING PROXIMITY OF MEANING TO WORDS

Elif ARI

Department of Turkish Language and Literature

Uşak University Institute of Social Sciences/June, 2018

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

One of the discussed issues of semantics is “meaning of sameness”. The “meaning of sameness” is semantically termed “synonymy”. The subject is generally limited to “word synonymy”. In semantic environment, there are many discussions on this subject. There are two sides to the discussions: Those who accept the existence of the “synonymy” situation on the one hand and those who do not.

It is not possible for two different words to have the same meaning without a distinction between them. With the fact that two or more linguistic forms can not have the same meaning, the term “close meaning” is preferred in this study. In addition, close meaning is not limited to words only. Close meaning can be seen between each meaningful unit in a language.

In this study, discussions on the subject were examined and "close meaning" was tried to be explained in detail. With the necessity to examine close meaning in context, close meaning was assessed through a sample text. Considering the closeness of meaning, examples of close meaning in word, supra-word and sub-word levels were examined in couplets selected from the Nâbî Divân. In the examinations, it was tried to explain why words can not be synonymy. Among these examples,

some of the word-level ones were selected. The proximity rates of these words (considering dictionary meanings) were determined and listed. These ratios show how close and far they are to each other in terms of their (words) dictionary (lexical) meanings.

Here, it was tried to explain through examples where there is no synchronic sameness among the meaningful units in the language. In addition, it is tried to explain that there is no synchronic sameness among the meaningful units in the language. On the other hand, with the fact that mathematical data can not be a criterion when in the studies to be done on meaning, it is intended to be included at the level of “meaning” in the debates of synonymy which is one of the problems of semantics.

Key Words: Close Meaning, Synonymy, Nâbî, Semantics, Context.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 164008004 No'lu öğrencisi Elif ARI'nın "Kelimelerin Anlam Yakınlığı Derecelerine Göre Nâbi Divan'ında Yakın Anlamlılık." adlı tezi .... /.... / ..... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof.Dr. Ahmet AKÇATAŞ	
Üye	: Doç.Dr. Cüneyt AKIN	
Üye	: Dr.Öğr.Üy.Meriç GÜVEN	
Üye	: Dr.Öğr.Üy.Selcen ÇİFCİ	
Üye	: Dr.Öğr.Üy.Derya ÖZCAN	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlık sürecinde gerek bilgisiyle gerekse yol göstericiliği ile bana destek olan sayın Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ hocama şükranlarımı sunarım.

Çalışmanın yöntem ve teknik bölümünde bana bilgisiyle yol gösteren ve yüzdeler oranları hesaplama konusunda bana sağladığı kolaylıklarla desteğine minnettar olduğum sayın hocam ve sevgili arkadaşım Doç. Dr. Mehmet Güray ÜNSAL'a sonsuz teşekkürler.

Bu zor süreçte benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, beni yalnız bırakmayan sevgili arkadaşım Osman'a, beni cesaretlendiren, sıcaklığıyla hep yanımda olan ve bütün bunalımlarımı bıkmadan çeken sevgili kedim Mivzi'ye teşekkür ederim.

Çalışmanın hazırlık sürecinde birçok kaynak kitabından faydalandığım Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi'ne minnettarım. Ayrıca Uşak Üniversitesi Kütüphanesi görevlilerine desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, sosyal bilimlere gönül veren herkese teşekkür ederim.

Elif Arı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Elif Arı
Doğum Yeri ve Tarihi : Mersin 1991
Ortaöğretim ve Lise : Mardin Anadolu Lisesi
Lisans Mezuniyeti : Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

İletişim Bilgileri

E-posta : poetika_00@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
ÖZGEÇMİŞ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: ANLAMBİLİM	4
1.1 Anlambilimin Tarihi.....	5
1.2. Synonymy	12
1.2.1. Terim Sorunu	12
1.2.2. Tanımlar, Görüşler ve Tartışmalar.....	14
2. BÖLÜM: Yakın Anlamlılık.....	37
2.1. Yakın Anlamlılığın Oluşma Nedenleri.....	38
2.2. Yakın Anlamlılığın Oluşma Şekilleri	39
2.2.1. Çok Anlamlılık ve Yan Anlamlılık	41
2.2.2. Benzetmeler (Teşbih, Simile).....	43
2.2.3. Aktarmalar	43
2.2.3.1. Deyim Aktarmaları (Eğretileme, Metaphor).....	44
2.2.3.2. Ad Aktarmaları (Metonymy, Mecaz-ı Mürsel)	44
2.2.4. Terimler (Term)	44
2.2.5. Tabu ve Örtmeceler (Taboo, Eupheism).....	46
2.2.6. Argolar (Argot).....	48
2.2.7. Gramatik Unsurlar	49
2.2.8. Alıntı Sözcükler	49
2.2.9. Dile Yapay Müdahale	50
2.2.10. Plaza Dili-Özentilik	53
2.3. Tasnifler	54
2.3.1. Sözcük Yakın Anlamlılığı.....	58
2.3.1.1. Köken Dil Bakımından Yakın Anlamlılık.....	58
2.3.1.2. Anlam ve Kullanım Bakımından Yakın Anlamlılık.....	59
2.3.2. Tümce Yakın Anlamlılığı	60

2.3.3. Sözcük Altı Düzeyde Yakın Anlamlılık.....	60
2.3.4. Karma Yapılar	61
Yusuf Nâbî.....	62
Yöntem ve Teknik	65
3. BÖLÜM: NÂBÎ DİVÂNİ'NDA YAKIN ANLAMLI ÖRNEKLER	67
3.1. Metin ve İnceleme	67
3.1.1. Değerlendirme	293
3.2. Yakın Anlamlılık Oranları.....	296
3.2.1. Kullanılan Yöntem ve Teknik	296
3.2.2. Amaç.....	296
3.2.3. Sınırlılıklar.....	297
3.2.4. Tablo.....	299
3.2.5. Değerlendirme	301
SONUÇ VE ÖNERİLER	307
KAYNAKLAR.....	310
ÖRNEKLER LİSTESİ.....	315

GİRİŞ

Anlambilimin tartışmalı konularından biri “anlam aynılığı” konusudur. Literatürde *eş anlamlılık*, *anlamdaş* ve *yakın anlamlılık* olarak adlandırılan terim sözcük düzeyinde incelenmektedir. Yerli ve yabancı araştırmacıların bu konuda farklı görüşleri bulunmaktadır. Sözcükler arasında, anlam bakımından bir eşitliğin olup olamayacağı ve eğer varsa böyle bir eşitliğin ne derece mümkün olduğu tartışmaları, konunun bir problemin de ötesinde bir dilde böyle bir durumun var olup olmadığı gerçeği irdelenmektedir.

Bir dilde eşsüremli olarak aynı duyguyu, düşünceyi, durumu ya da olguyu ifade için farklı formlara sahip “*aynı*” anlamlar var mıdır? Eğer varsa; dil konuşuru bu aynılık karşısında nasıl bir konuşma davranışında bulunur? Dilin anlam boyutu kendisini farklı dilsel formlara neden kopyalar? Anlam aynılığının kıstasları nelerdir ve nasıl belirlenir? İki veya daha fazla dilsel formun aynı anlamına kim veya ne karar verir? Eğer yoksa; benzer anlamlı ifadeler nasıl açıklanır? Dil, anlamı nasıl ve neden tekleştirir? Dil konuşurunun benzer anlamlar karşısındaki tutumu nedir? Benzer anlamlar nasıl belirlenir?

Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Ancak, cevaplamak kolay değildir. Öncelikle konuya nasıl yaklaşılması gerektiğine karar verilmek önem taşımaktadır. Bu noktada, dilin eşsüremli olarak iki veya daha fazla dilsel formunun aynı anlamı ifade etmeyeceği, edemeyeceği ve etmeyi kabul etmeyeceği gerçeği ile bu konuya, bu çalışmada anlam yakınlığı şeklinde yaklaşılmıştır.

Konu, sözcüklerin kullanımı, yani bağlam esaslı incelenmelidir. Çünkü anlam, kullanımla ortaya çıkar. “*Eş anlamlı*” olarak belirtilen sözcüklerin bağlam içindeki kullanımları incelenmeden bir tanım ve kapsam ortaya koymak ve konunun teorik boyutunu tartışmak mümkün değildir. Diğer yandan, anlam sadece sözcükle ilgili değildir. Bu nedenle sözcükle sınırlandırılmaz. Sözcük ve sözlük düzeyli araştırmalar konuyu sınırlandırmaktadır

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak, bu çalışmada anlambilimin bu alt problemine bağlamı esas alan teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Nâbî'nin Divânı'ndan hareketle yakın anlamlılık örnekleri incelenmiş ve “eş anlamlılık” tartışmalarına “yakın anlamlılık” yaklaşımı ile dâhil olmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın bu problemin bütün sorunlarını çözme ve bütün sorularını cevaplama iddiası yoktur. Bu problemin kendi içindeki sorunlarına değinmek ve konuya yeni bakış açıları getirerek anlabilime katkı yapmak amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın esas amacı, dilin anlamlı yapıları arasında anlamca bir eşitliğin olamayacağını bağlam esaslı örneklerle ortaya koymaya çalışmaktır. Başka bir deyişle, bir dilde “eş anlamlı” olarak nitelenen dil yapılarının sözlük esaslı tespit edilemeyeceğini, bağlam içinde kullanımlarının aralarındaki anlam ayrımlarını ortaya koyabileceği gerçeğini ortaya koymaktır.

Yakın anlamlılık konusunun bağlam içinde değerlendirilmesi amacıyla örnek bir metin belirlenmesi sürecinde pek çok metin incelenmiştir. Nâbî Divânı'nın bu çalışmanın örnek metni olarak seçilmesinin temel nedeni Divân'ın içerdiği beyitlerin nicelik bakımından bu çalışma için yeterli veri sunacağı düşüncesidir. Nâbî'nin şiir dilinin zenginliği de göz önünde bulundurulmuştur.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesi verilmiştir. Yerli ve yabancı araştırmacıların görüşleri ve konu hakkındaki tartışmalar genel hatlarıyla verilmiştir. Bu görüş ve tartışmalar göz önünde bulundurularak bu çalışmada neden “yakın anlamlılık” terimi kullanıldığı açıklanmaya çalışılmış ve literatürde “eş anlamlılık” adı altında incelenen konunun sorunları ve eksikleri saptanmıştır.

İkinci bölümde bu sorun ve eksiklikler göz önünde bulundurularak yakın anlamlılık konusunun teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Bu teorik çerçeve sadece örnek metinle varılan teorik bilgilerle sınırlandırılmamıştır. Dilin hem tarihi hem de güncel durumu göz önünde bulundurularak genel bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Bu teorik çerçeve içerisinde yakın anlamlılığın oluşma nedenleri ve oluşum şekilleri ayrıntıları ile verilmiş ve yakın anlamlılık konusu hakkında bir tasnif denemesi ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde Nâbî Divânı'nda belirlenen yakın anlamlı örnekler incelenmiştir. Bu bölüm kendi içinde iki ayrı alt bölüme ayrılmaktadır. Her iki alt bölümde kullanılan yöntem ve tekniğin ayrı olması nedeniyle ve yapılan incelemelerin daha kolay anlaşılabilmesi için her iki bölümün giriş kısmında o bölüme ait yöntem ve teknik verilmiştir. Birinci bölümde belirlenen örneklerin buldukları bağlamlar ve sözlük anlamları verilerek örneklerin bağlam içindeki durumları ile aralarındaki anlam yakınlığı açıklanmıştır. Bu incelemenin sonucunda genel bir değerlendirme verilmiştir. İkinci bölümde ise seçilen 55 örnek sözcük çiftinin sözlük anlamları ile oluşturulan anlam yakınlığı oranları yüzdelik olarak tablo halinde sunulmuştur. Ayrıca bu bölüme ait sınırlılıklar bu bölümün başında verilmiştir. Burada amaç, sözcüklerin sözlük karşılıklarının onların anlam yakınlığını belirlemede kıstas olamayacağını göstermektir. Tespit edilen oranlar örneklerin inceleme bölümü ile karşılaştırılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Üçüncü bölümün iki ayrı alt bölümünde farklı yöntem ve tekniğin kullanılması gerekli görüldüğünden genel bir yöntem ve teknik çalışma içinde verilmeyip ayrı ayrı yöntem ve teknik başlıkları oluşturulmuş ve ilgili bölümlerin başlarına eklenmiştir.

Bu çalışmada her üç bölüm ve üçüncü bölümün her iki alt bölümünün sonunda o bölümle ilgili varılan sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu sonuçlar yorumlanıp bir sonraki bölümle ilişkilendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ve varılan sonuçlar genel olarak sonuç bölümüne eklenmiş ve bu sonuçlar neticesinde bazı öneriler sunulmuştur.

Örneklerin inceleme bölümünde Kubbealtı Sözlüğü kullanılmıştır. Bu sözlüğün misalli bir sözlük olması belirlenen örneklerin anlam yakınlığını kolaylaştırmıştır. Gerekli görüldüğünde farklı sözlüklere de başvurulmuştur.

Anlambiliminin sorunlarının ve eksiklerinin saptanması gerekmektedir. Bu sorunlara yeni bakış açıları getirmek dilbilim çalışmaları için önem arz etmektedir. Türk anlambiliminin de sorunlarından biri olan “yakın anlamlılık” konusu tartışılmalı bir sorundur. Bu çalışma, “yakın anlamlılık” sorunun Türk anlambiliminde yeteri kadar ele alınmadığı düşüncesi ile oluşturulmuştur.

1.BÖLÜM: ANLAMBİLİM

Dilin, düşüncenin, davranışın, olgunun ve yaratının özünde var olan ve ondan bağımsız olmayan anlam, tek bir disipline ait olmayan ve zorunlu olarak var olan bir kavramdır. Anlam (Türkçe Sözlük, 2005), “ Bir kelimededen, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva, valör. “ ve “Bir önermenin, bir tasarının, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey.” şeklinde genel tanımların dışında birçok disiplin içinde farklı şekillerde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır.

Anlama ilişkin sorunlar dilbilimin yanı sıra felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim gibi birçok bilimi de ilgilendirir (Vardar 2007:18).

P. Guiraud (1999:15-17), anlambilimi genel olarak üç ayrı bilime bağlar: ruhbilim, mantık ve dilbilim. Bu üç bilim de göstergelerin anlamlama ve anlam sorunlarıyla ilgilendirir. Üç kullanım arasında bir bağıllık olsa da burada söz konusu alan dilbilimsel anlambilimdir.

Anlambilim (semantik, semantique, semantics); “dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremli ve artsüremli açılardan inceleyen dilbilim dalı” (Vardar 2007:18),”sözcüklerin anlamını inceler” (Guiraud 1999:13), “anlam teorisi, modern dilbilimin en yeni dalı” (Ullmann 1959:1), “konusu, dillere özgü anlamlamaların ve bunların kuramsal düzenleniminin betimlenmesi olan bir dilbilim dalı” (Tamba-Mecz 1998:6), “anlamın incelenmesi” (Lyons 1983:358), “dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen dil bilimi dalı” (Korkmaz 2010:18), “anlam çalışma ve araştırmalarına işaret etmek için kullanılan teknik bir terim” (Palmer 2001:11), “ kelimelerin anlamlarının incelenmesi” (Walpole 1941:20) “dilde anlam boyutunun incelenmesi ile ilgili dilbilim dalı” (İmer vd. 2011:28), “dil göstergesinin gösterilen bölümünü inceler” (Kıran, Kıran 2010:246), “başlangıçta en yalın bir biçimde anlam kavramını bilimsel yöntemler kullanarak inceleyen dilbilimin bir dalı” (Kılıç 2009:13), “sözcüklerin, tümcelerin ve sözcelerinin anlamını bilimsel olarak inceleyen bir dilbilim alanı” (Günay 2018:377), “dilsel göstergelerin, gösterge dizilerinin anlamını, diğer bir

deyişle anlamın anlamını inceler” (Toklu 2015:124) gibi birçok şekilde tanımlanabilir.

Tanımların bazıları, anlambilimin aslında “sözcük” ile ilgilendiği üzerinde durur. Ancak anlambilim “anamlılık” ile ilgilidir. Bu nedenle sözcük, sözcük üstü ve sözcük altı birimlerle de ilgilidir.

Anlambilim, dilin anlam yönüyle ilgilenen bilim olarak genel bir kabul görse de aslında anlam ve dili birbirinden ayırmak ve *düşünceyi* dilden ayırmak mümkün görünmemektedir. Dil, “anlamı aktarır ve aslında varoluş nedeni de budur” (Toklu 2015:124). Çünkü dil, düşüncenin ses karşılığıdır ve anlam düşünceden doğar. Dil bir anlamlılık-anlaşılabilirlik ürünüyse, anlam doğal olarak ve doğrudan dilin kendisidir.

1.1 Anlambilimin Tarihi¹

Anlambilimine ilk defa 19. yüzyılda Alman dilci K. Reisig tarafından “*Semasiologie*” adı altında yer verilmiştir. Reisig’in 1826-27 yıllarında hazırladığı ve 1839’da yayımlanan “*Latin Dilbilimi Üzerine Dersler*” adlı eserinde anlam ile ilgili sorun ve konular bu ad altında incelenmiştir (Aksan 2006:17).

Dilbilim sahasında ortaya çıkan akımlar anlambilim sahasında da etkili olmuştur. Evrimci/gelişmeci/tarihselci olarak nitelenen dönem, Charles Darwin’in 1859’da yayımlanan *The Origin of the Species (Türlerin Kökeni)* adlı eserinin kendi alanının dışında da büyük yankılar uyandırmasının bir sonucu olmuştur. Köken araştırmacılığı dilbilimcileri karşılaştırmalı dilbilime yöneltmiştir. Artsüremli inceleme-araştırma yöntemine dayanan bu akım anlambilimin de yönünü belirlemiştir. 20. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure ile başlatılan yapısalılık, dilbilimde yeni bir dönem başlatmış ve araştırmacıları yapısal dilbilim akımına yöneltmiştir. Çok geçmeden eşsüremli yöntemin ivme kazandığı bir döneme geçilmiştir. Ancak bu geçiş tarihselciliği geride bırakmamış ve dilbilimdeki bu yeni bakış açısı ile beraber varlığını devam ettirmiştir. Bu iki bakış açısı anlambilime de yeni bir yön vermiştir. 20.yüzyılın ortalarına gelindiğinde Chomsky ve diğer

¹ Burada anlambiliminin yakın tarihi üzerinde durulacaktır. Daha eski dönemler için bkz. Doğan Aksan, “Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi” , s.16-17.

araştırmacıların yeni bir akımın öncülüğünü yaptıkları görülmektedir: Üretici dilbilim/dilbilgisi. Bu akım dilin örneklerinin oluşturulması ile beraber dilbilimde yeni bir dönem başlatmıştır (Tamba-Mecz 1998:13-40).

Tamba-Mecz (1998:13), dilbilimin kuramsal üç akımının (karşılaştırmalı dilbilim, yapısal dilbilim, üretici dilbilgisi) anlambilimin tarihini üç büyük eğilim evresine böldüğünü söyler:

1. Evrimci Dönem², 1883-1931: sözcüklerin tarihi.
2. Karma Dönem, 1931-1963: sözcüklerin tarihi ve sözlüğün yapılandırılması.
3. 1963'ten Sonraki Dilbilimsel Örnekler Dönemi.

İlk dönemde evrimci bakış açısıyla dildeki anlamlı öğelerin gelişimiyle ilgilenilmektedir. Artsüremli inceleme yönteminin kullanıldığı ve anlam değişimleri üzerine yoğunlaşan bu dönemin en önemli isimleri Michel Bréal ve Jost Trier'dir. Michel Bréal'in 1883'te yazdığı, *Les Lois Intellectuelles du langage: fragment de sémantique (Dilin Anlaksal Yasaları, Anlambilim Parçaları)* adlı makalesinde bu düşünceyi ortaya atar ve 1987'de yayımlanan *l'Essai de Sémantique (Science des significations) – [Anlambilim Denemesi (Anlamlamalar bilimi)]* adlı eserinde bu konuyu ele almaktadır (Tamba-Mecz 1998:5-6, Aksan 2006:18).

Bréal, anlambilimi bilim dünyasına tanıtırken şu ifadeleri kullanmıştır: “Burada okura sunduğumuz inceleme o denli yeni bir nitelik sunmakta ki henüz bir adı bile yok. Gerçekten de, dilbilimcilerin çoğu, becerilerini sözcüklerin özdeksel yanı ve biçimi konusunda kullanmışlardır: anlamın dönüşümünü, yeni anlatım biçimlerinin seçimini, deyimlerin doğuş ve yok oluşlarını yönlendiren yasalar göz ardı edilmiş ya da şöyle bir üstünkörü geçirilmiştir. Sesbilim ve biçimbilim denli bu bilim dalı da bir ad taşımaya degecek bir nitelik taşıdığından, biz onu anlambilim (sémantique), daha açık bir deyişle anlamlar bilimi olarak adlandıracağız.” (Tamba-Mecz 1998:14).

Jost Trier'in *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes (Anlığın Kavramsal Kesimindeki Sözcük Hazinesi. Bir Dilsel Alanın Tarihçesi)* adlı incelemesi, anlam alanları konusunda

² “Evrimci” adlandırması H. Spencer ile C. Darwin'in geliştirdiği “evrim” kavramından gelmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İrene Tamba-Mecz “Anlambilim” s. 15-23.

gerçekleştirdiği, yapısal anlambilimin yolunu açan ilk inceleme niteliği taşımaktadır (Tamba-Mecz 1998:13). J. Trier, alan kuramını geliştirmiştir. Alan kuramı; “bir dilin sözcük dağarcığının yapılaşmış alt bütünler veya alanlardan oluştuğu” varsayımına dayanır (Tamba-Mecz 1998:26).³

Darmesteter, anlambilimi “sözcüklerin içinde anlam değişimlerini konu alan bilim” olarak tanımladığı *La Vie Des Mots (Sözcüklerin Yaşam Süreci, 1886)* adlı eseri de bu dönem içinde yer alır. Darmesteter eserinde sözcüklerin arasındaki ilişkilerin nasıl oluştuğunu inceler (Tamba-Mecz 1998:17-19).

A.Meillet, *Linguistique Historique Et Linguistique Générale (Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim, 1921)* adlı eseri de bu dönemde anlambilim ve özellikle sözcüklerin anlam değişimleri için önemli bir eserdir (Tamba-Mecz 1998:21-23).

Karma adı verilen ikinci dönemde, ilk dönemin evrimci bakış açısı ve Saussure’ün 1916’da yayınlanan *Cours de Linguistique Générale (Genel Dilbilim Dersleri)* ile gelişen eşsüremlilik bakış açısı, bir arada varlık göstermektedir. Stephen Ullmann, Pierre Guiraud bu ikiliği göz önünde bulunduran ve bunları bir araya getiren bilim adamlarıdır (Tamba-Mecz 1998:23-24).

S. Ullmann, 1951’de yayımladığı *The Principles of Semantics (Anlambilim İlkeleri)* adlı eserinde hem evrimci hem yapısalcı bakış açıları bir arada görülmektedir (Tamba-Mecz 1998:24). Ullmann, *Anlambilim(1978)* adlı makalesinde “Anlambiliminin geleceği için asıl önemli olan daha dengeli bir bilim dalı durumuna dönüşmesidir. Belirtildiği gibi anlambilimi önceleri yalnızca tarihsel bir incelemeydi; son yıllarda daha çok betimsel olmuştur. Her iki yaklaşım da geçerlidir. Gerekli olan ikisi arasında daha iyi bir dengedir.” şeklinde bu iki bakış açısı ile ilgili görüşlerini ortaya koyar. Ayrıca Ullmann’ın adı geçen makalesinde “anlambilimi terimi, dilbiliminin kendi içinde bile oldukça belirsizdir. Bunun nedeni anlambilimin sözcüklerle sınırlanmış olmayıp sözcük düzeyinin altında da üstünde de var olmasıdır. Altta, çekim, sonek, önek ile bağımsız olmayan (bağımlı yapılar denilen), ancak belirleyici olan öğeler düzeyinde; sözcük üstü düzeyde ise sözcük öbeği, tümcecik, tümce ve daha büyük söz birimleri düzeyinde.” şeklindeki anlambilimle ilgili fikirleri anlambilimin gelişimi için önemlidir.

³ Ayrıca bkz. Jost Trier, “Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine” çev. Dr. Hüseyin Sesli, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1969.

P. Guiraud, ilk baskısı 1955'te yapılan *La Sémantique (Anlambilim)* adını verdiği eserinde iki eğilime de yer vermiştir (Tamba-Mecz 1998:24). P. Guiraud'un eseri genel bir anlambilim çalışmasıdır. Bu çalışmada artsüremli ve eşsüremli bakış açılarını bir arada görmek mümkündür. Guiraud, eserinde anlam konusuna ve anlambilime yön veren nedenler üzerinde durmuş, anlam değişmelerini ve tarihsel süreçte bu değişimlerin görünümünü inceleyerek örnekler de sunmuştur.⁴

Son dönemi Tamba-Mecz (1998:30) iki bölümde incelemektedir: Tümceye ilişkin anlambilim kuramları ve anlama ilişkin edimbilim-sözcelem kuramları. Bu dönemi Aksan (2006:19), "*Dilsel Modeller Dönemi*" olarak adlandırmaktadır.

Tamba-Mecz'in (1998:30-31) "tümceye ilişkin anlambilim kuramları" başlığı altında 1963-65 yılları arasında gerçekleşen anlambilim incelemelerinin seyrini tümünden değiştirecek bir olaydan bahseder:

Noam Chomsky'nin 1957'de yayımlanan ve Üretici Dilbilgisi'nin temellerinin atıldığı *Syntactic Structures (Sözdizimsel Yapılar)* adlı eserinde "bu kuramın tek görevinin, dillerin, dil bilgisel tümcelerin sonlu bütünleri olarak kabul edilen söz dizimsel yapılarının betimlenmesi olduğu belirtilmiştir: Dolayısıyla dilbilgisi, 'özerk ve biçimsel', 'anlambilimden bağımsız bir inceleme' olmayı" amaçladığını söyler (Tamba-Mecz 1998:31).

Ancak 1963'te J. Katz ve J. Fodor'un "*eşsüremli dilbilimsel betimleme-dilbilgisi=anlambilim*" denklemi ile temel söz dizimsel bileşenlerle birlikte bir anlamsal bileşene de yer verilmesi düşüncesi ilk kez ortaya atılmıştır. Bu yazarların *The Structure of a Semantic Theory (Bir Anlambilim Kuramının Yapısı)* adlı makalelerinde sesbilimi, sesbirimbilimi, biçimbilimi ve sözdizimini dilbilgisi içine katarlar. 1964'te, J.Katz ve P. Postal, *Integrated Theory of Linguistics Descriptions (Dilbilim Betimlemelerinin Bütünleştirilmiş Kuramı)* adlı eserde anlamsal bileşeni geliştirirler (Tamba-Mecz 1998:31).

1965'te, Noam Chomsky, bu yeni bakış açısını benimser ve *Aspect of the Theory of Syntax (Sözdizim Kuramının Görünüşleri)* adlı eserinde "söz dizimsel bileşenin özerklik ve önceliğini koruyan ama bu bileşene yorumlayıcı bir anlamsal

⁴ Eseri Türkçeye kazandıran Prof. Dr. Berke Vardar'ın eser üzerindeki katkılarını ve Türkçeleştirme konusundaki hassasiyetini unutmamak gerekir.

bileşen katarak bütünleyen bir üretici-dönüşümsel dilbilgisini okurlarına tanıtmıştır.”(Tamba-Mecz 1998:31-32). Böylece, sözlüksel anlambilimden tümce anlambilimine geçilmiş ve dilbilgisi anlabilimsel-sözdizimsel bir nitelik kazanmıştır.

Bütün bunların yanı sıra, anlambilim konusu Amerikan üretici dilbilimciler toplumu arasında anlaşmazlıklar doğuruyordu. 1969-72 yılları arasında bir kopuş gerçekleşti. Chomsky ve Katz’ın “üretici dilbilgisi” anlayışlarına karşılık G. Lakoff ve J. McCawley’in “üretici anlambilim” anlayışları iki rakip topluluğun kurulmasına neden oldu (Tamba- Mecz 1998:33, Vardar 2007:19).

Tamba-Mecz (1998:37-40), anlama ilişkin edimibilim-sözcelem kuramları başlığının altında mantıksal edimibilim, söz edimlerini konu alan edimibilim ve sözcelem anlambilim konularına değinmektedir. Burada Rudolf Carnap ve R. Montague’ın çalışmaları önemlidir. Mantıksal anlambilim üzerinde duran ve dili mantıksal kuruluşu üzerinde çalışmaları olan Carnap ve bir dilbilgisi modeli ortaya koyan Montague dönemin önemli isimleridir (Aksan 2006:19, Tamba-Mecz 1998:36-37).

Anlambilimin tarihine bakıldığında aslında dilbilimsel anlambilimin yeni bir bilim olduğu açıkça görülmektedir. Dilbilim kitaplarında anlambilim ile ilgili çok az ve yüzeysel bilgi bulunmaktadır. Lyons (1983:358), bunun nedenini; “...birçok dilbilimcinin anlamın, dilbilgisi ve sesbilim ölçüsünde nesnel ve kesin bir biçimde inceleneneğinden, hiç değilse şimdilik, kuşku duymalarıdır.” şeklinde açıklamaktadır.

Anlambilim farklı şekillerde ve alanlarda incelenerek gelişmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında başlangıçta sözcük esaslı bir anlambilimin olduğunu ve daha sonra Chomsky ile beraber tümce anlambiliminin geliştiği söylenebilir. Aksan (2006:20), bu doğrultuda anlabilimi iki alt alana ayırır: Sözcük anlabilimi ve tümce anlabilimi.

Bu ayırım dışında anlambilim artsüremlilik ve eşsüremlilik inceleme yöntemleri konusunda da farklı alanlara ayrılmaktadır. Anlambilim ile ilgili genel kitaplarda tarihsel anlambilim olarak nitelendirilen alan artsüremli alandır ve başlangıçta “anlam değişimleri” merkezli bir anlambilimin varlığı söz konusudur.

Ancak anlambilim, 20. yüzyılın başlarında eşsüremli yöntemin geçerlilik kazanmasıyla yeni bir inceleme alanı bulmuştur. Aksan (2006:20), bu yöntemin kullanıldığı alana “durgun anlambilim”, artsüremli yöntemin kullanıldığı alana ise “gelişmeli (tarihsel) anlambilim” demektedir.

Anlambilim farklı dönemlerde farklı dilbilim akımlarından etkilenmiştir. Bu farklılıklarla beraber kullanılan yöntemler de göz önünde bulundurulduğunda anlambilim dört farklı türe ayrılabilir:

1. Yapısal Anlambilim
2. Yorumlayıcı Anlambilim
3. Üretimsel Anlambilim
4. Mantıksal Anlambilim (Aksan 2006:20).

Anlambilimin dünyadaki görünümünden sonra Türkiye’de anlambilimin gelişimine bakıldığında⁵, Doğan Aksan’ın 1971’de yayımladığı *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* adlı eseri başlangıç olarak sayılabilir. Bu kitapta Türkçenin sözcük anlambilimine değinilmektedir. Yine Aksan’a ait *Her Yönüyle Dil* adlı üç ciltlik eserinde de anlabilime yer verilmiştir. Aksan, 1998’de *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* adlı eserinde anlambilimini sözcük ve tümce anlambilimi olarak iki ayrı bölümde incelemekte ve dünyadaki anlambilim ile ilgili birçok araştırma hakkında bilgi vermektedir. Aksan’ın ayrıca anlambilimin alt alanları ile ilgili çeşitli makaleleri de bulunmaktadır.

Berke Vardar, anlambilim ve dilbilim alanında Türkçeye kazandırdığı çeviri eserlerle ön plana çıkan önemli bir isimdir. Çeviri eserleri dışında N. Arıklı ve T. Tunçdoğan ile hazırladığı *Semantik Akımları* (1969) adlı eserinde genel anlambilim konularına değinmiştir. Bu eserde felsefi semantik, genel semantik ve dilbilimsel semantik olarak üç başlıkta anlambilim incelenmiş ve dilbilimsel anlambilim tarihsel ve yapısal olarak iki ayrı başlıkta incelenmiştir.

Rıza Filizok, anlambilim alanında *Anlam Analizine Giriş* adlı çalışmasının yanı sıra, “ege-edebiyat.org” adlı internet adresi üzerinden de anlambilim ile ilgili araştırmalar sunmaktadır

⁵ Burada gramer ve dilbilgisi çalışmalarına yer verilmemiştir. Klasik dilbilgisi kitaplarının anlabilime yakınlığı veya uzaklığı ayrı bir tartışma konusudur

Bunlar dışında, Nizamettin Uğur'un *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı*, Veysel Kılıç'ın *Anlabilime Giriş Temel Kavramlar*, Ahmet Kocaman'ın *Dilbilimsel Anlambilim* adlı çalışmaları da bulunmaktadır. Ayrıca genel dilbilim kitaplarında da anlabilime yer verilmektedir.

Türkçede artsüremli çalışmalar, belli başlı örneklerle Doğan Aksan'ın eserlerinde görülmektedir. Ancak bu konuda en kapsamlı çalışma Hülya Arslan Erol'a ait *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri* adlı çalışmadır. Bu çalışmanın devamı niteliğinde olan, Emine Atmaca'ya ait *Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Söz Varlığı ve Anlam Olayları* adlı çalışma da bulunmaktadır.

Anlabilimin pek çok alt sorunu bulunmaktadır. Bu sorunlar araştırmacılar tarafından zaman zaman irdelenmekte ve tartışılmaktadır. Ancak söz konusu "anlam" olduğunda bir mutlaklıktan söz etmek oldukça güçtür. Çünkü anlamı bilimsel düzeyde incelemenin basit ve kolay bir yolu yoktur. Bu nedenle "anlambilim sorunları" bulunmaktadır ve hiçbir zaman bir kesinlikle sonuçlanmayacak tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan yakın anlamlılık (sinonim, eş anlamlılık, anlamdaşlık) bu sorunlardan sadece bir tanesidir. Dünyada ve Türkiye'de bu konuda pek çok tartışma bulunmaktadır. En temelde terimsel bir kararsızlık vardır. Yakın anlamlı olarak nitelendirilen konunun doğal bir dilde var olup olmadığı sorunu, (şayet varsa) hangi koşullar yakın anlamlılığı doğurmaktadır sorusu, diller arası ödünçlemelerin yakın anlamlılığı oluşturması ve daha birçok konu ile ilgili tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmaların hiçbiri şu veya bu şekilde doğrulanamaz ya da yanlışlanamaz. Ancak bu çalışmada artsüremliliğin ve sözlüklerin yarattığı sıkıntılara rağmen konunun istatistikî bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Burada amaç, bir kesinlik yaratmaktan ziyade konuya olabildiğince 'bilimsel' yaklaşmak ve tartışmalara bu tarz bir yaklaşımla dâhil olmaktır.

1.2. Synonymy⁶

Yunanca “*syn: ile*” , “*onyma, ónoma: ad.*” kelimelerinin oluşturduğu İngilizce “*synonymy, synonymous*”, Fransızca “*synonymie*”, Almanca “*synonymwörter*”, İtalyanca “*sinonimia*” , Osmanlıca “*terâdif, müterâdif; elfâz-ı müterâdife*” (Aksan 2006:78; Duman 2015:13; Rifat, Rifat, Koş, Tekgül 2010:46,85,116; Korkmaz 2010:85-86; Türkçe Sözlük, 2005) ve Türkçe Sözlük (2005)’e “sinonim” olarak geçen “yakın anlamlılık, eş anlamlılık, anlamdaşlık” olarak bilinen dilbilim terimidir. Bu terim aynı zamanda bir moleküler biyoloji terimidir: “1. Aynı kategoride kullanılan aynı taksonu ifade eden iki ya da daha fazla sayıdaki bilimsel isim.2. Moleküler biyolojide aynı amino asidi kodlayan iki ya da daha fazla kodon.” (Türkçe Sözlük, 2005).

Türkçe Sözlük(2005)’te “eş anlamlı” olarak geçen sözcük Batı dillerinde genelde ortak bir isimle ifade edilmektedir. Ancak Türkçe için durum böyle değildir.

1.2.1. Terim Sorunu

Türkçe terim adlandırmalarında karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri de yeni bir olgu, durum, olay veya kavramın dile girmesi ile beraber yaşanan adlandırma çeşitliliğidir. Terim, ilgili çevre ve ait olduğu disiplin sınırları içinde kaldığı sürece (terimin ait olduğu disiplin içinde bile sorunlar yaşanabiliyor) bir sorun teşkil etmemesine karşın yaygın kullanım alanı bulduğunda sorun teşkil etmektedir. Dilaçar (1957), “Bilim ve sanat kollarının yüksek katmanlarında kullanılan terimlerde bu bakımdan hiçbir güçlüğü raslanmaz. Meselâ, bilinemezlik (lâedriye, agnosticisme) felsefede bir kavramı, akkan (lenfa, lymphe) biyolojide bir nesneyi, ışınım (inşia, radiation) fizikte bir olayı, homoteti (mümaselet, homothétie) de geometride bir durumu bildiren birer terimdir. Bunlar halk kelime hazinesinin malı sayılmaz. Fakat halkça genel kullanışta olan kelime katmanlarına inildikçe güçlük büyür.” demektedir. Sosyal bilimleri ve bu bilimlere ait terimleri konuşma dilinden soyutlamak, ilgili çevrenin sınırları dâhilinde tutmak olası değildir. Bu anlamda dil ve ona ait terimler de konuşurlarının inisiyatifindedir. Terim adlandırmalarının çıkış noktasında bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶ Türk anlambilimindeki terim sorunu nedeniyle başlangıçta terim bu adla kullanılmıştır.

Eş anlamlılık, anlamdaşlık, yakın anlamlılık terim/terimleri ile ilgili adlandırma sorunu tartışılmalı bir sorundur. Bu konuda kimi araştırmacılar kelimelerin karşıladıkları anlamlarla ilgilenirken, kimi araştırmacılar da terimin adlandırılmasından ziyade içeriğinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilenmektedir. Her iki durum da önem taşımaktadır ve irdelenmesi gereken anlambilim sorunları arasındadır.

Türkçede en yaygın kullanım “eş anlamlı” terimidir. Ancak bilimsel çevredeki bu yaygınlık, bazı araştırmacılar haricinde, konunun derinlemesine tartışılmamasından ileri gelmektedir. Genel anlambilim ve dilbilim kitaplarında genelde “eş anlamlı” başlığı altında verilen konunun içeriğinde adlandırma sorununa değinilmemektedir. Konu üzerinde var olan tartışmalar ise genelde “eş anlamlılık” diye nitelendirilen olgunun var olup olmaması üzerinedir.

Bilimsel çalışmalarda terimin hangi adla geçtiğine kısaca bakacak olursak: Aksan (2006) eş anlamlılık; Vardar (2007:94) eş anlamlılık; Korkmaz (2010:86) eş anlamlılık; İmer, Kocaman ve Özsoy (2011:118) eş anlamlılık; Günay (2018: 216); Duman (2015) eş anlamlılık; Toklu (2015:133) eş anlamlılık; Gökalp (2017:127-128) müterâdif; Kılıç (2009:49) eş anlamlılık; Kıran, Kıran (2010: 252) eş anlamlılık; Özden (2014) eş anlamlılık; Uçar (2011) eş anlamlılık; Sarı (2011) eş anlamlılık; Zülfikar (1990) eş anlamlılık; Doğan (2011) eş anlamlılık; Hatiboğlu (1970) eş anlamlılık; Tekin (1997:113,117) eş anlamlılık; Erol (2014:54-56) eş anlamlılık; Atmaca (2011:522) eş anlamlılık; Ayaz (2011) eş anlamlılık; Pilten (2008) eş anlamlılık; Sulak (2010) anlamdaşlık vd.

Türkçede konu ile ilgili bazı sözlükler: Yıldız Moran’ın “*Eş anlamlı Sözcükler ve Karşıt Anlamları Sözlüğü*” adlı çalışması, Altın Kitaplar Yayınevi’nden çıkan kolektif bir çalışma olan “*Eş anlamlı ve Karşıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*”, Mehmet Ali Ağakay’ın “*Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*”, Kemal Demiray’ın “*Anlamdaşlar Sözlüğü*”, Pars Tuğlacı’nın “*Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü*” vs.. Hasan Tefiki’ye ait, bir nadir eser olan “*Arapça-Farsça-Osmanlıca Anlamdaş Kelimeler Sözlüğü*” de bulunmaktadır.⁷

⁷ Eser İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi’nin nadir eserler kitaplığında yer almaktadır. Eserin nadir olması gerekçesiyle kullanıma açık değildir.

Yukarıda adı geçen araştırmacıların çalışmalarında ortak bir kullanım olduğu görülmektedir. Bu durum terim adlandırmasında genel kabulün “eş anlamlılık/eşanlamlılık” terimi olduğunu göstermektedir. Ancak terimde geçen “eş” yani “aynı” olma durumu terimin karşıladığı anlamla uyuşmamaktadır. Bir sözcüğün bütün durumlarda bir başka sözcüğün yerine kullanılması mümkün görünmemektedir. Bir dile ait tek bir sözcük için bile “olası” bütün kullanımlar ortaya konulamaz. Bu durum, iki sözcüğün “olası” bütün kullanımlarının ortaya konulamayacağını da kanıtlamaktadır. İki kelime arasında yalnızca anlam ortaklığından bahsedilebilir.

“Eş anlamlılık” tarihsel incelemelerde bile sorun teşkil etmektedir. Belirli ve sınırlı yazılı kaynaklar, bütün bir dil üzerinde kesin yargılar verilmesini mümkün kılmaz. Konuşulan dile ait verilerin bulunmadığı bir dönemin dili hakkında sadece sınırlı örnekler ortaya konulabilir. Bu nedenle tespiti günümüzde bile mümkün ol(a)mayan “olası bütün kullanımlarda birbirini yerine kullanılabilirlik” tarihsel olarak da mümkün değildir.

Bütün bu nedenlerle, kelimeler ancak birbirine yakın anlamlıdır. Çünkü tek bir kullanım farklılığı bile matematiksel olarak eşitliği bozmaktadır. Burada, kısaca neden bu çalışmada “yakın anlamlılık” terimi kullanıldığının açıklanması gereksinimi duyulmuştur.

1.2.2. Tanımlar, Görüşler ve Tartışmalar

“Eş anlamlılık/eşanlamlılık, anlamdaşlık, yakın anlamlılık, sinonim”⁸ konusu tartışılmalı bir konudur. Doğal bir dilde böyle bir durumun var olup olmadığı pek çok araştırmacı tarafından tartışılmıştır.

Guiraud (1999:41), eş anlamlılık için “birçok adı olan kavramlar” demektedir. Konuyu “çokanlamlılık” içinde ele alan Guiraud, genel bir yaklaşımla eş anlamlılık konusuna değinmektedir. Guiraud (1999: 41-47), bir dilde görülen bu olayların nasıl ortaya çıktığı üzerinde durmakta ve sözcüğün dört çağrışımından söz etmektedir: temel anlam, bağlamsal anlam, anlatımsal değer, toplumsal bağlamlı değer. Bu

⁸ Çalışmaların aslında hangi terim tercih edildiye o terim her bir açıklama için bu bölümde kullanılacaktır.

çağrışımların sözcükte çok anlamlılığa neden olduğunu açıklamaktadır: “Anlam değişir: Çünkü çağrışımlardan biri ikincildir (bağlamsal anlam, anlatımsal anlam, toplumsal değer) ve yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alır; anlam evrim geçirir.” (1999:67).

Ullmann (1959:108), “birkaç isimli tek anlam” olarak başlıklandığı konuya “dilın göze alamayacağı bir lüks” demektedir. Ancak bunu tam eş anlamlılık (total synonymy) için söylemektedir: “Tam eş anlamlılık son derece nadir görülen bir gerçektir” . Tam eş anlamlılığın oluşabilmesinin önündeki iki zorluktan bahseder: anlamın belirsizliği ve duygusal anlamlandırma. Ullmann’a göre, “Bilişsel ve duygusal anlamda en ufak bir ayırım olmaksızın herhangi bir bağlamda birbirinin yerini alabilen kelimeler sadece eş anlamlı olarak nitelendirilebilir” . Ullmann (1959:109), eş anlamlılığı ikiye ayırır:

1. Salt Eş anlamlılık (Pure Synonyms): Sözcüklerin duygusal ve duyusal değerinde birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilirliklerini göz önünde bulundurmaktadır.
2. Sözde Eşanlamlılık (Pseudo-Synonyms or homoionyms):
  - a) Sözcüklerin bazı bağlamlarda birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum bütün bağlamlarda geçerli değildir.
  - b) Bilişsel olarak birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum, duygusal ve çağrışımsal açılardan geçerli bir durum değildir.

Ullmann, eş anlamlılığın varlığını kabul etmekle birlikte bu durumun bir dilde var olmasının çok zor olduğunu ve neredeyse olmayacağından söz eder. Ullmann’a göre, anlam belirsizliği iki ismin kolayca aynı olarak tespit edilmesine neden olmaktadır. Ancak herhangi iki anlamın bir arada var olabileceğini kanıtlamak oldukça zordur.

Lyons (1983:362-363), ideal dilin her biçimin tek anlamlı olduğu dil olduğunu, ancak bunun doğal bir dilde mümkün olmadığını belirtir. “İki ya da daha çok biçim(in) aynı anlam” ile çağrıştırılabilirliği olarak tanımlamaktadır. Lyons (1983:401-402), “bir tümce S₁ başka bir tümceyi, S₂’yi usa getirirse ve bunun tersi de doğruysa, S₁ ve S₂ eşdeğerlidir. (...) iki eşdeğerli tümcenin sözdizimi yapıları aynı

ise ve birbirinden yalnızca birinde x sözcüğü, ötekinde de y sözcüğü bulunması yönünden ayrılıyorsa, x ile y eş anlamlıdır.” demektir. Lyons, eş anlamlılığı “olağan” değiştirilebilirliğin eş anlamlılıktaki önemi üzerinde durur. Eş anlamlılığı bağlam bağıntılı olarak kabul eder.

Lyons (1983: 399-400), eş anlamlılığı bütüncül ve tam eş anlamlılık olarak ayırır. Bütüncül eş anlamlılığı bütün bağlamlarda birbiri yerine geçebilen sözcüklerle sınırlandırırken, tam eş anlamlılığı bilişsel ve duygusal işlem eşdeğerliği için kullanmaktadır. Bu durumun dört eş anlamlılığı ortaya çıkardığını açıklar:

1. Tam ve bütüncül eş anlamlılık
2. Tam ama bütüncül olmayan eş anlamlılık
3. Tam olmayan ama bütüncül olan eş anlamlılık
4. Tam ve bütüncül olmayan eş anlamlılık

Anlambilimcilerin gerçek veya mutlak dedikleri ‘tam ve bütüncül eş anlamlılık’tır. Lyons, bir dilde bu durumdaki sözcük sayısının az olduğunu belirtmektedir.

Cruse (1989:267), eş anlamlılığı semantik özellikler bakımından aynı ama ikinci derecede ve çevresel özellikler bakımından farklılık gösteren sözlüksel öğeler olarak tanımlamaktadır. Cruse (2000:156), “basitçe anlam aynılığı” dediği bu kavrama “ anlam bakımından benzerlikleri, farklılıklarından daha belirgin olan sözcükler” olarak açıklama getirmektedir. Cruse (2006:176-177), eş anlamlılığın tanımlama sorununun anlam farkının tür ve derecesi olduğunu söyler.

Cruse, hem *Lexical Semantic* (1989) hem de *Meaning in Language* (2000)’de konuya dair görüşlerini vermiştir. Cruse (2000:156-160)’a göre “synonym” üçe ayrılır:

1. Mutlak Eş anlamlılık (absolute synonymy): Anlamın tam özdeşliğini ifade eder. Bu tür bir eş anlamlılığın oluşması için sözcüklerin bütün bağlamlarda özdeş olması gerekmektedir.
2. Önermesel Eş anlamlılık (Propositional Synonymy): Burada, sözcükler aynı anlamı ifade etseler ve bir bağlamda birbiri yerine geçseler bile tam özdeş değildirler. Bu daha çok farklı konuşurların sözcük dağarcığı ile ilgilidir. Cruse, bunu bir gerektirim terimi olarak ifade ediyor. Fiddle

(keman) ve violin (keman) örnekleri eş anlamlı çiftlerdir. Ancak konuşura bağlı olarak bu iki sözcüğün anlam derecesi değişmektedir. Türkçede hepatit ve sarılık sözcükleri birbiri yerine kullanılabilirler. Ancak “hepatit” sözcüğü daha özel ve dar bir çevrede kullanılır. Kullanım alanı daha profesyonel bir alandır. “Sarılık” ise daha yaygındır ve günlük bir terimdir. Burada söylem farklılığı vurgulanmak istenmektedir. Bu kullanım farklılığı sözcüklerin taşıdıkları anlamı değiştirmemesine karşın her iki sözcük çiftini özdeş olmaktan uzaklaştırır.

3. Yakın Eş Anlamlılık (Near-synonymy): Anlamları nispeten yakın olan sözcüklerin durumunu ifade eder. Ancak bu yakınlığın belli belirsiz alt sınırları vardır. Sözlüklerde açıklama/tanımlama amaçlı kullanılan yakın anlamlı sözcükler bu türe girer. Burada “benzerlikleri farklılıklarından daha belirgin” olma durumu ortaya çıkar: “He was killed, but I can assure you he was not murdered, madam.” cümlesindeki “kill” ve “murder” (“öldürmek”) sözcük çiftleri arasında bu bağlamda da görüleceği gibi bir farklılık olduğunu gösterir. Türkçede “öldürmek” ve “katletmek” fiillerindeki anlam yakınlığında olduğu gibi bir kullanım söz konusudur.

Roy Harris, *Synonymy And Linguistic Analysis* (1973) adlı çalışmasında dilbilimsel analizlerle eş anlamlılığın teorik boyutunu ele almaktadır. Kısaca “farklı ifadelerin anlamlarının aynılığı” olarak konuyu tanımlamakta ve eş anlamlılığı gramatik, fonetik, anlambilimsel ve dilbilimsel analizlerle detaylandırmaktadır. Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon* (2003)’da, kelimeler arasında neyin benzer olduğuna dikkati çekmektedir. Murphy de bağlama, sözcüklerin birbiri yerine kullanımına, anlam benzerliğinin farklılığa oranına dikkat çekmektedir. İki sözcüğün ya tümüyle ya da anlamlarının çoğuyla benzeşmesinin eş anlamlılık olabileceğini vurgulamaktadır. Tamba-Mecz (1998:94) ise, “Gündelik kullanım içinde, farklı biçimler sunan, ama özdeş ya da benzer anlamı olan ve aynı biçimbilimsel-sözdizimsel konumu paylaşan sözcükler” için eş anlamlılık terimini kullanmaktadır.

Türkiye’de dilbilgisi kitaplarında “eş anlamlılık” tartışmasız ve klasik örneklerle kabul görmüştür. Aynı durum Türkiye’deki ilköğretim ve orta öğretim kurumları için hazırlanan ders kitapları için de geçerlidir. Burada bunlara değinilmeyecektir.

Aksan (1972:1), eş anlamlılık için bir tanım yapmamaktadır; "...adları her ne kadar eş anlamlı ise de birbirinin tam eşi anlama gelmezler. Her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Bu bakımdan bu gibi öğeleri yakın anlamlı kelimeler olarak tanımlamak daha doğru olur." şeklinde açıklama yapmakla beraber Türkçede "tam" eş anlamlılığın varlığından da söz etmektedir. Aksan (2015:75), bir dilde eş anlamlılığın oluşmasını şu şekilde açıklar: "Bir dil yazı dili olarak ne ölçüde işlenir, ne kadar ürün verirse, kavramların sayısı artacağı, yeni yeni, aralarında pek az ayırım olan somut ve soyut kavramlar ortaya çıkacağı için o dilde eş anlamlıların sayısı da artar."

Aksan, pek çok çalışmasında, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi* (1971), *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (1998), *Türkçenin Sözcük Varlığı* (2015) *En Eski Türkçenin İzlerinde* (2000) adlı kitaplarında ve *Eş anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eş anlamlılardan Yararlanma* (1972) adlı bildirisinde konuyu farklı yönlerden detaylandırmıştır. Ayrıca Aksan (2006:164), tümce eş anlamlılığı üzerinde de durmuştur.

Aksan, temelde eş anlamlılığı iki farklı yönden inceler:

1. Sözcük Eş anlamlılığı
2. Tümce Eş anlamlılığı

Sözcük Eş anlamlılığı: Adından da anlaşılacağı üzere eş anlamlılığın sözcük kısmıyla ilgilidir. Aksan, sözcükbilim açısından yapılacak bir incelemede Türkçenin söz varlığının eş anlamlılar bakımından zengin bir dil olduğunu dile getirmekte ve örneklendirmektedir: tün/kiçe (gece) , küç/erk (güç), yinçge/yuyka (ince), ögmek/alkalamak (övmek), kut/ülüg (şans, baht, talih), yabız/yablak/anıg ("kötü" kavramı için), tatılgı/süçig (tatlı).

Aksan, eş anlamlılığın Türkçede çok sayıda bulunmasının nedenlerine de değinmektedir. Eski Türkçe sonrası dönemde Arapça ve Farsçanın dildeki baskınlığı, Tanzimat Dönemi'nden sonra Fransızcanın, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da İngilizcenin güçlü etkisi altında kalmasıyla alıntı sözcüklerin Türkçede yerli

sözcüklerle beraber dilde tutunmasına sebep olmuştur. Bu durum iki tür eş anlamlılık doğurmaktadır:

1. Her Ögesi Türkçe Olanlar: Eskiden beri var olan ve kullanım sıklığı fazla olan sözcükler: duymak/işitmek/dinlemek, küsmek/darılmak/gücenmek, bıkmak/bezmek/usanmak, doğru/düzgün, geri/arka...
2. Türkçesiyle Beraber Yabancı Ögeleri de Yaşayanlar: Dil Devrimi döneminde türetilen pek çok sözcük ve bunların Osmanlıca ile alıntı yapılan diğer dillerden Türkçeye giren karşılıkları bir arada yaşamaktadır: etki/tesir, ilgi/alaka, görev/vazife, sözcük/kelime, olanak/imkân, ilke/prensip, sorun, problem, güncel/aktüel, eşcinsel/homoseksüel, ayrıntı/detay...

Aksan'a göre, tam eş anlamlı olan ve eşsürekli olarak dilde varlık gösteren sözcükler arasında dilde tutunma mücadelesi görülür. Biri dilde tutunur ve diğeri unutulur: öğretmen/muallim, sanık/maznun, gündem/ruzname, tekel/inhisar, basın/matbuat, eşit/müsavi, okur/kari gibi.

Tümcede Eş Anlamlılık: "... genellikle bir sözcüğün yansıttığı kavramın bir başka yoldan, başka sözcüklerle dile getirilmesiyle kurulan başka bir tümceyle sağlanır." (Aksan 2006:164-165). Aslında bu durum aynı anlamın farklı cümlelerle ifade edilmesidir. Özünde sözcük eş anlamlılığı ile aynı mantığa sahiptir. Ancak burada anlam ortaklığı cümle düzeylidir ve sözcükler gibi değişmez formlar taşımaz: "Ali küçük yaşta öksüz kaldı"/"Ali'nin annesi, o küçük yaşta öksüz kaldı", "Ali hem öksüz, hem yetimdir"/"Ali'nin annesi de babası da (o küçükken) ölmüştür."

Aksan (1972), "bir yazı dilinin eskiliğini, doğuş tarihini kestirmede" eş anlamlıların önemli olduğunu ve eş anlamlılığın bu konuda bir ölçü olabileceğini savunmaktadır. "Aynı kavram alanından, yakın kavramların temsilcisi kimi ögeler genellikle uzun bir süre içinde ve doğal olan anlam olayları sonucunda anlamca eşdeğerli duruma gelebilmektedir." diyen Aksan, görüşünü "tam eş anlamlı" olarak açıkladığı "göndermek/yollamak" kelimeleriyle desteklemektedir. Ayrıca "bıkmak/usanmak/bezmek", "yinçke/yuka", "ögmek/alkamak", "erk/küç" vs. örneklerini de vermektedir. Aksan'a göre, verdiği örneklerin en eski yazılı ürünlerde bile yaygın ve yerleşik durumda olmaları, sözcüklerin 700 ya da 1200 yıldır biçim ve

anlam yönünden çok fazla değişmemiş olmaları göz önünde bulundurulursa, “eş anlamlıların, özellikle ‘tam eş anlamlı’ görünümünde olan öğelerin başka başka köklerden, belirli birtakım anlam olayları, değişmeleri sonucunda meydana gelebilmeleri için yine bu süre kadar bir zamanın geçmiş olması, dolayısıyla Türk yazı dilinin VIII. yüzyıldan bir o kadar geriye götürülmesi gerektiği görüşü kolaylıkla benimsenebilir.” (Aksan 1972:1-14).

Prof. Dr. Doğan Aksan’ın eserleri pek çok açıdan değerlidir. Ancak, özellikle konuları Türkçe ekseninde irdelemesi eserlerini daha da önemli kılmaktadır.

Veysel Kılıç (2009:49), “iki ya da daha çok sözcüğün, yani göstergenin aynı ya da yakın anlama gelmesi” durumu olarak tanımladığı konuya çalışmasında çok yüzeysel yer vermiştir. Gerçekte bu durumun çok nadir olduğunu ve eş anlamlılığın özdeşlikten ziyade anlamca yakınlığı belirttiğini, anlamca yakın olan sözcüklerin farklı lehçelere ait olabileceğini dile getirmektedir. “Yaşlı/ihtiyar, yürekli/cesur, siyah/kara” örneklerini vermektedir.

Kılıç, “...eş anlamlılıkla işlem (sense) arasında anlamsal açıdan karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Birini anlamadan ötekisini anlamak zordur.” demektedir ve “...eş anlamlılık sözcüklerden çok tamlayanlar arasındaki ilişkidir. Bir sözcüğün birden çok işlemi vardır. Sözcüğün her değişik işlemi bir yüklemidir.” diye eklemektedir. Kılıç’ın verdiği örnekler konuyu daha net açıklamaktadır: “Haydi Ata’dan saklanalım.” (geçişsiz eylem), “Ata oyuncaklarını sakladı.” (geçişli eylem). Kılıç, “sakla” eyleminin bu iki işleminin birbirleriyle anlam bakımından yakın olduğunu söylemektedir. Ancak burada bir hata bulunmaktadır. Eylemlerden biri “sakla”, diğeri “saklan” şeklindedir ve aralarında anlam farklılığı bulunmaktadır. Biri birinin/bir şeyin canlı ya da cansız varlıkları gizlemesini, diğeri ise canlı bir varlığın gizlenmesini çağırır. Anlam yüklerindeki bu farklılık, sözcüklerde ortak olan “açıkta bulunanın gizlenmesi, gözden uzaklaştırılması” anlamını da farklılaştırmaktadır.

Dilbilime Giriş kitabında eş anlamlılık, “iki ya da daha çok sayıda gösterenin bir tek gösterilene göndermede bulunması” şeklinde tanımlanmakta ve terimin özdeşlikten ziyade anlamca yakınlığı belirttiği söylenmektedir. Çünkü aynı bağlam içinde hiçbir anlam farklılığı olmadan birbirinin yerine geçebilecek sözcükler yok denecek kadar azdır (Kıran, Kıran 2010:252).

Günay (2018:384), “anamlı birimler arasındaki özdeşlik (identité) ilişkisi” (Sözcükbilime Giriş kitabının “Alan Sözlüğü” bölümünden) şeklinde sözlük açıklamaları bulunmaktadır. *Sözcükbilime Giriş* adlı kitabında ise eşanlamlılık başlığı altında “tek bir gösterilenin birden çok göstereni bulunması durumunu ya da aynı gösterilenin iki ya da daha çok sayıda gösterende gerçekleşmesini belirtir” tanımını yaptıktan sonra bir dilde tümüyle aynı anlama gelen birden fazla sözcüğün bulunmayacağını dile getirir.

“Aynı bağlam içinde birinin yerine diğerini koyabilecek sözcükler arasında ortak altanlamlılık vardır. Ortak altanlamlılık sözcüğü bir başkasıyla değiştirmeye ve bu değişimin sözcüklerin anlamsal eşdeğerliğini ortaya koymaya yarar.” diyen Günay, bu eşdeğerlik için açıklama biçimleri sıralar: “... anlamına gelir, ... eşanlamlıdır, başka bir deyişle..., başka bir söyleyişle, bir başka deyişle, bir tür ...dır, bu ... ile aynı şeydir, bu ...dır, ya da, yaklaşık ... anlamına gelir, yani vb.”:

“Harnup, keçiboynuzu ile aynı anlama gelir.

Harnup, keçiboynuzunun eşanlamlıdır.

Harnup, keçiboynuzu anlamına gelir.

Harnup, bu keçiboynuzudur.

Harnup, başka bir deyişle keçiboynuzu, ...

Harnup, başka bir söyleyişle keçiboynuzu, ...

Harnup, başka bir anlatımla keçiboynuzu, ...

Harnup, başka bir anlatışla keçiboynuzu, ...

Harnup, bu keçiboynuzu ile aynı şeydir.

Harnup ya da keçiboynuzu, ...” (Günay 2018:216-217)

Günay (2018: 220), dilbilimde her bakımdan birbirinin eş anlamlısı olan sözcük bulmak olanaksızdır denilse bile Türkçenin bu duruma uymadığını söylemekte ve Doğan Aksan’ın “göndermek/yollamak” sözcüklerini örnek vermektedir. Günay altı durumda eş anlamlılıktan söz edilebileceğini öne sürmektedir:

1. Yabancı sözcük, kalıtsal sözcük, yeni katılmış sözcük arasında: ihtiva etmek/kapsamak, program/izlence vs.
2. Farklı lehçelerden gelen sözcüklerle birlikte ölçünlü dilde bulunan sözcükler arasında: patates/gompil, domates/firenk, simit/gevrek vs.
3. Farklı dil düzeylerinden kaynaklanan ya da farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklanan eş anlamlılık durumu: ölmek/vefat etmek/hakkın rahmetine kavuşmak/Allah'a kavuşmak, babaanne/ebe/nine vs.
4. Sözcük yaratımında dilsel bir ekonomiden söz edilebilir: laboratuvar/lab, profesör/prof, bütünleme/büt, Abdullah/apo vs.
5. Argo kullanımlar: nalları dikmek/ölmek, manita/sevgili, mangiz/para vs.
6. Matematik, mantık, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı ile asıl yazı arasında: A bir değer ya da sayıyı belirtir, B başka bir değeri. (2018:222-224)

Kazak dilbilimci Kaken Ahanov (2013:122-123), eş anlamlılığı “ anlamları birbirine yakın veya benzer sözler” olarak tanımlamaktadır. Eş anlamlılık dizisinin iki ya da daha fazla sözcükten oluşabileceğini söylemekte ve eş anlamlılık dizisini oluşturan sözcüklerin türünün aynı olması gerektiğini savunmaktadır: “Dillerde, özellikle ad, sıfat ve fiil türü sözlerde eş anlamlılara sık rastlanır. Bunun sebebi her dilin söz varlığının büyük çoğunluğunu ad, sıfat ve fiil türünden sözlerin oluşturmasıdır.”. Ahanov’a göre, dillerde anlam bakımından birbiriyle bütünüyle örtüşen sözcükler genellikle bulunmaz, varsa bile çok seyrek. Eş anlamlı sözlerin birbirine yakınlığını açıklamak, anlam farklılıklarını açıklamaktan daha kolaydır diyen Ahanov, sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “Bunun sebebi öncelikle eş anlamlı sözlerin anlam farklılığının çoğu zaman çok ince ayrıntılarla saklanmış olmasıdır. Bu ince ayrıntı açık olarak kavranamaz. İkinci olarak, eş anlamlı sözlerin farklılığının, kullanılma sahasıyla ilgili biçim farklılığı olması da mümkündür.”.

Ahanov, eş anlamlılığı birbiri yerine kullanılabilirlik, biçim, nitelik bildirme, kullanılma sahası ve sözlerle bağdaşma gibi açılardan değerlendirir ve eş anlamlılığın oluşum yollarına değinir:

1. Yan anlamlar: bet/jüz/diydar (yüz, çehre, sima anlamlarında), betkey/töskey (dağ veya tepenin yamacı) vs.
2. Sözcük türetme: jazgıturım/köktem (ilkbahar) (Kök “mavi, çimen” ve jaz “bahar” anlamında birbiri ile eş anlamlı olmayan iki sözcükten türetilmişlerdir.)
3. Yazı dilinin ağızlardan sözcük alması: legen/şılapşın (leğen) vs.
4. Örtmeceler: ötirik aytuv (yalan söylemek) / kosıp aytuv (ekleyip söylemek-yalan söylemenin yumuşatılmış hali-) vs.
5. Alıntı sözcükler: doktor/dériger (doktor), şeker/kant (şeker) vs. (2013:127-128)

Ayrıca Ahanov, söz dağarcığında eş anlamlı sözcüklerin bol olduğu bir dilin zengin ve gelişen bir dil olduğunu, eş anlamlı sözcükleri söz dağarcığına yeterince katan kişinin de dili iyi kullanma kabiliyeti olduğunu dile getirmektedir (2018:129).

Dilbilim Sözlüğü’nde “sözcük ve tümcelerın özdeş anlamlı olma durumu” tanımı verildikten sonra tam eş anlamlılığın dilbilim çevresince kabul görülmediği ve bu durumun ancak iki kelimenin bütün bağlamlarda birbiri yerine kullanılabilirliğiyle mümkün olacağı belirtilmektedir. “beyaz peynir/ak peynir, kara toprak/siyah toprak” örnekleri verilmiştir(İmer vd. 2011:118).

Vardar (2007:94), eş anlamlılığı “iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği” şeklinde tanımlamaktadır. “siyah/kara” kelimelerinin birçok bağlamda eş anlamlı olduğunu dile getirir. Açıklamasının devamında ise “Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır.” demektedir. Vardar’ın “siyah/kara” örneğinde “bağlam” konusuna, kelimelerin birbiri yerine kullanılabilirliğine dikkat ettiği görülmektedir.

Korkmaz (2010:85-86), eş anlamlılık için “iki ya da daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşıması”; eş anlamlı için “anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeler” tanımlarını vermektedir. Tanımın devamında “birbirine tıptı tıpına denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşımlarından oluşmuştur.”

açıklamalarını yapmakta ve şu örnekleri göstermektedir: yir/oron (yer), süçig/tatlıg (tatlı), yul/bıjar (pınar), ögirmek/sevinmek (sevinmek), baş/kafa, ak/beyaz, kara/siyah, bıkmak/bezmek/usanmak, göndermek/yollamak, dilemek/istemek vs.. Korkmaz'a göre bir dilin kendi sözcükleri arasında olduğu gibi, alıntı sözcükleri arasında da eş anlamlı sözcükler vardır: göz/çeşm/ayn (Türkçe-Farsça-Arapça), buyurmak/emretmek (Türkçe-Arapça), yetenek/kabiliyet (Türkçe-Arapça) vs.. Bunlar dışında Batı dillerinden alınan kelimeler ile yerli kelimeler arasında da eş anlamlılık durumundan bahseder: yönerge/talimat/direktif, boyunbağı/kravat, canbazlık/akrobasi vs.. Korkmaz'ın verdiği eş anlamlı sözcük örneklerinde sözcükler arasındaki yakınlık durumu belirtilmemiştir. Bu nedenle verilen örnek kelimeler arasında bir örtüşme ya da yakınlık durumu olup olmadığını kestirmek mümkün olamamaktadır.

Korkmaz, sözlüğünde yakın anlamlılık terimine de yer vermiştir. Yakın anlamlılık için “iki veya daha çok kelimenin birbirine yakın anlam taşıması, aralarında çok küçük bir anlam farkının bulunması” tanımını vermektedir. Burada bıkmak/usanmak/bezmek, yollamak/göndermek, bezemek/süslemek, hoplamak/zıplamak, alçalmak/inmek vb. kelimeler örnek olarak verilmiştir (2010:236). Ancak, verilen bazı örneklerin ortaklığı göz önünde bulundurulduğunda, Korkmaz'ın yakın anlamlılık terimini eş anlamlılık terimi ile “eş anlamlı” olarak gördüğü söylenebilir.

Halil İbrahim Özden (2014), çalışmasında eş anlamlılığın nasıl ve hangi yollarla oluşmuş olabileceği, örtmece (tabu) kelimelerinin de eş anlamlılığın oluşma sürecinde etkili olduğu konuları üzerinde durmuştur. Ancak, eş anlamlılığın Türk anlambilimi içinde kesinlik kazanmayan bir konu olduğunu dile getirir ve eş anlamlılığın anlamca yakınlık olduğunu savunmaktadır. Özden, çalışmasında eş anlamlılık sınıflandırmasını şu şekilde vermektedir:

1. Ödünçleme Sonrası Eş anlamlılık: al/kızıl/kırmızı vs.
2. Yerli Kelimelerde Eş anlamlılık: alınmak/darılmak/gücenmek/incinmek/kırılmak/küsmek vs.
3. Örtmece (Tabu) Kelimelerde Eş Anlamlılık: ölmek/ahirete gitmek/adres değiştirmek/can vermek/ebediyete göçmek/..., yüklü/gebe/gunlacı/orta kata kiracı gelme/... vs.

Halil Ersoylu (1999), eş anlamlılığın bir dilin kendi kelimeleri arasında olması gerektiğini savunur: “Eş anlamlılığın, bir dilin kendi öz kelimeleri arasında kabul görmesi, yabancı dillerden gelen karşılıkların ‘eş anlamlı’ olarak değil, birer ‘yabancı kaynaklı karşılık’ “ olur. Ersoylu, bu konuda sözlüklerden yararlanarak pek çok örnek vermektedir.

Nuh Doğan (2011), eş anlamlılığı “genellikle anlam aynılığı anlamına gelen sözlüksel bir ilişki” olarak tanımlamaktadır. Çalışmasında sözlüksel eş anlamlılığı tartışır ve Türkiye Türkçesindeki eş anlamlı fiillerin durumunu inceler. Doğan, eş anlamlılığı üç tür olarak kabul eder: bütünsel, bilişsel ve yakın eş anlamlılık. Bu üç tür çevresinde Türkçe fiil örnekleri vermektedir.

İlhan Uçar (2011), eş anlamlılığı “sözler arasında anlam birliği olması durumu” olarak açıklamaktadır. Uçar, eş anlamlılığın dillerin canlı kalmasını sağladığını söylemektedir. Eş anlamlılığı herhangi bir koşula bağlamadan, genel kabulde eş anlamlılığı benimseyen Uçar, “baş, kafa, ser” kelimeleri arasındaki eş anlamlılığı sözlüksel düzeyde incelemektedir.

Mustafa Sarı (2011), tam eş anlamlılığı kabul etmemekle beraber eş anlamlılıkla ilgili bazı konulara değinmektedir: eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam farklılıkları, sözcük ölümünün eş anlamlılıkla bağlantısı, alıntı kelimeler ile yerli kelimeler arasındaki yakınlık ilişkisinin eş anlamlı kabul edilip edilmemesi, kelimelerin standart Türkçe ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımları arasındaki eş anlamlılık. Sarı’ya göre, eş anlamlılık sözcük ölümüne neden olur, eş anlamlı kelimeler arasında anlam farklılığı bulunmaktadır, alıntı kelimeler eş anlamlılık olarak değerlendirilmemeli, ağızlarda ve standart dil arasındaki eş anlamlılıklarda farklar bulunmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan tez çalışmaları da bulunmaktadır: Şahru Pilten (2008), “*Türkçede Eş Anlamlılık*” adını verdiği doktora tezinde konuyu “ızdırıp” kavramı temelinde değerlendirmiştir. Pilten, eş anlamlılığı üç tür şeklinde ayırmıştır: mutlak eş anlamlılık, bilişsel eş anlamlılık, yakın eş anlamlılık. Mutlak eş anlamlılıkla ilgili neredeyse hiç örnek tespit edememiştir (keten-kük haricinde). Bilişsel ve yakın eş

anlamlılıkla ilgili örnekler vermiş ve en yaygın olan kullanımın yakın eş anlamlılık olduğunu tespit etmiştir.

Emine Atmaca (2011:522-527), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları* adlı doktora tezinde, eş anlamlılığı “... kelimelerin sesleri arasında ilişki olmayan buna karşılık kavramların hemen hemen özdeş olduğu kelimeler” şeklinde tanımlamaktadır. Kısa bir bilgidен sonra çalışma çerçevesinde belirlediği eş anlamlı kelimeleri sıralamaktadır: ayıtmak (söylemek)/dimek (demek), balkımak (parlamak, parıldamak)/yarımak (ışımak, aydınlanmak), bitimek (yazmak, kısmet etmek, takdir etmek)/yazmak (nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek) vs.

Buraya kadar “eş anlamlılık” konusunun, (bazı araştırmacılar tarafından) şüpheyle yaklaşılsa bile, var olduğunu (belirli şartlara bağlasalar da) belirten araştırmacıların tanımlarına değinildi. Konuya çok daha şüpheli yaklaşan ve hatta böyle bir durumun bir dilde var olmayacağını dile getiren araştırmacılar da bulunmaktadır.

Leonard Bloomfield (1933:145), gerçek eş anlamlılığın olmadığını söylemektedir. Fonetik formları farklı yapıların anlamlarının “aynı” olamayacağı üzerinde durmaktadır.

W. E. Collinson (Ullmann 1972:142-143), eş anlamlılar arasındaki anlam farklılıklarını sıralar:

1. Bir sözcük diğerinden daha geneldir (general): refuse/reject (reddetmek/reddetmek)
2. Bir sözcük diğerinden daha yoğundur (intense): repudiate/reject (kabul etmemek, tanımamak/reddetmek)
3. Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır (emotive): reject/decline (reddetmek/kabul etmemek)
4. Bir sözcük diğerinin nötr olduğu yerde ahlaki onama (moral approbation) veya kınama (censure) ima edebilir: thrifty/economical (tasarruflu/ekonomik)
5. Bir sözcük diğerinden daha profesyoneldir (professional): decease/death (vefat/ölüm)

6. Bir sözcük diğerinden daha edebidir (literary): passing/death (fani/ölümlü)
7. Bir sözcük diğerinden daha çok konuşma diline (colloquial) aittir: turn down/refuse (geri çevirmek, tepmek/reddetmek)
8. Bir sözcük diğerinden daha yerel (local) veya daha diyalektiktir (dialectal): (scots) flesher/butcher (etçi/kasap)
9. Eş anlamlılardan biri çocuk diline (child-talk) aittir: daddy/father (baba/baba)

Geoffrey Leech (1981:14), hem kavramsal anlamı hem de biçimsel anlamı aynı olan sözcüklerin neredeyse olmadığını, bu nedenle eş anlamlılık kavramının “kavramsal anlamın denkliği (equivalence of conceptual meaning)” olarak sınırlandırmanın daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Leech (1981:90), bunu sözcüklerle sınırlamayıp tümcenin denkliği üzerinde de durmuştur.

Frank R. Palmer (1981:88-93, 2001:75-82), “anlamın aynılığı” olarak kısaca tanımladığı konuya “aynı anlamı taşıyan iki kelimenin bir dilde hayatta kalması mümkün görünmemektedir” şeklinde açıklama getirmektedir. Palmer, eş anlamlı gibi görünen kelimelerin aslında farklı olduklarını anlamının beş yolundan bahseder:

1. Eş anlamlı çiftlerin bazıları dilin farklı diyalektlerine aittir [fall (ABD), autumn (UK)].

2. Kullanılış farklılıkları: pass away, die, pop off (çekip gitmek, ölmek) aynı anlamlara sahip gibi görünse de kullanıldığı yerler farklıdır. Bu durumdaki kelimeler arasında anlam ayırımını bulmak daha zordur, net bir ayırım yapılması güçtür.

3. Bazı kelimelerin duygusal (emotive) ve değerlendirici (evaluative) anlamları bakımından oluşan anlam ayrımları vardır. Geriye kalan anlamlar, bilişsel (cognitive) anlam, aynı kalır. Bir şeylerin iyi ya da kötü olduğunu söylemenin, “iyi” veya “kötü” kelimeleri dışında çok daha ince yolları vardır. “Liberal” kelimesi Büyük Britanya için iyi bir anlam yüküne sahipken, Güney Afrika ve Amerika Birleşik Devletleri’nin bazı çevrelerinde kötü bir anlam yüküne sahiptir.

4. Bazı kelimelerin kullanımını bazı kelimelerin kullanımına bağlıdır: rancid (kokmuş, ekşimiş) kelimesi bacon(pastırma) veya butter (tereyağı) ile addled (cılık, kokuşmak, çürümek) kelimesi de egg (yumurta) veya brain (beyin) ile kullanılır. Bu onların anlamlarıyla ilgili bir mesele değil, birlikte kullanılmalarının getirdiği bir anlam yükü meselesidir.

5. Birçok kelimenin anlam bakımından birbirine yakın olduğu veya anlamlarının örtüştüğü açıktır. Bu durum sözlük yazarları tarafından kullanılmaktadır. Mature (olgun) kelimesinin olası eş anlamlıları: adult (yetişkin), ripe (olgun), perfect (mükemmel), due (tam).

W. V. O. Quine (1951), dilbilimcilerin genel olarak eş anlamlılığı belirleme ölçütlerini eleştirmektedir. Eş anlamlılıkta belirleyici olan tanım (definition) ve yer değiştirilebilirlik (interchangeability/salva veritate) ölçütlerinin eş anlamlılığı belirlemede yetersiz olduğunu savunmaktadır. Tanımdan kasıt sözcüklerin tanımlanmasıdır. Sözcüklerin anlamı kullanımla ortaya çıkar. Sözlük yazarlarının verdiği açıklamaların doğruluğunu tartışan Quine, sözcüklerin eş anlamlı olduğunu sözlük karşılıklarına bakılarak anlaşılmayacağını düşünmektedir. Yer değiştirilebilirlik konusunda ise, genel kabul gören “sözcükler, bütün bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılabilirse o sözcükler eş anlamlıdır” görüşünün eş anlamlılık için yeterli bir ölçüt olmadığını savunmaktadır. Quine’e göre, yer değiştiren sözcüklerin anlamlarının aynı olduğu tespit edilemez. Bu belirsiz bir döngü oluşturur.

N. Goodman göre (Aksan 1975:1), başlangıçta bir form tek bir kavramı anlatır. Yani, arada hiçbir anlam ayırtısı olmadan iki sözcük aynı anlama gelemmez. Goodman, Aksan’ın aktarımıyla, bunu mantık açısından ispatlamıştır.

Ziya Gökalp (2017:127-130), konuya halk dili ve havas dili arasındaki Arapça ve Farsça sözcükler farklılığıyla yaklaşmaktadır. Gökalp’e göre, “halk lisanında müteradif kelimeler” yoktur. Ama havas dilinde “... her hususî manâ için, biri Türkçe, biri Arapça ve biri Acemce olmak üzere lâ-akal üç tabir” bulunmaktadır. Halkın konuşma dilindeki bu tür kelimeler, havas dilindeki kelimelerden iki şekilde farklıdır:

1. Halk, Arapça ve Farsçadan bir kelime aldığında onun eş anlamlısı olan kelimeyi Türkçeden atar. Bu şekilde Türkçede eş anlamlı kelimeler kalmaz. Örneğin, “hasta” kelimesi dile girdiğinde halk, “sayru” kelimesini, “ayna” kelimesi dile girdiğinde “gözü” kelimesini, “merdiven” kelimesi dile girdiğinde de “baskıç” kelimesini unutmuştur. Bazen Arapça ve Farsça kelimelerin yanında Türkçelerinin de korunduğu görülür. Ancak, “böyle bir hâl vukuunda da yine müteradif kelimeler vücuda gelmez. Çünkü ya Arapçadan ve Acemceden alınan kelimenin yahut eski Türkçe kelimenin manâsında bir tagayyür husûle gelerek, ikisi arasındaki müteradiflik zâil olur. “. “Siyah” ve “beyaz” kelimeleri alındıktan sonra, “kara” ve “ak” kelimeleri de dilde tutunmuştur. Ama bunlar eş anlamlı kabul edilemez. Çünkü “halk siyahla beyazı maddiyâta, kara ile akı maneviyâta kullanıyor. Meselâ siyah yüzlü bir adamın alnı ak olabilir, beyaz çehreli bir adamın da yüzü kara çıkabilir.”. Diğer yandan, Türkçede karşılığı zaten bulunmayan kelimeler vardır ve bunların eş anlamlıları yoktur: abdest, namaz, Kuran, cami, ezan gibi.
2. Halk, Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden aldığı kelimeleri iki şekilde değiştirir.
  - a) Söyleniş bakımından: haste/hasta, hafte/hafta, nerdüban/merdiven, çarçûpe/çerçeve, gavga/kavga, bekere/makara, zukak/sokak, pâre/para.
  - b) Anlam bakımından: haste (Farsça: birisi tarafından yaralanmış)/hasta (Türkçe: mariz karşılığında), şafak (Arapça: Batı ufkunun akşam kızılılığı)/şafak (Türkçe: Doğu ufkunun sabah kızılılığı), hâce (Farsça: efendi)/hoca (Türkçe: halk bilgini, mektep muallimi), pâre (Farsça: kısım, parça)/para (Türkçe: para) vs.

Gökalp, “...her mananın yalnız bir kelimesi olmalıdır” ilkesiyle halkın eş anlamlılığı kabul etmediğini savunmaktadır. Bununla beraber, halk bunu bilinçli bir şekilde yapmamakta, “arının bal yapması gibi, şuursuz ve selikî” bir şekilde yapmaktadır. Halkın dilinde, “her kelimenin mutlaka diğer kelimelerden ayrı bir

manası” bulunmakta ve “idrak sahasına girmiş olan fikrî ve hissi her mananın da mutlaka bir kelimesi” bulunmaktadır.

Vecihe Hatiboğlu (1970), eş anlamlıları kesin olarak reddetmektedir: “... eşanlamlı sözcüklerin anlamlarının gerçekte eşit olmadığı ve dolayısıyla eşanlamlı sözcüklerin bulunmadığını” savunmaktadır. Hatiboğlu’na göre, anlam eşitliği görecelidir, matematiksel bir eşitlikten bahsedilemez, eş anlamlı sayılan sözcükler her bağlamda birbirinin yerini alamaz ve her yerde eşdeğerli olamaz. Bu tür sözcüklere ek getirildiğinde eşit anlamlı olmadıkları ortaya çıkmaktadır: “evli/haneli” sözcük çifti için “evli bir kadın” denilebilir ama “haneli bir kadın” aynı anlamı karşılamaz. Aynı şekilde “yüz, surat, çehre, sima” sözcüklerine aynı ek getirilince farklı anlamlar ortaya çıkar: yüzsüz (arsız), suratsız (asık suratlı, abus) gibi.

Hatiboğlu, “...küçük kullanılış farkları, ince ayrıntılar, kalıplaşmalar, bir sözcüğe çeşitli anlam yükleme eğiliminin gün geçtikçe artması, anlamların eşitlikten, yakınlıktan uzaklaşmalarına yol açmaktadır.” demektedir.

Talat Tekin (1997:113-122), sözcükler arasındaki anlam ve kullanış farklarına dikkat çekerek bir dilde eş anlamlı kelimelerin olmadığını savunur. Bu görüşünü de şu örneklerle desteklemektedir: kalpsiz/yüreksiz, beyaz peynir/ak peynir, beyaz şarap/siyah şarap. Bu başlıklar altında “gebe/hamile”, “eşek/merkep”, “kalp/yürek”, “ak/beyaz”, “siyah/kara” sözcükleri arasındaki anlam ve kullanış farklılığına dikkat çekmektedir. Ayrıca eş anlamlılığın oluşum şekillerinden biri sayılan örtmecenin (euphemism) eş anlamlılık oluşturduğunu ancak burada da kullanılış bakımından farklılık olduğunu da eklemektedir. Diğer yandan, öztürkçecilerin ısrarla kullanım değerini değiştirmek istedikleri sözcüklerin Türkçeye hiçbir yararının olmadığını da vurgulamaktadır.

Mehmet Akif Duman (2015), eş anlamlılık terimine açıkça karşı çıkmaktadır: “ Dilde eş anlamlılık yoktur. Yani birbiri ile tamamıyla aynı anlama gelen iki kelimenin mevcudiyeti dilin varlığına aykırıdır.” (2015:135), “Eş anlamlılıktan kasıt tam denklik olmalıdır; ‘yakın anlamlılık’ diye bir dilsel olgu varken yakın anlamlı kelimeleri ‘eş anlamlı’ saymak daha teoride mantıksız olur.” (2015: 14). Her kelimenin kültürel bir birikimi arkasında sürüklediğini söyleyen Duman, kullanım alanlarının, çağrışımlarının ve değerlerinin asla aynı olamayacağını vurgulamaktadır:

“Her kelimenin bir ömrü, serüveni ve hafızası vardır. Bu bakımdan eş anlamlılık zaten imkânsızdır.” (2015:23). Burada üzerinde daha sonra da durulacak bir konuya dikkat çeken Duman, kelimelerin taşıdıkları “anlam yükü”nden bahseder. Bu nedenle, “eş anlamlılığı kelime düzeyinde değil anlam düzeyinde” (2015:37) aramak gerekir.

Hamza Zülfikar (1990), Ziya Gökalp’in yukarıda değindiğimiz görüşleri üzerinde durmuştur (Bunlar burada tekrar edilmeyecektir.). Zülfikar, “bir kavrama birden çok adın karşılık olarak bulunmasıyla” ilgili örnekleri iki gruba ayırır:

1. Genel dilde bir kavrama birden çok adın bulunduğu kelimeler
2. Çeşitli bilim ve sanat kollarında bir kavrama birden çok adın bulunduğu kelimeler.

Zülfikar’a göre bu iki durumun nedeni Türkçeleştirme çabalarıdır. Bir süre için karışıklık yaratan bu tür kelimeler, zamanla birinin ağır basmasıyla sorun olmaktan çıkar.

Necip Üçok (2004: 96), anlamdaş olarak adlandırdığı bu konuyu “dış şekilleri ayrı olduğu halde, manaları aşağı yukarı birbirine uyan kelimeler” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak Üçok’a göre, bu kelimeler hiçbir zaman birbirlerinin yerini tamamen tutamazlar. Bundan hareketle “at” ve “beygir” sözcüklerini örnek vermekte ve bunların “kavram bakımından zihnimize bir ve aynı hayvan cinsini canlandırır ama, ikisinin arasında çok ince farklar” olduğundan söz etmektedir. Üçok, bir sözcüğün adlandırılmasının “mevcut mefhum değerlere bağlı” olduğunu vurgular. Üçok’a göre sinonimler, “bir milletin fikir hayatının hangi istikamete doğru yöneltilmiş olduğunu gösterir. Çünkü zihnin işi benzer şeylerin aralarındaki farkı bulup çıkarmaktır; yani mevcut olan sinonimlerden hangisinin nerede kullanılacağını zihnimize ayırt eder”.

Mustafa Altun (2004:118-119), gerçekte eş anlamlılığın olmadığı görüşü üzerinde durmuştur. İnceleme metnindeki eş anlamlı sözcükleri, aruz vezninin zorlayıcı koşullarına bağlasa da, kültürel eğilimlerin ve etkilenmelerin daha öncelikli olduğunu düşünmektedir. Çalışmasında verdiği bazı örnekler: yılduz/necm/sitâre, ay/kamer/mâh, güneş/şems/mihr vs.

Sevda G. Sulak (2010), “*Anlamdaş Kelimelerde Anlam ve Kullanış Farklılıkları*” adlı yüksek lisans tezinde “anlamdaş” olarak kabul edilen sözcüklerin aslında aralarında anlam ve kullanım bakımından farklılıklar olduğunu, bunun Türkçe öğretimi için önemli bir konu olduğunu ve bu konu hakkında Türkçe öğreticilerinin bilinçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tezinde “birbirinin anlamını tam olarak karşılayan anlamdaş kelime olmadığını” ve bunun mantık açısından da sorun olduğunu dile getirmektedir.

Eyüp S. Ayaz (2011), “*Eş Anlamlılığın Bilimsel Temelleri ve Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Anlamlıların Karşılaştırılması*” adını taşıyan yüksek lisans tezinde eş anlamlılığı “...sesleri ayrı; fakat anlamları aynı ya da birbirine çok yakın” olan sözcükler için kullanılabileceğini, bir dilde aynı kavramı karşılayan iki sözcüğün bulunamayacağını, bulunsa dahi ya sözcüklerden biri yabancı kökenli ya da sözcüklerin anlamları arasında ince bir ayrım olduğunu söylemektedir. Ayaz, eş anlamlılığı anlam ve köken bakımından sınıflandırmıştır. Anlam bakımından: bütüncül eş anlamlılık ve bağlamsal eş anlamlılık; köken bakımından: her ögesi Türkçe olan eş anlamlı sözcükler ve Türkçesi ile beraber yabancı öğeleri de taşıyan eş anlamlı sözcükler.

Melek Erdem (2004:147-162), eş anlamlılığın yakın anlamlılık olduğunu belirterek bu durumun “bir dil içerisinde cereyan eden ve bir süreç gerektiren” bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi) eş anlamlılığın durumuna örneklerle değinmiştir. Erdem, eş anlamlılığı şu türlere ayırmıştır: Bütüncül eş anlamlılık, tam eş anlamlılık. Erdem, dilin kendi sözcükleri arasında bir eş anlamlılık durumundan ziyade lehçeleri arasında bir eş anlamlılıktan bahseder.

Konu üzerinde yapılan yerli ve yabancı araştırmaları arttırmak mümkündür. Bu araştırmaların, bazıları dışta tutulursa, ortak bazı tartışma noktaları bulunmaktadır: anlamsal farklılık, bağlam, yer değiştirilebilirlik, sözlüksel değer... O halde, eş anlamlılığı belirlemede ölçütler neye göre ve nasıl belirleniyor? Anlam ortaklığında sözcüklerin sözlüksel tanımları yeterli midir? Eş anlamlılık dilin kendi sözcükleri arasında mı belirlenmelidir? Alıntılanan sözcükler dilin ögesi değil midir? Konuşma dili ve dil konuşurunun eş anlamlılıktaki yeri nedir? Artsüremli ve eşsüremli incelemelerde eş anlamlılığın farkları nelerdir? Ve en önemlisi, eş anlamlılık

gerçekten var mıdır? gibi pek çok soru ortaya çıkmaktadır. Bu ve bunun gibi sorulara kesin bir cevap bulmak oldukça zordur.

Bu çalışmada, yukarıda verilen görüş ve yaklaşımlar göz önünde bulundurularak şu yorumlar yapılabilir:

Anlam farklılığı, eş anlamsızlığın en büyük kanıtı olarak görülür. Eş anlamlı diye düşünülen kelimeler arasında fark olmadığı gerçeği yanıltıcıdır ve araştırmalarda karışıklığa sebep olmaktadır. Ziya Gökalp, Talat Tekin, Vecihe Hatiboğlu ve diğer bazı araştırmacıların üzerinde durdukları konu da budur.

Yer değiştirilebilirlik ilkesi eş anlamlılık için ölçüt olarak benimsenmiştir. Ancak bu durumun geçerli bir ölçüt olabilmesi için, sözcüklerin olası bütün bağlamlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bir tek sözcük için bile olası bütün bağlamları belirlemek oldukça güçtür. Chomsky'nin dil yetisi (Toklu 2015:110) adını verdiği “sınırlı sayıda araçtan sınırsız sayıda tümce üretebilme” görüşü akla gelmektedir. Buna göre, yer değiştirilebilirlik hiçbir zaman kesinlik veremeyecektir.

Sözcükler, az ya da çok birbirine yakın olabilir. Bu durum bir ölçekle belirlenemez. Dilsel öğeler sayısal ifadeler gibi bir matematik formülüne uydurulamazlar. Anlam gibi soyut bir yönleri vardır.

Tam eş anlamlılık ve yakın eş anlamlılık terimleri sorunlu terimlerdir. Hem eş hem yakın olamaz sözcükler ya da tam ve eşlik arasına bir fark konulamaz. Aynı şey bütüncül terimi için de geçerlidir. Çeviri sorunu olarak değerlendirilebilecek bu sorun karışıklığa ve bulanıklığa neden olmaktadır.

Sözcüklerin köken dilleri, yakın anlamlılık konusunda hep sorun olmuştur. Alıntı ve yerel sözcükler arasında eş anlamlılığın bulunup bulunmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Ziya Gökalp ve Talat Tekin bu konuya yeterince açıklık getirmişlerdir. İki araştırmacı da birbirinin aksi olan durumlarda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Ziya Gökalp'in havas diye nitelendirdiği kesim ile Tekin'in “öztürkçeciler” olarak nitelediği kesim birbirinin aksi yönünde görüştedirler. Ayrıntıları yukarıda verilen bilgilerin tekrarına düşmeden, dil alıntı kelimeleri “manen” ve “lafzen” değiştirir, yani “temsil” eder. (Gökalp 2017:128, Tekin 1997)

Özetle, yabancı karşılık olma diye bir durumdan bahsedilemez. Bugün kullandığımız “direkt” kelimesini İngilizler gibi telaffuz etmiyoruz ya da “bazen” kelimesini ayınlı dadlı seslendirmiyoruz (Ziya Gökalp’in “lafzen” tahrif konusuna bakınız). Dile eklenen alıntı sözcük anlam bakımından ise yerel karşılığını öldürmese bile onunla aynı anlamda kullanılmaz (Tekin’in gebe-hamile, eşek-merkep sözcük çiftleri üzerine yaptığı açıklamalara bakınız). Dilin yerel kelimeleri ile alıntı kelimeleri arasında eş anlamlılık durumunun varlığı ya da yabancı karşılık olması diye bir durumdan bahsedilemez. Diğer yandan, Palmer (1981), bir sözcüğün yabancı (foreign) ve yerli (native) olmalarına bakılmaksızın dilin bir parçası olduklarını söyler. Sözcüklerin yabancı ve yerli diye nitelenmesini yanıltıcı bulur. Çünkü yerli olarak nitelendirilen kelimeler uzak bir geçmişte farklı bir dilden alıntılanmış olabilir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda yapılacak incelemelerde eşdeğerlilikten uzak ve sadece yapısal bir ayrıma gidilmesi gerekir.

Öztürkçecilik taraftarlarının ısrarla “yabancı” olarak gördükleri sözcükleri dilden atma, dili izole etme çabaları bulunmaktadır. Kimse bugün marketten “ak peynir” almaz, tıpkı kimsenin alınının beyazıyla bir işin içinden çıkmadığı gibi. Bu gereksiz ve yararsız bir çabadır. Dilin zenginliği bununla kıyaslanamaz. Ziya Gökalp’in görüşlerini hatırlayarak, dile tutunan her sözcük artık o dilin kendisine aittir.

Tek bir anlam ya da anlamların çoğunda buluşan sözcükler eş anlamlı olamazlar. Onlar ancak yakın anlamlıdırlar. Lyons’un, Cruse’un ve diğerlerinin tam ve bütüncül, mutlak, bütüncül vs. olarak adlandırdıkları eş anlamlılık türü bir dilde mümkün olmadığı görüşü yaygındır. Bu durum sadece teorik olarak vardır. Çünkü dil “kendini tekrar edecek kadar daralmaz; insanlar onu sınırlandırır.” (Duman 2015:140).

Sözcüklerin temel ve yan anlamları bir kenara bırakılıp deyim ve mecazlardaki durumlarına bakıldığında sözcüklerin eş anlamlı olamayacağı görülebilir: kafa tutmak, kafa yormak, kafaya almak vs. deyimlerindeki mecazlaşmalar, ona eş anlamlı tutulan “baş” sözcüğü ile arasındaki farklılıkları kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şey “baş” için de geçerlidir: bir yola baş koymak, baştan çıkarmak, baş etmek vs.

Her sözcük arkasındaki kültürel birikimi de beraberinde getirir. Sözcüklerin anlam yükleri vardır. Bu anlam yükleri onları farklılaştırır. Sözcükler "...mıknatıslar yahut süngerler gibidir. Kimi anlam, ifade yahut kalıplar yükünü üzerinde taşır; kimi kelimeler de sindirmiş, özümsemiştir de bambaşka bir cümlede bu yük ortaya çıkıverir." (Duman 2015:142).

Dilin ölü kelimeleri ile yaşayan kelimeleri arasında eş anlamlılık durumu diye bir durum söz konusu olamaz. Nitekim olmasın diye sözcük ölümü gerçekleşir. Artsüremlili "eş anlamlılık" çalışmaları bu bakımdan objektif olmadığı gibi Türkçeye bir katkı da sağlamamaktadır.

Yakın anlamlılık konusunda artsüremlili yapılan çalışmalar dile yaklaşım konusunda yeterince objektiflik sağlamaz. Bu nedenle, yakın anlamlılık ile ilgili incelemelerde her dönemi kendi içinde değerlendirmek daha objektif sonuçlar verecektir. Bu çalışmada da, sadece "Nabi'nin dilindeki" yakın anlamlılık konusu üzerinde durulmuştur.

Bazı araştırmacılar, eş anlamlılığın lehçe ve ağızlarla yapılan karşılaştırmalarda görüldüğü üzerinde dururlar. Ancak diller arası bir kıyaslama bile eş anlamlılığı ortaya koymazken bu tür karşılaştırmalı incelemeler de eş anlamlılığın olduğunu kanıtlamaz. Her dilin, her lehçenin ve her ağzın konuşurlarının farklı coğrafyaları ve kültür yapıları bulunmaktadır. İzmir'in gevreği İstanbul'un simidi eş anlamlı değildir.

Günümüzde konuşuru olmayan dil ürünleri, sözcüklerin ancak sınırlı anlamlarını gösterebilir. Örneğin, Osmanlıca yazılmış eserler (bu çalışmanın da asıl bölümünü oluşturan eser gibi), nicelik bakımından çok fazla malzeme sunar. Göktürk Yazıtları'nda ise aksi bir durum vardır. Türkçenin bütün evrelerinde durum aşağı yukarı araştırmacılara bir dil malzemesi sunar. Ancak, bunlar, nicelik olarak çok olsun ya da olmasın, sınırlıdır. Buna göre, konuşma dilini tespit etmemizin olanaksız olduğu dönemlerin dilleri hakkında yapılan araştırmalar hep bir noktada eksik kalacaktır. Bu, elbette, anlam çalışmalarının yetersiz veya gereksiz olduğu anlamına gelmez, gelmemelidir. Ancak, mesela, sadece iki üç tanığı tespit edilen kelimeler arasında eş anlamlılık durumundan bahsederken dikkatli olmak gerekmektedir.

Sözlüksel değer, yakın anlamlılığın eşsüremli çalışmaları için sağlıklı bir yöntem olmasa da, “bilimsellik” adına en doğru bulunan yoldur. Quine’in tanım ile ilgili sözlük eleştirilerini hatırlarsak, “sözcüklerin anlamı kullanımla ortaya çıkar” ifadesini de ekleyerek, sözlüklerin eş anlamlılığı belirlemede bir kıstas olmadığı açıktır. Sözlükler, eş anlamlılık yanılığının oluşmasının en büyük nedenidir. Bütün sözcüklerin de somut delilleri olmadığına göre bir sözcüğün tanımlanabilmesi için yakın anlamlılığa ihtiyaç vardır. Bu tanımlama sözcükleri eş anlamlı yapmaz.

Dil, yaşayan bir organizmadır. Dilin en önemli anlam taşıyıcıları da dilin konuşurlarıdır. Dolayısıyla, anlam dil konuşurunun seçme eksenindedir. Chomsky ile beraber “dilbilimin inceleme alanına, o zamana kadar pek dikkate alınmayan bir etkenin, dil kullanıcısı olan insanın” (Toklu 2015:111) girmesi önemli bir gelişmedir. Ancak, hala bile dil konuşurunun dil çalışmalarına yeterince dâhil edilmediği söylenebilir. Sözlükler ve yazılı eserler sınırlı bir anlam taşıyıcılığı görevi üstlenirler.

Sonuç olarak, “her dilde, her sözcüğün anlam bakımından ayrı bir özelliği, adeta ayrı bir kişiliği vardır. Bir sözcüğün anlamı, tam olarak, bir başka sözcükle her durumda karşılanamaz. Mutlaka bir yerde anlam ayrılığı belirir..” (Hatiboğlu 1970:10). Bu yüzden, bu çalışmada sözcüklerin birbirine yakın anlamları olduğu görüşü benimsenmiştir.

2. BÖLÜM: YAKIN ANLAMLILIK

Kısaca anlam ortaklığı olarak tanımlanabilecek bu durum, en az iki dilsel öğenin sahip oldukları anlamlar arasındaki benzerliği ifade etmektedir. Dilbilimciler ve araştırmacıların genel kabulü bu yöndedir. Sözcükler, deyimler, cümleler ve hatta ekler arasında bile anlam benzerliğinden söz etmek mümkündür. Yakın anlamlılığın belli koşulları vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Eşsüremlilik: Dilsel öğelerin aynı zaman içerisinde yaşaması gerekir. “Dîde/çeşm” sözcükleri bugün için ölü sayılabilecek sözcüklerdir. Bugün için, “göz” sözcüğünün yakın anlamlısı olarak kabul etmek yanlıştır.
2. En az bir anlamda benzerlik: ”Ak” sözcüğü için Türkçe Sözlük (2005) “ 1. Kar, süt vb.nin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı. 2. sf. Bu renkte olan 3. Beyaz leke 4. sf. mec. Temiz. 5. sf. mec. Dürüst. 6. sf. mec. Sıkıntısız, rahat.” Anlamlarını verir, “beyaz” için ise “1. Ak, kara, siyah karşıtı. 2. sf. Bu renkte olan 3. Beyaz ırktan olan kimse 4. Baskıda normal karalıktaki görünen harf çeşidi. 5. Beyaz zehir.” anlamlarını vermektedir. Anlamlar arasında 1 ve 2. Anlamların anlamca yakın olduğu görülmektedir.
3. Aynı dil çevresine ait olma: Burada alıntı ya da yerellik durumu fark etmeden aynı konuşur çevresine aitlikten bahsedilmektedir. Yukarıdaki ak ve beyaz örnekleri gibi. Buradaki kıstas aynı çevredeki dil konuşurunun söz varlığında sözcüklerin bulunmasıdır.
4. En az bir anlamda birbiri yerine kullanılabilme: Ak ve beyaz sözcükleri renk adı olarak bazı bağlamlarda birbiri yerine kullanılabilir: yumurta akı/yumurta beyazı.
5. Dilin kendi doğal akışı içinde var olma: Dile herhangi bir müdahale olmadan gerçekleşen durumdur. “selfie” sözcüğü için “özçekim” TDK tarafından önerilmiştir. Bu doğal bir akış içinde olmamıştır. Aynı durum “waffle” ve “drone” sözcükleri için de yapıldı.

2.1. Yakın Anlamlılığın Oluşma Nedenleri

Bir dilin farklı kültür ve dillerle komşuluğu, o dilin komşu olduğu dillerden kelime almasına neden olmaktadır. Dilde karşılığı olmayan sözcükler alınabildiği gibi yerel dilde karşılığı olanlar için de alıntı yapılabilmektedir. Mesela, İslamiyet'in kabulü ile Türkçeye "islami" kavramlar girmiştir: abdest, namaz, Kuran, cami, ezan gibi. (Gökalp 2017: 128). Diğer yandan, dilde anlam karşılığı olan kelimeler için de alıntı yapılmaktadır. Bunun iki önemli sebebi vardır: Birincisi, üst dil olarak görülen dilin (İslamiyet'le beraber Arapça ve Farsça, Tanzimat ve devamında Fransızca, günümüzde İngilizce) sözcüklerinin daha tercih edilir olmasıdır. İkincisi, alıntı yapılan sözcüğün yerel dildeki sözcüğün tek bir anlamına karşılık olarak dile girmesidir. Her iki durumda da yerel olan sözcüğe göre yeni olan sözcüğün anlam yükü azdır. Süreç içinde sözcüklerin hayatta kalma mücadelesi olur. Nitekim kullanım sıklığı daha fazla olan dile tutunur ve diğeri ya ölür ya da sınırlı ve kalıp kullanımlarla yaşamaya devam eder ("ak" ve "kara" sözcükleri gibi.).

Sözcük türetimi ve dile yapılan yapay müdahaleler sonucu da dilde birbirine yakın anlamda sözcüklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Milli Edebiyat ile iyice etkisini gösteren öztürkçecilik ve tasfiyecilik ile dildeki Arapça ve Farsça sözcük ve terkiplerin dilden atılma ve yerlerine dilin kendi imkânları ile sözcük türetme yoluna gidilmiştir⁹. Günümüzde de dile Batı dillerinden giren ve yerleşen sözcükler için Türk Dil Kurumu'nun çabaları görünmektedir (drone, waffle, selfie vs.). Her iki durum dilde ikilik gibi görünse de aslında dil konuşuru zamanla sözcüklerden birini tercih etmekte ve diğeri ya ölmekte ya da sınırlı koşullarla dile tutunmaktadır.

Yakın anlamlılığın ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de edebiyattır. Edebiyatta maharet dil kullanımınıdır. En eski dönemlerden beri süregelen bu anlayış dilde sözcüklerin anlamca yakınlaşmasına neden olmaktadır. Sanatçılar, sanat kaygısıyla dili konuşma dilinden uzak suni bir dil yapmışlardır (Divan Edebiyatı). Buna aruz vezninin zorlayıcılığını da eklemek gerekmektedir. Servet-i Fünun döneminde sanat kaygısıyla dilin ağırlaştırılması da benzer bir durumdur. Bu durum

⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Ziya Öksüz "Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi" (Ankara: TDK, 2004); Talat Tekin "Kelime Yaratırken" (Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Mart 1959, C: VIII, S: 90, s. 307-309); Agah Sırrı Levend "Yabancı Kelime Salgını" (Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Şubat 1957, C: VI, S: 65, s. 249-251) vd.

her ne kadar yakın anlamlı kelimelerin ortaya çıkış sebebi olarak görülse de aslında bu kelimeler ortaya çıktıkları edebiyat çevresiyle sınırlı kalmaktadır.

Diğer yandan, Türkçe yazmanın basit olarak görüldüğü (Ali Şir Nevayi'nin *Muhakemetü'l-lügatayn* adlı eserinde yakındığı durum) bir devirde edebiyat dilinin Arapça ve Farsçanın yoğun baskısı altına girmesi normal bir durumdur. Ancak, günümüzde de “eski” olarak nitelendirilen kelimelerin edebi metinlerde çok sık kullanılması edebi metnin değerinin arttırdığı yanılgısına sebep olmaktadır. Konuşma dilindeki Batı kaynaklı sözcüklerin olduğu gibi kullanılması (“cool” görünmek, “download” etmek, “like”lamak, “check in” yapmak vs.) durumunu açıklamak ise oldukça zordur.

2.2. Yakın Anlamlılığın Oluşma Şekilleri

Bir dilde anlamların benzerliğinin pek çok oluşum şekli vardır. Ahanov (2013:127), bunları şu şekilde belirtmiştir:

1. Yan anlamlar
2. Sözcük türetme
3. Yazı dilinin ağızlardan sözcük alması
4. Örtmeceler
5. Alıntı sözcükler

Collinson (Ullmann 1972:142-143) ise anlam farklılıklarını sıralarken oluşum şekillerini de vermiştir. Bir sözcüğün diğerine göre “daha genel, daha yoğun, daha duygusal, daha profesyonel, daha edebi, daha yerel, çocuk diline ait” olması ve “övgü ve kınama ima” etmesi şeklinde açıklamıştır. Bu durumlar aslında anlam değişmelerine işaret eden durumlardır.

Ayaz (2011:68) ise şu şekilde sıralamıştır:

1. Tarih boyunca başka dillerle kurulan kültürel alışverişin etkisiyle dile alıntı kelimelerin girmesi,
2. Tarihi süreç içerisinde kelimelerde anlam iyileşmeleri, anlam değişme ve gelişmelerinin olması,
3. Ağızlarda kullanılan kelimelerin edebi dilde kullanılması,

4. Metaforik anlatımlara başvurulması ve örtmecenin kullanılması,
5. Edebi anlatımlarda deyim aktarmalarına başvurulması,
6. Terim alıntılarının yapılması.

Tekin (1997:113-122) ise “euphemism” konusuna değinmiştir: “Euphemism, yani toplumca ayıp, kaba sayılan veya açıkça söylenilmesi hoş karşılanmayan bir kelime veya deyim yerine daha yumuşak bir kelime veya deyim kullanılması..”.

Günay (2018:222-224), bu oluşumları şu şekilde verir:

1. Yabancı sözcük, kalıtsal sözcük, yeni katılmış sözcük arasında: ihtiva etmek/kapsamak, program/izlence vs.
2. Farklı lehçelerden gelen sözcüklerle birlikte ölçünlü dilde bulunan sözcükler arasında: patates/gompil, domates/firenk, simit/gevrek vs.
3. Farklı dil düzeylerinden kaynaklanan ya da farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklanan durum: ölmek/vefat etmek/hakkın rahmetine kavuşmak/Allah’a kavuşmak, babaanne/ebe/nine vs.
4. Sözcük yaratımında dilsel bir ekonomiden söz edilebilir: laboratuar/lab, profesör/prof, bütünleme/büt, Abdullah/apo vs.
5. Argo kullanımlar: nalları dikmek/ölmek, manita/sevgili, mangiz/para vs.
6. Matematik, mantık, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı ile asıl yazı arasında: A bir değer ya da sayıyı belirtir, B başka bir değeri.

Özden (2014), her ne kadar bir sınıflama olarak vermişse de aslında bunların oluşum şekline de işaret ettiği açıktır:

1. Ödünçleme Sonrası: al/kızıl/kırmızı vs.
2. Yerli Kelimelerde: alınmak/darılmak/gücenmek/incinmek/kırılmak/küsmek vs.
3. Örtmece (Tabu) Kelimelerde: ölmek/ahirete gitmek/adres değiştirmek/can vermek/ebediyete göçmek/..., yüklü/gebe/gunlacı/orta kata kiracı gelme/... vs.

Yakın anlamlılık bir dilde pek çok şekilde oluşabilir. Dilin canlı yapısı yeni oluşum şekillerini de beraberinde getirmektedir. Her dil için değişmez oluşumlar

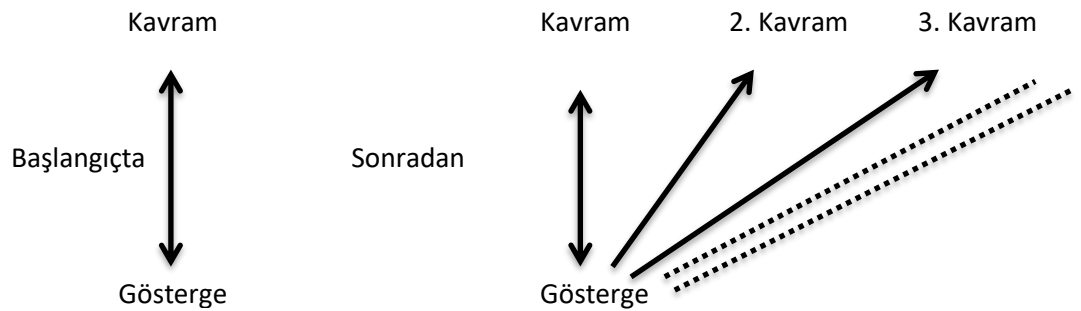
olduğu gibi değişen özel durumlar bulunmaktadır. Burada Türkçenin tarihi ve güncel durumu göz önüne alınarak yakın anlamlılığın oluşum şekilleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Çok anlamlılık ve yan anlamlar
2. Benzetmeler
3. Aktarmalar
4. Terimler
5. Örtmece ve tabu
6. Argolar
7. Gramatik unsurlar
8. Alıntı sözcükler
9. Dile Yapay Müdahale
10. Plaza Dili-Özentilik

2.2.1. Çok Anlamlılık ve Yan Anlamlılık

Bütün sözcükler temelde tek bir anlam ifade etmek için ortaya çıkmışlardır. Kullanım sıklığı, yeni bilgilerin adlandırılması, mecazlara ihtiyaç duyulması, aktarmalar gibi pek çok sebeple çok anlamlı hale gelmektedirler. Çok anlamlılık yan anlamlılığı kapsayan bir durumdur. Yan anlam sözcüğün temel anlamı dışındaki anlamlarıdır. Sözcük temel anlamı dışında anlamlar kazandığında çok anlamlı olmaktadır.

Çok anlamlılık (polysemy), "...değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olması"dır (Aksan 2006:70):

Aksan (2006:70), “başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili, yeni kavramlarla da anlatır duruma gelmektedir.” açıklamalarıyla “değmek” örneğini vermektedir. Bu örnek incelendiğinde sözcüğün kazandığı yeni anlamların yakın anlamlılığı oluşturduğunu söylemek mümkündür: “...VIII. yüzyılda ‘değmek, dokunmak’ anlamının yanında ‘ulaşmak, erişmek’ kavramını da anlatıyor, aynı zamanda ‘saldırmak, yakalamak’ demek oluyordu.” (Aksan 2006:71). Sözcükteki bu çok anlamlılık, sözcüğün yan anlamlarının sözcükle yakın anlamlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Palmer (2001:88), “Bir kelime çok anlamlı olduğu zaman, doğal olarak onun, her biri bir anlamına karşılık gelecek şekilde çeşitli eşanlamlıları olacaktır.” demektedir ve bu sözcüğün sıfatları arasında bir zıt anlamlılar kümesi de oluşacağından söz etmektedir.

Bir sözcüğün her bir sözlüksel anlamının dilde bir anlam karşılığı bulunmaktadır. Bu konu dilbilimcilerin bulanıklık dediği durumu doğurur. Bu bulanıklık iççelik ve karmaşa gibi görünse bile anlamları birbirine yakınlaştırır. Örneğin, “ak” kelimesinin Türkçe Sözlük’te “4. Temiz. 5. Dürüst.” anlamları “temiz” ve “dürüst” kelimeleriyle yakın anlamlılık oluşturur. Sözlükte “temiz” sözcüğünün “1. Kirli, lekeli, pis, bulaşık olmayan, arı (I), pak, münezzeh, hijyen, hijyenik2. Özenle yapılmış 3. Çok az kullanılmış veya hiç kullanılmamış olan, özrü olmayan 4. Ahlakça lekesiz, necip, nezih. 5. Kirli, lekeli, bulaşık olmayan bir biçimde.” anlamları arasında dördüncü anlamın “ak” sözcüğünde mecazlaşarak yan anlam oluşturduğu görülmektedir. “dürüst” sözcüğü ise “1. Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru (kimse) 2. Kurallara uygun, yanlışsız.” olarak verilen anlamların ilkiyle “ak” sözcüğü arasında yakın anlamlılık oluşturmaktadır.

Çok anlamlılık konusunda Ullmann, Cruse, Palmer, Lyons gibi pek çok dilbilimcinin görüşleri bulunmaktadır. Dilbilimciler, çok anlamlılık (polysemy) ve eşadlılık (homonym) konusunu birbirinden ayırmaktadırlar ve konuyu bu şekilde açıklamaktadırlar. Farklı anlamların tek bir sözcükle karşılanması ile tek bir sözcüğün farklı anlamları olması hala anlambilimin alt problemlerinden biridir. Bu konu ayrı bir tartışma konusudur ve bu çalışmada üzerinde durulmayacaktır.

2.2.2. Benzetmeler (Teşbih, Simile)

“Bir nesnenin ya da bir eylemin özelliğini bir başkasından yararlanarak ya da onu anımsatma yoluyla gerçekleştirme” (İmer vd. 2011:49), “Bir şeyin niteliğini anlatmak için o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek olarak gösterme işi, benzetme, teşbih” (Türkçe Sözlük, 2005), “...bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma” (Aksan 2006:61) olarak tanımlanmaktadır.

Tam benzetmelerin dört ögesi bulunmaktadır: benzetilen, kendisine benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı. Bu öğelerden benzetme yönü ve benzetme edatı olmayabilir. “Taş gibi sert çörek” tam bir benzetmedir. Bu benzetme “taş gibi çörek” veya “taş çörek” şeklinde de kurulabilir (Aksan 2006:61).

Benzetmelerde anlamın ya da anlamların ait olduğu sözcük formunun dışında formlarla anlatılması, anlamlar arasında kullanış farklılığı ile beraber yakın anlamlılığı oluşturmaktadır. Herhangi bir nesnenin beyazlığını vurgulamak için “kar gibi” demek ya da bir şeyin tatlılığını ifade etmek için “bal gibi” demek, “beyaz” ve “kar gibi” ile “tatlı” ve “bal gibi” sözcük/sözcük gruplarını anlamca yakınlştırır. Bu durum tam özdeşlik gibi görünebilir. Ancak kullanım farkını unutmamak gerekir. Her beyaz nesne için “kar gibi” ve her tatlı şey için “bal gibi” denilmez. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: zehir gibi (acı), limon gibi (ekşi), pamuk gibi (yumuşak), tilki gibi (kurnaz), tereyağından kıl çeker gibi (bir işi kolaylıkla, sorumluluk almadan çözmek) vs. (Aksan 2006:112).

2.2.3. Aktarmalar

Aktarmalar, bir kavramın benzetme veya yakınlık yoluyla başka bir kavramla anlatılmasıdır. Aksan (2006:62), “... anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır” ve bu göstergeye yeni bir anlam kazandırır. Aktarmalar, ad aktarmaları ve deyim aktarmaları olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.2.3.1. Deyim Aktarmaları (Eğretileme, Metaphor)

Anlatımı etkili kılmak için deyim aktarmalarından yararlanılır. Deyim aktarmaları; insandan doğaya, doğadan insana, doğadaki nesnelere arasında, duyular arasında ve somutlaştırma yoluyla oluşturulurlar (Aksan 2006:64-68). Bu aktarmalar, benzetmelerde olduğu gibi sözcük/sözcük gruplarını anlamca birbirine yaklaştırır. Aksan'ın (2006:64-68) verdiği bazı örnekleri yakın anlamlılık bakımından inceleyelim: “domuz” sözcüğü “hain, aksi, inatçı” anlamında kullanılmaktadır. Sözcük, kazandığı bu anlamlar arasında bir anlam yakınlığı kurmaktadır. “pireyi deve yapmak” deyimini “abartmak” sözcüğüyle, “sıcak renkler” aktarmasındaki “sıcak” sözcüğü belli tonda renklerle, “dağ başı” hem “doruk” hem de “uç” sözcükleriyle anlamca yakınlaşır. Bu durum da benzetmelerde olduğu gibi özdeşlik olarak algılanabilir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, kullanım yerleri ve durumları farklıdır.

2.2.3.2. Ad Aktarmaları (Metonymy, Mecaz-ı Mürsel)

Ad aktarması, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi olan başka bir kavram yoluyla anlatılması olarak tanımlanmaktadır. Anlatımı kolaylaştıran ve güçlü kılan ad aktarmaları, daha çok edebiyat alanında ve özellikle şiir dilinde kullanılmaktadır (Aksan 2006:69).

Ad aktarmaları iki şekilde gerçekleşir: bütün yerine parçanın anılması veya parça yerine bütünü anılması (Aksan 2006:69). Ad aktarmaları, deyim aktarmaları ve benzetmeler gibi yakın anlamlılık oluşturabilir. Aksan'ın örnekleri ile aradaki ilişki daha iyi açıklanabilir: “dünyaya gelmek” aktarması “doğmak” ile, “yaş dökmek” aktarması “ağlamak” ile, “iki canlı” aktarması “hamile” ile anlamca yakındır. Burada yine kullanım yeri ve farklılığı hatırlanmalıdır.

2.2.4. Terimler (Term)

Terim, “Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulayım ya da uzmanlık dalına özgü sözcük” (Vardar 2007:192), “bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad”

olarak tanımlanmaktadır. Terimleri inceleyen ve terim sorunlarıyla ilgilenen dilbilim dalı terimbilim (terminology) olarak adlandırılır.

Her uzmanlık alanının kendine özgü belli bir *üstdil* içerdiğini söyleyen Vardar (2001:195) “karşılıklı olarak birbirini sınırlandıran, dolaylı ya da dolaysız biçimde birbirini tanımlayan” (Vardar 2007: “Sunuş”) göstergeler olduğunu açıklamaktadır. Ancak dil, her zaman bu sınırlamayı kabul etmez ve terimler uzmanlık alanının dışında da kendilerine kullanım alanı açarlar.

Agop Dilaçar (1957), sözcüklerin birincil ve ikincil anlamları olan dil yapıları olduğunu, terimin doğası gereği açık, kesin ve belirli bir anlam taşıması gerektiğini belirtmektedir. Yani terimlerin ikincil anlamları olmaz. Ancak “halk dili”nden alınan terimlerde böyle bir durumun zor olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, anlamsal benzerliğin hem uzmanlık alanlarında hem de konuşma dilinde oluşmasına neden olur. Dilaçar (:209-210), “erimek” sözcüğünü örnek verir. Bu sözcüğün ikincil anlamlarının “söküp atılamayacağı” gerçeği terimle genel kelimenin “ortak yaşamayı” kabul etmemesine neden olmaktadır. Ancak sadece ikincil anlamlarda ortak yaşayışı kabul eden kelimeler de mevcuttur.

Bu durum şu açıdan önemlidir: Türkçeleştirilen ya da Türkçe olan terimler konuşma dilindeki ikincil anlamlardan soyutlanamaz. Aynı şey, Batıdan alınan kelimeler için de geçerlidir. Dahası, terimler konuşma dilinde yeni anlamlar kazanmaya devam etmektedirler. Örneğin, “ünlü” sözcüğü Büyük Türkçe Sözlük’te “1. Ün salmış olan, şöhretli, meşhur, şanlı, namlı, namdar. 2. Ses yolunda bir engele çarpmadan çıkabilen ses, vokal, sesli, sesli harf: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü.*” şeklinde iki anlamla geçmektedir. Anlamlardan ilki genel dilde, ikincisi dilbilgisi terimi olarak kullanılmaktadır. “Sıfat” sözcüğü hem gramer terimidir hem de “nitelik” ve “yüz” anlamında konuşma dilinde kullanılmaktadır Türkçe Sözlük’te “1. Bir kimsenin görev, ödev, toplumsal veya hukuki bakımdan yeri ve özelliği 2. Bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime, ön ad. 3. Yüz, kılık ve dış görünüş. Bu üç kullanım da birbirine “niteleyicilik” olarak yakındır. Bugün argo olarak kullanılan “embesil”, daha yüzeysel anlamda kullanılan “hümanist”, menfaat anlamında “pragmatik” gibi sözcükler ikincil anlamlarıyla konuşma diline geçmişlerdir. Ancak terminolojik anlamlarına yakın anlamlarla yaşamaktadırlar.

Bu konu her ne kadar alıntı kelimelerin içeriği ve Türkçeleri gibi görünse de aslında konuya yakın anlamlılıkla ilişkili olarak iki açıdan yaklaşılmıştır: Alıntı terimlerin konuşma dilinde kazandığı ikincil anlamlarla terim anlamı arasındaki anlam yakınlığı ve Türkçe terimlerin genel kullanımındaki anlamları ile terimsel anlamları arasındaki anlam yakınlığı.

Konuya üçüncü bir bakış açısı da alıntı terimlerle Türkçeleştirilmiş terimlerin bir arada yaşaması ve kullanım farklılığı oluşturmalarıdır. Terimlerin yakın anlamlılık ile ilgisine Aksan (2006:128) Türkçeleştirilme olarak yaklaşmaktadır: atardamar/arter, izlenimcilik/empresyonizm, dilbilgisi/gramer, yapısalcılık/strüktüralizm, gerçeküstü/sürrealist vs. örneklere “zamir/adıl, ilgeç/edat, zarf/belirteç, eylem/fiil ” gibi gramer terimlerini de ekleyerek bu ikililiği açıklayalım. Bu ikili kullanımlar sözcüklerin özdeşliğini kanıtlamaz, “kullanım” farklılığı bulunmaktadır. Türkçeleştirme taraftarları, evrensel terminoloji taraftarları ve tarafsızlar olarak adlandırılabilir kesimler tarafından sözcüklerin kullanımı değişmektedir. Bu durum büyük bir kargaşaya yol açmaktadır. Diğer yandan Collinson’un (Ullmann 1972:142-143), “eş anlamlılar” arasındaki anlam farklılıklarından “daha genel” olma durumunun bu konuya yeterince açıklık getirdiği, “zamir/adıl” çiftindeki “zamir” sözcüğünün daha genel daha yaygın kullanımından anlaşılmaktadır.

2.2.5. Tabu ve Örtmeceler (Taboo, Eupheism)

Tabu terimi, batıl inançlardan dolayı bazı nesnelere adının doğrudan söylemekten kaçınma, “...insanlığın yazılmamış en eski yasası olarak yasaklarla ortaya çıkan, bu yasakların ihlali ile aynı ceza sistemlerini doğuran, bu içerikten çıkan yasağın türünü, yasağın çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan kutsallığı ya da kirliliği anlatır.” (Güngör 2006:69-70) şeklinde tanımlanabilir. Örtmece ise, “dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek dolaylı yoldan anlatma” (Vardar 2007:156) olarak tanımlanabilir. Ahanov (2013:136), tabunun batıl inançlardan, örtmecenin de “kaba veya ayıp kabul edilen sözlerin nazik ve saygılı sözlere dönüştürme düşüncesinden” doğduğunu söyleyerek aradaki farkı vurgulamaktadır. Ancak aralarındaki fark bu kadar net değildir. Tabuların örtmece sözleri ortaya çıkardığı söylenmektedir (Güngör 2006:84, Erol 2014:76).

Tabu ve örtmecelerin pek çok sebebi bulunmaktadır: Büyü, kutsallık, dini inançlar, totemler, kaçınmalar, korkular, hastalıklar, yasaklar, ayıp ve kaba sayılan olay ve durumlar bunlardan bazılarıdır (Ahanov 2013:134-136, Erol 2014:75-81, Güngör 2006). Örtmeceler etnografya, etnolengüistik, psikolengüistik, sosyolengüistik gibi pek çok bilimin konusu olmuş çok yönlü konulardandır (Özden 2014:163, Güngör 2006:70).

Condon (2000:101-114), “cici kelimeler” ve “kaka kelimeler” diye nitelediği örtmece ve tabu sözcükler için “İnsanların özel itina gösterdiği belli konular ve belli kelimeler vardır; terbiyeli toplulukta ağızımızdan çıkmayan konular veya karma toplulukta kullanmadığımız kelimeler. (...) (...) bazılarının kötü sözler veya çirkin kelimeler dediği, bizim ise tabulu sözler dediği kelimelerdir. Terbiyeli olan ve herhangi bir nahoş güceniklikten kaçınmak için niyetlenen başka kelimeler vardır. Ki bunlar cici kelimelerdir, bizim deyişimizle hüsnütabirlerdir (euphemism).” açıklamalarını yapmaktadır. Condon, tabulu sözcüklerin oluşma nedenlerini üç başlıkta incelemektedir: Ölüm, Beden ve İfraz İşlemi, Cinsellik.

Tabu ve örtmecelerin “eş anlamlı” olarak nitelenen sözcüklere neden olduğu genel kabul gibi görünmektedir (Ahanov 2013:136, Güngör 2006:89-90, Erol 2014:81, Özden 2014,...). Yakın anlamlı sözcükler arasındaki kullanım farklılığı burada da ortaya çıkmaktadır. “Üç harfli” kullanımı, adları söylendiğinde gelmesinden korkulan “cin”ler için örtmeceli bir sözdür. Bu iki kullanım arasında tercih inanç çevresinin kabulüne göre değişmektedir. Her iki yapı arasında “korku” anlam farklılığı ortaya çıkmaktadır. Kalabalık ortamlarda “lavabo, WC” gibi kullanımları olan “tuvalet” sözcüğünde de “ayıp sayılması” bakımından bir kullanım farklılığı bulunmaktadır (Güngör 2006:79). “Ölmek” sözcüğü ise ölen kişiye duyulan saygı ve sevginin derecesi ve ölüm şeklini gösteren kullanım farklılıklarıyla örtmece sözler oluşturur: hayata gözlerini yummak, Allah’ın rahmetine kavuşmak, can vermek. Birinci kullanımda ölen kişiye duyulan saygı ve sevginin çokluğu hissedilebiliyor (özellikle sanatçılar için kullanılmaktadır). İkinci kullanım hem islami bir yaklaşımı hem de ölen kişinin iyi ve sevilen biri olduğunu hissettiren bir kullanımdır. Üçüncü kullanım ise ölen kişinin ölme şekline dair bir ima bulunmaktadır (bir trafik kazası, iş kazası vs.). Hepsinin ortak anlamı “ölmek” olan bu üç yapının arasında kullanım farklılığı bulunmaktadır.

Bir konuya yönelik tutumuzun ifade gücü sözcük seçiminde etkilidir. Örtmecelerin yerine geçtiği sözcüklerin uyandırdığı tepki ile ilgili Condon (2000:114), “Tepkimiz çoğunlukla kelimeler düzeyindeki duygularla uğraşma şeklindedir ve yeni hüsnütabeler veya daha usta dolambaçlı sözler bulmaya çalışırız.” şeklinde açıklama yapmaktadır. Kullandığımız sözcüklerin çağrışımları o sözcüklerin kullanımı ve duygu değeri üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, örtmece ve tabular, yerini aldıkları sözcükler ile aralarında çağrışım ve ifade ayrımları oluşturmaktadırlar.

2.2.6. Argolar (Argot)

Argo terimi, “bir toplumdaki genel geçer dilden ayrı, ama ondan türeme olan, belli çevrelerce kullanılan ve herkesçe anlaşılmayan, eğretilmelerin büyük bir yer tuttuğu, kendine özgü sözcük ve deyimlerden oluşan özel dil” (Vardar 2007:24), “farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı” (Korkmaz 2010:24) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Korkmaz (2010:24), “Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları, özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil” olarak ikinci bir tanım da vermiştir.

Argolar, ima yoluyla genel dildeki sözcüklere yeni anlamlar yüklenmesiyle oluşurlar. Argo olarak kullanılan deyim aktarmaları çok anlamlılığa neden olmaktadır (Aksan 1978:113). Bu durum yakın anlamlılıkla argolar arasında anlam yakınlığını da beraberinde getirmektedir. “Uyutmak” kelimesi “aldatmak, kandırmak” , “papel” kelimesi “para”, “yaylanmak” kelimesi “çekip gitmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Korkmaz 2010: 25). Genel dildeki anlamların farklı formlarla ifade edilmesi, genel dildeki form ile argolaşan form arasında anlam yakınlığını göstermektedir. Bu durum, diğer durumlarda olduğu gibi kullanım farklılığıyla oluşan bir yakınlık durumudur. Özdeşlik burada da bahsi geçen sebeplerden dolayı mümkün değildir.

2.2.7. Gramatik Unsurlar

Burada genel anlamda kabul edilmeyen bir durum vardır. Ancak dilde sözcük temelli alınan yakın anlamlılığın tümce düzeyli incelemeleri (Leech, Aksan vs.) bulunurken, sözcük altı düzeyde incelemeleri de mümkündür.

Hatiboğlu (1970), bu konuyu aynı ek getirilince birbirine eşit olmayan anlamların ortaya çıkması olarak tartışmaktadır. “yüz, surat, çehre, sima” örnekleri için “yüzsüz” sözcüğünün “arsız”, “suratsız” sözcüğünün “asıklı suratlı, abus”, ötekilerin de “çirkin” anlamına geldiğini ve dolayısıyla anlamda bir eşitlik olamayacağı görüşünü savunmaktadır.

Ullmann (1978: 355), anlambiliminin belirsizliğini tanımlarken bunun nedenini “anlamın sözcüklerle sınırlanmış olmayıp sözcük düzeyinin altında da üstünde de var olmasıdır. Altta, çekim, sonek, önek ile bağımsız olmayan (bağımlı yapılar denir), ancak belirleyici olan öğeler düzeyinde; sözcük üstü düzeyde ise sözcük öbeği, tümcecik, tümce ve daha büyük söz birimleri düzeyinde.” şeklinde açıklamıştır. Eğer anlam sadece sözcüklerle sınırlı değilse, o halde yakın anlamlılığı sözcük altı ve sözcük üstü düzeyde incelemek de mümkündür. Örneğin, bugün genel dilde yaşayan “biçare” (kullanım sıklığı azdır) ve “çaresiz” sözcükleri yakın anlamlıdır. Bu yakın anlamlılığı “bi-“ ve “-sız” ekleri sağlamaktadır.

Ekler, sözcüklere yeni anlamlar ve yeni formlar kazandırır. Yeni formlar kalıplaşmış olabileceği gibi (yaşlı, yakışıklı, sözlü gibi) kullanım durumuna göre de meydana gelebilir. “Saçsız” ve “kel” arasında “saçın olmaması” ortak anlamı bulunmaktadır. Aynı durum “kilolu/şişman, bilgisiz/cahil” örnekleri için de geçerlidir. Burada yine kullanım farklılığından bahsetmek mümkündür. Bu tür yapılar sıfat yapan eklerle mümkün olabilmektedir.

2.2.8. Alıntı Sözcükler

Dil, komşu olduğu dillerden veya bilim, sanat, teknoloji gibi alanlarda daha önde olan dillerden sözcükler alır. Bu durum hem zorunlu hem de değildir. Sanat, bilim ve teknoloji gibi alanlarda zorunlu olarak sözcük alır. Çünkü sözcüğün o dilde henüz bir karşılığı yoktur. Diğer yandan pek çok sebeple sözcük alınabilir. Alıntı yapılan dilin üstdil olması, yazın dünyasında tekdüzeliğin önüne geçme (Ahanov 2013:128), sanat kaygısı gibi sebeplerle veya sebepsiz olarak da sözcük

alıntılanabilir. Diller bu durumdan soyutlanamazlar. Kültürel, toplumsal, ekonomik etkileşimler diller arası alıntılamaı da etkilemektedir.

Yakın anlamlılığın bu tür bir oluşumu dilbilimciler tarafından genel olarak kabul görmüştür. Ancak bu durum özdeşlik ve yakınlık olma durumları bakımından sürekli bir tartışma konusu olmuştur (Tanımlar, Görüşler ve Tartışmalar bölümünde bu konu hakkında bilgi verildiği için burada tekrara düşmemek adına verilmeyecektir.). Ziya Gökalp'in (2017:128) verdiği "ak/beyaz, kara/siyah" örneklerinde olduğu gibi. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sözcükler alıntılandığı zaman yerel dilde benzer anlamda ya da aynı anlamda olan sözcüklerle dilde tutunma mücadelesi verirler. Zaman içinde sözcüklerden biri ya ölür ya da farklı kullanımlarla dilde tutunmaya devam eder.¹⁰ İkinci durumda yakın anlamlı sözcükler meydana gelir.

2.2.9. Dile Yapay Müdahale

Dilin doğal akışı dışında kişiler veya kurumların müdahalesi ile dili değiştirme çabaları olarak açıklanabilecek bu durum Türkçe için "dilde sadeleşme" çabaları ile başlamaktadır. Bu tasfiyecilik, öztürkçecilik gibi durumlarla ortaya çıkmıştır. Türkçenin yoğun bir şekilde Farsça ve Arapça dillerinin etkisi altında kalması ve Tanzimat'tan sonra Batı dillerinin etkisine girmesi bu duruma sebep olmuştur.¹¹

Dilde sadeleşme süreci, yabancı sözcükleri dilden atmak ve yerlerini Türkçe sözcükler ile doldurmak olarak kısaca ifade edilebilir. Türkçe sözcükler için eski kaynaklara ve halk ağızlarına başvuruldu, bulunan sözcükler kılavuzlar, tarama ve derleme dergileri aracılığı ile sunuldu (Tekin 1959:307). Ancak bu durum yeterli olmadı. Bu yüzden "sözcük yaratma" yoluna gidildi. Böylece Cumhuriyet döneminden başlayarak günümüze kadar devam eden bir süreç başlamış oldu.

¹⁰ Doğan Aksan (1969), "Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar", Necati Lugal Armağanı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 97-108.

¹¹ Dilde sadeleşme konusu hakkında bkz.: Ziya Gökalp "Türkçülüğün Esasları" (İstanbul: Ötüken 2017); Agah Sırrı Levend "Türk Dilinde Gelişme Sadeleşme Evreleri" (Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972).

Kelime yaratma serüveni üzerinde hep tartışılan bir mesele olmuştur. Ancak morfolojik ve fonetik¹² yanlışlarına bakılmaksızın kelimelerin dilde tutunup yayılması önemlidir. Bu durum pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Ancak burada asıl mesele yaratılan sözcüğün dilde hâlihazırda olan sözcükle “bütün anlamları” ile mi örtüştüğü yoksa “bir veya birkaç” anlam ile mi örtüştüğü belirsizliğidir. İlk durumda, yeni sözcük ile karşılık olarak türetildiği sözcük arasında teorik olarak anlamca “özdeşlik” durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, iki sözcüğün dilde tutunma mücadelesi içinde birinin üstün gelmesi ve diğerinin ölmesi ya da sınırlı/kalıplaşmış durumlarla dilde varlık sürdürmeye devam etmesine neden olur. İkinci durumda ise sözcüklerden birinin farklı anlamlarla dilde tutunmasına neden olabilir. Örneğin “aristokrat” için Ataç (Çolpan 1963:1) “seçkin” sözcüğünü önermiştir. Bugün aristokrat, “1. Soylu erki yanlısı. 2. Soylu.” anlamlarında; seçkin “1. Benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzide, mutena 2. Bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup), elit.” (Türkçe Sözlük 2005) anlamlarında kullanılmaktadır. İki sözcük de bugün farklı anlamlarla yaşamaktadır.

Yaratılan kelime ile var olan kelime aynı anda dile tutunup varlık sürdürmesi durumunda dil yeni yakın anlamlılar kazanmış olur. Zamanla anlam ayrımları görülse de yaratım süreçleri bilinen kelimeler dile doğrudan bir müdahale sonucunda yakın anlamlılık özelliği kazanmışlardır.

“Alan” kelimesi, “sahne” kelimesine karşılık olarak Ataç tarafından türetilen bir kelimedir: “ ‘sahne’ yerine şimdilik daha iyisini bulamadım, alan diyeceğim... Bana öyle geliyor ki Renato Mordo Shakespeare’in o güldürüsünü gerçekten sevmiş, inceliklerini anlamış, onu alana koyarken yırını yitirmemek için elinden geleni yapmış.” (Çolpan 1963:19). “Alan” kelimesi bu anlamıyla günümüzde kullanılmamaktadır: “1. Düz, açık ve geniş yer, meydan, saha. 2. Orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran. 3. Yüz ölçümü. 4. Eski Roma’da açık hava gösterisi yapılan geniş yer. 5. Bir çalışma çevresi. 6. İçinde birtakım kuvvet çizgilerinin

¹² Ayrıca bkz. Tekin, Talat (1959), “*Kelime Yaratırken*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: VIII, S: 90, s.307-309.

yayılmış bulunduğu varsayılan uzay parçası. 7. Bir alıcı merceğinin net bir görüntü sağlayabildiği derinlik ve genişliğin bütünü. 8. Yarışmaların , karşılaşmaların ve oyunların yapıldığı yer, saha.” (Türkçe Sözlük, 2005).

“İlginç” kelimesi morfolojik olarak yanlış olsa da dile tutunmuş bir kelimedir. Talat Tekin bu konuda şu açıklamayı yapar: “ Yaratılacak kelime Türkçenin morfoloji kurallarına uygun olmalıdır. Mesela Fransızca intèressant kelimesine karşılık olarak kurulan ilginç kelimesi bu prensibe aykırıdır. Çünkü ilgi kelimesi isimdir. Buna eklenen –nç eki ise isimlere değil, fiillere eklenen bir ektir: kork-‘tan korkunç gibi. “ (Tekin 1959: 309). Türkçe Sözlük(2005) “İlgi uyandıran, ilgi ve dikkat çekici olan, enteresan.” anlamlarını verir. “Enteresan” kelimesi günümüzde “ilginç” kelimesinin yakın anlamlısı olarak kullanılmaktadır: “İlgi çekici, ilginç.” (Türkçe Sözlük, 2005). İki kelime sözlük değeri olarak özdeş görünmektedir. Hatta günümüzde “enterese et-“ diye bir fiil kullanılmaktadır: “ Beni enterese etmez.”. Bu yapı “Beni ilgilendirmez, beni bağlamaz.” gibi bir anlam yüküne sahiptir ve çokça kullanılmaktadır. Özellikle gençler arasında görülen bu kullanımın bu iki sözcüğün arasındaki anlam bağıntısından ileri geldiği söylenebilir. Ancak iki sözcük arasında Collinson’un (Ullmann 1972:142-143) “daha genel, daha yoğun, daha duygusal” dediği kullanım farkları bulunmaktadır.

Ataç’ın bugün dile tutunmuş bazı sözcükleri ve karşılık olarak türetilen/bulunan sözcüklerden örnekler: “ akım/cereyan, akış/ritim, beğeni/zevk, uygulama/tatbik, karşıt/zıt, tümce/cümle, acun/dünya, giysi/elbise, yanıt/cevap, uluslararası/beynelmilel, toplum/cemiyet, ayrıntı/teferruat, ayraç/parantez, bellek/hafıza, bildiri/ilan, bilinç/şuur, bileşim/terkip, birey/ferd, bölüm/kısım, çaba/gayret, çevirmen/mütercim, doğal/tabii, görkemli/ihtişamlı...” . Bu sözcüklerin hepsi bugün genel dilde az çok farklılıkla kullanılmaktadır.

Bunlar gibi pek çok örnek vermek mümkündür. Dil her ne kadar yapay müdahale ile sözcükler kazansa da sözcükler arasında anlam ayrımları yine zaman içinde dil konuşurlarının inisiyatifine kalmıştır. Dil konuşurları kelimelerin dilde tutunup tutunamayacaklarına karar verirler. Yani dil yine doğal devinimi içinde anlam yükleri edinir. Dile kelime kazandırılması ancak teklif ile olur, dil bunu alır ya da almaz. Buna müdahale edilemez.

Bugün, Türk Dil Kurumu dile giren yeni yabancı sözcükleri Türkçeleştirmeye devam etmektedir. Türk Dil Kurumu'nun resmi internet sayfasında, “yabancı sözlere karşılık teklif et” başlığı altında Türkçeleştirme çabaları devam etmektedir.

2.2.10. Plaza Dili-Özentilik

Daha üst görülen bir kültüre ve onun diline hayranlık, benzeme çabaları özentiliğe sebep olmaktadır. Başka dilleri bilen kişilerin o dilden ödünçleme yoluyla sözcükleri alması ve bu sözcükleri özensiz kullanması “özentiyeye dayalı sözcük aktarımı”na sebep olmaktadır (Günay 2018:78). Bu durum, özellikle gençler arasında, “entel, şık, gösterişli” olmanın yabancı dille olacağını zannetmelerinden kaynaklanmaktadır. “Bir layt adam”, “geçen mekteydim (Mc Donald’s da idim)” gibi kullanımlar bulunmaktadır (Günay 2018:78). Sosyal medyanın etkin kullanımı ile beraber genel dilde böyle kullanımlar hızla yayılmaktadır.

Necmiye Alpay (Günay 2018:78), “Kültürel plandaki özentilerden bazıları, Türkçeden kaçışa, dilde Arapçacılık ya da İngilizleşme denilebilecek olgulara yol açıyor. Arap kültürüne duyulan özentiyeye, Arapça kökenli sözcüklerde Arapça söyleyişi esas alma ve ille de kesme işareti, tamlama çizgisi gibi işaretler kullanma, Arapçanın seslerini çıkarma takıntısı yaratıyor. ‘American way of life’ özentisinin ise Türkçe imlayı da, alfabeyi de zora soktuğunu söylemek bile fazla. İngilizce, tüm diller gibi Türkçeyi de zorluyor.” şeklinde durumu açıklamaktadır.

Plaza dili ise, ofis dili olarak bilinen mesleki bir “dil” olarak tanımlanabilir. Özentiliğe nazaran mesleki bir gereklilik gibi görünse de aslında durum öyle değildir. Çünkü Türkçe karşılığı olan sözcükleri yabancı dille ifade etmek, yukarıda tanımlanan özentiliği göstermektedir. Bu durum sınırlı bir çevrenin kullandığı dil gibi görünse de aslında bazı sözcükler ve yapılar genel dile yayılmaktadır. “-yor olacak (İngilizce: will be verb +ing)” yapısı bu mutant dilin ürünüdür. “check etmek (kontrol etmek), delete etmek (silmek), keyword (anahtar sözcük)” gibi örnekler genel kullanıma yayılıp Türkçelerinin yerini alabilmektedirler.

Sosyal medya ile “layklamak (beğenmek), check in yapmak (yer bildirmek), download etmek (indirmek), story paylaşmak (çeşitli sosyal medya sitelerinde anlık video paylaşmak), stalklamak (bir kişinin sosyal medya hesabını “didik didik”

etmek), hashtag açmak/olmak (Twitter adlı sitede “etiketleme” durumu)” gibi pek çok örnek verilebilir.

Bu durumlar genel dile yayıldığında Türkçede karşılığı olan yapılarla yakın anlamlılık oluşturmaktadırlar. Ancak bu yapılar, kullanıldığı çevre dışında (aşırı özenticilik haricinde) günlük dile pek yansımamaktadırlar. Bu durum Türkçe için “zararlı” bir durumdur. Türkçenin özenli kullanılmaması ve “mutant”laştırılması yeni nesillerin dilini, dolayısıyla Türkçenin geleceğini tehlikeye atmaktadır.

2.3. Tasnifler

Genel olarak tasnif çalışmalarına bakıldığında, anlamın aynılığı ve benzerliği üstünde tasnif çalışmaları olduğu görülmektedir. Anlamın bilişsel ve duygusal değerleri ile bağlamlarda yer değiştirilebilirliğini de göz önünde bulunduran dilbilimciler tasniflerini bu kriterlere uygun yapmaktadırlar. Ullmann’ın (1959:109) tasnifi:

1. Salt Eş anlamlılık (Pure Synonyms): Sözcüklerin duygusal ve duyuşsal değerinde birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilirliklerini göz önünde bulundurmaktadır.
2. Sözde Eş anlamlılık (Pseudo-Synonyms or homoionyms):
  - a) Sözcüklerin bazı bağlamlarda birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum bütün bağlamlarda geçerli değildir.
  - b) Bilişsel olarak birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum, duygusal ve çağrışımsal açılardan geçerli bir durum değildir.

Lyons’un (1983: 399-400) genel olarak “bütüncül” ve “tam” olarak iki ayrım yaptığı görülmektedir. “Bütüncül”, anlamların bağlam içinde yer değiştirilebilirliği kıstasına dayanırken, “tam” ise bilişsel ve duygusal içlem eşdeğerliğini ifade etmektedir. Buna göre, Lyons, aşağıda verilen dört ayrımdan söz eder:

1. Tam ve bütüncül eş anlamlılık
2. Tam ama bütüncül olmayan eş anlamlılık

3. Tam olmayan ama bütüncül olan eş anlamlılık
4. Tam ve bütüncül olmayan eş anlamlılık

Cruse (2000:156-160), sözlüksel olarak değerlendirdiği konuya, semantik özellikler, ikinci derecede ve çevresel özellikler bakımından farklılık olarak yaklaşmaktadır. Cruse, üç tür olarak konuyu ayırmıştır:

1. Mutlak (absolute synonymy): Anlamın tam özdeşliğini ifade eder. Bu tür bir durumun oluşması için sözcüklerin bütün bağlamlarda özdeş olması gerekmektedir.
2. Önermesel (Propositional Synonymy): Burada, sözcükler aynı anlamı ifade etseler ve bir bağlamda birbiri yerine geçseler bile tam özdeş değillerdir. Bu daha çok farklı konuşuruların sözcük dağarcığı ile ilgilidir. Cruse, bunu gerektirim (entailment) terimi olarak ifade ediyor. Daha çok uzmanlık alanı ve ilgi alanı gibi görünür. Fiddle (keman) ve violin (keman) örnekleri, konuşura bağlı olarak anlam dereceleri değişen sözcüklerdir. Türkçede hepatit ve sarılık sözcükleri birbiri yerine kullanılabilirler. Ancak “hepatit” sözcüğü daha özel ve dar bir çevrede kullanılır. Kullanım alanı daha profesyonel bir alandır. “Sarılık” ise daha yaygındır ve günlük bir terimdir. Burada söylem farklılığı vurgulanmak istenmektedir. Bu kullanım farklılığı sözcüklerin taşıdıkları anlamı değiştirmemesine karşın her iki sözcük çiftini özdeş olmaktan uzaklaştırır.
3. Yakınlık (Near-synonymy): Anlamları nispeten yakın olan sözcüklerin durumunu ifade eder. Ancak bu yakınlığın belli belirsiz alt sınırları vardır. Sözlüklerde açıklama/tanımlama amaçlı kullanılan yakın anlamlı sözcükler bu türe girer. Burada “benzerlikleri farklılıklarından daha belirgin” olma durumu ortaya çıkar: “He was killed, but I can assure you he was not murdered, madam.” Cümlesindeki “kill” ile “murder” (“ölmek”) sözcük çiftleri arasında bu bağlamda da görüleceği gibi bir farklılık olduğunu gösterir. Türkçede “öldürmek” ve “katletmek” fiillerindeki anlam yakınlığında olduğu gibi bir kullanım söz konusudur.

Bu üç tasnifin ortak özellikleri bulunmaktadır. Üç dilbilimci de “anlam eşdeğerliği”ni tasnife eklemişlerdir. Ancak, üç araştırmacı da böyle bir durumun bir dilde mümkün olmadığı konusunda hemfikirdirler. Bu durumun, yani anlam eşitliğinin, sadece teoride mümkün olabileceği kabul edilmiştir. Diğer yandan, anlamın yakınlığı ya da benzerliği dildeki “sinonim”leri oluşturduğu konusunda da genel bir kabul bulunmaktadır.

Aksan (2006), temelde “sözcük eşanlamlılığı” ve “tümce eşanlamlılığı” ayrımı yapmaktadır. Aksan da anlam eşdeğerliğinden ziyade anlam yakınlığı olduğunu kabul ediyor görünmektedir. Ancak Türkçenin bu duruma uymadığını bazı örneklerle açıklamıştır: göndermek/yollamak sözcükleri için “biri öteki yerine kullanılabilir niteliktedir” (2006:79, 1972:3) demektedir. “Bir adam yollayın/bir adam gönderin, para göndermiş/para yollamış” kullanımlarını vermektedir. Ancak, sözcüklerdeki bu anlam benzerliği onları eşdeğer yapmaz. “Yollanan ya da gönderilen şey” için bugün “gönderi” sözcüğünü kullanıyoruz. Ama eşdeğeri bir sözcük bugün Türkçede bulunmamaktadır (Duman 2015:24). Sözcüklerin olası bütün bağlamlarıyla ortaya konulamayacağı gerçeği ve kullanım farklılıkları göz ardı edilmektedir. Türkçe Sözlük(2005)’te göndermek için “-i, -e Bir yere doğru yola çıkarmak, yollamak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak, irsal etmek. 2. Yetki vererek gitmesini sağlamak. 3. Yolcu etmek. 4. Araştırma, yazışma vb.nde kaynak kişiye veya esere işaret etmek, atıf yapmak.”; yollamak için “-i, -e göndermek” anlamları verilmiştir. Bu durum iki açıdan sorun yaratmaktadır. Birincisi, “yollamak” sözcüğünü tanımlamak için verilen “göndermek” sözcüğünün sözlükte verilen bütün anlamları “yollamak” sözcüğü için geçerli midir? İkincisi, sadece birkaç anlamdaki benzerlik için mi bu tanımlama doğru olmaktadır? Bir örnekle açıklamaya çalışalım: “ Yazar, eserinde ...’a/ya göndermede bulunmuştur” ya da “delil olarak bir evraka göndermede bulunmak” örneklerinde “göndermede bulunmak” yerine “yollamak” ile eşdeğer bir yapı konulamaz. Burada “atıfta bulunmak” anlamı ön plana çıkmaktadır. O halde, birinci sorun burada çözülmektedir ve dolayısıyla ikincinin çözümünü de vermektedir. Diğer yandan, tespiti her ne kadar zor olsa da, “yollamak” ve “göndermek” arasında bir “resmiyet” farkı bulunmaktadır. “Yollamak” sözcüğü “göndermek” sözcüğüne göre daha gündelik durmaktadır.

Aksan (2006:127), ayrıca iki tür “eşanlamlılık”tan söz eder:

1. Her Ögesi Türkçe Olanlar: Eskiden beri var olan ve kullanım sıklığı fazla olan sözcükler: duymak/işitmek/dinlemek, küsmek/darılmak/gücenmek, bıkmak/bezmek/usanmak, doğru/düzgün, geri/arka...
2. Türkçesiyle Beraber Yabancı Öğeleri de Yaşayanlar: Dil Devrimi döneminde türetilen pek çok sözcük ve bunların Osmanlıca ile alıntı yapılan diğer dillerden Türkçeye giren karşılıkları bir arada yaşamaktadır: etki/tesir, ilgi/alaka, görev/vazife, sözcük/kelime, olanak/imkân, ilke/prensip, sorun, problem, güncel/aktüel, eşcinsel/homoseksüel, ayrıntı/detay...

Pek çok çalışmada benzer tasnifler bulunmaktadır. Bu tasniflerin dayandığı genel kriterler aşağı yukarı bu tasniflerdeki gibidir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, yakın anlamlılığı temelde dört grupta ele almak mümkündür. Sözcük düzeyindeki yakın anlamlılıkta ise köken dil, içerik, anlam ve kullanım göz önünde bulundurulmalıdır.

Temel olarak yakın anlamlılığı dört grupta toplamak mümkündür:

1. Sözcük Yakın Anlamlılığı
  - 1.1. Köken dil bakımından
    - 1.1.1. Dilin Kendi Sözcükleri Arasında
    - 1.1.2. Alıntı Sözcükler ve Yerel Sözcükler Arasında
    - 1.1.3. Alıntı Sözcükler Arasında
  - 1.2. Anlam ve kullanım bakımından
    - 1.2.1. Sözlüksel karşılık
    - 1.2.2. Kullanım/Bağlamsal karşılık
2. Tümce Yakın Anlamlılığı
  - 2.1. Kalıplaşmış tümceler arasında
  - 2.2. Göreceli kullanımlar arasında
3. Sözcük Altı Düzeyde Yakın Anlamlılık
4. Karma Yapılar

2.3.1. Sözcük Yakın Anlamlılığı

Yakın anlamlılığa genel yaklaşım sözcük temellidir. Bu durum hem bilimsel çevrede hem de günlük dilde böyledir. Nesnelliğin ön plana çıkması, özellikle sözlüklerin sözcük temelli olması, bilimsel çevrede sözcükler üzerindeki araştırmaların yoğunlukta olmasında etkili olmuştur.

2.3.1.1. Köken Dil Bakımından Yakın Anlamlılık

Sözcükleri alıntı sözcükler ve yerel sözcükler olarak basitçe iki grupta toplamak mümkündür. Yakın anlamlılık, yerel dilin kendi sözcükleri arasında, yerel sözcükler ile alıntı sözcükler arasında ya da alıntılar arasında olabilmektedir.

Bir dilin başlangıçta bir anlam ifadesi için bir sözcük karşılığı yarattığı bilinen bir gerçektir. Yani en başta bir sözcük yalnızca tek bir anlam ifade etmektedir. Tarihi süreç içinde sözcükler pek çok sebeple çok anlamlı hale gelebilmektedirler. Çok anlamlı sözcükler arasında anlam ortaklığı olağan bir durumdur. “Yollamak” ve “göndermek” fiilleri bu bakımdan yerel sözcükler arası yakın anlamlılığa örnek oluşturmaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür: bıkmak-bezmek-usanmak, kazanç-getiri, demek-söylemek, istemek-dilemek gibi. Bu durum bir dilde çok yaygın değildir.

Dil, bulunduğu coğrafyayla etkileşim halindedir. Komşusu olduğu birçok dilden ve o dillere ait kültürlerden etkilenir. Bu nedenle alıntılar yapar. Palmer (1981), bir sözcüğün yabancı (foreign) ve yerli (native) olmalarına bakılmaksızın dilin bir parçası olduklarını söyler. Sözcüklerin yabancı ve yerli diye nitelenmesini yanıltıcı bulur. Çünkü yerli olarak nitelendirilen kelimeler uzak bir geçmişte farklı bir dilden alıntılanmış olabilir. Bu çalışmadaki ayrım, sözcüklerin bilinen köken dilleri arasındaki ayrımdır. “Ak-beyaz” ve “kara-siyah” sözcükleri arasındaki tartışmalar bu durumu yeterince açıklamaktadır.

Yakın anlamlılık dilin yerel sözcükleri ile alıntı sözcükleri arasında da olabilir: beceri-kabiliyet, al-kırmızı, gönderme-atıf, görev-vazife, güldürü-komedi, özgün/orijinal, öykü-hikâye, sezinlemek-fark etmek, sonuç-netice, yasa-kanun, yargı-hüküm, yazın-edebiyat, doğal-tabîî, çaba-gayret, birey-ferd gibi.

Bir dil sadece bir dilden alıntı yapmaz. Farklı dillerdeki alıntılar dilde tutunabilir ve anlamca birbirine yakınlaşabilir. Bu nedenle, yakın anlamlılık alıntılar arası da olabilir: halk-millet, memleket-vatan, fark-nüans, doktor-hekim, baytar-veteriner, perhiz-diyet, defa-kere, kâinat-kozmos gibi.

2.3.1.2. Anlam ve Kullanım Bakımından Yakın Anlamlılık

Sözcükleri, sözlük karşılıkları ve kullanım karşılıkları olarak anlam bakımından ayırmak mümkündür. Sözcüklerin duygu değerleri ve çağrışımları ile bilişsel değerleri aynı değildir. Sözlükler çağrışım değerlerini ortaya koyamayabilirler. Bu ancak kullanımla ortaya çıkabilecek bir durumdur. Lyons (1983:401), “sözcüklerin belli durumlarda ya da bağlamlarda seçimini etkileyen, birbirinden ayrı birkaç etmene gönderimde bulunmak için kullanılan” etkisel, yani duygusal değerinden söz etmektedir. “Lokanta” ve “restoran” örnekleri için Sarı (2011:525) şu açıklamayı yapar:

“Esasen her iki kelime de “Kazanç amacıyla açılmış, para karşılığında yemek yenilen yer.” anlamındadır. Bunlardan İtalyanca *lokanta* sözcüğünün ödünçlenme tarihi, Fransızca *restoran* sözüne göre daha eskidir. Türkiye Türkçesinde bu iki kelimenin kullanımı arasında anlam nüansı oluşmuştur. Bugün *restoran* “Para karşılığında yemek yenilen lüks ve pahalı” yerler için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak iyi bir semtte açılmış ve üst sınıftan müşterilere hizmet veren yerler için *lokanta*’dan ziyade *restoran* sözcüğü tercih edilmektedir. Küçük bir yerleşim yerinde ya da küçük bir otobüs terminalinde *restoran* değil, *lokanta* görmek ihtimali daha yüksektir. Dahası kenar bir semtte açılmış küçük bir mekâna *restoran* denmesi çoğu zaman yadırganır.”

Sarı, aynı zamanda “millet/ulus, milliyetçilik/ulusalcılık” arasında da buna benzer ayrımlar ortaya koymuştur. Görülüyor ki sözcükler sözlüksel anlamları dışında bağlam düzeyinde ve çağrışım olarak farklılık gösterebilmektedirler. Yakın anlamlılığı bu bakımdan hem sözlük karşılıkları olarak hem de kullanım karşılıkları olarak iki ayrı anlam yönü ile incelemek mümkündür. Sözlükler, nesnel veriler elde etmeyi daha kolay kılmaktadır. Ancak kullanımlar göreceli bir yaklaşımı gerektirdiği için incelemelerin dışında kalabilmektedir.

2.3.2. Tümce Yakın Anlamlılığı

Benzer anlamların tümce şeklinde anlam yakınlığı oluşturmasıdır. Tümcedeki anlam yakınlığını Aksan (2006:164-165), "... genellikle bir sözcüğün yansıttığı kavramın bir başka yoldan, başka sözcüklerle dile getirilmesiyle kurulan başka bir tümceyle sağlanır." şeklinde ifade etmiştir. Aksan, şu örnekleri vermiştir: "Ali küçük yaşta öksüz kaldı"/"Ali'nin annesi, o küçük yaştaiken öldü", "Ali hem öksüz, hem yetimdir"/"Ali'nin annesi de babası da (o küçükken) ölmüştür."

Tümcedeki bu yakın anlamlılık durumu kalıplaşmış olarak ifade edilen atasözleri ile mümkün olabilmektedir: "üzüm üzüm baka baka kararır/kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan", "akan su yosun tutmaz/işleyen demir pas tutmaz", "tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı/ acı söz insanı dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır", "sakla samanı gelir zamanı/ak akçe kara gün içindir", "öfkeyle kalkan zararlar oturur/keskin sirke küpüne zarar", "can çıkmayınca huy çıkmaz/huylu huyundan teneşirde vazgeçer", "karga ile gezen boka konar/ itle yatan bitle kalkar/körle yatan şaşkı kalkar" gibi.

Göreceli tümce ise, bağlam içinde durum ve koşullara bağlı, geçici olarak anlam ifade eden tümcedir. "Bu yemekten hoşlanmadım" ve "bu yemeği sevmedim" cümleleri ifade ettikleri anlam olarak benzerdir. Deyim aktarmaları ve benzetmelerin varlığı, kullanım sıklıkları ile duygu ve düşünceler farklı bağlamlarla ifade edilebilmektedir: "çok açım/kurt gibi acıktım", "çok çalıştım/eşek gibi çalıştım", "tepesi attı/sinirlendi", "Sofradaki her şeyi silip süpürdü/Sofrada ne var ne yoksa hepsini yedi" gibi.

2.3.3. Sözcük Altı Düzeyde Yakın Anlamlılık

Eklerin sözcüklere kattıkları anlamların benzerliği ile oluşan yakın anlamlılık türüdür. Ullmann (1978: 355), anlambiliminin belirsizliğini tanımlarken "anlamın sözcüklerle sınırlanmış olmayıp sözcük düzeyinin altında da üstünde de" var olduğunu vurgulamaktadır: Sözcük altında çekim, sonek, önek ile bağımsız olmayan (bağımlı yapılar denir), ancak belirleyici olan öğeler düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Eğer anlam sadece sözcüklerle sınırlı değilse, o halde anlam sözcük altı

düzeydeki varlığıyla yakın anlamlılığı oluşturmayı mümkün kılmaktadır. Örneğin, “biçare” ve “çaresiz” sözcükleri anlamca birbirlerine yakın kelimelerdir. Bu yakın anlamlılığı “bi-“ ve “-siz” ekleri sağlamaktadır. Türkçede özellikle “-sIz, -II” ekleri sıfatlaştırıcı etkilerinden dolayı yakın anlamlı kelimelerin oluşmasında etkili olmaktadır. “saçsız-kel, kilolu-şişman, bilgisiz-cahil, nezaketsiz-kaba ” gibi örnekler verilebilir.

2.3.4. Karma Yapılar

Bu yapılar, sözcük-sözcük, tümce-tümce karşılığında sözcük-tümce, tümce-sözcük yakın anlamlılığını ifade eder. Özellikle deyimler ve atasözlerinde ortaya çıkar. Örneğin, “eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez” atasözü “aptal, ahmak” anlamında , “süt dökmüş kediye dönmek” deyimini “utanmak” anlamında, “ bu ne perhiz bu ne lahana turşusu” atasözü “çelişki” anlamında kullanılır. Sözü etkili kılan bu kullanımlar günlük dilde çok fazla kullanılmaktadır.

Bu çalışmada genel olarak “sözcük yakın anlamlılığı” üzerinde durulmuştur. İncelenen metnin eski bir metin olması, tarihsel eşsüremlilik ile sözlüksel düzeyde ve eşdizimlilik esaslı bir incelemeyi mümkün kılmaktadır. Kullanım durumları metin bağlamıyla sınırlıdır.

YUSUF NÂBÎ

17. yüzyıl Türk klasik şiirinin en önemli temsilcilerinden Nâbî, 1642 yılında eski adı Ruha olan Urfa'da doğmuştur. Asıl adı Yusuf'tur. Çocukluğu ve ilk gençlik yılları Urfa'da geçen Nâbî, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve burada çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Halep'e gitmiştir. Halep'te yirmi beş otuz yıl kadar kaldığı söylenmektedir. Burada geçirdiği sürenin onun edebi kişiliğinin şekillenmesinde önemli katkıları olmuştur. Nâbî, daha sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Burada, 1712 yılında ölmüştür. Mezarı Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı'ndadır (Mengi 2009:216, Sevgi ve Özcan 1996:97-109, Bilkan :1-11, Gibb 1999:231-238).

Nâbî, Hikemî Şiir ekolünün Türk edebiyatındaki kurucusu ve en usta şairidir. Mengi (2009:218), "Düşünce, bilgi ağırlıklı olan Hikemî Şiir Nâbî'ye göre didaktik amaçlıdır. O, şiirin işlevini, kişisel ve toplumsal aksaklıkları okuyucuya göstererek okuyucuyu uyarmak, doğru yola yöneltmek olarak görür. Bu amaçla da, çağının bozuk düzenini şiirlerinde ustalıkla yansıtır ve yerer."; Gibb (1999:233), "Nâbî'nin şiirlerinin de büyük çoğunluğunun hususiyeti olan aynı felsefî hava (Hikemî Şiir) doğrudan doğruya bu şairin (İranlı Şair Sâib) şiirlerinden teneffüs edilmiştir. Bunun en büyük delili irsal-i mesel denen, söz içerisinde atasözü nakletmek geleneğidir..." şeklindeki açıklamalar Nâbî'nin Hikemî üslubu şiirlerinde işlediğini göstermektedir. Şairin bu edebi yönü "Nâbî ekolü" olarak adlandırılmaktadır ve birçok şairi etkilemiştir. Nâbî'nin Hikemî düşünce dünyasının yanında eserlerine yansıyan lirik edebi yönü de vardır.

Nâbî'nin dili eserlerinde farklılık göstermektedir. Bu yüzden gerek çağdaşları ve kendisinden sonra gelen sanatçılar, gerekse günümüz araştırmacılarınca en çok eleştirilen konu olmuştur. Bilkan (:16), "Birçok eserde şairin: 'Ey şi'r miyânında satan lafz-ı garîbi / Divân-ı gazel nüsha-i kâmûs değıldir' beyti örnek verilmek suretiyle şairin 'sade dil' taraftarı olduğu belirtilir. Oysa Nâbî'nin bütün eserlerine genel olarak bakıldığında, şairin eserlerinin birbirinden farklı dil özellikleri taşıdığı görülür. (...) Ancak, fazla kullanılmayan, sözlük sayfaları arasında kalmış kelimelerin, şiir ve nesir dilini güçleştirdiğini söyleyen Nâbî, bu görüşünü kendi yazdıklarında pek uygulayamamıştır." demektedir. Mengi (2009:217-218) ise "Âlim

yanına rağmen, söz oyunlarından uzak, açık, kesin, yapmacıksız üsluptan ve sade dilden yanadır. Ancak, Nâbî, kısmen aldığı eğitimin, kısmen de gelenekten kopamamasının sonucu, eserlerinde kolay anlaşılır bir dil kullanamamış; ayrıca yüzyılın üslup anlayışında önemli yeri olan ‘Sebk-i Hindi’nin dilinden ve anlatım tekniğinden etkilenmiştir.” şeklinde açıklamaktadır. Gibb (1999:233), “Nâbî üzerindeki İran etkisi, şairlerinin konularından çok dili üzerindedir (...). Ona, sanatlı yazmayı tercih eden tabî okulun bir üyesi olarak bakılabilir. Bu sanatlı tarzı da hem kendisinden önceki şairlerden hem de kendisinden sonrakilerden daha ileri bir aşamaya götürmüştür.” demekte ve Hayrabad’ı işaret ederek, Ekrem Bey’in (Recaizade Mahmut Ekrem) “bu ifadelerin Farsça olmadığına bir İran şairince kolaylıkla anlaşılabilceğini, fakat bir Türk şairin onlara Türkçe demesinin son derece zor olduğunu” söylediğini eklemektedir. Ayrıca, Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinin başında, kendisinin de hazır bulunduğu bir mecliste Nâbî’nin bu eserinin aşırı övüldüğünden bahsederek üslubunun aşırı derecede Farsça olmasından dolayı onu kınadığından da söz eder.

Bütün bu dil ve üslup eleştirileri bir yana, Nâbî’nin bazı şiirlerinde kendi geleneğine yabancılaştığını söylemek mümkündür. Gibb (1999:233-234), “Gazelleri bütünüyle gül, bülbül, bahar ve sâki ile ilgili değildir; hikmetli şiirler söylemediği zamanlar, çevresinde gördüğü şeyleri anlatır ve aşına olduğu Manisa, Halep, İstanbul gibi yerler hakkında tafsilata girer. O, şiirleri sistematik olarak objektif olan ilk büyük Türk şairidir (...). (...) şair ilk kez kendi yurttaşlarıyla onlardan biri gibi konuşur; gerçekte bağlı bulunduğu ekolün bir üyesi olarak ve gelenek icabı dili zaman zaman yabancılaşır, fakat söylediği şeyler çoğunluğun anlayabildiği ve hissedebildiği şeylerdir.” demektedir. Gibb (1999:238), ayrıca, Nâbî’nin şiirinde İran geleneğinin despotik üstünlüğünün son hamlesini yaptığından ve yine onun şiirinde Türkçecilik hareketinin ilk kesin zaferini kazandığından da bahseder.

Gibb (1999:232), Nâbî’nin neredeyse her konuyu kolayca nazımlaştırabildiğinden bahseder. Nâbî’nin nazımdan ziyade nesirde ustalaşmak istediğini vurgular. Nâbî, döneminin edebi türlerinin neredeyse hepsinde eser yazmıştır. Manzum eserleri: Hayrînâme (Hayriyye), Tercüme-i Hadîs-i Erba’în, Hayrâbâd, Sûrnâme, Farsça Divânçe, Türkçe Divân. Mensur eserleri: Fetihnâme-i Kamanîçe, Tuhfetü’l-Harameyn, Zeyl-i Siyer-i Veysî, Münşeât. (Bilkan :23, Mengi

2009:216-217, Gibb 1999: 232-238, Sevgi ve Özcan 1996:97-117). Bu çalışmanın konusu gereği sadece Türkçe Divân'ı üzerinde durulacaktır.

Nâbî'nin Türkçe Divân'ında 29 kaside, 888 gazel, 1 terki-i bend, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevi, 114 kıta, 218 rubai, 61 matla, 74 müfred, 186 muamma ve 30 lugaz bulunmaktadır (Bilkan :31). Divân'ın gazeller bölümü, hem sayı hem de düşünce yapısı bakımından eserin en önemli bölümüdür. Gazeller, elifba düzenine göre sıralanmıştır (Mengi 2009:216). Harf geçişlerinde araya bir rübainin konmuş olması Divân'ın ayırt edici bir özelliğidir (Bilkan :32, Mengi 2009:216, Gibb 1999:234). Eserin biri Bulak'ta (1841), biri de İstanbul'da (1875) eski harfli iki baskısı bulunmaktadır (Mengi 2009: 216, Bilkan :31). Eseri yeni harflerle Türkçeye kazandıran Ali Fuat Bilkan'dır.

Nâbî'nin şairliğini övenler kadar yerenler de çok olmuştur. Bugün bile, Nâbî hala ilgili çevrede tartışmalara konu olmaktadır ve olmaya devam edecektir. Gibb (1999:238), Nâbî'nin şairlik gücü edebiyattaki kabiliyetiyle dengede olsaydı mutlaka Türk şairlerinin en büyüklerinin arasında yer alacağından bahseder ve onu “ikinci derecede şerefli” bir yere koyar. Ali Canip Yöntem (Sevgi ve Özcan 1996: 117), “Nâbî coşkun bir şair değildir. En âşıkâne parçaları bile durgun ve mülâyım bir üslupla yazılmıştır.” demektedir. Mengi (2009:217-218), onun âlimliğini ve bilgisini över. Ziya Paşa (Sevgi ve Özcan 1996: 113), “Nâbî bu yolda pehlevândır/ Hayriyyesi fazlına nişândır” demektedir. Nâbî ise son kez:

“Çün rûh-ı kemîn-i Nâbî der-lücce-i nûr âmed

Ez tengî-i ten vâreset der-sahn-ı sürûr âmed

Tahkîk-şinâsân-ı ma'nâ-yı şühûdu'l-gayb

Guftez pey târîh-i Nâbî be-huzûr âmed.” (Sevgi ve Özcan 1996:116)¹³

¹³ Rivayete göre ölmeden bu Farsça kıtayı yazmıştır. Anlamı: “ Nâbî, saklanmış bir ruh gibi kemingâhı olan kafesten çıkarak nur enginine kavuştu. Bedenin darlığından kurtuldu, sevinç sahasına erişti. Gayb âlemine ait manayı müşahade ihtisası olanlar tarih için şunu söylediler: ‘Nâbî huzura geldi.’” (Sevgi ve Özcan 1996)

YÖNTEM VE TEKNİK

İncelemenin sözlük kısımlarında, İlhan Ayverdi yönetiminde hazırlanan “*Kubbealtı Lugati (Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük)*” adlı sözlükten faydalanılmıştır. Sözlük, misalli olması bakımından belirlenen yakın anlamlı örneklerin anlam yakınlığını açıklamayı kolaylaştırdığı için tercih edilmiştir. Bu sözlüğün kısaltmaları aslına sadık kalınarak aynen aktarılmıştır. Çalışma boyunca “KL” kısaltması ile sözlüğe atıfta bulunulmuştur. Aksi belirtilmediği sürece, bu bölümde geçen bütün sözlük karşılıkları bu eserden alıntılanmıştır. Farklı sözlüklere gerek duyulduğunda, bu sözlükler kaynak olarak belirtilmiştir.

Nâbî Divân’ından alınan beyitler, gazel sırasıyla incelemeye eklenmiştir. Bu gazel sıralamaları, Ali Fuat Bilkan’ın yeni harflerle sunduğu *Nâbî Divânı*’nındaki sıralamadır. Beyit sıralamaları da bu eserde verilen numaralandırmalardır.

Yakın anlamlı örneklerin seçilmesinde ayrıca şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Ali Fuat Bilkan’ın “Nâbî Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları” (Ankara: Akçağ, 2014) adlı çalışması, Abdülkadir Karahan’ın “Nâbî Hayatı-Sanatı-Eserleri” (İstanbul: Varlık, 1967) adlı çalışması, İskender Pala’nın “Şahane Gazeller 3 (Nâbî, Nedîm, Şeyh Galib)” (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010) adlı çalışması.

Gazelde, sadece örneklerin tespit edildiği beyitler incelemeye dâhil edilmiştir. Yakın anlamda kullanılan örneklerin aynı gazelin içinde kullanılması ve örneklerin tespitinde gazel bütünlüğü esas alınmıştır.

Beyitlerin bitimindeki parantez içleri sırasıyla: “Gazel numarası, beyit sayısı”. Örneğin:

Çeşm-i ‘amâ-yı cehli ider sürme-rîz-i nûr
Keyfiyyet-i taâlluk-ı dîdâr-ı evliyâ **(2,4)**

“2” ikinci gazel, “4” ikinci gazelin dördüncü beyiti.

Yakın anlamlı sözcükler “kalın-italik” puntuyla gösterilmiştir:

Belki *eyler*düm sana şâyeste hıdmetde kusûr

Ben günâh *eyler*düm ammâ sen sevâb *itdün* bu şeb (15.3)

Bazı ikili yapılar beyit içinde devrik kullanıldığında, metin içinde kalın-italik olarak yan yana göstermek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle her iki sözcük de ayrı ayrı gösterilmiştir. Örneğin:

Ne dem *olsa* hayâlün *cilve-rîz*-i âsmân-ı dil

Fezâ-yı âlem-i endîşede meh-tâb olur peyda

Sözcükler bir tamlama içinde yer aldığına (Farsça tamlamalar), sözcüğün anlamına etki etmediği sürece, tamlamanın tümü açıklamalara alınmamıştır. Sadece yakın anlamlı sözcük alınmıştır. Örneğin:

Fezâ-yı âlem-i endîşede meh-tâb olur peyda

Yakın anlamlı örneklerin incelendiği ve yorumlandığı paragraflar “◆” işareti ile başlayan paragraflardır ve bu paragraflar, her yakın anlamlı örnek çiftinin sözlük anlamlarından sonra yer almaktadır.

3. BÖLÜM: NÂBÎ DİVÂNİ'NDA YAKIN ANLAMLI ÖRNEKLER

3.1. Metin ve İnceleme

1. *Çeşm*-i ‘amâ-yı cehli ider sürme-rîz-i nûr
Keyfiyyet-i taâlluk-ı *dîdâr*-ı evliyâ (2.4)

Vech-i kerîm-i hüsn-i İlâhîden özgeye
Olmaz güşâde *dîde*-i bîdâr-ı evliyâ (2.8)

1.1.Dîde-Çeşm

Çeşm: *i.* (Fars. *çeşm*) Göz: *Bezme teşrîf eyle ey çeşm-i âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet (Şarkı).Değirmenler döner çeşmim yaşından (Karacaoğlan). Çeşm-i ibret gibi hiç âdeme mîzân olmaz (Leskofçalı Gâlib).*

Dîde:*i.* (Fars. *dide*) Göz: *“Dîde-i mahmur.” “Dîde-i mest.” “Dîde-i giryan.” Bir yere cem’ olalım hâtırı mahzunlar ile / Zâr zâr ağlaşalım dîde-i pürhunlar ile (Bâkî). Dolular yağdırdı dîde-i firkat / Figânıma bülbül şitâb oldu gel (Gevherî). Cân ile gûş eyle ene’l-Hak na’rasın / Dîde-i ibretle bak her zerre bir Mansûr’dur (Zekâî Mustafa Efendi).*

◆“Çeşm” ve “dîde” sözcükleri gazelde “göz” ortak anlamıyla kullanılmıştır. Her iki sözcük de Farsça kökenlidir ve aynı anlamlarda, aynı gazelin içinde geçmektedir. Sözcükler özdeş anlamlarla beyitin içinde yer alsalar da burada aruz vezninin bu tür bir kullanımı gerektirdiğini söylemek mümkündür. Beyitler incelendiğinde “çeşm-i” yapısı bir kapalı, bir açık hece değerindeyken, “dîde-i” yapısı bir kapalı, iki açık hece değerindedir. Bu durum, neden iki aynı anlamın farklı sözcüklerle karşılandığını açıklamaktadır. Ayrıca, Nâbî, “göz (Türkçe), *ayn* (Arapça)” sözcüklerini de gazellerinde kullanmıştır. Bu durum, şiir dilinin tekdüzeliği kabul

etmediğinin kesin göstergesidir. Ancak, her ne kadar aynı anlamda kullanılsa da bu sözcükler farklı gazelerde kullanılmıştır.

1.2. Dîdâr-Vech

Dîdâr: *i.* (Fars. *didâr*) **1.** Yüz, güzel yüz, çehre: *Dedim kimdi bu şîven-gâhı pür-nûr eyleyen dîdâr* (Hüseyin Sîret). *Dîdâr-ı fahr-ı âlemi görmektî gâyesi / Gark-ı huşû çıktı huzûr-ı risâlete* (Yahyâ Kemal). **2.** Görünüş, tecellî: *Müncelî oldukça Tûr-ı sîneden dîdâr-ı feyz / Şu'le-râz-ı hayret eyler âlemi envâr-ı feyz* (Leskofçalı Gâlib). **3.** tasavvuf. Cenâbıhakk'ın müminlere vâdettiği görünüşü, tecellîsi: *Kûyunu görmekle dilde sâkin olmaz şevk-ı yâr / Kâni' olmaz cennet-i Firdevs'e dîdâr isteyen* (Ahmed Paşa'dan). *Mâsivâdan kıl güzer dîdâr kendin gösterir / Âlem-i itlâka azm et yâr kendin gösterir* (Leskofçalı Gâlib). *Bütûn bunlar, güzelden anlayan ve güzele âşık bir milletin halkını, aydınlarını asırlarca tatmin etmiş, bu arada cemal gibi, dîdar gibi kelimeler ilâhî güzelliği ifâde ettikleri için kullananlara mânevî bir haz vermiştir* (Nihad S. Banarlı).

Vech: *i.* (Ar. *vech*) **1.** Yüz, çehre: *Vechinde yedi Fâtiha âyâtı yazılmış / Âdemdeki âyât-ı Hudâ'dan haberim var* (Niyâzî-i Mısrî). *Veçhinde benlerin şâhâne düşmüş / Akl ü dil almağa bahâne düşmüş* (Âşık Ömer). *O veçh-i dilârâyı saatlerce temâşâ etmek istiyordu* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Tarz, biçim, yol: *“Vech-i vecîh: En uygun şekil.” Ben doğrudan doğruya sırf pâdişâhıma âit olduğumdan beni istediği veçh ile mücâzat ve muâheze de bittabi pâdişâhıma râcidir* (Ebüzziyâ Tefvîk'ten). **3.** Sebep, vesîle: *“Vech-i tesmiye: İsimlendirme sebebi.” “Vech-i maîşet: Geçim sebebi.” Dembedem ger dürr-i eşkim düşse gözden vechi var / Yaş uşaklardır yetim onlarda yok resm-i edeb* (Fuzûlî). *Vechi var hâmûş ise icmâl-i ta'rîfât-ı aşk* (Muallim Nâci).

◆“Vech-dîdâr” sözcükleri, gazelde yakın anlamlı olarak kullanılmamıştır. Ancak sözlük karşılıkları olarak yakın anlamlıdırlar. Sözcükler “yüz, çehre” ortak anlamıyla yakın anlamlıdırlar. Gazelde ise, “Keyfiyyet-i taâlluk-ı *dîdâr-ı evliyâ*” dizesinde “dîdâr” sözcüğü “yüz, çehre” anlamında; “*Vech-i kerîm-i*

hüsn-i İlâhîden özgeye” dizesinde “vech” sözcüğü de “taraf, yön” anlamında kullanılmıştır.

2. Kimse bilmez ol mehün teşrîfine rû-pûş olur

Rûz-ı rûşenden füzûn feryâd-resdür şeb bana (3.4)

Günde bir âzâdelik sevki mukarrerdür hele

Tıflveş cây olsa *bârî bir dahı* mekteb bana (3.5)

Zîb-i gûş itdüm sarîrinden bu râzı *hâmenün*

Bir *devât* u bir varakdur meşreb ü mezheb bana (3.6)

Leb midür Nâbî k’ola ney *gibi* lebrîz-i hevâ

Hâmeveş gevher-feşân ola olursa leb bana (3.7)

2.1.Rûz-Gün

Rûz: *i.* (Fars. *rûz*) Gün, gündüz: *Lutf ile şeb-i ümmîdimi rûz eyle* (Fuzûlî). *Gerçi her rûz kat’-ı râh ederim*(Muallim Nâci). *İki gün evvelki bir rûz-ı saâdeti böyle bir ferdâ-yı mâtem tâkip edeceğine tefehhümden âciz idi*(Sâmipaşazâde Sezâî).

Gün: *i.* (Eski Türk. *kün* “güneş; gün”) **1.** Dünyânın kendi yörüngesi etrâfında bir defa dönmesinden ibâret 24 saatlik zaman parçası: *On iki gündür, akli başında değildi* (Nâmık Kemal). **2.** Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman parçası, gündüz: *Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihâyetini akşamın ziyâları tâyin ederdi* (Ahmet Hâşim). *Geceler günleri, günler geceleri kovalıyor*(Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Gün geceye kavuşmuş, ışık bile kan gibi* (Behçet K. Çağlar). **3.** Güneş: *Ay u gün buldu cemâlinden cemâl* (Süleyman Çelebi). *Geceyi Söğüt’te geçirmiş, gün ışıırken yola çıkmıştı* (Kemal Tâhir). *Uyan yârim, uyan söndü yıldızlar / Gün karşı tepeden doğmak üzredir* (Necip F. Kısakürek). **4.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bu zaman parçasının belli bir olayı göstereni: *“Sinema günleri.”* *“Nikâh günü.”* *“Yaş günü.”* *Onun için de sitil âdeti, daha ziyâde bayram ve*

düğün gibi merâsim günlerinin dekoruna inhisar eder olmuştu (Sâmiha Ayverdi). **5.** Hanımların misâfirlerini ağırlamak üzere yaptıkları ev toplantısı, kabul günü. **6.** Zaman, vakit: “*Bir gün gelecek ki...*” “*Gün olur ki...*” “*Onun da günü gelir.*” *Gün ola kim kopa dağlar yerinden / Berâber ola düpdüz dağ u yaban* (Ahmed Fakih). *Onları gün olur kiskanır, gün olur küçük görürüm* (Sait Fâik). *Artık salîb ehli olarak uykuya varıp tevhit ehli olarak uyanacağı gün uzak sayılmazdı* (Sâmiha Ayverdi). **7.** Çağ, devir, zaman, ahd: “*Onun gününde memleket bolluk ve huzur içinde idi.*” **8.** Târih: “*... gün ve ... sayılı yazınıza cevaptır.*” **9. mec.** İyi ve mesut geçen zaman, saâdet: “*Bugün benim günüm.*” *Kişide kim erlik ola vü yürek / Ona gün ölümdür ne kaçmak gerek* (Süheyl ü Nevbahar – T. S.). *Hayâtın âşıklara sâdece ağular sunması, hiç gün göstermemesi, nihâyet tüketip mahvetmesi pek ölçsüz bir gaddarlık olmaz mı?* (Safiye Erol).

◆ Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de gazelde kullanıldıkları anlamları ile yakın anlamlı sözcüklerdir. Her iki sözcüğün de ortak anlamı “gündüz”dür. Aralarındaki fark ise, “rûz” sözcüğünün “**Rûz**-ı rûşenden füzûn feryâd-resdür şeb bana” dizesinde “gündüz” anlamında kullanılmış olmasıdır (şeb ile kıyaslanmıştır beyitte). “Gün” sözcüğü ise “**Gün**de bir âzâdelik sevki mukarrerdür hele” dizesinde “dünyânın kendi yörüngesi etrâfında bir defa dönmesinden ibâret 24 saatlik zaman parçası” anlamında kullanılmıştır. Sözcüklerin arasındaki fark diğer yakın anlamlı sözcüklere göre daha belirgindir. Beyitlerde de aynı anlamda kullanılmadıkları açıktır.

2.2.Bârî-Bir dahı

Bârî:zf. (Fars. *bâri*) **1.** Hiç olmazsa: *Kucağını açmazsan bâri mezârını aç da ben de bir tarafına sokulayım* (Nâmık Kemal). *Sen bâri gel kesilmiyor efgâni gönliümün* (Muallim Nâci). *Üftâdene hediye edersin baharda / Bâri çiçek koparmak için gel türâbıma* (Hüseyin Sîret). **2.** Öyleyse: *Ben de bâri hemşîre diyeyim* (Reşat N. Güntekin). *Bâri kuşlar da ötmesin yuvada* (Hâlî F. Ozansoy). *Bâri canlandırayım sahnede bu destânı* (Fâruk N. Çamlıbel). **3.** Keşke: *Teke tek vuruşmaya gidiyor dedi, bâri zirhını*

giyse (Ömer Seyfeddin). *Dedim kendi kendime bâri çocuk olaydım* (Ziyâ O. Sabâ).

Bir dahı: KL’de *dahı:takı*. (Eski Türk. *takı*, *tak-mak*’tan zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *tak-ı* > *dakı* > *dağı* > *dahı* > *dahi*) “Fazla olarak, üstelik, daha, bile, de” anlamlarına gelen kuvvetlendirme sözü: *Mustafâ’dan ibret alın siz dahi*(Süleyman Çelebi). *Ben dahi onlardanım görsün ilâhî gözlerin* (Cenap Şahâbeddin). [E. T. Türk.de “bundan başka, aynı zamanda, başka, diğer, daha çok, henüz, hâlâ, bundan sonra, artık, yine” gibi anlamlara gelen kelime bu mânâlarını gittikçe kaybetmiştir. Bugün başlıca “de” ve “bile” anlamlarında kullanılmaktadır].

◆ Bu iki sözcük, “Tıflveş cây olsa *bârî bir dahı* mekteb bana” beyitinde “hiç olmazsa” anlamını pekiştirmek amacı ile art arda kullanılmıştır. Anlamları yakın olsa da aralarındaki anlam farklılığı belirgindir. “Bir dahı” yapısı ise “yine” anlamında kullanılmıştır. Bu anlam “bârî” sözcüğünün “hiç olmazsa” anlamıyla yakındır. Bu yüzden sözcükler yakın anlamlı sözcüklerdir. Ayrıca, sözcükler sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

2.3. Hâme-Devât

Hâme: i. (Fars. *hâme*) Kalem: *Yüzde nakş-ı hûn-ı dil râz-ı nihânım fâş eder / Şerh-i gam tahrîrine her kirpiğim bir hâmedir* (Fuzûlî). *Kâbil mi arz-ı hâl ile derd-i dili beyan / Sığmaz zebân-ı hâmemize mâcerâ-yı aşk* (Fıtnat Hanım). *Ey hâme-i dil-nişîn-i ifâde / Fahr eyle ki tercümânım oldun* (Muallim Nâci).

Devât: i. (Ar. *devât*) Divit: *Aceb mi tab’ım olursa güher-feşan Fıtnat / Hum-ı devâtta gencîne-i nihan buldum*(Fıtnat Hanım).

◆ “Divit” için Büyük Türkçe Sözlük’te “Hokkadaki mürekkebe batırılarak yazı yazmaya yarayan ve değişik uçları olan bir tür kalem” şeklinde bir tanım verilmektedir. Bu durumda, “Zîb-i gûş itdüm sarîrinden bu râzı *hâmenün* / Bir *devât* u bir varakdur meşreb ü mezheb bana” beyitinde, yapıldıkları malzeme ve şekilleri farklı olsa da, bu iki sözcük “kalem” ortak anlamıyla

kullanılmışlardır. “Devât” ve “hâme” sözcükleri, yakın anlamlı sözcüklerdir. Aralarındaki fark yapıldıkları malzeme ve şekilleridir.

2.4. –veş-Gibi

(-)**veş**:ek. (Fars. -veş) Gibi: “Meh-veş: Ay gibi.” “Perî-veş: Peri gibi.” Şem’-veş veh kim bu dem ölmek mukarrerdir bana (Fuzûlî’den). Sürâhî-veş dizildi lâleler sahn-ı çemenzâra / Temâşâ eyleyip bu bezmi diller neş’e-dâr oldu (Fıtnat Hanım).

Gibi: takı. (Orta Türk. [Oğuzca] kip “kalıp, model”den iyelik ekinin kalıplaşmasıyla kip+i > kibi > gibi) **1.** Benzerlik bildirir; benzer, benzeyen: “Çocuk gibi adam, melek gibi kadın.” “Geliş gibi gidiş de zevkli oldu.” **2.** Bir kimsenin bir işi kendisine benzetildiği kimse tarzında yaptığını veya bir işin kendisine benzetildiği şeydeki biçimde olduğunu göstermek için kullanılır: ... imişçesine, -e benzer biçimde: “Dost gibi davrandı.” “Sarhoş gibi sendeledi.” “Bomba gibi patladı.” “O da benim gibi yapmış.” Penisilin ağrıyla bıçak gibi kesiverdi (Peyâmî Safâ). **3.** Cümledeki hükmün adı geçen şeyin benzerlerini de içine aldığı göstermek için kullanılır: ... ve benzerleri: “Yüzük, bilezik gibi ziynet eşyasını çok sever.” “Burada oda takımı, halı, perde gibi ev eşyası satılıyor.” “Bu gibi hallerde en doğru şey susmaktır.” **4.** Bahsedilen şey veya kimsenin eşi, örneği, benzeri olan şey veya kimse [Bu anlamda kelime +ler ve +si ekleri almış olarak kullanılır]: “Onun gibilerden kork.” “Bizim gibilerin yüzüne bakmaz.” “Senin gibisine kız mı veririm.” “Bu ev gibisine rastlamadım.” **5.** İsim-fiillerden sonra geldiğinde cümleye değişik anlamlar katar, zarf niteliğinde kelime öbekleri yapar: **a).** Aynen, aynı şekilde, nasıl idiye öyle: “Yapıldığı gibi kalmış.” “Olduğu gibi bırakın.” **b).** -den başka, ilâve olarak: “Avrupa’ya gittiği gibi Amerika’ya da gitti.” “Birinciliği kazandığı gibi teşekkürle de geçti.” **c).** Hemen, hemen arkasından, o anda: “Ceketini kaptığı gibi fırladı.” **ç).** İşin yapılacak cinsten olup olmadığını gösterir: “İçilir gibi değil.” “Ödenecek gibi görünmüyor.” **d).** Farazî bir karşılaştırmayı gösterir; sanki, ... imiş gibi: “Gider gibi yapmak.” “Düşecekmiş gibi durmak.” “Yiyecekmiş gibi bakmak.”

◆ “*Hâmeveş*” ve “*ney gibi*” yapılarında sırasıyla “*kalem gibi, ney gibi*” anlamları vardır. “-veş” yapısı Farsça benzerlik anlamı veren bir ektir. “*gibi*” de benzerlik anlamı veren bir edattır. Ancak “*gibi*” aralarında az çok farklılık olan birçok anlamda kullanılmaktadır. “-veş” ise sadece “*benzerlik*” anlamında eklendiği kelimeyle ilgilidir. Diğer yandan, sözlükte “-veş” sözcüğü için “*gibi*” tanımı verilmiştir. Bu, “-veş” yapısının “*gibi*” sözcüğünün bütün anlamlarını karşıladığı anlamına gelmez. Bu iki yapı yakın anlamlıdır. Burada, ayrıca, aruz vezninin zorlayıcı koşullarından da bahsedilebilir. Çünkü “*gibi*” iki açık hece değeri taşımaktadır. “-veş” ise bir kapalı hece değerindedir.

3. Oldun ey hâme-i Nâbî *kati çok*dan hâmûş

Bilmem ey zezeme-pîrây-ı tarab n’oldu sana (5.5)

3.1. Kati-Çok

Kati:*sıf.* (< *kat-ı*, Eski Türk. *katıg* < *kat-mak* “katılaşmak”) **1.** Kolaylıkla şekil verilemeyen, kolay işlenemeyen, üzerine parmakla basıldığında çökmeyen. Karşıtı: yumuşak: *Bir tarlada geziyordum, ayağıma katı bir şey takıldı* (Mehmet E. Yurdakul). *Kadifeden yumuşak, çelikten daha katı* (Behçet K. Çağlar). **2.** Su miktârı gereğinden az olduğu için sert olan: “*Katı ekmek.*” “*Katı hamur.*” “*Katı harç.*” “*Katı çamur.*” **3.** fizik. İçinde bulunduğu kabın veya yerin şeklini almayan, sulp. Karşıtı: sıvı, mayi. **4.** *mec.* İnce duygulara karşı duyarlılığı olmayan, duygusuz, hoş görüsüz, müsâmahasız: *Anası bir katı zâlim / Kızına kurban olduğum* (Karacaoğlan). *Bunları derken onun da katı, nasırlanmış yüreği yumuşamış, şişmişti* (Refik H. Karay). **5.** *mec.* Haşin, sert, kırıcı, acı: “*Katı söz.*” *Elinde Zülfikar zehirden katı* (Pir Sultan Abdal). *Hasîbe Teyze mahalleye hâkim katı sesiyle...* (Yusuf Z. Ortaç). *Doğruydu direk gibi... Doğrunun çoğu katı olur* (Kemal Tâhir). **6.** *zf. E. T. Türk. ve halk ağzı.* Çok, pek, pek çok: *Bana ey aşk bâbindan suâl eden sözü fasl et / Cevâba kudretim yoktur suâlin katı müşkildir* (Zâtî’den). *Güçtür katı Hakk’ın yolu / Dergâhı hem gâyet ulu* (Niyâzî-i Mısırî).

Çok: *sıf.* (Eski Türkçe’de geçmez, ilk defa Hârezm Türkçesi’nde ortaya çıkmıştır) **1.** Miktârı, derecesi ve niteliği belli bir ölçünün üstünde bulunan, az olmayan, fazla, ziyâde: *Düşman çok, asker az* (Nâmık Kemal). *Elimi çok dallı bir ağaç gibi / Tutarım gölün üstüne* (Orhan V. Kanık). **2.** (Zaman, mesâfe... için) Uzun: “Çok vakit aldı.” “Çok yol yürüyemezsin.” “Çok mesâfe var.” **3.** *zf.* Belli bir ölçünün üstünde: “Çok ağladı.” “Çok konuştum.” *Çok çalıştı, emsalsiz işler meydana getirdi* (Ömer Seyfeddin). *Taşır çok yüklü dallar / Alevden portakallar* (Yahyâ Kemal). **4.** Çok olan şey, çok şey: “Aza sormuşlar nereye, çoğun yanına demiş.” *Azdan az olur, çoktan çok* (Nâmık Kemal). *Az ümit edip çok elde etmek hayâtın hakikî sırrıdır* (Peyâmi Safâ). **5.** Büyük bir kısım, büyük bir parça: “Çoğunu ben aldım.” *Akşam yaptıklarımın çoğundan haberim yok* (Hüseyin R. Gürpınar). *Masaların çoğunda İngiliz zâbitleri oturuyordu* (Refik H. Karay).

◆ Sözcüklerin sözlük anlamları arasında belirgin farklar bulunsa da “kati/kati” sözcüğünün günümüzde eskimiş olan “çok, pek” anlamı “çok” sözcüğünün anlamları ile yakın anlamlılık oluşturmaktadır. Sözcükler, “Oldun ey hâme-i Nâbî *kati çok*dan hâmûş” dizesinde “çok” anlamında yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Sözcüklerin art arda kullanılması anlamı kuvvetlendirmiştir. Şiir dilinde bu tarz kullanımlar olabilmektedir. Her ikisi de Türkçe olan bu sözcüklerin Nâbî’nin gazellerinde sıkça bir arada kullanıldığını görmek mümkündür.

4. Ruhında bâdeden yârun ki *âb ü tâb* olur peydâ

Derûnumda benüm bir ma’den-i sîm-âb olur peydâ (8.1)

Ne dem olsa *hayâlün cilve-rîz-i âsmân-ı dil*

Fezâ-yı âlem-i endîşede meh-tâb olur peyda (8.3)

Serün sen âşinâ-yı secde-i ‘aşk eyle de seyr et

Gönül ebrû-yı hûbândan sana mihrâb olur peydâ (8.4)

4.1. Âb-Tâb (Âb u tâb)

Âb u tâb:*i.* (Fars. *âb* “su”, -*u-* “ve”, *tâb* “parlaklık”tan *âb u tâb*) **1.** Güzellik, parlaklık, letâfet: *Âbutâb ile bu şeb hâneme cânan geliyor* (Sultan III. Selim). *Serâpâ Tûr olur âlem şuâ-ı âbutâbından* (Leskofçalı Gâlib). **2.** Tâzelik, canlılık: *Biraz şu rind-i ilâhîye âbutâb getir* (Muallim Nâci).

Âb:*i.* (Fars. *âb*) **1.** Su: *Çok seğirtti gafler ehli bu serâbı su sanıp / Bulmadılar hiç biri bu sahrada bir katre âb* (Niyâzî-i Mısri). **2.** Göl, nehir, deniz: *Âheste çek kürekleri mehtâb uyanmasın / Bir âlem-i hayâle dalan âb uyanmasın* (Yahyâ Kemal). **3.** Kaynak, çeşme, kuyu.

Tâb:*i.* (Fars. *tâb*) **1.** Güç, kuvvet, tâkat: *Dilimde tâb koymadı kelâma fart-ı hayretim* (Recâizâde M. Ekrem). *Vicdanca olan rahatsızlık dahi maddece olan rahatsızlığa munzam olmuş bulunduğundan âdeta bütüin bütüin tâb ü tuvânı kesilerek yıkılıvermek üzere idi* (Ahmed Midhat Efendi). *Bu kabir-i sâkiti ihyâya yok mudur tâbın* (Abdülhak Hâmit). **2.** Sıcaklık, harâret: *Gözü yaşından erişmese seylâb / Yakardı dehri yüreğindeki tâb* (Şeyhî). *Dil gülşeni ol tâb ile külhan-veş imiş* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Ben semender-fıtratım kim havf-i nîran eylemem / Cennet ammâ lerze-nâk-i sûz u tâbımdır benim* (Leskofçalı Gâlib). **3.** Işık, parlaklık: *Hoşâ bezm-i cünun kim rûşenâdır tâb-ı şem'inden* (Leskofçalı Gâlib). **4.** Tâzelik, tarâvet. **5.** Kıvrım, büklüm: *Bağlanıp zülf-i hezâran-tâbına / İbret oldum âh aşk erbâbına* (Muallim Nâci'den). **6.** Sıkıntı, endişe, ızdırap.

◆ “Âb u tâb” yapısı kalıplaşmış bir yapıdır ve “güzellik, parlaklık” anlamında beyitte kullanılmıştır. Yapıyı oluşturan her iki sözcüğün sözlüksel olarak bir anlam ortaklıklarının olmadığı açıktır. “Âb u tâb” yapısı anlamlarını daha çok “tâb” sözcüğünden almış gibidir. Ancak, “âb” sözcüğünün “su” anlamına soyut bir kavram olarak yaklaşıldığında, özellikle deyimlerde sözlük anlamlarının dışında anlamları olduğu görülmektedir: “bir içim su gibi olmak (güzel anlamında)”, “içine/yüreğine su serpilmek (ferahlamak anlamında)”, “su gibi aziz olmak” gibi. Son deyimde “su”

sözcüğüne “aziz” olma, yani “üstün tutulma, değerli olma” anlamı yüklenmiştir. Görüldüğü gibi, her ne kadar birbiriyle ilgileri yokmuş gibi görünse de, bu iki sözcük arasında “güzellik” anlamı ile yakın anlamlılık durumu ortaya çıkmıştır. Bu da, edebi eserlerde sözcüklerin farklı anlamlarla kullanılabilmesini göstermektedir.

4.2. Fezâ-Âsmân (Âsümân)

Fezâ: *i.* (Ar. *fezâ*) **1.** Görülen ve görülmeyen bütün gök cisimlerini içine alan uçsuz bucaksız boşluk, uzay: *Fezâ içinde cevelân eden ecrâm-ı bî-hisab* (Şemseddin Sâmî). **2.** Geniş ova, geniş yer, geniş alan: *Beyt-i ma'mûr-ı felek mi ol fezâda ol saray / Yâ zemîni cennet olmuş Kâ'be-i ulyâ mudır* (Nef'î). *Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp kudret yere / Yemyeşil olmuş fezâ, gömgök kesilmiş dağ dere* (Mehmet Âkif'ten). **3.** *teşmil.* Gök, gökyüzü: *Sanki iki câmi arasında fezâyâ ezandan bir titrek mahya kurulmuştu* (Rûşen E. Üneydîn). *Sol elini Aslan'ın omuzuna dayamış, sağını da fezâyâ kaldırmış uzakları gösteriyordu* (Ahmet H. Müftüoğlu). **4.** *teşmil.* (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Bir şeyin kendi varlığı içindeki uçsuz bucaksız genişliği: “*Fezâ-yı dil: Gönlün kendi varlığı içindeki uçsuz bucaksız âlemi.*” “*Fezâ-yı tefekkür.*” “*Fezâ-yı ruh.*” *Dîvânegân ile yine pürdür fezâ-yı aşk* (Fıtnat Hanım). *Her gül-i ma'nâ fezâ-yı dilde bir fevvâredir* (Leskofçalı Gâlib). *Yoruldu gözleri muğfil fezâ-yı hülyâdan* (Hüseyin Sîret).

Âsmân (âsümân): *i.* (Fars. *âsmân*) Gök, gökyüzü, semâ, felek: *Ben ağlıyorken ağlasa yağmurla âsuman* (Cenap Şahâbeddin). *Âsumâna açık duran eller / Sanki boşluktan iştikâ eyler* (Hüseyin Sîret). *Sanırım âsuman zemîne akar* (Hâlit F. Ozansoy).

◆ Her iki sözcük de “gök” anlamında soyut bir göğü ifade etmek için kullanılmıştır. “*âsmân-ı dil*”, “*gönül göğü*” anlamında, “*fezâ-yı âlem-i endîşe*” ise “*düşünce/hayal âleminin göğü*” anlamında kullanılmıştır. Sözcüklerden biri Farsça (*fezâ*), diğeri Arapçadır (*âsmân*). Ancak “*fezâ*” aynı zamanda “*boşluk*” anlamını da vermektedir. Çünkü “*mehtâb*” âşığın düşünce

ve hayal âlemine o “boşluk”ta yayılmıştır. İki sözcük arasındaki anlam farkı burada ortaya çıkmaktadır.

Beyitte “*fezâ-yı âlem-i endîşe*” tamlamasında “*fezâ*” ile anlam ortaklığına sahip “*âlem*” sözcüğü de bulunmaktadır. KL’de “*âlem*” için şu anlamlar verilmiştir: “**1.** Yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kâinat, evren. **2.** Bir güneş ve ona bağlı olup etrâfında dönen yıldızlardan meydana gelen sistem.**4.** Diyar.**5.** Herkes, insanlar. **6.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Aynı şart, durum ve düşüncedeki insanların meydana getirdiği çevre, muhit. **8.** Zevk ve safâ meclisi, eğlence.**9.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeyin kendi içinde veya aynı özelliği taşıyan şeylerin kendi aralarında meydana getirdiği bütün, kendilerine has bir dünya. **10.** Kendine has, değişik özellikleri bulunan yer, durum veya kimseler için kullanılır.”. Burada sadece sözlüksel olarak yakın anlamlılık mevcuttur. Çünkü “*âlem*” beyitte “*Bir şeyin kendi içinde veya aynı özelliği taşıyan şeylerin kendi aralarında meydana getirdiği bütün, kendilerine has bir dünya*” anlamındadır.

4.3. Cilve-rîz (olmak)-Peydâ olmak

Cilve-rîz (olmak): Cilve yapan, cilveli (Cilve-rîz).

Peydâ olmak: Ortaya çıkmak, belirlemek, görünmek: *Yanımda kır sakallı bir zat peydâ oldu* (Muallim Nâci). *Gazetenin baş tarafına bakar bakmaz gözlerimde birdenbire bir hayret, bir şaşkınlık peydâ oldu* (Hâlide E. Adıvar). *İstanbul’a dönmek saatleri yaklaştıkça içimde bir sıkıntı peydâ oluyor* (Ömer Seyfeddin).

◆ Bu iki yapı “görünür olmak, ortaya çıkmak” anlamlarını içlerinde barındırmaktadırlar. KL’de “cilve” için şu anlamlar verilmiştir: “**1.** Hoşa gitmek, ilgi çekmek için takınılan çekici tavır, edâlı davranış, kırıma, naz, işve, edâ. **2.** Hoş ve latif bir şekilde görünme, ortaya çıkma, tecellî etme. **3.** Göz alıcı ve zevkli hareketlilik. **4.** Hesapta bulunmayan olay, oyun. **5.** (Allah hakkında) Zuhûra gelme, varlıklarda ve insanda kendini gösterme, kulun kalbinde hissedilir duruma gelme, tecellî, zuhur.”. “-riz” için ise:

“sonuna geldiği kelimelere “döken, akıtan, saçan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar” tanımı verilmiştir. “Cilve” sözcüğünün “Hoş ve latif bir şekilde görünme, ortaya çıkma, tecellî etme. 3. Göz alıcı ve zevkli hareketlilik” anlamı “peyda” ile anlam yakınlığı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, iki yapıda anlam yakınlığını oluşturan anlam “ortaya çıkmak”tır.

4.4. Hayâl-Endîşe

Hayâl: i. (Ar. *hayâl*) 1. Aslı olmadığı halde zihinde kurulan şey, düş: “*Meşhur olmak hayâli.*” “*Seyahat hayâli.*” *Âriflere bu dünyâ hayâl ü düş gibidir / Kendini sana veren hayâl ü düşten geçer* (Yûnus Emre’den). *Şâirin hayâli hayattan, hayat şâirin hayâlinden güzel* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Kitabın ihtivâ ettiği hakikatler, o devri görmemiş olanlar için birer hayal ve fantezi mahsûlü sayılabilirse de hayal, masal ve mübâlağa şöyle dursun eksigi var fazlası yoktur* (Sâmiha Ayverdi). 2. Bir kişi, olay veya nesnenin zihinde canlanan, biçimlenen sûreti: *Kaddin hayâli tuttu gözümde vatan belî / Her kanda serv olsa yeri cûybâr olur* (Ahmedî). *Hayâlini unuttuğu karlardan beyaz karısı acaba hâlâ sağ mıydı?* (Ömer Seyfeddin). *Beş yüz sene sonra karşımızda İstanbul fethinin hayâli* (Yahyâ Kemal). 3. Geçmişte yaşanmış bir şeyi zihinde canlandırma, hatırlama: “*Geçmiş zaman olur ki hayâli cihan değer.*” 4. Var olmayan şeyleri varmış gibi zihinde tasarlama yeteneği, tasavvur etme gücü: “*Hayâli çok geniş bir şâir.*” *Bu iki minimini beyit hayâlime bile tesir etmişti* (Ömer Seyfeddin). 5. Bir şey veya kimsenin parlak bir yere akseden şekli, görüntü. 6. Düşünce: *Âhîret endîşesi dünyâ hayâli kalmadı* (Fuzûlî). *Serhat muhârebelerinde hayâle sığmayacak yararlılarıyla masal kahramanları gibi...* (Ömer Seyfeddin). *Akşam olur mumlar yanar karşımda / Bu ayrılık cümle âlem başında / Gündüz hayâlimde gece düşümde* (Halk Türküsü). 7. Gerçekleşmesi imkânsız veya güç olan fikir, düş, rüyâ. 8. Hayâlet: *Çamlara doğru gitti. Fakat hayal kaçtı, kayboldu. Bu hayâlin peri filân olmadığını hemen anlamıştı* (Ömer Seyfeddin). 9. Kuruntu: *Cinli ihtiyarla küçük kızın bende uyandırdığı hayallerden kurtulamıyordum* (Ahmet H. Tanpınar). 10. İyice seçilemeyen, belli belirsiz görülen şey, gölge, karaltı. 11. Resim ve şekillerin bir ışık kaynağı tarafından bir perdeye aksettirilmesi sûretiyle oynatılan gölge

oyunu[Bizdeki şekli Karagöz'dür, hayal oyunu da denir]: *Şimdi hayâlin Karagöz ismiyle intişârı târihlerine gelelim*(Selim N. Gerçek). *Hayal, tasavvufî bir kıymeti hâiz olması itibâriyle mutaassıp muhitlerde de müsâmaha ile karşılanmıştır. Meselâ Ebussuud'un bu mevzûa dâir bir fetvâsı vardır* (Selim N. Gerçek).

Endîşe: i. (Fars. *endişiden* “düşünmek; korkmak”tan *endiş* > *endişe*)
1. Merak, kuruntu: “*Oğlu geciktiği için endîşe içindeydi.*” *Kadınların gözlerinde korkunun ve endişenin kamaşmaları vardı* (Peyâmî Safâ). *Tatmin edilmemiş bir endişem vardı* (Aka Gündüz). **2.** Kaygı, tasa, gam, keder: *Hâlâ nâmûsuna leke sürülmesi endişeleri geçiren Fitnat gibi...* (Refik H. Karay). *Bu parasızlık endişesinin işâretlerini görüyorum* (Yusuf Z. Ortaç). *Bu müslüman adam, kadere yalnız İstanbul'dan uzakta ölmek endişesiyle isyan ederdi* (Ahmet H. Tanpınar). **3.** Düşünce [Eskimiştir]: *Sanatı, savaş ve endişesi gazâ olan müşârünileyh paşanın karârı kalmayıp davulunu ve nakkâresini dövüp ve sancakların çözüp...* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Velhâsıl âlemde mevcut olan bilcümle sanâyi hayal ve endîşeden doğmuştur* (Ahmet A. Konuk). *Yazılmasını zorlayan sebepte (...) Boğaziçi'nin an'ane ve âdetleri içinde doğup büyümüş kimseleri berâberce konuşturmak endişesi hâkimdir* (Sâmiha Ayverdi).

◆ Sözcükler, sözlüksel olarak “düşünce” anlam ortaklığıyla yakın anlamlılık oluşturmaktadırlar. Ancak, şair beyitte sevgilinin hayali ile kendi hayal dünyasından bahsetmektedir. Her iki kullanımda da “aslı olmadığı halde zihinde kurulan şey, düş” anlamı vardır. Sözcükler şiirde bu anlamla anlam ortaklığına sahiptir. Aralarındaki fark ise sözcüklerin kullanımındaki yoğunluktadır. “Endişe” “hayâl”e göre daha gerçektir. Biri âşığın kendisinin kurduğu dünyanın hayali, diğeri ise elinde olmadan ortaya çıkan bir hayaldir.

4.5. Dil-Gönül

Dil: i. (Fars. *dil*) Gönül, yürek: *Dil-i bî-sûza rağbet etmez uşşâk / Belî olmaz tehî gencîneden bahs* (Vecîhî). *Oldum garîk-i bahr-ı hatâ ey dil el-*

aman (Fıtnat Hanım). *Dil benim dâde benim aşk benim / Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâra* (Muallim Nâci).

Gönül: *i.* (Eski Türk. *köngül*) [Kökü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür] **1.** İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil: *Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül / Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkîdır gönül* (Nef'î'den). *Estikçe bâd-ı subh perîşansın ey gönül / Benzer ki esîr-i turra-ı cânansın ey gönül* (Nedim'den). **2.** *tasavvuf.* Cenâb-ı Hakk'ın insanda tecellî ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı: *Gönül Çalabın tahtı / Çalap gönüle bahtı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise* (Yûnus Emre). *Yürük değirmenler gibi dönerler / El ele virmişler Hakk'a giderler / Gönül Kâbe'sini tavaf ederler / Muhammed'in kösü çalınır bunda* (Yûnus Emre). *Mü'minin Kâbe'si gönülü evidir / Kudret hazînesi Hakk'ın yeridir (...).*

◆ Bu iki sözcük “kalbin manevi yönü” anlamı ile hem sözlük karşılıkları bakımından hem de gazelde kullanıldıkları anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. Sözcüklerden biri Türkçe (gönül), diğeri Farsçadır (dil). Burada aruz vezninden kaynaklı iki farklı kullanım olduğunu söylemek mümkündür. “Gönül” bir kapalı, bir açık hece değeri taşıırken, “dil” kapalı tek bir hece değeri taşımaktadır. Ayrıca şiir dilinde anlatım zenginliği, benzer anlamların farklı sözcük ve benzetmelerle mümkün olabilmektedir.

5. *Belki eylerdüm sana şâyeste hidmetde kusûr*

Ben *günâh eylerdüm* ammâ sen *sevâb itdün* bu şeb (15.3)

Ben hayâlünle sabâh olunca itdüm *güft-gû*

Sen kimi şâyeste-i lutf-i *hitâb* itdün bu şeb (15.5)

Nâz u istiğnâ degüldür mâni'-i teşrîf-i bezm

Gâlibâ ey mâh-rû bizden hicâb itdün bu şeb (15.6)

5.1. Hizmetde kusur eylemek-Günah eylemek

Hizmetde kusur eylemek:KL’de *Kusur etmek (işlemek)*: Hatâlı davranışta bulunmak: *Duâsında kusur ettiğine zâhip olarak kabahatı kendisinde bulmuş* (Refik H. Karay).

Günah eylemek:KL’de *Günah etmek*: *eski*. Günah işlemek [Eskimiştir]: *Ne günâh etse açılmaz iki gönlün arası / Bir gün âh etse kanar dildeki firkat yarası*(Şarkı). *Ruhsârına ayb etme nigâh ettiğimi / Göz yaşı döküp nâle vü âh ettiğimi / Ey pâdişeh-i hüsn terahhum çağıdır / Affeyle ki bilmişem günâh ettiğimi* (Fuzûlî). **Günah işlemek:** Günah sayılan bir şeyi yapmak: *Ey âlemlerin yaratıcısı, ben acaba ne büyük günah işledim?* (Nâmık Kemal). *Bütüün bu gazapları çekmek için ne günah işlemiştim?* (Kerîme Nâdir).

◆“Hizmette kusur eylemek” TDK’nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde “hürmette kusur etmemek” şekliyle şu anlamları ile verilmiştir: “karşısındaki kişiyi iyi ağırlamak, isteklerini yerine getirmek, saygısızlık etmemek”. Bu yapı sözlüksel olarak “günah eylemek” ile yakın anlamlı değildir. Ancak beyitte, âşık için sevgiliye yapılan kusur günah ile eşdeğerdir. Bu nedenle bu iki yapı “sevgiliye karşı yapılan hata” anlamında yakın anlamlı olmaktadır.

5.2. Günah eylemek-Sevab etmek

Günah eylemek: KL’de *Günah etmek*: *eski*. Günah işlemek [Eskimiştir]: *Ne günâh etse açılmaz iki gönlün arası / Bir gün âh etse kanar dildeki firkat yarası*(Şarkı). *Ruhsârına ayb etme nigâh ettiğimi / Göz yaşı döküp nâle vü âh ettiğimi / Ey pâdişeh-i hüsn terahhum çağıdır / Affeyle ki bilmişem günâh ettiğimi* (Fuzûlî). **Günah işlemek:** Günah sayılan bir şeyi yapmak: *Ey âlemlerin yaratıcısı, ben acaba ne büyük günah işledim?* (Nâmık Kemal). *Bütüün bu gazapları çekmek için ne günah işlemiştim?* (Kerîme Nâdir).

Sevab etmek: KL’de *Sevap kazanmak (işlemek) – Sevâba girmek:* Allah’ın mükâfatlandırmayı vâdettiği bir iş yapmak, bir davranışta bulunmak: *Ben işledim günah, kılıcım işlesin sevap* (Muallim Nâci). *Sevap ve hayır işlemeyi ne kadar sever* (Reşat N. Güntekin). *Bâzi yasaklar vardır ki aleyhine hareket etmekle büyük sevâba girilir* (Aka Gündüz).

◆ Bu iki yapıda ise bir karşıt anlamlılık söz konusudur. Ancak, beyitte, aşığın işlediği günah sevgilinin yaptığı sevapla eşdeğer sayılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, âşık için burada günah ile sevap “iyi” anlamdadır. Bu iki yapı, bu bağlamda yakın anlamlıdır. Burada, edebi eserlerde sözcüklerin anlamlarının sözlüksel anlamlardan farklı kullanılabileceği görülmektedir. Bağlamsal anlam, karşıt yapıları bile yakın anlamlı yapabilmektedir.

5.3. Etmek-Eylemek

Etmek:(Eski Türk. *it-mek*) Türkçe’de birçok kelimenin sonuna gelerek birleşik fiiller teşkil eden, sonuna geldiği kelimeye göre değişik fonksiyonları olan, geçişli veya geçişsiz fiiller, ayrıca çeşitli deyimler yapan fiil.

1. Yapmak, işlemek: *Dünyâda ettiğim gizli nesnelere / Hak katında ayan olsa gerektir* (Karacaoğlan). *Ben etmeyin dedim, olmadı* (Nâmık Kemal). *Nasıl ettin doktor? / –Edecek yok, çocuk artık yola girmiş gidiyor*(Mehmet Âkif). **2. (Birini) Bir şeyden mahrum bırakmak:** “*Yerinden etmek.*” “*İşinden etmek.*” **3. Kötülük yapmak, kötülükte bulunmak** [Bu anlam özellikle “etmediğini bırakmamak”, “ettiği yanına kâr kalmamak”, “ettiğini bulmak” vb. deyimlerde ortaya çıkar]: “*Kimseye değil kendine etti.*” “*Gelinine çok etti, şimdi torunundan çekiyor.*” *Neler ettin sen neler senelerce sen bana* (Şarkı). *Ve ağalar, bilmezlikle size cefâ ettim ise affedin, siz etmen (etmeyin), dün sabah pâdişah idim, şimdi uryan kaldım* (Kâtip Çelebi). *Oh olsun, oh olsun, eden elbet bulur* (Ömer Seyfeddin). “*Eden bulur, inleyen ölür*”, *herkesin yaptığının karşılığını bulacağı inancını dile getiren bir atasözüdür* (Abdülbâki Gölpınarlı). **4. Abdest bozmak:** “*Yatağına ediyor.*” **5. (Değer bildiren kelimelerle) ... Değerde, değerinde olmak:** “*Bu ev ne kadar eder?*” “*İki kere iki dört eder.*” *İşte alınız çeyreğin üstünü, bu*

kadar eder (Hüseyin R. Gürpınar). **6.** (Zaman bildiren kelimelerle, o zamâna) Erişmek (o zamânı) bulmak: “*Akşamı etmek.*” “*Sabâhı etmek.*” **7.** (İyi ve kötü kelimeleriyle) Davranmak, hareket etmek: “*Cevap vermemekle iyi ettin.*”

Eylemek: (Eski Türk. *edle-mek*) “Etmek, yapmak” anlamında yardımcı fiil [Eski yazı dilinde yaygın iken zamanla yerini *etmek* yardımcı fiiline bırakmıştır. Bugünkü Türkçe’de ancak eskimiş bir söyleyiş olarak kullanılmaktadır]: “*İrşat eylemek.*” “*Takdim eylemek.*” “*Göç eylemek.*” “*Yardım eylemek.*” *Eylemez deccâla te’sîr eylemez / Ger nasîhat eylesen tâ haşre dek* (Niyâzî-i Mısri). *Mevlâ görelim n’eyler / N’eylerse güzel eyler*(Erzurumlu İbrâhim Hakkı).

◆ Bu fiiller “yapmak, işlemek” anlamlarında ortak anlamlılık kazanmış iki yardımcı fiildir. Gazelde “günah eylemek” ve “sevab etmek” kullanımlarında birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Burada yine aruz vezninin hece değerleri açısından bir farklılık görünmektedir. Bunun yanı sıra, yardımcı fiiller farklı yapılarda dilde kalıplaşarak kullanılmaktadır. Örneğin, “günah işlemek” fiili yerine günümüzde “günah etmek/eylemek” kullanılmaz. Yani kullanım yerleri ve eklendikleri sözcükler bakımından yardımcı fiiller farklılık göstermektedir. Bu da sözcüklerin anlamca özdeş olmadığını göstermektedir. Ek olarak, “etmek” fiilinin anlam alanı “eylemek” fiiline göre daha geniştir. Günümüzde “eylemek” fiili neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Sadece kalıplaşan yapılarda ve çok nadir kullanılmaktadır. “Etmek” fiili “eylemek” fiilinin yerini almıştır.

5.3. İstiğnâ-Nâz (Nâz u istiğnâ)

Nâz: *i.* (Fars. *nâz*) **1.** Kendini beğendirmek amacıyla takınılan edâlî tavır, cilve: *Kim öğretti sana cânâ bu denlî şîve vü nâzı / Ki dâim böyle nâz ile güler nâz ile söylersin* (Nedim’den). *Kimsede görmedim sendeki nâzı* (Ruhsatî’den). *Nâz ile her hatvede bin âşıkın eyler helâk / Şîve-i refâtârın ol serv-i hırâmânın görün* (Leskofçalı Gâlib). **2.** Bir şeyi istediği halde kendini ağıra satmak için hemen kabul etmeyip istemiyormuş gibi

davranma: “Acıktığın belli, nazı bırak da sofraya otur.” **3.** Şımarıklık: “Nazından bıktım.”

İstiğnâ:i. (Ar. *ğinā* “zengin olmak, başkasına muhtaç olmamak”tan *istiğnā*) **1.** Elde olana kanâat edip başka bir şeye ihtiyaç duymama, tok gözlülük, gönül tokluğu: *Genc-i istiğnâ kadar bir kûşe-i râhat mı var / Lokma-i hân-ı kanâat gibi bir ni'met mi var* (Fıtnat Hanım). *Kâf-ı istiğnâdadır Gâlib kemâl-i iştihâr / Şöhreti seyr eyle tutmuş dehri ankâ bî-nişan* (Leskofçalı Gâlib). **2.** Bir şeye karşı nazlı davranma, tenezzül etmeme: *Bildi aşkında nemed-pûş olduğum âyîne-veş / Rahm edip bir kez bana bakmaz bu istiğnâya bak* (Fuzûlî). *Eflâke istiğnâyı ko hâke yüzün sür lâ-cerem* (Nef'î'den). *Fakat biliyor ki külfetten istiğnâ ettiği andan itibâren nîmetten de istiğnâ etmesi lâzımdır* (Yahyâ Kemal).

◆ Sözcükler, “Nâz u *istiğnâ* degüldür mâni'-i teşrîf-i bezm” dizesinde “nâz u istiğnâ” şeklinde “naz” anlamında kullanılmıştır. Bu tür yapılar benzer anlamlı sözcüklerden oluşmaktadır ve anlamı pekiştirmek amacı ile kullanılmaktadır: Sevgili, nazlandığı için değil utandığı için âşıkların meclisine teşrif etmemiştir. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise, sözlük karşılıkları bakımından her iki sözcüğün ortak anlamı “naz”dır.

5.4.Belki-Galibâ

Galibâ:zf. (Ar. *gâlib*'in tenvinli şekli *gâliben* > *gâlibâ*) Öyle görünüyor ki, görünüşe göre, anlaşılan, zannediyorum ki: *Gâliba yeni nesil hep cüce doğuyor* (Ahmet Hâşim). *Gâliba dîni bütün bir adam* (Reşat N. Güntekin). *Gâliba uyurken görmeye başladığı rüyâ uyandıktan sonra da devam ediyor* (Peyâmi Safâ).

Belki:zf. (Ar. *bel* “ancak, fakat”tan Fars. *ki* ile *bel+ki*) **1.** Olabilir, olabilir ki, bir ihtimâle göre, muhtemelen: *Deniz ufkunda bu top sesleri nerden geliyor / Barbaros belki donanmayla seferden geliyor* (Yahyâ Kemal). *Belki de bu, köşkte son gecem* (Peyâmi Safâ). **2.** Hatta, bile: *Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın* (Mehmet Âkif). *Dururdu belki o dem kalb-i kâinat*

bile (Hüseyin Sîret). **3.** Olsa olsa, ancak: “*O kadar ağır ki belki ikimiz berâber tutarsak kaldırabiliriz.*”

◆ İki sözcük arasında “olasılık” anlamında bir anlam ortaklığı vardır. Ancak, hem aruz vezni (galiba; iki kapalı ve bir açık hece, belki; bir kapalı bir açık hece) hem de olasılığın derecesi olarak farklılıklar vardır. “*Gâlibâ* ey mâh-rû bizden hicâb itdün bu şeb” dizesinde “galiba” sözcüğü olasılık olarak daha kuvvetlidir. Ancak, “belki” sözcüğü “*Belki* eylerdüm sana şâyeste hıdmetde kusûr” dizesinde bir varsayım olarak kullanılmıştır.

5.5. Hitâb-Güft-gû

Güft-gû: KL’de **Güft ü gû:** **1.** Dedikodu: *Neûzübillâh ey dil bu güft ü gûlardan* (Nâilî). *İstemem devlet aleyhinde evimde güft ü gû / Sonra bak jurnal ederler herkesin nâmûsu var* (Üsküdarlı Talat Bey). *Yeter yeter, bizi yordu bu güft ü gû-yı hayâl* (Hüseyin Sîret). **2.** Karşılıklı söyleşme, konuşma: *Meğer dîvânedir sevdâ-yı ebrûsuyle zâhid kim / Bakıp mihrâba dâim öz özüyle güft ü gû eyler* (Fuzûlî). *Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçin hâmûşsun / Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi* (Nedim). *Bu âşîkâne güft ü gûlar saat yedi buçuğa kadar devam etti* (Nâmık Kemal).

Güft:(Fars. *guften* “söylemek”ten *guft* “söyleme”) Söz, lâf, lakırdı

Gû: (Fars. *guften* “söylemek”ten *gûy > gû*) Sonuna geldiği kelimelere “söyleyen” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Hitâb: *i.* (Ar. *hiṭāb*) **1.** Sözü veya yazıyı bir kimseye yöneltme, tevcih etme: “*Ona hitâba cesâret edemedim.*” *Her ne söz ki söylerim âlemde Türkî yâ Arab / Tut kulağın ki sanadır cümle dillerden hitab* (Niyâzî-i Mısrî). **2.** Sözün bir kimseye yöneltildiğini anlatmak için kullanılan seslenme sözü: “*Bacım hitâbı Anadolu’da çok yaygındır.*” *Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu’tâdım / Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın*(Nedim). **3.** *din. ve tasavvuf.* İnsanın ancak gönlünde duyduğu ve hissettiği sesleniş, gönüldeki konuşma [Hitaplar ilâhî hitap, melekler yoluyla gelen hitap, nefis-i levvâmeden, nefis-i emmâreden ve şeytandan gelen hitap olmak üzere ayrılmıştır]: *Yitirdim benliği benlik bana Hak benliğindedir /*

Tekellümde hitâb-ı gaybînin kâr-hânesiyim ben(Niyâzî-i Mısrî). Pâk-meşreb saf-dil olmak gerektir âşika / Tâ ki gûş-i câna ere Hak Teâlâ'dan hitâb (İsmâil Hakkı Bursevî).

◆ “Güft-gû” yapısındaki iki sözcük de “guften” Farsça mastarından türemiştir. “-gû” tek başına kullanılmamaktadır. Birleşik yapılar oluşturur. İkisinin aynı sözcüğün farklı şekilleri olması onları anlamca özdeş yapar. Kullanım farkları “güft-gû, güft ü gû” gibi yapılarda olduğu gibi “-gû(y)” yapısının “söyleyen” anlamı vermesi ve tek başına kullanılamamasıdır. Ayrıca, bu yapı süreç içinde kalıplaşmıştır ve “dedikodu, konuşma” anlamlarını kazanmıştır.

“Güft-gû” ile “hitab” ise “konuşmak” anlamında anlam ortaklığı kazanmıştır. Âşık, sevgilinin hayaliyle sabaha kadar konuşurken, sevgilinin kiminle konuştuğunu merak eder. Ancak, sevgili âşığın gözünde mertebe olarak en üstte olduğu için “hitap” eder. Bunu da lütfuna layık gördüğü kişilere yapar. Konuşmayı yapan kişinin saygınlığı, konuşma şekli burada anlam farklılığı oluşturmuştur.

6. Tercîh olunur ni'met-i elvân-ı kibâra

Bir *pâre* nemeksizce iken hân-ı kanâ't (26.2)

İtdüm katı çok 'arsa-i ikbâl ile tahmîn

Geldi bana vâsi' yine meydân-ı kanâ't (26.4)

İtme *heves*-i sâye-i *bâl ü per*-i 'ankâ

Güsterde iken sâye-i eyvân-ı kanâ't (26.5)

Hep mes'ele-i mebhas-ı âsâyiş-i *dildür*

Tahsîl olunan fenn-i debistân-ı kanâ't (26.6)

Teng-i şekeristâna urur ta'ne-i telhi

Zevkin alana *rîze*-i enbân-ı kanâ't (26.7)

Öğretti reh-i cennet-i âsâyiş-i *cânı*

Pây-ı talebe gûşe-i dâmân-ı kanâ'at (26.8)

6.1. Katı/çok: Bkz. 3. gazel 3.1.

6.2. Bana (...) gelmek-Tahmîn itmek

Tahmîn itmek: *Tahmin etmek:* **1.** Yaklaşık olarak değerlendirmek, kestirmek: *On dokuz yaşlarında tahmin edilebilecek bir delikanlı idi* (Ahmed Midhat Efendi). *Haçlı döküntülerinin, Ortaçağ'ın bazı Anadolu şehirleri gibi Konya'da da büyük yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Sezgilere ve belirtilere göre olacak bir şeyi önceden kestirmek: *Mânicinin tahmin ettiği gibi pencereler açılıyordu* (Rûşen E. Ünaydın). *Affedin Kenan Bey dedim, emin olunuz, bu şarkının sizi bu kadar müteessir edeceğini tahmin etmemiştim* (Kerîme Nâdir).

Bana (...) gelmek: (KL'de "gelmek" fiili) **35.** (Şöyle veya böyle) Etki bırakmak, ... etkisi bırakmak: *"İyi gelmek."* *"Acı, ekşi, tuzlu, tatlı gelmek."* *"Zor, güç gelmek."* *"Ağır, aşırı, aykırı gelmek."* *"Tabii gelmek."* *"Garip gelmek."* *"Ters gelmek."* *"Bana öyle geliyor ki..." Neşâfî'den veya Nâilî'den birer gazel gibi gelirler* (Ahmet H. Tanpınar). *Bu hayal o kadar tatlı geldi ki / Büsbütün rûhumu sardı gitgide* (Orhan S. Orhon).

◆ Bu iki farklı yapının ortak anlamı "tahmin etmek, kestirmek"tir. TDK'nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde "(birine) öyle gelmek" deyimini için şu açıklamalar verilmiştir: "sanmak, zannetmek: *Bana öyle gelirdi ki çocuklar yalnız kışın büyürler.*(S. F. Abasıyanık)". Bu deyim ve gazelin anlam göz önünde bulundurulduğunda iki yapının yakın anlamlılık oluşturduğu görülmektedir.

6.3. Arsa-Meydân

Arsa:i. (Ar. 'arşa) **1.** Yer, meydan, açık ve boş alan. **2.** Şehir, kasaba, köy gibi yerleşme merkezlerinde üzerine binâ yapılmak üzere ayrılmış toprak

parçası: *Arsası kazılırken beş altı insan kemiği çıktı* (Ahmed Midhat Efendi). *Koca kumsalların ortasına sanki yer azmış, arsa pahalıymış gibi onar katlı alçı evler kurmuşlar* (Refik H. Karay).

Meydân: *i.* (Ar. *mejdân*) **1.** Üzerinde binâ vb. şeyler bulunmayan düz, açık ve geniş yer, açıklık, alan, sâha: *Vuruşmak için bir meydan bulacağız* (Ömer Seyfeddin). *Haffaflar çarşısının ortasında bir meydan var* (Ahmet Hâşim). *Böylece de çeşmesi, sebili, imâreti, medresesi, meydanı, ağacı ve çarşısıyla mahalle (...) bir bütün olmuştur* (Sâmiha Ayverdi). **2.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Pazar, panayır kurmaya, spor yarışmaları ve karşılaşmaları, askerî tâlim, tatbîkat vb. işler yapmaya elverişli yer: “*At meydanı.*” “*Ok meydanı.*” “*Cirit meydanı.*” *Dün Okmeydanı’na vardık, güleşi kurulmuş bulduk / Meydanda iki pehlivan, bir tarafta seyre durduk* (Ramazannâme). *Sonra sersemleşmiş bir halde dönerken pazar meydanında önüne bir çerçici sergisi çıktı* (Refik H. Karay). *Düşman, binlerce maktulleriyle doldurduğu muhârebe meydanını silâhlarımıza terketmiştir* (İsmet İnönü’den). **3. mec.** İmkân, fırsat, uygun zaman [Bu anlam daha çok deyimlerde ortaya çıkar]: “*Meydan aramak.*” “*Meydan bulamamak.*” “*Meydan vermemek.*” *Silâhını almasına meydan bıraksa, yiğitçe dövüşüp hesaplaşmayı kabullense, adam öldürmek uçlarda pek büyük bir suç sayılmıyor, hiç değilse âileler arasında bir özel kan dâvâsı olmaktan ileri götürülmüyordu* (Kemal Tâhir). **4. teşmil.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeyin, bir husûsun ortaya döküldüğü, cereyan ettiği yer: “*Aşk meydanı.*” “*Siyâset meydanı.*” “*Meydân-ı hüner.*” “*Meydân-ı gazâ.*” *Meydân-ı sühanda yok iken sen gibi bir er / Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber* (Ziyâ Paşa). **5.** Tekkelerde zikir ve âyin yapılan yer, semâhâne: *Meydan bir sikke ve tennûre bahçesi hâline inkılâp etti* (Rûşen E. Ünaydın). *Tasavvufta “meydan” muhabbet alanı, zikir ve vecd alanıdır. Esmâ ile sülûk görenlerin zikirlerinde ilâhî okuyanlar, “Yâ sâhibe’l-meydan –Ey meydanın sâhibi” sözüyle o tarîkatın pîrini kastederler* (Abdûlbâki Gölpınarlı). **6.** Orta oyununda oyunun sergilendiği alan, bir tür sahne.

◆ Her iki sözcük de soyut anlamda “yer, alan” anlamını ifade etmektedir. Gazelde “arsa-i ikbâl (arzu, istek alanı, yeri)” ile “meydân-ı kanâ’at (kanaat

alanı, yeri)” yapılarında kullanılmışlardır. Burada, şair dünyevi istekleri kanaatle kıyaslamaktadır. Şaire göre kanaat alanı dünyevi istek alanından daha geniştir. Bu da, bu iki sözcüğün anlamca yakın kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, sözcükler, sözlük anlamları bakımından da “yer, alan” anlamı ile yakın anlamlıdır.

6.4. Heves-İkbâl

Heves: *i.* (Ar. *heves*) **1.** İstek, arzu, meyil: *Hevesle beklediğim bahar ramazanları* (Rûşen E. Ünaydın). *Uçtuk Mohaç ufkunda görünmek hevesiyle* (Yahyâ Kemal). *Yaşardım emelden, hevesten uzak* (Ali M. Arolat). **2.** Gelip geçici arzu, devamlı olmayan istek: “Çocukça bir heves.” *Bunu şâirâne bir hevesle değil, fakat amelî nokta-i nazardan söylüyorum* (Ahmet Hâşim). *Tutar tarafı kalmamış Osmanlı İmparatorluğu eni enine, boyu boyuna uymayan bir mâcerâ, bir heves uğruna yerleşmiş, oturmuş devlet mefhûmunu yıkarsa hâli ne olurdu* (Sâmiha Ayverdi).

İkbâl: *i.* (Ar. *qabûl*'den *ikbâl*) **1.** Tâlih ve baht açıklığı, mutluluk, saâdet. Karşıtı: İDBAR: *Taht-ı vâlâ-bahta kıldıkta culûs ikbâl ile / Şevk-i teşrîfiyle id etti cihan ser-tâ-be-pâ* (Fıtnat Hanım). *Âmâlimiz, eskârımız ikbâl-i vatandır* (Nâmık Kemal). *Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar / Ömrün bütûn ikbâlini vuslatta duyanlar* (Yahyâ Kemal). **2.** Parlak ve yüksek mevki: *Bizim ikbalde olduğumuz bereketli zamanlar* (Ahmed Midhat Efendi). *İkbâl etek öpmekle müyesser olacakmış / Ben öyle rezîlâne temennâdan usandım* (Mehmet Âkif). *Hiç büyüklerle ülfet etmez, ikbal istemez* (Ömer Seyfeddin). **3.** İstek, arzu [Daha çok yiyecek içecek hakkında kullanılır]: “*Yemeğe ikbal var mı?*” *İkbal buyurulmaz mı beyim, bir acı kahve?* (Ahmet K. Tecer). **4.** Yüzünü döndürme, birine, bir şeye meyletme, teveccüh etme: *Ne dem ikbâl-i seyr-i arş-ı ma'nâ eylesem Gâlib / Olur her şâhid-i fikr-i selîmim mahrem-i tevfiğ* (Leskofçalı Gâlib). *Bize mâdem o eylemiş ikbâl / Onu da eyleriz biz istikbâl* (Abdülhak Hâmit). **5.** Osmanlı sarayında pâdişahlara zevce olmaya aday kız, odalık: *Korkup bir kenara*

sinmiş nice kadın, nice ikbal, gözde ve câriye, bu ölümle bir kâbuslu rüyâdan uyanır gibi silkinip göz açmışlardır (Sâmiha Ayverdi).

◆ İki sözcük arasında “istek” anlamı yakın anlamlılık oluşturmaktadır. Ancak, “İtme *heves*-i sâye-i bâl ü per-i ‘ankâ” dizisinde “heves” sözcüğü “gelip geçici istek” anlamıyla “ikbal” sözcüğüne göre daha zayıf bir istek anlamında kullanılmıştır. Bu bakımdan aralarında anlam farklılığı bulunmaktadır. Ayrıca, “ikbâl” daha çok geleceğe yönelik istekleri, “heves” ise daha anlık istekleri ifade eder.

6.5. Bâl-Per(Bâl ü per)

Bâl: *i.* (Fars. *bâl*) **1.** Kanat: *Üstümüzde kâdir Mevlâm bâl olsun* (Pir Sultan Abdal). *Bâlin ne sürürsün öyle yerde?* (Muallim Nâci). **2.** Kol: *Perr ü bâlin sâyebân eylerdi sahn-ı mahşere* (Leskofçalı Gâlib). **3.** (*Yâl* kelimesiyle birlikte) Boy bos, endam, tenâsüp: *Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana* (Nedim). *O yâl ü bâl o temâyül o şive-i güftâr* (Nedim).

Per: *i.* (Fars. *per*) Kanat [Çoğunlukla *bâl* ile birlikte *perr ü bâl* şeklinde kullanılır]: *Zülfüne bend eyleyip mürğ-ı dil-i âvâreyi / Sâye-i perr-i hümmâda âşiyân etsem gerek* (Fıtnat Hanım). *Perr ü bâlin sâye-bân eylerdi sahn-ı mahşere* (Leskofçalı Gâlib). *Değse bâl ü perine mürğ-ı hayâtın kahrı / Resen-i maktel olur gerdenine habl-i verîd* (Kâzım Paşa’dan).

◆ Her iki sözcükte “kanat” anlamında “bâl ü per” yapısında kalıplaşmıştır. Bu nedenle, bağlam içinde bu sözcüklerin yakın anlamlılığı değerlendirilmeyecektir. Bu tür birleşik kullanımlar anlatımı etkili kılmaktadır. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdırlar. Ancak, “per” sözcüğü yalnızca “kanat” anlamı için kullanılırken “bâl” sözcüğü “kol, boy bos, endam, tenâsüp ” anlamlarını vermek için de kullanılmaktadır.

6.6. Rîze-Pâre

Rîze: *i.* (Fars. *rize*) Kırıntı, ufak parça, döküntü: “*Rîze-i nan*: Ekmek kırıntısı.” “*Rîze-i zer*: Altın kırıntısı.” *Rîze-i elmas alır nakkâd-ı şehri-mihnetim / Dâğ-ı hasret keffe-i mîzânıdır bâzârımın* (Leskofçalı Gâlib). *Nısf-ı şebde uçan o rîze-i nûr* (Hüseyin Sîret).

Pâre: *i.* (Fars. *pâre*) **1.** Parça: *Vardım kul olam şeyh eşiğine / Aba dkinem yüz bin pâreden* (Yûnus Emre – Ö.T.S.). *Pâre-i elmastır seng-i fesânı neyler ol / Çarha çekme bir dahi şemşîr-i bâlâ-güheri* (Nef’î’den). *Bin pâre ettirsen beni / Odlara attırsan beni / Terk etmeyip Mevlâm seni / Ben yine illallah diyem* (Seyyid Nizâmoğlu). **2.** Sayı, adet: *Kırk pâre topu kurup döğmeye başladılar* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Hür ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi / Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor* (Yahyâ Kemal). **3.** Para: *Tuzladı ahçı diliyle ciğerim yâresini / Ciğerim pâresi gel ver ciğerin pâresini* (Remzi Baba’dan).

◆ Burada, “parça” anlamıyla sözcükler arasında bir yakın anlamlılık bulunmaktadır. Ancak, “pâre” sözcüğünde parçanın büyüklüğü belirsizken “rîze” sözcüğünde küçük bir parçadan bahsedildiği anlaşılmaktadır. “Bir *pâre* nemeksizce iken hân-ı kanâ’at” dizesinde “pâre”nin de aslında küçük, değersiz bir parça olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, genel kullanımda “rîze” daha çok “kırıntı, küçük parça” anlamında kullanılmaktadır.

6.7. Cân-Dil

Cân: *i.* (Fars. *cân*) **1.** İnsan ve hayvanların yaşamasını sağlayan ve ölümle bedenden ayrılan madde dışı varlık, ruh: “*Can çıkar, huy çıkmaz.*” *Dahi cânın Hakk’a teslîm etti hoş* (Süleyman Çelebi). **2.** İnsanın kendi varlığı, yaşama, yaşayış, hayat: “*Canını ortaya koymak.*” “*Canını fedâ etmek.*” *Ben de seni canımdan ziyâde seviyorum* (Nâmık Kemal). *Kuyuya iner, canımı tehlikeye atardım* (Reşat N. Güntekin). **3.** İnsanın duygularını taşıyan iç âlemi, gönül, iç, yürek: *Ol beni cân ile seven ümmetim* (Süleyman

Çelebi). *Bilmek istersen seni / Cân içre ara cânı / Geç cânından bul anı / Sen seni bil sen seni* (Hacı Bayram Velî'den). *Kadın kadıncığa benziyorlar. İkisini de canım sevdi* (Hüseyin R. Gürpınar). **4.** Kişi, kimse, fert: *Vatan ki kırk milyon can besliyor...* (Nâmık Kemal). *İşte bu üç canı çekip çevireceksin* (Hüseyin R. Gürpınar). **5.** Kuvvet, güç: “*Canı çekilmiş.*” “*O kadar ağır iş yapamaz, ne kadarcık canı var ki!*” *Bütün canı gözlerinde* (Yusuf Z. Ortaç). **6.** Sevgili, dost, kardeş: *İmam Mûsâ Kâzım canlar cânıdır* (Pir Sultan Abdal). *Benim dünyâda senden başka canım olmadığını bilmiyor musun?* (Nâmık Kemal). *Can sanırken düşmen-i cân oldu yâr* (Muallim Nâci). **7.** (Bektâşî ve Mevlevîler'de) Tarîkat kardeşi, derviş [Bu anlamda kelime çoğul şekliyle veya tarîkata mensup kimselerin isimlerinin sonuna getirilerek de kullanılır]: “*Ali can*” “*Ahmet can.*” *Ahmed Yesevî Hazretleri'ne bir tâlip can gelse kurban kesilip ve lokması yenip...* (Velâyetnâme-i Hacı Bektaş – T. S.). *Gelin soralım canlara sûretinden n'oldu gider* (Yûnus Emre'den). *Mukâbeleden sonra, Şeyh Efendi ile mutriphâne erkânı ve dergâhın bütün canları niyâz-ı şâhâne ile mazhar-ı âtîfet olmuşlar..* (Rauf Yektâ). **8. sıf.** Çok sevimli, tatlı, şirin, cana yakın: “*Can çocuk.*”

Dil: *i.* (Fars. *dil*) Gönül, yürek: *Dil-i bî-sûza rağbet etmez uşşâk / Belî olmaz tehî gencîneden bahs* (Vecîhî). *Oldum garîk-i bahr-ı hatâ ey dil el-aman* (Fitnat Hanım). *Dil benim dîde benim aşk benim / Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâra* (Muallim Nâci).

◆ Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de gazelde kullanıldıkları anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. Gazel içinde her iki sözcüğün ortak anlamı “yürek”tir. Ancak, “cân” sözcüğü genelde diğer sözlük anlamlarıyla kullanılmaktadır. “Dil” ise sadece “kalbin manevi yönü” anlamında kullanılmaktadır. “Hep mes'ele-i mebhas-ı âsâyiş-i *dildür*” ve “Öğretti reh-i cennet-i âsâyiş-i *cânı*” dizelerinde bu anlam farklılığı görülmektedir.

7. Kat' itmişüz ümmîdi *atâyâ*-yı felekden

İhsân-ı hudâvend-i cihân-pervere minnet (30.2)

Pâyında bulur saydını ‘Ankâ-yı tevekkül

İtmez heves-i sayd ile *bâl ü pere* minnet (30.3)

7.1. Atâyâ-İhsân

Atâyâ: *i.* (Ar. ‘aṭiyye’ nin çoğul şekli ‘atâyâ’) İhsan edilen şeyler, hediyeler, armağanlar, bahşişler: *Def’aten bin altun atâ eylemek sehâvet-i kâmile ve atâyâ idüğüne reyb yoktur* (Âlî Mustafa Efendi). *Arz edip yine hedâyâlarını / Aldılar cümle atâyâlarını* (Nâbî).

İhsan: *i.* (Ar. *ḥusn* “güzel olmak”tan *iḥsân*) **1.** Bağışlama, bağışta bulunma: *İhsan adâletin üstünde bir fâzilettir. Bir âyet-i kerîmede, “İhsan ediniz, şüphe yok ki Allah Teâla muhsin olanları sever” buyurulmuştur. Diğer bir âyet-i celîle de, “Allah Teâla sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et” meâlinedir* (Ömer N. Bilmen). **2.** Bağışlanan şey, bahşiş, atıye: *Gündelik, haftalık, bahşiş, ihsan ne adla olursa olsun eline her kaç para girerse kumbaraya attığı için...* (Ahmed Midhat Efendi). *Devletin haysiyetinden ziyâde alacağı ihsânı düşünür* (Ömer Seyfeddin). *Lâkin fazlaca para canlıydı. Pâdişah ihsanları yetmiyormuş gibi bir gün (...) serveti gibi keremi de dillere destan olan Abdullah Çelebi’ye bir manzum arîza yazdı* (Sâmiha Ayverdi). **3.** Lutuf, kerem, iyilik: *Tanrı rızâsından ayırmaya, ihsânı ve keremi hakkıçün: Âmin* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Bâb-ı ihsânın girilmez bir celâdet bâbıdır* (Muallim Nâci). **4.** *tasavvuf.* Allah’a O’nu görüyormuş gibi ve O’nun huzûrunda olmanın şuûrunda olarak ibâdet etme.

◆ Gazelde sözcükler “bağışlanan, bahşedilen şey” anlamlarıyla yakın anlamlıdır. Şair, dünyanın bahsettiklerinden umudu kestiğini ve Tanrı’nın bahsettiklerine şükrettiğini söylemektedir. Görünürde bir anlam farklılığı bulunmasa da, “ihsân” sözcüğü “güzellik” anlamını da çağrıştırdığı için, Tanrı tarafından bahşedilen şey olarak kullanılmıştır: “*İhsân*-ı hudâvend-i cihân-pervere minnet”.

7.2. Bâl ü per: Bkz. 26. gazel 5. beyit.

8. Bassan kenâr-ı cûya *kadem pây*-bûs için
Birbirini basup gelür ey meh kenâra mevc (39.2)

Zevk-ı *visâl*-cûlara âmed-şud itdürür
Turmaz hevâ-yı *vaslun* ile bir karâra mevc (39.4)

8.1.Kadem-Pây

Kadem:*i.* (Ar. *ka-dem*) **1.** Ayak: *Hânene etti çünkü vaz'-ı kadem / Fıtnatâ müjde sana ki çekme elem* (Fıtnat Hanım). *Dâim olsun beyinin sâye-i lutf u keremi / Gül biter bastığı yerlerde mübârek kademi* (Şinâsî'den). *Öper idik kademin şâir-i mübâhînin* (Recâzâde M. Ekrem). **2.** Adım: *Bir kadem Hak'tan yana varmamışam* (Süleyman Çelebi). **3.** Uğur: *Hanımlar safâ geldiniz, hoş geldiniz, kademler getirdiniz* (Hüseyin R. Gürpınar). **4.** Yardanın üçte biri kadar olan, 30, 48 santim veya 12 parmağa eşit İngiliz uzunluk ölçüsü, ayak: *Yedi yüz kadem uzunluğunda yontulmuş taş döşenip iki tarafında beşer fil bağlıdır* (Kâtip Çelebi'den Seç.).

Pây:*i.* (Fars. *pây > pā*) **1.** Ayak: *Dest ü pâyi bağlıdır bîçâre kurban neylesin* (Yenişehirli Avnî). *Yok öpmeğe pâyını mecâlim / Öpsün katarât-ı eşk-i âlim* (Muallim Nâci'den). *Neydi yâ o dest ü pây-ı bârid / Bir böyle kazâ olur mu vârid* (Abdülhak Hâmit). **2.** Dip, kök, temel: *“Pây-ı dıraht: Ağacın dibi, kökü.” “Pây-ı hum: Küpün dibi.” “Pây-ı hisar: Kale temeli.”*

◆ Beyitte her iki kelime de “ayak” anlamında kullanılmıştır: Sevgili suyun kenarına ayak bastığımda, dalgalar ayağımı öpmek için birbirine basıp gelir. Sözlüksel olarak farklı anlamları da bulunan bu iki sözcük arasında, buradaki bir diğer anlam farklılığı, “pây” sözcüğünün “ayak öpme” anlamıyla “pây-bûs” yapısında kullanılmasıdır.

8.2. Vasl-Visâl

Vasl:i. (Ar. *vaşl*) **1.** Ulaşma, birleşme. **2.** Sevdiğine kavuşma, vuslat: *Vaslını bulmak dilersen aşka gavvâs ol yürü / Âşinâ ol bahr ile ey dürr-i şehvâr isteyen* (Ahmed Paşa'dan). *Öyle zaîf kıl tenimi firkatinde kim / Vasluna mümkün ola yetirmek sabâ beni* (Fuzûlî – Ö.T.S.). *Vasl-ı yâr ile geçen ömrümü der-hâtır edip / Demi bin can değer efkârım ile eğlenirim* (Enderunlu Vâsîf'tan). **3. dilb.** Ulama.

Visâl: i. (Ar. *vişâl*) Sevdiğine kavuşma, vuslat. Karşıtı: Firkat: *Yâr gönline girip kân-ı visâle erdi / Âferin Fevrî'ye kim rızkanı taştan çıkarır* (Fevrî). *Görmez isem cemâlini / Güzel adın işiteyim / Ermez isem visâline / Güzel adın işiteyim* (Üftâde). *Onlar için bir kadını beğenmek onun visâline ermekten ibârettir* (Ahmed Midhat Efendi).

◆ Beyitte her iki sözcük de “kavuşmak” anlamında kullanılmıştır. “Visâl” ve “vasl” sözcükleri aynı kökten türeyen Arapça sözcüklerdir. Aynı anlamı taşımalarının sebebi budur. “Vasl” sözcüğünün “visâl” sözcüğüne göre daha geniş kullanım alanı vardır. Bunun nedeni de sözcüğün kullanım sıklığının fazla olmasıdır. Sadece “sevdiğine kavuşma” anlamları ortak olan bu iki sözcük aynı köke sahip olmalarına rağmen zamanla aralarında anlam farklılıkları oluşmuştur.

9. Ârzû-yı *dâğ* iderse *sîne-i 'âşık* n'ola

Reh-güzâr-ıyâra feth-i çeşm-i revzendür murâd (51.2)

9.1. Dağ itmek-Feth-i çeşm-i revzen

Dağ itmek: KL'de *Dâğ vurmak (yakmak):* Dağlamak: *Aşkına şol denlü yaktım tâze tâze dâğlar / Döndüm ol şehbâza kim üşmüştür ana zâğlar* (Zâtî). *Bolu beyi ıssız koydu dağları / Ak sîneme vurdu gitti dâğları* (Koroğlu – Ö.T.S.). *Hasretinle gül-i ter şerha çeker pehlûya / Şâh-ı gül dâğ yakar şevkin ile bâzûya* (Nedim).

Feth-i çeşm-i revzen: *feth* : (Ar. *feth*) **1.** Açma, açılma, küşat: *Çarh bigi (gibi) hûb u ser-sebz olasin / Feth-i bâb-ı rahmete yol bulasin* (Ahmedî). *Göz kulak dil kapıların bağla muhkem bir zaman / Ola kim Hak'tan yana gönülden ola feth-i bâb* (Niyâzî-i Mısırî). **2.** Bir memleket, şehir veya mevki savaşıyla düşman elinden alma, ele geçirme, zaptetme [Bilhassa İslâm ordularının bir yeri zaptedip İslâm topraklarına katmaları hakkında kullanılmıştır]: *Enbiyâ vü evliyâyâ istinâdım var benim / Lutf-i Hak'tandır heman ümmîd-i feth u nusretim* (Fâtih Sultan Mehmed). *Ahmet Bey, öteki boy beyleriyle berâber Toygun Paşa ordusuna katılıp Kapuşvar fethine gitmiş* (Ömer Seyfeddin). *Beş yüz sene sonra karşımızda / İstanbul fethinin hayâli* (Yahyâ Kemal). **Çeşm:** i. (Fars. *çeşm*) Göz: *Bezme teşrif eyle ey çeşm-i âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet* (Şarkı). *Değirmenler döner çeşmim yaşından* (Karacaoğlan). *Çeşm-i ibret gibi hiç âdeme mîzân olmaz* (Leskofçalı Gâlib). **Revzen:** i. (Fars. *revzen*) Pencere: *Ne kadar pest ise bünyân-ı kanâat Râgıb / Revzeninden yine ma'mûre-i rif'at görünür* (Koca Râgıb Paşa). *Açacak revzeni hava alacak* (Muallim Nâci). *Çekil git revzenimden / Ey serseri çekil* (Orhan S. Orhon).

□ Burada benzetme olarak bir yakın anlamlılık durumu bulunmaktadır: Sevgili, âşığın sinisini dağlamak isterse, sevgiliye giden yolda (âşığın sinesi) bir pencere açmış olacağı için âşık buna razıdır ve zaten isteği de budur. Bu anlamda âşığın sinesinde “pencere gözü açmak” sevgilinin âşığın sinisini “dağlama”sı demektir. Bu iki kullanım bu bakımdan yakın anlamlılık oluşturur.

9.2. Sîne-i âşık -Reh-güzâr-ı yâr

Sîne-i âşık: âşığın göğsü.

Reh-güzâr-ı yâr: KL'de **reh-güzâr** :i. (Fars. *reh* “yol” ve *guzâr* – *guzer* “geçen” ile *reh-guzâr* – *reh-guzer*) Geçilen yol: *Ümîd-i pâ-y-bûs-i rahş-ı ikbâl için her gün / Gelip hurşîd dergâhında ferş-i reh-güzâr oldu* (Fitnat Hanım). *Efsûs olalı âh ile hemrâh-ı mahabbet / Bin berk-ı belâ hâsıl olur*

rehgüzârımdan (Leskofçalı Gâlib). *Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gafllet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde* (Ziyâ Paşa). *Döndür bu semte rahş-ı burâk-iftihârını / Yolsuz mu yoksa bekleyişim rehgüzârını* (Muallim Nâci).

◆ Bu iki kullanım “âşığın yüreğine giden yol” anlamında kullanılmıştır: Sevgili, âşığın yüreğine gitmek için onun göğsünü yol olarak kullanmaktadır. Bu bakımdan her iki yapı da yakın anlamlıdır. Anlam yakınlığı benzetme yoluyla kurulmuştur.

10. Cihânda kalmamağla *şekve*ye şâyeste haletler

İderler şimdi dîvânda *zemistân*dan *şikâyet*ler (61.1)

O denlî saldı berf-i bî-emân kevne *bürûdet* kim

Miyân-ı ‘âşık u mâ’şûka yol bulmaz mahabbetler (61.2)

Cihânı *incimâd* itdi ihâta havfum andandur

K’*ide* zımn-ı cevâhirde olan âba *sirâyet*ler (61.3)

O gûne eyledi *âsâr*-ı *sermâ* ‘âleme *te’sîr*

Ki virmez *tondurur* şimdi kime virsen emânetler (61.4)

Binâ-yı ‘ahd-ı hûbân gibi *te’sîr*-i *bürûdet*den

Buz üstinde turur hep şimdi *bünyân*-ı sadâkatler (61.5)

Yah üzre berf püşt-i âyîne göstermeden Nâbî

*Bürûdet*den ider rû gerdiş-i halka işâretler (61.7)

10.1. Şekve- Şikâyet

Şekve: *i.* (Ar. *şekve*) Şekvâ kelimesinin eski metinlerde rastlanan bir şekli, şikâyet: *Şekvemiz var feleğın vaz’-ı galat-kârından / İstimâ’ et ki budur zâbita-i mülke ehem* (Nâbî). *Cihânın olmasın sîr âb u nânından / Nedir bu*

şekve zemîninden âsumânından (Nâbî). Ne rütbe cevır görsem ol şeh-i nahvet-sipâhımdan / Yine gelmez zebâna harf-i şekve pâdişâhımdan (Fıtnat Hanım).

Şikâyet: *i.* (Ar. *şikâyet*) **1.** Durumundan memnun olmayıp yakınma veya başına gelen bir dertten sızlanma: *Ne gamzeden ne gam-ı yâr-ı pür-cefâdandır / Bizim şikâyetimiz baht-ı bî-vefâdandır (Nâilî'den). Genç halayıkların, emektar kalfaların, hatta hanımların senelerdir bu kederli kadının şikâyetleriyle kulakları dolmuştu (Sâmiha Ayverdi).* **2.** Bir kimsenin yaptığı haksız veya kötü işleri yazılı veya sözlü olarak bildirip çâresine bakılmasını isteme: *Bu biraz da benden şikâyet değil mi? (Reşat N. Güntekin).*

◆ İki sözcük aynı kökten türemiştir. Anlamca yakın ve hatta aynı olmalarının sebebi budur. Her ikisi de “şikâyet” anlamında kullanılmıştır. Bu ikili şeklin aynı gazelde kullanılmasının sebebi aruz vezni ve şiirde tekrara düşmemektir.

10.2. Te'sîr eylemek-Sirâyet itmek

Te'sîr eylemek: (Bir şey diğer bir şey üzerine) Etki yapmak, etkilemek: *Sözleriniz bu deli kıza iyi tesir ediyor (Reşat N. Güntekin). İslâm âlemi için o kadar tehlikeli olan ve siyâsî istikrâra tesir eden mehdî inancı kökleşir (Ahmet H. Tanpınar). Komşularımızın durumları da bizim tutumumuza tesir eder (Burhan Felek).*

Sirâyet etmek: 1. (Hastalık) Geçmek, bulaşmak: *Bizimki de uyuz olacak. Belki sirâyet eder diye korkacaklar (Burhan Felek).* **2.** Yayılmak, yaygın duruma gelip etkisi altına almak: *Alay ettiğimiz kusurların bir kısmı yavaş yavaş bize de sirâyet eder (Cenap Şahâbeddin). Vâlidenin acelesi bana da sirâyet etmiş idi? (Ahmet Râsim). Evdeki kollektif rahatsızlık bana da sirâyet etti (Hâlîde E. Adıvar).*

◆ Her iki yapı gazelde “etki etmek” anlamında kullanılmıştır. Ancak, “sirâyet etmek” yapısı “yayılarak etki etmek” anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki

bu anlam farklılığına rağmen yakın anlamlı olarak kullanılmışlardır. Sözlüksel karşılıkları bakımından da “sirâyet etmek” yapısının farklı anlamları bulunmaktadır.

10.3. O gûne-O denli

O gûne: KL’de **gûne:i.** (Fars. *gûnâ* – *gûne*) Tür, nevi, çeşit, tarz [*Bir gûnâ* kullanılışı olumsuz cümlelerde “hiçbir şekilde” anlamına gelir]: *Her tabîat bezm-i vahdetten alır bir gûne feyz / Neş’e-i câm-ı musaffâ muhtelif sahbâsı bir*(Leskofçalı Gâlib). *Hüseyn Fellâh takımı, ebniye arkasında buldukları için bir gûnâ mazarrat görmedikleri anlaşıldı* (Ahmed Midhat Efendi). *Her bir kişi bir gûne dîvâne değil mi yâ* (Recâzâde M. Ekrem). *Garbın tüylerini ürperten bu fethin vahşetle de zulümle de bir gûnâ alâkası olmamıştır* (Sâmiha Ayverdi).

O denli: KL’de **denlü:** takı. (Eski Türk. teng “ölçü”den deñ+lü > denli) Kadar: *“Bu denli soğuk görülmüş şey değil.” Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su / Kim bu denli tutuşan odlara kılmaz çâre su* (Fuzûlî). *Bahr-i rahmet katresi yanında cümle yok olur / Her ne denli çok olursa bizde cürm ile hatâ* (Fenâyî). *Edip sarf âb-ı rûyun umma lutf erbâb-ı hasedden / Ne denli âb versen nahl-i huşke meyve-dâr olmaz* (Fitnat Hanım).

◆ Sözlük anlamları farklı olsa da “o” yapısıyla kullanıldıklarında iki sözcük de “o kadar(ki), o denli” anlamı vermektedir: “Soğuk, o denli (o denlü) amansız bir kar saldı ki dünyaya...”, “Soğğun etkisi aleme o denli (o gûne) etki etti ki...”. Bu bakımdan her iki sözcük gazelde birbirlerine yakın anlamlarla kullanılmışlardır.

10.4. Sermâ-Bürûdet

Sermâ:i. (Fars. *sermâ*) Kış, soğuk: *Tekrar bahâr olunca peydâ / Mahcûb olur âşiyân-ı sermâ* (Muallim Nâci). *Boğarken rûhumu zulmetle sermâ / Bu leyl*

artık nehâr olsun diyordum (Tevfik Fikret). *Berf ü bârân ile gelir sermâ* (Abdülhak Hâmit).

Bürûdet: *i.* (Ar. *burûdet*) **1.** Soğukluk, soğuk: *Gör âlemin bürûdetini geldi nev-bahâr* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Hava, merhametsiz bürûdet ve rutûbetiyle câna kasteder* (Nâmık Kemal). *Geçen gecenin bütün bürûdetini massetmiş olan soğuk terlikler...* (Ömer Seyfeddin). **2. mec.** Bir şeyin insanın üzerinde bıraktığı soğuk etki, mânevî soğukluk: *Zâhid bu bürûdetle eğer dûzaha girsen / Bir lûle duhan içmeğe âteş bulamazsın* (Sâbit'ten). *O soğukluk, o kayıtsızlık, bayağı bürûdet-i mevt gibi vücûdunun her tarafına yayıldı* (Nâmık Kemal). *Tâbut, o bürûdet-i mücessem* (Abdülhak Hâmit). **3. mec.** Dargınlık, kırgınlık, iğbirar: *Gâlibâ yâr ile mâbeyne bürûdet girmiş / Râgıbâ yok gibi evvelki olan germiyyet* (Koca Râgıb Paşa). **4.** (Eski tıbbâ göre) Tabiatta bulunan dört rükün ve esastan biri [Diğerleri *hararet, rutûbet* ve *yübûset*'tir].

◆ Gazelde iki sözcük “soğuk” anlamında anlamca yakınlık kurmuştur. Ancak “serma” hem “soğuk” hem de “kış” anlamlarının her ikisini de çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır: “Soğuşun etkisi aleme o denli etki etti ki...” ya da “Kışın etkisi aleme o denli etki etti ki...”. Sözcüğün “kış” anlamı ile gazelde geçen “*zemistân*” sözcüğünün “kış” anlamı da yakın anlamlılık oluşturmaktadır. KL’de “*zemistân*” için “kış mevsimi” anlamı verilmiştir.

10.5. İncimâd itmek-Tondurmak

İncimâd itmek: KL’de **incimâd:** *i.* (Ar. cumûd “*donmak*”tan *incimâd*) Donma, katılaşma, sertleşme: “*İncimad noktası:* Sıvıların donma noktası.” *Bilâkis güneşin küremize bu’du şimdiki bu’dundan ziyâde olsa her yeri berd ü incimad istîlâ edeceği cihetle intizâm-ı âlem bozulur* (Muallim Nâci). *Havâda incimâd edip o buhâr / Berf-rîzân olur yavaşça yere* (Abdülhak Hâmit).

Tondurmak: *oldurgan f.* (< *don-dur-mak*) **1.** Buz tutmasını, donmasını sağlamak. **2.** Sertleşip, katılaşmasını sağlamak: “*Çimentoyu*

dondurmak.” **3.** Çok üsütme, donacak hâle getirmek: *Sonra yine dondurur soğuklar*(Abdülhak Hâmit). **4. mec.** Hareketsiz duruma getirmek, değişmez durumda tutmak: *“Fiyatları dondurmak.” “Kadroları dondurmak.” Faşizm, târihî hareketi sınıf kavgası içinde donduran sosyalizme karşıdır* (Cemil Meriç).

◆ Sözcükler “dondurmak” anlamında kullanılmışlardır. “Cihânı incimâd etti” bağlamında “dondurdu” anlamı vardır. “Ki virmez tondurur şimdi kime virsen emânetler” dizesi ise “kime emanet versen geri vermez, onu dondurur” anlamındadır. Bu da her iki sözcüğün yakın anlamlı olduğunu göstermektedir. Sözcükler arasında kullanım ve sözlüksel farklılıklar bulunmaktadır.

10.6. Âsâr-Te’sîr

Âsâr: *i.* (Ar. *eser*’in çoğul şekli *âsâr*) **1.** Bir kimsenin veya bir topluluğun çalışması sonucunda ortaya çıkmış olan şeyler, eserler: *Acabâ hangi asrın âsârı* (Muallim Nâci). **2.** Bir şeyin varlığını gösteren belirtiler, alâmetler: *Âsâr-ı gazab görüp semâda / Titrer durur ellerim duâda* (Abdülhak Hâmit’ten). *Ben zevcimi bilirim. Bana olan sadâkatinin âsârını her sabah göz bebeklerinde görürüm* (Hüseyin R. Gürpınar). **3.** Kitaplar, yazılmış eserler: *Ben nihân oldumsa âsârım nihân olmaz durur*(Muallim Nâci). *Aczimin giryesidir bence bütün âsârım* (Mehmet Âkif). **4.** Bir düşüncenin, bir olayın doğurduğu sonuçlar, yarattığı tesirler, geride bıraktığı izler: *Meselâ 10 Temmuz veya 31 Mart vak’aları âsar ve netâyîç itibâriyle basit olmadığı gibi...* (Cenap Şahâbeddin).

Tesîr: *i.* (Ar. *eser* “iz, belirti”den *te’sir*) **1.** Bir nesnenin, bir hâlin başka bir kimse veya nesne üzerinde kendini hissettiren gücü, etki: *Nâlem işiten bilir ki bülbül nic’olur / Te’sîr-i firâk-ı sohbet-i gül nic’olur* (Azmîzâde Hâletî). *Dünkü sadme-i nâgehânînin te’sîr-i müdhişinden vücûduna ara sıra bir ürpermek geliyor* (Sâmipaşazâde Sezâî). *Mithat Bey de bu haberin bendeki tesîriyle mücâdele edemeyecek kadar zayıftı* (Peyâmî Safâ). **2.** Bir kimse veya durumun bir kimse veya şey üzerinde bıraktığı iz, izlenim, intibâ,

etki: *Fransa'nın bizim kültürümüz üstündeki tesirlerine dâir alelâde Tanzîmat fikirlerini sıralıyordu (Peyâmî Safâ). Küçük Türk kıızı isimlerinin üzerimde ne hoş tesiri vardır (Refik H. Karay). Belki Millî Mücâdele yıllarının bıraktığı bir tesirdir (Ahmet H. Tanpınar).*

◆ Beyitte her iki sözcüğün “etki” anlamında kullanıldığını görebiliriz: “O gûne eyledi âsâr-ı sermâ ‘âleme te’sîr (Soğugun/kışın etkisi aleme o denli etki etti ki...)”. Bu bakımdan her iki sözcük yakın anlamlıdır. Aralarında sözlüksel olarak anlam farkları bulunmaktadır. Ayrıca her iki sözcük de aynı kökten türemiştir. Aralarındaki anlam benzerliğinin sebeplerinden biri de budur.

10.7. Binâ-Bünyân

Binâ:i. (Ar. *binā'*) **1.** Barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mîmârî eser, yapı: “*Hükümet binâsı, enstitü binâsı, sefâret binâsı.*” *Binâ kimin ise yer de onun demektir (Ömer Seyfeddin). Birkaç odadan ibâret bir ufak binâ önüne gelmiştik (Ahmet Hâşim).* **2.** Yapı yapma, kurma, inşâ etme; yapılma, inşâ edilme: *Rumelihisârı'nın binâsı sırasında Bizanslılar bir hücum teşebbüsünde bulunmuşlarsa da muvaffak olamamışlardır (Ekrem H. Ayverdi).* **3.** Kuruluş, yapılış, bünye: *Ey neş'eti hüsn-i aşka te'sîr kılan / Aşkıyle binâ-yı kevnî ta'mîr kılan (Fuzûlî). Binâ-yı âdeme bennâ-yı kudret urıcak bünyâd / Binâsı veh ki Zâtî'nin melâmet câyına düşmüş (Zâtî).* **4. dilb.** Çatı: “*Binâ-i mâlûm: Etken çatı.*” “*Binâ-i meçhul: Edilgen çatı.*” “*Binâ-i mutâvaat: Dönüşlü çatı.*” “*Binâ-i müşâreket: İşteş çatı.*” **5.** Arapça fiil çatılarından bahseden gramer kitabı: “*Benim oğlum binâ okur, döner döner yine okur.*”

Bünyân:i. (Ar. *bunyân*) Yapı, binâ: *O îman ittihâd isterdi bizden vahdet isterdi / Nasıl bünyân-ı mersûs olmamız lâzımsa gösterdi (Mehmet Âkif).Diyarbakir'in bir hârîka olan bu oğlu, konuştuğu zaman istikbâlin muhayyel bünyânını kuran dev gibi bir mîmâra benzerdi (Yahyâ Kemal).*

◆ Beyitte her iki sözcük de “yapı” anlamında kullanılmıştır. İkisi de aynı kökten türediği için birbirlerine benzer anlamlar taşımaktadırlar. Ancak, beyitte her iki sözcüğün aynı anlamda bir arada kullanılması aruz vezninden ve sanat kaygısından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, “binâ” sözcüğü çok anlamlıdır ve kullanım alanı “bünyân” sözcüğüne göre daha fazladır.

10.8. Buz-Yah

Buz:i. (Eski Türk. *būz*; kökü kesin olarak bilinmemektedir, *būq-mak* > *buy-mak* “donmak” fiilinden gelmiş olabilir) Soğuktan donarak katı duruma gelmiş su: “*Buz torbası.*” *Başında Alp dağlarının ebedî buzları...* (Cenap Şahâbeddin).

Yah:i. (Fars. *yaḥ*) **Buz:** *Bir ejdehâ-durur bu şitâ zehridir soğuk / Yahlar kenâr-ı bâmında bu ejdehâya diş (Zâtî). Cihânı berf ile yah tuttu kış kıyâmetten / Aceb mi yeryüzüne çıksa hep defâin-i mâl (Bâkî).*

◆ Her iki sözcük gazelde “buz” anlamında ve benzer yapılarla kullanılmışlardır: “buz üstinde”, “yah üzre”. Aruz vezni bakımından da aynı hece değerine sahiptirler. Burada edebi dilin tekdüzeliği kırma durumundan dolayı bir eşdeğerlik durumundan söz etmek mümkündür. Sanat kaygısı edebi dilde bu tür yapıların kullanımını mümkün kılarsa da genel dilde böyle bir durum mümkün olamadığı için bu sözcükler burada sadece yakın anlamlı olarak nitelenebilir.

10.9. Üst-Üzre

Üst:i. (Eski Türk. *üz+tün* > *üs+tün* “üstten” şeklinin yanlış ayrılması sonucu “n”nin araç hâli eki sanılması ile [*üst+ü+n*] ortaya çıkmıştır) **1.** Bir şeyin yukarıya, göğe doğru bakan yüzü, yüzeyi. Karşıtı: ALT: *Gözlerim evvelâ piyanoya gitti ve üstünde bir şeyler aradı* (Peyâmi Safâ). *Elbiselerini masanın üstüne atıvermiş* (Târik Buğra). **2.** Bir şeyin aşağı sayılan yerine göre yukarı tarafı: “*Bastonun üstü.*” “*Çubuğun üstü.*” *Biri sağ küreğimin üstünde*

idi (Nâmık Kemal). **3.** Bir şeyin dışa bakan yüzü, dış yüzü: “*Yerin, elin, portakalın üstü.*” *Üstleri yazılı can kurtaran simitleri* (Refik H. Karay). *Kunduraların üstü sökülür* (Burhan Felek). **4.** Bir şeyin yukarısında bulunan boşluk veya yer: “*Başının üstünde martılar uçuyor.*” *Üstümüze dört direkli çadırsın* (Pir Sultan Abdal). *Çünkü Nüzhet’in odası paşanın odasının tam üstünde idi ve en küçük ses aşağıdan duyulabilirdi* (Peyâmi Safâ). *Kar öyle buluttan yığınlar gibi / Göklerin üstünden yere iniyor* (Orhan S. Orhon). **5.** (Deniz, cadde, yol vb. kelimelerle) Bir yerin çok yakınında olan ve ona bakan yer: “*Dükânımız rıhtım üstündedir.*” *Hani bir gün seninle Topkapı’dan / Geliyorduk yol üstü bir meydan / Bir çınar gördük* (Tevfik Fikret). **6.** Geriye kalan, artan kısım: “*Üstü kalsın.*” *Çeyreğin üstünü çabuk ver ayol!* (Hüseyin R. Gürpınar). **7. teşmil.** Vücut, gövde, beden: “*Üstümde bir ağırlık var.*” “*Üstüne bir şey giyiver.*” **8. teşmil.** Vücûda giyilmiş olan elbise, giyecek, üst baş: *Üstünü soydu* (Hüseyin R. Gürpınar). *Üstünüz zifir kokmuyor* (Burhan Felek). *Murat üstünü düzelterek kalkmıştı* (Mahmut Yesâri). **9.** Bir kimsenin kendisi, şahsı: “*Bütün yük onun üstünde.*” “*Üstüme düşeni yaparım.*” *Herkes, kendi üstünde toplanan dikkatini başkasına pek az ayırır* (Peyâmi Safâ). *Artık gözleri benim üstümde de duruyor* (Yusuf Z. Ortaç). *Bu kazâların sebeplerini ortaya koymak ve izâlesine çalışmak çoktandır üstünüze farz olmuş* (Burhan Felek). **10.** Yan, nezd: “*Üstünde para var mı?*” “*Kimliğiniz üstünüzde mi?*” “*Üstünde esrar çıkmış.*” **11.** Daha yüksek mevkide ve rütbede olan kimse, âmir, mâfevk: “*Askerlikte üste itâat şarttır.*” **12.** İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak kullanıldığında birinci kelimeyle ilgili zamânı bildirir: “*İkindi üstü.*” “*Öğle üstü.*” “*Orak üstü.*” “*Seyahat üstü.*” “*Hasat üstü.*” **13.** Belirsiz isim tamlamalarının ikinci ögesi olarak kullanıldığı zaman yanına geldiği kelimeye “çok daha üstün, fevkinde” anlamı katar: “*İnsan üstü.*” “*Gerçek üstü.*” “*Tabiat üstü.*” “*Ses üstü.*” *Ne var ki bu şiirin bilhassa seçtiğimiz mısralarında kelimeler üstü bir dirilik vardır* (Ahmet Kabaklı). **14.** (Aynı hizâda olmayan şeyler içinde) Yukarıda bulunan: “*Üst çekmece.*” “*Üst kat.*” “*Üst dudak.*” *En üst güverteye çıktım* (Refik H. Karay). **15.** Bulunulan yere göre daha ileride, daha ötede, seviye bakımından daha yukarıda olan veya daha yukarıda olduğu kabul edilen: “*Üst sokak.*” “*Üst mahalle.*” “*Üst köşe.*” *Kadının oturduğu yerin üst tarafında duvarda bir delik varmış* (Fâik Reşat). **16.** Esas kabul edilen bir

şeyin içinde diğerlerine göre daha önde gelen: “Üst bölüm.” “Üst mahkeme.” “Üst kurul.” “Üst tabaka.” **17.** (Makam, rütbe, derece vb. kelimelerle) Daha ileri derecede olan, daha üstün olan.

Üzre: *takı.* (Eski Türk. *üz* “üst”ten yön ekinin kalıplaşmasıyla *üz+re*) **1.** Üzere kelimesinin konuşma dilinde ve nazımda kullanılan şekli: *İşte bak sönmek üzre lerzende / Kandilin sînesinde necm-i ziyâ* (Hüseyin Sîret). **2.** Üstüne, üstünde, üzerinde: *Hem havâ üzre döşendi bir döşek / Adı Sündüs döşeyen anı melek* (Süleyman Çelebi). *Tâ hâk-i derin kible-i hâcât ederiz biz / Arş üzre varıp arz-ı münâcât ederiz biz* (Leskofçalı Gâlib). *Baş üzre yerin var teklîfe ne hâcet / Sen bir gülsün gezme her dikenlikte* (Halk Şiiri).

◆ Gazelde benzer yapılarla “üstünde” anlamında kullanılan bu iki sözcük arasında sözlüksel olarak farklılıklar bulunsa da yakın anlamlıdırlar. Aynı anlamın farklı iki sözcükle aynı gazelde kullanılması sadece aruz vezni ve sanat kaygısı ile açıklanabilir. Her iki sözcük de Türkçedir. Günümüzde “üstünde” anlamında “üzre” yapısı kullanılmamaktadır. Sözcük “üzere” şeklinde yaşamaktadır.

11. Oldı *beyâz*-1 subh gibi mûy-1 ser *sefid*

Ey hurfe-çeşm uyan ki ‘ibâdet zamânıdır (65.6)

11.1. Beyâz-Sefid

Beyâz: *i.* (Ar. *beyâz*) **1.** Kar renginde olan rengin adı, ak. Karşıtı: Siyah: “*Beyaz ona çok yakışır.*” **2.** Teninin rengi açık olan kimse. Karşıtı: Esmer: *Beyazların adı var / Esmerlerin tadı var / Yine geçme beyazdan / Esmerin inadı var* (Mâni). **3.** Bir yazının temize çekilmiş şekli. Karşıtı: Müsvedde: *Evvelâ müsveddesini gören ulemâ beyazını ricâ ettiklerinden dolayı “ha” harfine varıncaya kadar birinci cildi beyaz edilerek zamânın âlimlerine arz olunmuş idi* (Kâtip Çelebi’den Seç.). **4.** *argo.* Eroin. **5.** *sıf.* Kar renginde olan, ak renkli: *Gerer beyaz kuğular nâzenin boyunlarını* (Yahyâ Kemal). *Başında bulutlardan beyaz örtüsü /*

Büyük annem namaz kılmaktadır (Câhit S. Tarancı). 6. sıf. ve i. Beyaz ırktan olan (kimse): “Afrika beyazlara karşı direnmeye başladı.” Mısır vekîlinin yalısı da beyaz ve siyah bir halayık (...) kadrosuyla medeniyet ve ihtişam devirlerinin son merkezlerinden biriydi (Sâmiha Ayverdi).

Sefîd:*sıf. (Fars. sefid) Ak, beyaz: “Bahr-i sefid: Akdeniz.” Kenarda bir taşın üstünde bir hayâl-i sefid / Eliyle engini gûyâ işâret eyleyerek / Diyordu: “Haydi, nasîbin o dağlarda yürü!” (Tevfik Fikret). Sokakta hep yürüyenler birer hayâl-i sefid (Hüseynin Sîret). Lebin gibi süzülür bir ziyâ-yı pâk ü sefid (Cenap Şahâbeddin).*

◆ Biri Arapça diğeri Farsça olan bu iki sözcük renk anlamındaki “beyaz” anlamıyla beyitte kullanılmıştır: “Beyaz sabah gibi başımdaki saçlar da beyaz oldu”. Burada, “beyaz” sözcüğü aynı zamanda “aydınlık” anlamını da çağrıştırmaktadır. “Beyaz” sözcüğünün “sefid” sözcüğüne göre daha fazla kullanım alanı bulunmaktadır. Aralarındaki anlam farklılıklarına karşın bu iki sözcük yakın anlamlıdır.

12. Kurutdı tâb-ı gam *cismüm* yem-i *eşk* itdi ser-gerdân

Tenüm gird-âb içinde devr ider hâşâke dönmişdür (66.2)

Hakikat üzre ağlar inler ey Nâbî ‘aceb nâ-yâb

Sirişk-i ‘aşk şimdi gevher-i idrâke dönmişdür (66.6)

12.1. Cism-Ten

Cism:*i. (Ar. cism) 1. Boşlukta bir yer kaplayan varlık, madde, nesne: En katı cisimler bile eriyor (Peyâmi Safâ). 2. Beden, vücut: Çalap Âdem cismini topraktan var eyledi / Şeytan geldi Âdem’e tapmağa âr eyledi (Yûnus Emre). Ger ölümden kurtulam dersen yürü var âşık ol / Döne döne aşk oduyle cism ü cânı kıl kebâb (Niyâzî-i Mısırî). Biçerler cismine beyaz bir kefen (Ali M. Arolat).*

Ten:i. (Fars. *ten*) **1.** İnsan vücûdunun dış yüzü, cilt: *Yâre nişandır tenine erlerin* (Nâmık Kemal). *Gâyet muntazam, hatları nâzik, teni beyaz ve mat bir çehre* (Refik H. Karay). *Bu kadında öyle nefis bir ten vardı ki...* (Enis B. Koryürek). **2. eski.** Vücut, beden: *Can seninle yâr iken Hakk'a kulluk ede-gör / Can tenden ayrılıcak ten kulluk ede değil* (Yûnus Emre). *Bilirim bende sensin Allâhum / Cân ile tende sensin Allâhum* (Sezâî). *Kargıladığı şehîdin başını teninden ayırdı* (Ömer Seyfeddin).

◆“Vücut, beden” anlamında gazelde kullanılan bu iki sözcük farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılsalar da yakın anlamlıdırlar. Sözcüklerin sözlüksel anlamları arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Günümüzde ise “ten” sözcüğü “vücut, beden” anlamıyla kullanılmamaktadır.

12.2. Eşk-Sirişk

Eşk: i. (Fars. *eşk*) Göz yaşı: *Cevr-i dilber ta'n-ı düşmen sûz-i firkat za'f-ı dil / Türü türü derd için halk etmiş Allâhum beni / Yakmağa vü yıkmağa hep cümle el bir ettiler / Sûz-i sîne eşk-i dîde âteş-i âhım beni* (Fâtih Sultan Mehmed). *Vâdîleri doldurmuş idi eşk-i revânı / Ferhad nice eylemesin dağları mesken* (Nev'î'den). *Dîde hûn-ı dille pür oldukça eşk-i ter döker*(Şeyhülislâm Yahyâ).

Sirişk:i. (Fars. *sirişk*) Göz yaşı: *Sirişkim mi eksik figânum mı yok / Niyâza münâsib zebânım mı yok* (Nedim'den). *Vâlîde ise sirişk-i meserret dökmeğe başladı* (Muallim Nâci).

◆İkisi de Farsça olan bu sözcükler gazelde aynı anlamda kullanılmışlardır. Anlam eşdeğerliği gibi görünse de, aslında kullanım sıklığını karşılaştıramadığımız bu iki sözcüğün burada aruz vezninden kaynaklı kullanımları söz konusudur: “eşk” tek bir kapalı hece değerindeyken “sirişk” bir açık bir kapalı hece değerindedir. Ayrıca edebi dildeki sanat kaygısı da böyle kullanımları doğurmaktadır.

13. Kalmaz *ebrû*da girih terk-i 'itâb eylese yâr

Resmdür ceng hitâmında *kemân*lar yaşanur (69.8)

13.1. Ebrû-Kemân

Ebrû: i. (Fars. *ebrû*) Kaş: *Nâzdan hâmûşsun yoksa zebânın duymadan / İstesen bin dâstan söylersin ebrûlarla sen*(Nedim). *Ne kâfirliklerin gördüm ben ol zülf-i siyeh-kârın / O ebrûnun o zâlim gamzenin ol çeşm-i mekkârın*(Nedim'den). *Siyah ebrûların duruban çatma / Gamzen oklarını âşika atma* (Kul Mehmed).

Kemân: i. (Fars. *kemân*) **1.** Yay: *Kemân-ı cevriyi çekmek ümîdin etme gönül / Kemân-ı sahttır ol gördüğün kebâde değil* (Nedim). *Ne hevâ vü ne kemân u kemankeş ancak / Erdiren menziline tîri nidâ-yı yâ Hak* (Hoca Neş'et'ten). *O ebruvân ile ol gamzeye nazîre gönül / Kemân-ı Rüstem ü şemşîr-i Kahraman bulurum* (Fıtnat Hanım). **2.** Kavis. **3.** sıf. Eğri, kavisli, yay gibi ince: *Yay keman kaşları yaman çatılmış* (Türkü).

◆Beyitte sözcükler yakın anlamlı olarak kullanılmamıştır. Bu iki sözcük arasındaki anlam yakınlığı “kaş” anlamındadır. Ancak, “kemân” sözcüğü benzetme aracılığı ile “sevginin kaşı” anlamında kullanılmaktadır. “Ebrû” sözcüğünde “kaş” anlamı sözcüğün temel anlamıdır.

14. Tekâsülden degül terk-i şitâbum râh-ı gülşende

Benüm reftâr-ı *bî-cânâne cânânsuzluğ*umdandur (71.2)

14.1. Bî-cânâne-Cânânsuzluk

Bî-cânâne:KL'de **cânâne:** i. (Fars. *cânân* – *cânâne*) **1.** Sevgili, sevilen kadın: *Cânı cânan dilemiş vermemek olmaz ey dil / Ne nizâ eyleyelim ol ne senindir ne benim* (Fuzûlî'den). *Sûz-i dilden bî-haberdir sanmanız cânâneyi* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Cânan ki bir melekti uçtu*(Abdülhak Hâmit). *Can işte, cânan hani / Dert işte, derman hani* (Orhan S.

Orhon). **2. tasavvuf.** Allah: *Cânâne görünüür bana cânâ neye baksam / Kâşâne görünüür heme vîrâneye baksam* (Niyâzî-i Mısırî). *Her nigehten dehre Gâlib seyr-i cânandır garaz* (Leskofçalı Gâlib).

Cânânsuzluk: KL’de karşılığı yoktur. “sevgili, sevilen kadının olmaması durumu” olarak tanımlanabilir.

◆ Bu iki kullanımda aynı sözcük farklı eklerle aynı anlamı yansıtmaktadır. İkisinde de “sevgilinin olamaması” durumu bulunmaktadır. “Bî-cânâne” sözcüğünde olumsuz yapı “bî-” yapısıdır. Bu ek Farsça, başına eklendiği sözcüğü olumsuz yapan bir ektir. Aynı durum “canansuzluk” sözcüğünde “-suz” Türkçe son ekiyle sağlanmıştır. Bu durum her iki sözcüğü de yakın anlamlı ve hatta aynı anlamlı yapmaktadır. Ancak, şairin tekrar eden sesleri şiirinde kullanarak bir ahenk yarattığını söylemek mümkündür. Sözcüklerin özdeş anlam taşıması sanat dilinde mümkün olabilmektedir. Yine de bu iki kullanım arasında kullanım farklılığı bulunmaktadır. Farsça bir tamlama olan “reftâr-ı bî-cânâne” yapısında Türkçe ek kullanılamaz. Bunun yanında Farsça eklerin dönemin şiir dilinde Türkçe eklere oranla daha fazla kullanılması, yani Farsçanın şiir dilindeki etkisi kullanım sıklığındaki farklılıkları da ortaya koymaktadır.

15. Nahv-ı rindî ne *güzel* fenn-i *hasen*dür k’anda

Râci’ olmaz cânib-i te’nise zamir (73.3)

15.1. Güzel-Hasen

Güzel:*sif.* (< *gözel* < *göz+el*) **1.** Göze ve kulağa hoş gelen, görülmesi, duyulması insana zevk veren, cemil. Karşıtı: ÇİRKİN: “*Güzel yüz.*” “*Güzel vücut.*” “*Güzel manzara.*” *Güzel kaşlarının arasında incecik bir çizgi belirmişti* (Târik Buğra). **2.** Taşdığı üstün nitelikler veya isteğe uygun olması sebebiyle insanda iyi etki bırakan, takdir uyandıran: “*Güzel huy.*” “*Güzel fikir.*” “*Güzel haber.*” “*Güzel duygu.*” “*Güzel yolculuk.*” “*Güzel görüş.*” *Sûfilerden biri, “Allah’ın emrettiği şey güzel, yasakladığı şey çirkindir” demiştir* (Taarruf Terc.). *İçimde dalgalı tekbîri en güzel dînin* (Yahyâ Kemal). **3.** (Hava için) Açık, sâkin, hoş: *Bugün hava güzel* (Câhit S. Tarancı).

4. Çekici, câzip kimse [Özellikle genç kız ve kadınlar hakkında kullanılır]: *Güzelsiz yaylaya konup göçülmez* (Karacaoğlan). *Bir güzel sevdâsı serimde tüter* (Pir Sultan Abdal). *Gördüğün her bir cemâli hüsn-i Yûsuf sanma kim / Çok güzeller vardır ammâ hüsn-i Ken'an bir olur* (Nûreddin Kalkandelen). 5. İnsanda hoş giden bir etki ve estetik duygu uyandıran şeyin niteliği: *Bu nokta insan oğlunun iyiye, güzele olan kabiliyetlerinden başka ne olabilir?* (Ahmet H. Tanpınar). 6. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Belli bir çevre içinden aranılan niteliklere en uygun olarak seçilen kimse: *"Türkiye güzeli."* *"Plaj güzeli."* *"Tekirdağ'da her sene karpuz güzeli seçilir."* 7. zf. İyi, hoş, âlâ: *Hiç ummadığın yerde / Nâgâh açılır perde / Derman erişir derde / Mevlâ görelim neyer / Neylerse güzel eyler* (Erzurumlu İbrâhim Hakkı'dan). *Bitmiş veya tam diyebileceğimiz hiçbir eser bu toprağın mâcerâsını bu kadar güzel hulâsa edemez* (Ahmet H. Tanpınar). *Hiciv ve methiye karışık bu beyitlerde Türk rûhunun neşesi o kadar güzel gözükiyordu ki!...* (Rûşen E. Ünaydın). 8. ünl. Pekiyi, pekâlâ, doğru: *"Kaça aldın? –10 milyon. –Güzel!"* *"Bileti aldın, güzel, güzel ama ya otelde yer bulamazsak."*

Hasen: sıf. (Ar. *hasen*) Güzel: *"Hasenü'l-vech: Yüzü güzel olan."* *"Hasenü'l-hulk: Ahlâkı güzel olan."* *Ulu devlet buldun ey dildâr sen / Doğısardır senden ol hulku hasen* (Süleyman Çelebi). *Hilye-i pâkimi kim görse benim / Ola görmüş gibi vech-i hasenim* (Hâkânî'den).

◆ Beyitte bu iki sözcük aynı anlamda kullanılmıştır. Her ikisi de "güzel" anlamındadır. Biri sıfat (güzel) biri isim (hasen) görevindedir. Sözlüksel anlamları ve kullanım sıklığı bakımından aralarında anlam farklılıkları bulunsa da sözcükler yakın anlamlıdır. "Güzel" sözcüğünün "hasen" sözcüğüne göre kullanım alanı daha fazladır.

16. *İki* güldür *yüzi* ol mâh-*rûy*-1 'âlem-efrûzun
Bu ma'nâya gül-i ra'nâ *dü*vechile müsâ'iddür

16.1. Yüz-Rûy

Yüz:i. (Eski Türk. *yüz*) **1.** Başın, üzerinde alın, kaş, göz, burun, yanaklar, ağız, ve çene bulunan ön kısmı, surat, çehre: *Yüzü güzel, huyu çirkin bir gence rast gelmiş olan Calinos, “Altından bir zarf ki içi sirke dolu” demiş* (Fâik Reşat). *Yüzünde memnun bir gülümseme vardı* (Reşat N. Güntekin). *Yarı aralık gözlerle bana bakan sapsarı yüzünü görür gibi oldum* (Yusuf Z. Ortaç). **2.** Yüzey, satıh: *Er meydanının kanlı yüzüne gece siyah saçlarını dağıtırken münâdînin, “Gâziler, hisara!” sadâsı duyuldu* (Ömer Seyfeddin). *Dünya yüzünde bir sefer olsun tanışmadan / Öz çehrenizle sizleri görmekteyim bu an*(Yahyâ Kemal). *Elimi çok dallı bir ağaç gibi / Tutarım gölün yüzüne* (Orhan V. Kanık). **3.** (Kesici âletlerde) Keskin taraf: *“Bıçağın yüzü.”* **4.** Bir yapı, yer veya şeyin dışarıya bakan taraflarından her biri, cephe: *“Dağın arka yüzü.”* *Kendilerinin ezmine-i kadîmede Cânus nâmında zü'l-vecheyn bir mâbûdu vardı ki bir yüzü güneşin doğduğu tarafa, diğeri güneşin battığı tarafa nâzırdı* (Cenap Şahâbeddin). *Evlerinin yüzü aşı boyası* (Orhan V. Kanık). **5.** Ön taraf, ön cephe: *Galata'dan geçerken birtakım geniş meyhâneler görürsünüz ki yüzü 15 – 20, derinliği 30 – 40 metreyi bulur* (Ahmed Midhat Efendi). **6.** Kumaşın dışa gelmek üzere dokunmuş düzgün ve gösterişli tarafı. **7.** Yastık, yorgan, kanep, koltuk vb. üzerine geçirilen kumaş veya örtülen örtü. **8. mec.** Yön, taraf: *“Menfaatine dokununca hakîkî yüzü ortaya çıktı.”* *Yaz sonunda büyük zelzelede onun en korkunç yüzü ile içimde canlandığını gördüm* (Ahmet H. Tanpınar). *An'ane, Hacı Bayram'la İstanbul fethinin mânevî ve nûrânî yüzü olan Ak Şemseddin'i bu ovada karşılaştırır* (Ahmet H. Tanpınar). **9. teşmil.** Kişi, kimse: *Bir âşinâ yüz yok* (Rûşen E. Ünaydın). *Bekledim bir tanıdık yüz boşuna* (Orhan S. Orhon).

Rûy:i. (Fars. *rû* < *rûy*) **1.** Yüz, çehre: *Nice zâr etmesin ol garip bülbül / Rûyunda açılmış gül iki yerden* (Gevherî'den). *Gülşeni vasf eylemekten rûy-ı cânandır garaz* (Fitnat Hanım). **2.** Yüz, yüzey, satıh: *“Rûy-i zemin.”* *“Rûy-i arz.”* *“Rûy-i deryâ.”* **3. mec.** (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Taraf, cihet, yön: *Evvelâ kendilerine rûy-ı ihlâs gösterip beynlerinde ittifâkı bozmak lâzımdır* (Ziyâ Paşa). *Eline iki çeyrek de sıkıştırılsa rûy-i infial göstermemesi bâis-i iştihârı olmuştu* (Hüseyin R. Gürpınar). *Hatta benim bu teklîf-i meşrûuma bile rûy-i kabul gösteremiyorsun* (Hüseyin R. Gürpınar).

◆ Beyitte her iki sözcük “yüz, çehre” anlamıyla kullanılmıştır. Sözlüksel anlamları açısından farklılık gösteren bu sözcükler yakın anlamlı sözcüklerdir. “Yüz” sözcüğü Türkçe kökenli, “rûy” sözcüğü Farsça kökenlidir. Köken dil farklılığı sözcükleri anlamca birbirine yakınlaştırırsa da dilde alıntılanan sözcüğün anlam yükü daha az olmaktadır. Bu nedenle yerel sözcüğün kullanım alanı daha geniştir.

16.2. İki-Dü

İki: *i.* (Eski Türk. *ikki*) **1.** Birden sonra, üçten önce gelen sayının adı. **2.** Bu sayıyı gösteren rakam, 2, II. **3.** (Ay isimleriyle kullanıldığı zaman) Ayın ikinci günü. **4.** Günün yirmi dört saatinin gece yarısından sonraki ikinci ve on dördüncü saatleri: “*İkide buluşalım.*” **5.** Birden bir fazla olan: *Baktım süzülüp geçti açıktan iki sandal* (Yahyâ Kemal). **6.** Sıra sayı sıfatı olarak kelimenin sonuna getirilmekteyse de bu söyleyiş Türkçe değildir. Doğrusu bölüm 2 değil 2. bölümdür. **7.** Azlık ifade eder: “*İki adımlık yer.*” “*İki karış kumaş.*” “*İki lokma yiyelim.*” “*İki para etmez.*”

Dü: *sıf.* (Fars. *dū*) İki: *Efkâra dü dîde tercümandır* (Muallim Nâci). *Dü çeşm-i bestesinin gördüğü nedir acabâ* (Cenap Şahâbeddin).

◆ Her iki sözcük “iki” anlamında sayı ismi olarak kullanılmıştır. Aralarında aruz vezni bakımından farklılıklar bulunmaktadır: “iki” iki açık hece değerinde, “dü” tek açık hece değerindedir. Bunun yanı sıra, Türkçe kökenli “iki” sözcüğü anlam ve kullanım açısından daha geniş bir alana sahiptir. Bu farklılıkla beraber, bu iki sözcük yakın anlamlı olarak kullanılmaktadırlar.

17. Yarün bilürüz bezmümüze raġbeti vardur

Ammâ ki *zamân*ın gözedür *sâ’ati* vardur (80.1)

Tebden bulamam farkını sıkletde rakîbün

Ancak o kadar var ki tebün nevbeti vardur (80.3)

17.1. Zamân-Sâ'at

Zamân: *i.* (Ar. *zemân*) **1.** Olmuş ve olacak hâdiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit: *Durmuş saat gibiydi durup geçmeyen zaman* (Yahyâ Kemal). *Bırak, şu billûrda solsun şu güller / Zamânı anlatır her düşen yaprak* (Ali M. Arolat). *Yaralar dinmişti. Araya zaman dediğimiz büyük yapıcı girmişti* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Bu kavramın belirli sınırlar içinde kalan bir parçası, vakit: *“Akşam zamânı, öğle zamânı.” Kendimi yirmi yıl önce Erzurum’da lisede edebiyat muallimi olduğum zamâna dönmüş sandım* (Ahmet H. Tanpınar). **3.** Bir önce veya bir sonraya göre belirli bir an: *Adının Acem Ali Bey olduğunu o zaman öğrendim* (Ahmed Midhat Efendi). **4.** İçinde bulunulan devir, yaşanmakta olan vakit: *Bu zamanda Galata meyhânelerine düşenlerin hiçbirisi ayık sayılamazlardı* (Ahmed Midhat Efendi). *Bu telakkîyi zamânımıza mahsus addetmemeli* (Ahmet Hâşim). **5.** Durum, şart, elverişli hal: *“Zaman öyle gerektiriyor.” Dünya barışını gerçekleştirmeye zaman elvermedi* (Ahmet Kabaklı). **6.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir işin olageldiği, yapılageldiği saat, gün veya mevsim: *“Yemek zamânı.” “Hasat zamânı.” “Uyku zamânı.” Hele tâtil zamanlarında her meyhânenin önünde “laterina” denilen birer sandık çalgısı bulunması Galata’yı ebedî bir bayram hâline koyar* (Ahmed Midhat Efendi). *Oyun ve eğlence zamanlarını büyüklerin yanında geçirmekten hoşlanan bu küçük kız da annesinin amcası olan İbrâhim Efendi’yi herkes gibi tanıyordu* (Sâmiha Ayverdi). **7.** Mevsim: *“Av zamânı.” “Portakal zamânı.”* **8.** Devir, dönem, çağ: *“Gençlik zamânı.” Etiler’in, Firikyalılar’ın, Lidyalıları’nın, Roma ve Bizans’ın, Selçuk ve Osmanlı Türkleri’nin zamânında bu hep böyle olmuştur* (Ahmet H. Tanpınar). **9. dilb.** Fiilin belirttiği sürenin çeşitli parçalarını bildiren kategori ve bu kategoriye bağlı olarak ortaya çıkan alt bölümlerin her biri [Türkçe’de zaman, basit ve birleşik olmak üzere iki bölümde ele alınır]. **10. jeo.** Yer kabuğunun gelişiminde fosillere göre dörde ayrılan aşamalardan her biri. **11. mus.** Bir usûlde seslerin süre bakımından uzunluğunu belirleyen ölçü birimi.

Sâ'at:i. (Ar. *sâ'at*) **1.** Gece ile gündüzden meydana gelen bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalık zaman birimi: *Yarım saat bu tahta iskelede şu güvercinliğin içinde beklerim* (Hüseyin R. Gürpınar). *Her odanın ziyâreti bir saat sürmüştü* (Ahmet Hâşim). **2.** Günün hangi zamânında bulunulduğunu belirtmeye yarayan ve 1'den 24'e kadar rakamlarla gösterilen belli vakitlerinden her biri: "Saat beşte bekliyorum." "Saat kaç? –On bir." *Palmir'den deniz istikâmetine ilk otomobil saat on bire doğru göründü* (Refik H. Karay). **3. teşmil.** Vakit, zaman: "Yemek saati." "Ders saati." *Harb-i hâzırın ilk saatlerinde idik* (Cenap Şahâbeddin). *Her saatin bir başka zevki var* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Kucağı mâsumlu kadıncağız bu saatte işe gider mi?* (Aka Gündüz). **4.** Zamânı göstermeye yarayan âlet: "Cep saati." "Kol saati." "Duvar saati." *Durmuş saat gibiydi durup geçmeyen zaman* (Yahyâ Kemal). *Benim saat bir türlü bu vapurların saatine uymaz* (Hüseyin R. Gürpınar). *Birinin saati işliyor kolunda* (Orhan V. Kanık). **5.** Sayaç: "Su saati." "Elektrik saati." **6. kısa.** Normal yürüyüşle 60 dakıkada gidilen ve yaklaşık 5 km. uzunluğunda olan mesâfe için kullanılır: "Köyünüz şehre kaç saat?" **7. eski.** Dünyânın sonu, kıyâmet: "Eşrât-ı sâat: Kıyâmet alâmetleri."

◆ Gazelde "zaman" sözcüğü "olmuş ve olacak hâdiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram" anlamında kullanılmıştır, "sâ'at" sözcüğü ise "Gece ile gündüzden meydana gelen bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalık zaman birimi" anlamı yanında "zaman" sözcüğünün yüklendiği "Bir işin olageldiği, yapılageldiği saat, gün veya mevsim" anlamını da taşımaktadır. Bu bakımdan sözcükler benzer anlamlarda şiirde kullanılmışlardır. Sözcükler sözlüksel karşılıkları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

17.2. Ammâ-Ancak

Ammâ: bağl. (Ar. *ammâ*) **1.** Zıt ve aykırı hüküm ifâde eden iki cümleyi birbirine bağlar; ancak, fakat, lâkin: "Güzel kadındır, ama sevimli değil." *Her ferd cihanda birdir ammâ / Bir tâne değildir öyle hâşâ* (Abdülhak

Hâmit). **2.** Bir hükmü kuvvetlendirir, pekiştirir [Bu anlamda yalnız *ama* şekli kullanılır]: “Çok güzel, ama çok güzel bir kız.” Kim görmüş, ama kim / Eleni’yi öptüğümü (Orhan V. Kanık). **3.** Uyarmak, dikkati çekmek için kullanılır: “Darılırım ama.” “Ama sakın geç kalma.” İyi ama, ya düşman kavgaya başlarsa ben bulunmayacak mıyım?(Nâmık Kemal). *Ama haksız da değildi hani?* (Orhan V. Kanık). **4.** Bir hüküm cümlesinden önce “fakat, lâkin, ancak, yalnız” anlamında kullanılır veya bu hükmü hazırlık mâhiyetinde olan ilk cümleye bağlar: *Ama erkek değilmişim kim bilecek?* (Nâmık Kemal). *Bakmadım ammâ gözlerinin beni kavradıklarını hissettim* (Refik H. Karay). *Peki ama bunları bana niçin söylüyorsun?* (Peyâmi Safâ). *Ama boyuna da yoksulluk sözü edilmez ya*(Orhan V. Kanık). **5.** Buna rağmen, yine de: *Ama nice müslümanlardan iyiydi* (Reşat N. Güntekin). *Ama yine de görmeyi çok isterim, kolay mı? İlk göz ağrısı* (Orhan V. Kanık). **6. zf.** Aşırılık ve hayret ifâde eder [Bu anlamda yalnız *ammâ* şekli kullanılır]: *İşe göndermeye amma da adam aramışsınız* (Nâmık Kemal). *Ceketin dirsekleri de amma parlamış* (Yusuf Z. Ortaç).

Ancak:zf. (Eski Türk. *ol* zamirinin eşitlik hâli *ança* ve kuvvetlendirme takısı *ok*’tan *anç+ok* > *ançak* > *ancak*) **1.** Yalnız, sâdece: *Oralarda fener ve lamba ancak böyle işlerde mühim sebepler oldukça kullanılır* (Refik H. Karay). *Şeyhinin köpekleriyle bir sofraya oturması ancak XV. asır Türkiye’sinde görülür* (Ahmet H. Tanpınar). *Ancak sen tâzelikte gül yaraşır pencereme* (Câhit S. Tarancı). **2.** Zar zor, güç hal ile, dara dar, kıt kanaat: “*Bu kadar misâfire 10 kilo meyve ancak yeter.*” **3.** Topu topu, en fazla: *Lâkin ancak daha üç dört aylık erzakları vardı* (Ömer Seyfeddin). *Bugün on üç milyon arasında ancak yirmi bin yerli kalmıştır*(Refik H. Karay). *Saâdetim ancak bir sene kadar sürdü* (Ahmet H. Tanpınar). **4.** Nihâyet, en sonunda, netîcede: *Ulu mâbet! Seni ancak bu sabâh anlıyorum*(Yahyâ Kemal). **5.** (Bu kadar, o kadar ile berâber kullanıldığı zaman) Olsa olsa, onun gibi: “*Câhillik ancak bu kadar olur.*” *Bedr’in aslanları ancak bu kadar şanlı idi*(Mehmet Âkif). **6. bağl.** Fakat, ama, lâkin, yalnız, ne var ki: “*Bu işi yaparım, ancak bir şartım var.*” *Ancak, iki kardeşin tamâmen ayrı istikâmet tâkip eden hayat*

prensipleri İbrâhim Efendi'yi (...) bu küçük kardeşin karşısında hesaplı, hizâlı, çekingen ve hatta saygılı bir tutuma zorlardı (Sâmiha Ayverdi).

◆ Her iki sözcük de bağlaç görevinde ve benzer anlamlarda kullanılmışlardır. “Ammâ” sözcüğünün birinci anlamı ile “ancak” sözcüğünün altıncı anlamı arasındaki bu ortaklık sözcükleri yakın anlamlı yapsa da sözcükler arasında hem sözlüksel karşılık ve kullanım alanları hem de köken dil farklılıkları bakımından aralarında anlam farklılıkları bulunmaktadır.

18. Hatır-fürûz-ı hüsnün zevk-i bahârî n'eyler

Âhû-perest-i çeşmün *sayd* u *şikârî* n'eyler (88.1)

İtmez cüdâ rakîbi mânend-i *sâye* ol meh
Bilmem o şûh-ı pür-kâr ol nâbe-kârî n'eyler (88.4)

Pest ü bülend *birdür sît* ü *sadâ*-yı ‘aşka
Nevbet-zen-i mahabbet evc-i hisârî n'eyler (88.5)

Zull olsa da çekilmez bâr-ı girân-ı minnet
Seyyâh-ı bî-‘alâyık pây-ı çenârî n'eyler (88.9)

Yek nefha-i ‘inâyet eyler kenâre vâsıl
Nâbî sefîne-i dil çok rûzgârî n'eyler (88.10)

18.1. Sayd-Şikâr (Sayd u şikâr)

Sayd: *i.* (Ar. *şayd*) **1.** Av, şikâr: *Mekânsız lâ-mekânda seyr ederken / Nişansız bî-nişan saydına düştü* (Eşrefoğlu Rûmî). **2.** Avlama, avlanma: *Sayd-ı menfaat arzusuyla hiçbir alâkası olmadığına yemin etmez misiniz?* (Cenap Şahâbeddin).

Şikâr: *i.* (Fars. *şikâr*) **1.** Av: *Saldın şikâra hod beni avım alıp bulam seni / Bağladı dünyâ-yı denî lutf eyle açiver yolum* (Niyâzî-i Mısrî). *Halîfe bir gün*

şikârda bir avın arkasına düşüp etbâından uzaklaşır (Fâik Reşat). **2.** Avlanan hayvan: *Pençesini âciz şikârının etine geçiriyor* (Ahmet Hâşim). *Senîha, şikârını bekleyen bir tazı gibi Naim Efendi'nin üzerine atıldı* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Kaplan geri çekildi, şikârına bir baktı* (Enis B. Koryürek). **3.** Düşmandan ele geçirilen mal, kılıç hakkı, ganîmet: *Şikârdan ne alırlarsa kendilerin ola* (Kâtip Çelebi'den Seç.). **4. sıf. teşmil.** Değerli, kolay ele geçmeyen, nâdir bulunan (şey): *Şikâr bir şey değil* (Muallim Nâci). *Mâdemki kendi çocuklarımın pek şikâr matahlar olmadığını teslim ediyorum... şu halde ince eleyip sık dokumaya hakkım yok...* (Reşat N. Güntekin). *Dârülbedâyi'in bâzı vodvilleri de her halde sanat îtibâriyle o melodramlardan fazla şikâr metâlar olmasa gerek* (Reşat N. Güntekin).

◆ Sözcükler “sayd u şikâr” tamlamasında ve aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu kullanım “bâl u per” yapısındaki kullanımla benzer bir kullanımdır. “Sayd” sözcüğü Arapça ve “şikâr” sözcüğü Farsça kökenlidir. Sözcükler beyitte “av” anlamını vermektedir. Sözlüksel karşılıkları bakımından sözcükler farklı anlamlar taşımaktadır. Bu bakımdan sözcükler birbirine yakın anlamlıdır denebilir. Kalıplaşmış bir ifadede yan yana kullanılmaları dildeki ikilemelere benzetilebilir. Dönemin genel dilinde hangi sözcüğün daha geniş kullanım alanı bulunduğunu kestirmek zordur. Ancak, kazandıkları diğer sözlüksel anlamlara bakıldığında “şikâr” sözcüğünün daha geniş bir kullanım alanı bulunduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde bu sözcük yaşamamaktadır.

18.2. Sâye-Zill

Sâye: *i.* (Fars. *sâye*) **1.** Gölge: *İrtifâ-ı kadr için lâzım tevâzu' âdeme / Şemsi gör kim sâyesin salmış ayaklar altına* (Kuyucaklızâde Âtîf Mehmed). *Kıl sâye-i zülfün ile ihyâ* (Cenap Şahâbeddin). *Uzandı bir ağacın sâyesinde mest-i hazan* (Hüseyin Sîret). **2. mec.** Yardım etmek, destek olmak sûretiyle kayırma, koruyup gözetme, himâye: *Gitti başından gönül ol serv-kaddin sâyesi / Ağla kim idbâra tebdîl oldu ikbâlin senin* (Fuzûlî'den). *Âferin ol gamzenin hükm-i kazâ-te'sîrine / İlticâ eyler melâik sâye-i*

şemşîrine (Leskofçalı Gâlib). *Sâyenizde geri kalan birkaç günlük ömrümü ibâdetle, duâ ile geçireceğim* (Ömer Seyfeddin).

Zıll: *i.* (Ar. *zıll*) **1.** Gölge: *Ser-sebz ü ser-efrâz oluban serv-i vücûdun / Zıllında anın hoş geçe a'lâ ile ednâ* (Mesîhî). *Zıll-ı memdûd-ı hakîkattir vücûd-ı kâinât / Âlem-i ma'nâda hem mevcûd u hem nâbûd olur* (Leskofçalı Gâlib). *Minârenin şerefesinde genç müezzinin zıll-ı zaîfi hareket etti* (Ömer Seyfeddin). **2. mec.** Himâye, sâhip çıkma.

◆ Farsça kökenli “sâye” ve Arapça kökenli “zıll” sözcükleri “gölge” anlamında gazelde kullanılmışlardır. Sözlük karşılıkları olarak iki sözcüğün her iki anlamlarının da aynı olduğu görülmektedir. Ancak, sözcüklerin aynı anlamda metin içinde kullanılması sanat diline özgü bir durumdur. Çünkü genel dilde alıntı olsun olmasın sözcükler aynı anlamlarla yaşamamaktadır ve kullanım farklılığı vardır. Sanat kaygısından kaynaklanan bu durumun yanında aruz vezninden de bahsedilebilir. Sahip oldukları hece değerleri bakımından farklılık göstermektedirler. Bu sözcükler kullanım sıklığı ve farklılığı bakımından da özdeş olmaktan uzaktırlar. Nitekim, “sâye” sözcüğü günümüzde ikinci anlamıyla hala yaşamaktadır. Ancak, “zıll” sözcüğü ölü bir sözcüktür. Bu durum aralarındaki kullanım sıklığı ve farklılığını kanıtlamaktadır.

18.3. Yek-Bir

Yek: *sıf.* (Fars. *yek*) Tek, bir: *Yoktur sebât çünki cihân-ı harâbda / Birdir hezâr sâl ile yek dem hisâbda* (Bâkî'den). *Yek cür'a ile düşerdi bîtab* (Abdülhak Hâmit).

Bir: *i.* (Eski Türkçe'den beri kullanılır) **1.** Sayıların ilkinin adı. **2.** Bu sayıyı gösteren rakam. 1, I. **3.** (Ay isimleriyle kullanıldığı zaman) Ayın birinci günü: “*1 Ekim.*”. **4.** Günün yirmi dört saatinin gece yarısından sonraki birinci ve on üçüncü saatleri: “*1'de yattık.*” **5.** Bu sayı kadar olan: “*Bir elma, bir kalem.*” **6.** Sıra sayı sıfatı olarak kelimenin sonuna getirilmekteyse de bu söyleyiş Türkçe değildir. Doğrusu “bölüm 1” değil “1. bölüm”dür. **7.** Ortak,

müşterek: “Amacımız bir.” “Kesemiz bir.” *Dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını / Görüyor varlığının bir yere toplandığını* (Yahyâ Kemal). **8.** (Değeri ve nitelikleri bakımından) Farksız, eş, aynı, müsâvî: “İkisi de bir.” “Hepsi bir.” *Gün güne uymaz, her gün bir olmaz* (Atasözü). *Görsem de görsem de bu indimde bir benim* (Yahyâ Kemal). **9.** Eşi bulunmayan, tek olan: “Allah birdir.” *Her fert cihanda birdir ammâ / Bir tâne değildir öyle aslâ* (Abdülhak Hâmit). *Kâdir Mevlâm seni övmüş yaratmış / Çiçekler içinde birdir menevşe* (Karacaoğlan). **10.** Bütün, birleşik: “Hep biriz.” *Ayrı zannolunuruz, dâimâ biriz* (Nâmık Kemal). **11.** Belirsiz sıfat olarak herhangi bir şeyi, yeri veya kimseyi gösterir: “Bir Allah’ın kulu gelmiyor.” “Bir ağaç gölgesi bulsak.” *Bir garib ölmüş diyeler üç günden sonra duyalar / Soğuk su ile yuyalar şöyle garib bencileyin* (Yûnus Emre). *Ne bir avuç su ne bir tutam ot ne bir tek çadır* (Refik H. Karay). **12.** Sıfat veya zarf olarak başına geldiği kelimenin anlamına göre söyleyişe kuvvet katar: “Bir tatlı, bir tatlı ki sorma.” “Bir giriş girdi, hepimiz şaşırık.” *Raks ortasında bir durup oynar yürür gibi / Bir baş çevirmesiyle bakar öldürür gibi* (Yahyâ Kemal). *Sonra bir meraktır aldı beni* (Ahmet H. Tanpınar). **13.** Bir kere, bir defa: *Bir düşünsen! yarıyı buldu ömrün* (Câhit S. Tarancı). *Beyhûde seslenir, beyhûde çağlar / Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi* (Fâruk N. Çamlıbel). **14.** Ancak, yalnız, sâdece: “Bir ben kaldım.” *Yâ Rab sen de bilirsin ki / Bir sen varsın bana yakın* (Câhit S. Tarancı).

◆ Gazelde “yek” sözcüğü “bir (sayı anlamında)” anlamında, “bir” sözcüğü ise “farksız, eş, aynı, müsâvî” anlamında kullanılmıştır. Bu iki sözcük sözlüksel karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. Ancak bu gazeldeki kullanımları ve anlamları göz önünde bulundurulduğunda sözcüklerin farklı anlamları karşılamak üzere kullanıldıkları ve “bir” sözcüğünün anlam alanının daha geniş olduğu görülmektedir.

18.4. Sît-Sadâ (Sît ü sadâ)

Sît: *i.* (Ar. *şit*) **1.** Ses, sedâ: *Bâğ pür-âvâzedir sıyt u sadâ-yı mürg ile* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Gûş et cereyânında olan sıyt-ı safâyı / Var gülşene*

cûş-ı dili enhâr ile söyleş(Neşâtî). *Eyle ey mihr-i tecellâ çeşm ü cânımdan zuhûr / Eylesin sıyt-ı “ene'l-Hak” tâ zebânımdan zuhûr* (Leskofçalı Gâlib). **2.** İyi nam, iyi şöhret, ün: *Kim celbeder nigâhını erbâb-ı şirretin / Sıyt-ı bülendi olmasa ehl-i adâletin* (Muallim Nâci). *Şanlı târihini tebcîle ezeller kâfil / Şöhret ü sıytını dünyâyâ ebedler nâkil* (Ali E. Bolayır'dan). *Sıytınız dolaşırken hep ağızdan ağıza* (Orhan S. Orhon).

Sadâ: *i.* (Fars. *sedâ* “yankı” > Ar. – Fars. *şadâ*) [Arapça’da “yankı” anlamında olan kelime “ses” mânâsını Farsça’da kazanmıştır] **1.** Ses, âvaz: *Bugün kulağıma kahkahalar mâtem sedâsı gibi geliyor* (Nâmık Kemal). *Gâyet hafif bir ağlama sedâsı gelir* (Hüseyin R. Gürpınar). *Kandilli'den Çubuklu'ya çıktık gezintiye / Yalnız kürek sedâsı gelen bir kayıktayız* (Yahyâ Kemal). **2.** Yankı, aksisedâ: *Ok gıcirtısından kalkan sesinden / Dağlar sedâ verip seslenmelidir* (Köroğlu). *Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sedâ imiş* (Bâkî).

◆ Sözlüksel anlamları bakımından yakın anlamlı olan bu iki sözcük “sît ü sadâ” tamlamasında aynı anlamı karşılamak üzere kullanılmışlardır. Burada “bâl u per”, “sayd u şikâr” gibi kullanımlarla benzer bir kullanım söz konusudur. Tamlama içinde kullanılan bu tür yapılar kalıplaşmış ifadelerdir ve sözcükler ayrı ayrı düşünülmeden tek bir anlam ifadesi için tek bir form gibi düşünülmektedir. Sözcükler ayrı ayrı ele alındığında sözlük karşılıkları bakımından farklılıkları bulunmaktadır.

19. Feleğün sanma ki hurşîd ziyâ-güsteridür

‘Âlemün çirk-i **şeb**in silmek için süngeridür (92.1)

Kâküli **şâm**-ı zemistân o perînün **ammâ**

Rûyı takvîm-i cemâlinde meh-i âzerîdür (92.4)

Dil-berün hüsni kıyâmetdür egerçi Nâbî

Lîk hengâm-ı hatı dağdağa-i mahşeridür (92.9)

19.1. Şeb-Şâm

Şeb: *i.* (Fars. *şeb*) Gece: *Şeb-i hicrin seheri yok ne karanlık gecedir* (Âşık Ömer). *Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ neyleyim / Âh bir şeb burc-ı âgûşunda tâbân olmadım* (Nedim'den). *Bezme teşrif eyle ey çeşmi âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet* (Halk Şiiri).

Şâm: *i.* (Fars. *şâm*) Akşam: *Şâm-ı zülfünle gönül mülkü harâb oldu deyü / Sana ilettiler haberi döne döne* (Necâtî Bey'den). *Şam'dan çıktığım akşama derim şâm-ı şerif* (Serasker Ali Rızâ Paşa'dan). *Bir şâm idi ki garîb ü tenhâ / Eflâki eder idim temâşâ* (Abdülhak Hâmit'ten).

◆ Gazelde “şeb” sözcüğü ilk mısradaki geçen “hurşîd” sözcüğünün beyite kattığı anlam ile “günün güneş olmayan vakti” şeklinde bir anlam taşımaktadır. “Şâm” sözcüğü ise “kâkül” için “kış akşamı (şâm-ı zemistân)” benzetmesinde kullanılmıştır. Burada sevgilinin kakülünün siyahlığı vurgulanmak istenmiştir. Oysa “akşam” sözcüğü “güneşin batışındaki ilk saatler, güneşin batma zamanı (KL)” anlamlarını taşır ve bu anlam sevgilinin kakülündeki siyahlığı vurgulamaz. Bu nedenle “şâm” sözcüğü beyitte “gece” anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından anlam farklılığı bariz olan bu iki sözcük sanat dilinde birbirine benzer anlamlarda farklı yapılarda ve kullanımlarda yakın anlamlılık oluşturmuştur.

19.2. Ammâ-Lîk

Ammâ: *bağl.* (Ar. *ammā*) **1.** Zıt ve aykırı hüküm ifâde eden iki cümleyi birbirine bağlar; ancak, fakat, lâkin: “*Güzel kadındır, ama sevimli değil.*” *Her ferd cihanda birdir ammâ / Bir tâne değildir öyle hâşâ* (Abdülhak Hâmit). **2.** Bir hükmü kuvvetlendirir, pekiştirir [Bu anlamda yalnız *ama* şekli kullanılır]: “*Çok güzel, ama çok güzel bir kız.*” *Kim görmüş, ama kim / Eleni'yi öptüğümü* (Orhan V. Kanık). **3.** Uyararak, dikkati çekmek için kullanılır: “*Darılırım ama.*” “*Ama sakın geç kalma.*” *İyi ama, ya düşman kavgaya başlarsa ben bulunmayacak mıyım?* (Nâmık Kemal). *Ama haksız da değildi hani?* (Orhan V. Kanık). **4.** Bir hüküm cümlesinden önce “fakat, lâkin, ancak, yalnız” anlamında kullanılır veya bu hükmü hazırlık

mâhiyetinde olan ilk cümleye bağlar: *Ama erkek değilmişim kim bilecek?* (Nâmık Kemal). *Bakmadım ammâ gözlerinin beni kavradıklarını hissettim* (Refik H. Karay). *Peki ama bunları bana niçin söylüyorsun?* (Peyâmi Safâ). *Ama boyuna da yoksulluk sözü edilmez ya* (Orhan V. Kanık). **5.** Buna rağmen, yine de: *Ama nice müslümanlardan iyiydi* (Reşat N. Güntekin). *Ama yine de görmeyi çok isterim, kolay mı? İlk göz ağrısı* (Orhan V. Kanık). **6. zf.** Aşırılık ve hayret ifâde eder [Bu anlamda yalnız *ammâ* şekli kullanılır]: *İşe göndermeye amma da adam aramışsınız* (Nâmık Kemal). *Ceketin dirsekleri de amma parlamış* (Yusuf Z. Ortaç).

Lîk:bağl. (Fars. *lik*) *Lâkin: İktizâ-yı saltanattır gerçi tâc u taht lîk / Pâdişâhım âlim oldur kim ne taht ister ne tâc* (Rûhî-i Bağdâdî). *Aşk ile tamuda olmak cennetidir âşıkın / Lîk cennette olursa tamudur aşksız ana* (Niyâzî-i Mısıri). *Ol şeh-i hüsnâ recâyı derkenâr eylerdi lîk / Arz-ı hâle Fıtnat-ı bîçârede kudret mi var* (Fıtnat Hanım). KL’de **lâkin:bağl.** (Ar. *lâkinne*) Ama, ancak, fakat: *Ölmek kaderde var, bize ürküntü vermiyor / Lâkin vatandan ayrılışın ıztırâbı zor* (Yahyâ Kemal). *Gözlerim görmüyor, lâkin güneş / O her zaman, her zaman yüzümde* (Orhan V. Kanık). *Çiçek ölür, lâkin derin bir aşkın / Hâtırası gibi kokusu ölmez* (Ali M. Arolat).

◆ Bağlaç görevinde kullanılan “ammâ” ve “lîk” sözcükleri, 80. gazelde “ammâ/ancak” bağlaçlarına benzer bir kullanımla yakın anlamlılık oluşturmuşlardır. Buradaki esas farklılık sözcüklerin aruz vezni bakımından taşıdıkları değerlerin kullanımlarını etkilemesi durumudur. Bir diğer farklılık ise “ammâ” sözcüğü “lîk” sözcüğüne göre daha anlam bakımından kullanım alanı daha geniştir. Ayrıca kullanım sıklığı bakımından da “ammâ” sözcüğü “lîk” sözcüğüne göre daha fazla kullanılmaktadır.

20. *Ne* sendendür *ne* bendendür *ne* çerh-i kîneverdendür

Bu derd-i ser humâr-ı neş’e-i câm-ı kaderdendür (93.1)

Düşen sana tegâfüldür bana âh-ı tegâfûl-sûz

Değil senden *şikâyet şekve* âh-ı bî-eserdendür (93.3)

Bu ta'birât *vüs*'inde degüldür *kuvvet*-i tab'un

Bu feyz-i ma'nevî Nâbî'ye mecrâ-yı digerdendür (93.5)

20.1. Şikâyet/şekve: Bkz. 10. gazel 10.1.

20.2. Ne...ne...- Değil

Ne...ne...:1. Bağlaç olarak ve tekrar edilerek cümlede yer alan aynı değerdeki öğelerin başına getirildiğinde bunları red ve inkâr etmek için kullanılır [*Ne ... ne*bağlacı, cümleyi anlam bakımından olumsuz kıldığı için yüklemi ayrıca olumsuz yapmaya gerek yoktur, böyle cümlelerde yüklem olumlu olarak kalır]: *Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge / Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı* (Fuzûlî). *Bir kurşunla ne araba kaldı ne beygir ne yanında asker*(Nâmîk Kemal). *Aşağı yukarı gene yürüyor, ne Endülüis güzeline ne Âsurî kâhinine bakıyordum* (Refik H. Karay). *Fakat dökülecek yer arayan bu ezelden şahlanmış sevgi ihtiyar amcanın yanında kasılır; ne yüreğinde bir haz ne dudağında bir tebessüm ne dilinde bir kelâm olup kendini gösterirdi*(Sâmiha Ayverdi). **2.** Aşağıdaki cümle şekillerinde yüklem olumsuzdur: **a).** Fiil bu bağlaçtan önce gelirse: “*Benimle böyle konuşamazsınız, ne sen ne arkadaşın.*” *Bir gün dedim ki istemem artık ne yer ne yâr / Çıktım sürekli gurbete gezdim diyar diyar* (Yahyâ Kemal). **b).** Şartlı birleşik cümlelerde şart anlamı taşıyan cümlelerin başına gelirse: “*Ne annesi ne babası çocuğu görmeseydi başı derde girecekti.*” “*Ne yemekte ne de yemekten sonra konuşmasaydık bu işi halledemezdik.*” **c).** Cümlede olumsuz anlam veren başka bir kelime bulunursa: “*Ne büyükleri ne küçükleri onu asla affetmeyecek.*” “*Ne Ankara'ya ne İzmir'e hiç gitmedim.*” **d).** Bâzı zarf-fiillerin olumsuz hâliyle kullanıldığı zaman: “*Ne anasını ne babasını görmeyince uyumadı.*” “*Elinde ne malı ne parası olmadığından ticâreti bıraktı.*” **3.** Karşılaştırılan iki sıfatın başına geldiğinde bu ikisinin ifâde ettiği kavramın ortalaması olan bir başka kavram ifâde eder: “*Ne sıcak ne soğuk.*” “*Ne iyi ne kötü.*”

Değil: *edat.* (< *degül* < Orta Türk. [Oğuzca] *tegiül* < *dāğ ol* “yok, değil”) **1.** -im, -sin, -dir, idi gibi eklerin ve imiş, ise, iken’in başına gelerek cümlenin anlamını olumsuz hâle getiren kelime: *Muztaripler yalnız muztaribim diye bağırabilenler değildir* (Ahmet Hâşim). *Üstelik bu iç kale büyük kervan yolları üzerinde değildir* (Ahmet H. Tanpınar). *Şimdi mebus değilim, politikayı da bıraktım* (Refik H. Karay). **2.** Bulunduğu cümledeki bir husûsu ret, diğerini veya diğerlerini kabul ve ispat eden bir bağlaç gibi kullanılır: “*Para değil senet verdi.*” “*Misâfir umduğunu değil bulduğunu yer.*” *Emrettiğiniz iş cellâtlık da değil âdetâ kâtilliktir* (Nâmık Kemal). *Bunları kendilerinden değil suda akislerinden seyredirdim* (Rûşen E. Ünaydın). **3.** Birincisi tabîî, ikincisi umulmadık bir durumu gösteren, tümleçleri ayrı, fakat fiilleri aynı olan iki cümle arasında ilk cümleden sonra veya ilk cümlenin başında kullanılır ve bu cümlenin fiilinin tekrarlanmamasını sağlar. Bu durumda anlamı kuvvetlendirmek için ilk cümlenin özne ve tümlecine *yalnız, sâde*, ikinci cümlenin özne veya tümlecine *bile, hatta, dahi* gibi bağlaçlar getirilir: “*İstanbul’a gittim, hiç aklımda yokken İzmir’e de gittim*” yerine, “*Yalnız İstanbul’a değil İzmir’e bile gittim*” veya “*Değil yalnız İstanbul’a İzmir’e bile gittim.*” “*Onun elini öpmek istemiyorum, yüzünü de görmek istemiyorum*” yerine, “*Elini öpmek değil yüzünü görmek bile istemiyorum*” veya “*Değil elini öpmek, yüzünü bile görmek istemiyorum*” demek gibi.

◆ Bu iki yapı cümleler arasında yakın anlamlılık oluşturabilmektedir. Ancak bütün kullanımlarda bu mümkün değildir. Olumsuz anlamlarda bu mümkündür: “*Değil elini öpmek, yüzünü bile görmek istemiyorum.*” cümlesi “*Ne elini öpmek ne de yüzünü görmek istiyorum*” şeklinde de ifade edilebilir. Ancak, cümleler arasında kullanım farklılığı bulunmaktadır.

20.3. Vüs’-Kuvvet

Vüs’: *i.* (Ar. *vus’*) **1.** Bir işi yapabilme gücü, güç, kuvvet, kudret, iktidar: “*Vüs’-i beşer:* İnsan gücü, insan tâkati.” *Bu iş yine eski tâbir ile vüs’-i beşer hâricinde idi* (Refik H. Karay). **2.** Zenginlik, bolluk.

Kuvvet:i. (Ar. *kuvvat*) **1.** Maddî güç, canlı bir organizmanın faâliyetini sağlayan güç: *Gitti kendüden tükendi kuvveti* (Süleyman Çelebi). *Sarfedilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece / Karadan sevkedilen yüz gemi geçmiş Haliç'e* (Yahyâ Kemal). *Malazgirt'te bileğinin kuvvetiyle, dehâsının zoruyla bize bu aziz vatanın kapılarını açan Alpaslan* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Sağlıklı olmanın verdiği zindelik, sağlamlık: “*Kuvveti yerinde olmak.*” “*Kuvveti kalmamak.*” **3.** Mânevî güç: *Millî şuûrun uyandırdığı derûnî kuvvetler* (Ahmet Hâşim). **4.** Zor, şiddet, cebir: “*Kuvvet kullanmak.*” **5.** Bir etki meydana getirebilen güç, nüfuz. **6.** Dayanıklılık, tahammül, mukâvemet: *Bana bu kuvvet kendimden mi geliyordu, Nüzhet'ten mi?* (Peyâmî Safâ). **7. asker.** Bir devletin kara, deniz ve havada savaşan silâhlı ve teşkilâtli güçleri, savaşan güç: *Hâriçten Türk yurduna gözlerini dikmiş bekleyen kuvvetler gelip İstanbul sularında demir atacaklar* (Hâlî Z. Uşaklıgil). *Jandarma kuvvetleri yoldadır* (Reşat N. Güntekin). *Zâten geçitteki kuvvetlerini de ehemmiyetli bir şey tahmin etmem* (Reşat N. Güntekin). **8. fizik.** Bir cismin konumunun, hareket özelliğinin veya şeklinin değişmesine sebep olan tesir, güç: “*Bir cismi hareket ettiren kuvvet onun kütleleriyle ivmesinin çarpımına eşittir.*” **9. mat.** Bir sayının kendisiyle çarpılmasından elde edilen sayılardan her biri: “*2'nin dördüncü kuvveti 16'dır. 24=16 şeklinde yazılır.*” .

◆ “*Vüs*” ve “*kuvvat*” sözcükleri sözlüksel olarak yakın anlamlıdır. Beyitte ise, “*kuvvat*” sözcüğü “yaratılış kuvveti (kuvvet-i tab’i) yapısında kullanılmıştır. “*Vüs*” ise “bolluk, zenginlik” anlamında kullanılmıştır. “*Vüs*” sözcüğü bu bağlamda aynı beyitte geçen “*feyz*” sözcüğü ile de yakın anlamlıdır. KL’de “*feyz*” sözcüğü “**1.** Verimlilik, bolluk, bereket: “*Bu toprakların feyz ve bereketi sâyesinde kimseye muhtaç olmadık.*” (Amuk) *tatlı renklerin hışıldadığı bir ekin seli, her su katresinden bir başak fıskırmış bir feyz deryâsı* (Refik H. Karay). *Tabiatın feyz ü ihsânıyla neşv ü nemâ bulan nebâtat...* (Hüseyin C. Yalçın). **2.** Nîmet, bağış, ihsan, kerem: *Allah'ın ihsan ettiği kolaylık ve onun sonsuz feyzinden gelen kuvvetle...* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Âşıka feyz-i Hudâ-yı müsteandır reh-nümâ* (Leskofçalı Gâlib). **3.** Rûha huzur verici mübârek ve uğurlu tesir: “*Feyz-i ibâdet.*” “*Feyz-*

i muhabbet.” Yine âsâr-ı feyz-i kudret-i Hak âşikâr oldu (Fıtnat Hanım). Çünkü inandım ki, imtihan niyetiyle veya kendinde bir varlık görerek şeyhin huzûruna giren onu görmekten, sohbetinde bulunmaktan ve sözünü dinlemekten hâsıl olan feyiz ve bereketten mahrum kalır (Kuşeyrî Risâlesi Terc.). 4. İrfan, ilim ve mârifet: Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz / Ebr-i nîsandan sadeî dürdâne ef'î sem kapar (Belîğ'den). Asrın unutma bârikalar asr-ı feyzidir (Tevfik Fikret). Fikr ordusu, feyz ordusu, nûr ordusuyuz biz (Tevfik Fikret). 5. tasavvuf. Allah tarafından kula lutfedilen ve ilham yoluyla kalbe gelen şey, vâridat: Avam, yenecek ve giyilecek nevinden nîmetlere şükreder. Havas kalplerine gelen feyze (ve vâridâta) şükreder. Dilin zikri kalpten feyiz yoluyla dile gelen bir fazîlettir, kalpteki feyzin dile taşmasıdır (Kuşeyrî Risâlesi Terc.). 6. tasavvuf. Âlemin, tek kaynak olan Allah'tan sürekli, derece derece ve başka bir varlığı meydana getirme hassasını taşıyacak biçimde zuhur ve sudûru, zât-ı ilâhîden her seviyedeki varlığa kadar yukarıdan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen sürekli oluş, yaratılış ve yenilenme [Kelimenin Arapçadaki asıl anlamı suyun taşıp akmasıdır. Yukarıdaki mânâ, yaratılışın bir nehir gibi durmadan coşup akması tasavvurundan doğmuştur].” anlamlarıyla geçmektedir. Bu sözcükler sözlük karşılıkları bakımından da farklı anlamlar taşımaktadır.

21. *Sîmîn*-kemer ki zîver-i mûy-ı *miyân*ıdır

Çengelli *belde sanki gümüş* kârbânıdır (107.1)

Kimdür ki olmaya leked-i çerhe pây-mâl

Gûyâ bu kâr-hâne nemedger dükânıdır (107. 7)

21.1. *Sîmîn*-Gümüş

Sîmîn:*sf.* (Fars. *sim* “gümüş” ve *-in* ekiyle *sim-in*) **1.** Gümüşten yapılmış, gümüş: “Piyâle-i sîmin: Gümüş kadeh.” *Ey âfitâb-ı tâb-ı der-i maşrık-ı kemâl / Sîmin rikâb-ı eşheb-i kadrin senin hilâl* (Fıtnat Hanım). **2.** Gümüşü andıran, gümüş gibi: *Ârzû-yı gerden-i sîmîn ü hâl-i anberin / Hâtırdan bir nefes çıkmaz hayâl-i ham iken* (Fıtnat Hanım). *Eşk-i sîmîni dökerdi mâhitâb* (Cenap

Şahâbeddin). *Karışır toprağın siyâhiyle / Reng-i sîmîni sath-ı deryânın* (Tevfik Fikret'ten).

Gümüş:*i.* (Eski Türk. *kümüş*) [Kelime *gümāşe* biçiminde Farsça'ya da geçmiştir] **1.** Tabiatta altın, bakır, bâzan platinle birlikte bulunan, altından sonra en kolay dövülüp haddelenebilen, ısı ve elektriği en iyi ileten, ziynet ve kıymetli süs eşyâsı îmâline yarayan, kendine has beyaz renkte, atom ağırlığı 107,88, atom numarası 47, sembolü Ag olan metal element, sim. **2.** Bu elementten yapılmış eşyâ: “*Gümüşleri ovdum.*” “*Seyâhate giderken gümüşleri kaldırdım.*” **3.** *sıf.* Bu elementten yapılmış: “*Gümüş çerçeve.*” “*Gümüş sini.*” “*Gümüş sikke.*” *Biraz sonra gümüş bir tepsi içinde ahududu şerbeti getirdiler* (Ahmet Hâşim). *Ve neden sonra gümüş bir yüzüğü / Parmağından sıyırıp attı suya*(Yahyâ Kemal).

◆ Beyitte her iki sözcük de sıfat görevinde “gümüş” anlamında kullanılsa da aralarındaki anlam farklılığı beyitin genel anlamından anlaşılmaktadır: “Gümüş kemer incecik belin süsüdür. Kıvrımlı belde gümüş bir kervan gibidir.” anlamı “sîmîn” ve “gümüş” arasında birinin daha yoğun anlamda kullanılan “gümüş” kelimesidir. Çünkü benzetmelerde, benzetme yönü daha kuvvetli bir anlam taşımaktadır. Buna göre, kelimeler anlamca birbirine yakın olsa da aralarında ince kullanım farklılıkları bulunmaktadır.

21.2. Sanki-Gûyâ

Sanki:*zf.* (Fars. *sân* “gibi”den *san ki*) **1.** Anlatılan şeyin gerçekte var olmadığını, fakat öyle sanıldığını gösterir, sözüm ona, sözde, güya [Bu anlamda *gibi* takısı ile de kullanılır]: *Sanki ölümü gözümle gördüm* (Nâmık Kemal). *Sanki gizli bir kara haber götürüyorlarmış gibi* (Ömer Seyfeddin). *Mevsim sonu öyle bir zaman ki / Gâip bir mûsikîydi sanki* (Yahyâ Kemal). *Sanki ilkbahardan yaza geçilen mevsim çizgisinin üstündeyiz* (Peyâmî Safâ). **2.** Soru cümlelerinin başına getirildiğinde anlatılan konunun üstüne dikkat ve ilgi çekmeye, uyarıda bulunmaya yarar: *Sanki, kaleye girersen kıyâmet mi kopar?* (Nâmık Kemal). *Uyanabilir miyiz sanki*

böyle rüyâdan (Câhit S. Tarancı). *Şâir ne çıkar sanki adın yoksa taşında* (Orhan S. Orhon).

Gûyâ: zf. (Fars. *gûyâ*) Sözde, sanki: *Bahâr etti çemende gûyâ bir bezm-i Cem tertîb* (Fıtnat Hanım). *Gûyâ uyuyormuşum uyandım* (Muallim Nâci). *Aşağılık bir felsefe yürütmeyi de güya mârifet sayardı* (Safiye Erol).

◆ Gazelde bu iki sözcük zarf olarak ve benzer anlamlarda kullanılmıştır. “Sanki” sözcüğü benzetme amaçlı “gibi” anlamını verecek şekilde kullanılırken “gûyâ” sözcüğü ise “sanki” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdırlar. Kullanım ve bağlamda karşılıkları anlamlar bakımından farklılıklar göstermektedir.

21.3. Bel-Miyân

Bel:i. (Eski Türk. *bil*) **1.** İnsan vücûdunun orta kısmında göğüsle karın arasında hafifçe darlaşmış olan ve kuşak bağlanan yer: *Ağamı yolladım Yemen eline / Çifte tabancalar takmış beline / Ayrılmak olur mu tâze geline* (Türkü). **2.** Bu yerin sırtın altındaki kısmı. **3.** Hayvanlarda omuzla sağrı arası: *Yeleleri ayazda tutam tutam savrularak bir yarın kenârından dizginleri bellerinde, kendi kendilerine aşıyorlar* (Rûşen E. Ünaydın). **4.** Dağ tepeleri arasında geçit veren alçak yer, dağ geçidi, belen: *Domaniç Beli’ni ve Ermeni Beli’ni bunlara yayla verdi* (Âşıkpaşazâde). *Yollar keser yavuz kurdun var mıdır / Beller keser arslan merdin var mıdır* (Köroğlu). *Ahlat’ın yukarı yolları, Süphan ve Nemrut dağları denilen iki koca dağın birleştiği bele varır* (Mustafa N. Sepetçioğlu). **5.** Gemilerin orta kısmı.

Miyân:i. (Fars. *miyân*) **1.** Ara, mâbeyn: *Efendimsin cihanda i’tibârım varsa sendendir / Meyân-ı âşıkanda iştihârım varsa sendendir* (Şeyh Gâlib). *Âilesi meyânında geçirdiği hayâtına bu kız bir başkalık veriyordu* (Hüseyn R. Gürpınar). *Akvâm-ı ibtidâiyye meyânında harp bir hâl-i tabîi idi* (Cenap Şahâbeddin). **2.** Bir şeyin ortası, vasat: “*Meyân-ı rah.*” *Meyân-ı halka-i bezme o yâr gelmez mi / Bizim de dâmımıza bir şikâr gelmez mi* (Fıtnat Hanım). **3.** Kemer bağlanacak yer, bel: *Rîsmân-ı zülfüne dil tâ ki cânın*

bağladı / Hizmetine sıdk ile ten de meyânın bağladı (Mihri). Yârin ki meyânındadır ol hançer-i gaddâr (Şeyhülislâm Yahyâ). Sıkma belini ince meyânın çürütürsün(Âşık Ömer). 4. mus. Bir şarkı veya bestenin geçki yapmaya yarayan orta hânesi, meyanhâne: Sağır bir sesle bir şarkı tutturur ve tam meyânında nakarâta atlayacağına gene meyan perdesini vererek onu böyle on kere, yirmi kere tekrar ederdi (Hâlit Z. Uşaklıgil). Hatta o kadar sevdiği meyan ve nakarâtı bile yarıda kesti (Ahmet H. Tanpınar).

◆ “Miyân” sözcüğü “mûy-ı miyân” tamlamasında KL’de “1. Beli kıl gibi denecek kadar ince olan, çok ince belli (güzel). 2. Kıl kadar ince bel” anlamlarında geçmektedir. Bu kalıplaşmış yapıda “miyân” kelimesi “bel” anlamında kullanılmaktadır. Bu bakımdan “miyân” ve “bel” sözcükleri yakın anlamlıdır. Sözlük karşılıkları bakımından farklı anlamları da bulunmaktadır. Gerek kalıplaşmış yapılar ve gerekse aruz vezni bakımından hece değerleri sözcükler arasında kullanım farklılıkları oluşturmaktadır.

22. Râh-ı zühdi bilürüz hak bu ki merdân yoludur

Lîk âsân çıkan âsâyîşe ‘irfân *yol*ıdur (108.1)

Not: Bütün gazel boyunca rah-reh/yol sözcükleri kullanılmıştır.

22.1. Râh-Yol

Râh: *i.* (Fars. *râh* > *reh*) **1.** Yol: *Ehl-i diliz felekte belâmız budur bizim / Tuttuk reh-i savâbı hatâmız budur bizim (Nedim’den). Gittin reh-i maâsîye kıldın nice hatâ / Ettin hevâ-yı nefis ile evkâtını hebâ (Fıtnat Hanım). Vaktiyle yolcunun biri esnâ-yı rahta bir kasabada misâfir olur (Fâik Reşat). 2. Usûl, tarz, sistem.*

Yol: *i.* (Eski Türk. *yöl*) **1.** Bir yerden bir yere gitmek amacıyla içinden veya üzerinden geçilen yer, tarik, rah: *Yol kenarında semeri devrilmiş bir katırı kaldıran yeniçerilere sordu(Ömer Seyfeddin). Yolda karşılaştığımız tanıdıklarla durup konuşuyor, her açık dükkâna bir kere uğruyorduk (Ahmet*

H. Tanpınar). *Zâten hastahânededen eve gelinceye kadar içimde bir deniz, bir vapur, bir şimendifer yolu, etrâfında beyaz köşkler dizili bir yol hayâli vardı* (Peyâmi Safâ). **2.** İki yer arasında düzenlenmiş ulaşım şeridi: *Otokarların kaç defa yol ortasında kaldıklarını gördüm* (Reşat N. Güntekin). **3.** İçinden bir sıvı akan kanal: *“Safra yolu.” “İdrar yolu.”* **4. teşmil.** Yolculuk: *Şoför (...) yoluna devam ediyor...* (Ahmet H. Tanpınar). **5. deniz.** Gidiş hızı: *“Bu vapurun yolu nasıl?”* **6.** Kumaş veya bir nesne üzerindeki uzun çizgi: *“Kumaşın bir yolu yeşil, bir yolu kırmızı.”* **7.** Bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çâre, vâsita: *Çâre-i yegâne harp olmadığı ve muhârebeden daha ganî ve sahî istifâde yolları açık durduğu anlaşılır* (Cenap Şahâbeddin). *İş adamları bilmelidir ki keseyi açtırmanın en iyi yolu bâzan rûhu memnun etmektir* (Ahmet Hâşim). *Çalışmaktan başka yol yok ki sapsın* (Mehmet E. Yurdakul). **8.** Tutum, davranış biçimi. **9.** Usûl, tarz, sistem: *“Her şeyin bir yolu vardır.” Malherbe’in başladığı yolda gelişen Fransızca...* (Nihad S. Banarlı). *Bu metot tedrîsâta da girerek mekteplerde eski edebiyat târihinin yerine kâim olmuştur. Beş on yıldan beri bizde de bu yola gidilmiştir* (Mehmet Kaplan). **10.** Bir şeye ulaşmak için tâkip edilen seyir: *Aşk yolu belâlıdır her kârı cefâlıdır / Cânından ümîdin kes cânâna erem dersen* (Niyâzî-i Mısrî). *Hakk’ın yolun arar isen dilde nihan içindedir / Ondan nişan sorar isen her bir nişan içindedir* (Cemâleddîn-i Uşşâkî). *Sizi yolunuzdan alıkoyacak bir şey değil* (Reşat N. Güntekin). *Paşa düşüncenin yolunu değiştirmeye çalışıyor* (Peyâmi Safâ). **11.** Amaç, maksat, uğur: *“Bu yolda kendini harcama.”* **12.** Sanat ve fikirde bir büyüğün koyduğu esaslar ve prensipler bütünü: *“İmâm-ı Âzam’ın yolu.” “İmad yolu.”* Bir gün, *“Sizin hakkınızı nasıl ödeyelim?”* yollu sorulan bir suâl tereddütsüz şu cevâbı vermiştir: *“Yolumdan gelin, hepsi o kadar!”* (Sâmiha Ayverdi). **13. halk ağzı.** Kez, defa: *Eğil bir yol öpeyim* (Orhan Ş. Gökyay). **14.** (Tasavvuf ehline teşmil yoluyla) Tarîkat [Bu mânâ bilhassa yola girmek, yola sokmak, yoldan çıkmak vb. deyimlerde ortaya çıkar].

◆ Sözcükler gazelde “yol” ortak anlamıyla kullanılmaktadırlar. “Râh” Farsça kökenli bir sözcüktür. Bu bakımdan anlam yükü Türkçe kökenli “yol” kelimesine göre daha azdır. Sözlük karşılıklarına bakıldığında “yol”

sözcüğünün çok anlamlılığı aralarındaki anlam ve kullanım farklılığını ortaya koymaktadır.

23. Biz âremîde-i *keştî*-i gafletüz ammâ

Nefes nefes cereyân üzredür *sefîne*-i ‘ömr (119.6)

23.1. Keştî-Sefîne

Keştî: *i.* (Fars. *keştî*) Gemi: *Tûfan ise dünyâ gamı biz keştî-i Nûh’uz* (Rûhî-i Bağdâdî’den). *Hangi keştîdir ki nâbûd etmedi girdâb-ı aşk* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Âşinâ-yı aşk olandan âh u zâr eksik değil / Keştî-i bahre demâdem rûzigâr eksik değil* (Niyâzî-i Mısrî).

Sefîne: *i.* (Ar. *sefîne*) **1.** Gemi: *Çıkmak diler sefîne-i ten cünbişiyle can / Deryâ-yı aşktan ki ademdir kenâresi* (Fuzûlî). *Haliç üzerinde bir büyük tersâne yaptırarak üç yüz sefînenin birden inşâ olunmasını emreyledi* (Nâmık Kemal). *Yoksa bize bugün mektep gemisi vazîfesini gören bu târihî sefînemiz çoktan elimizden gitmiş olacaktı* (Refik H. Karay). **2. mec.** Çeşitli konuları içine alan ansiklopedik mâhiyette eser: “*Sefîne-i evliyâ: Velîler kitabı.*” “*Sefînetü’ş-şuârâ: Şâirler kitabı.*”

◆ Beyitte Farsça kökenli “*keştî*” sözcüğü “*keştî-i gaflet*”, Arapça kökenli “*sefîne*” sözcüğü “*sefîne-i ‘ömr*” tamlamasında “gemi” ortak anlamıyla kullanılmıştır. Sözcükler sözlük karşılıkları bakımından da ortak anlamlıdır. “*Sefîne*” sözcüğü “*kitap*” anlamında da kullanılmaktadır. Aynı anlamın farklı sözcüklerle karşılanması edebi dil ve sözcüklerin hece değerleri ile açıklanabilir.

24. Sevâd-ı mümkünât âsâr-ı sun’ı *bî-sühan* söyler

Kitâb-ı kâ’inât *esrâr*-ı hakk’ı *bî-dehen* söyler (121.1)

Kibâre sû’-ı kasdün olduğın bâr-âver âteş

Kılâ’ üzre lisân-ı topile *burc* u *beden* söyler (121.4)

O ūh âyînedede ‘aksiyle eyler güft ü gû Nâbî

Bilen söyler nikât-ı *râz*-ı hüsni bilmeyen söyler (121.5)

24.1. Bî-sühan-Bî-dehen

Bî-sühan:KL’de **sühan:** (Fars. *suhan*) Söz, lakırdı, kelâm: *Erbâb-ı ūhûdun sühanı keşf-i hikemdir / Makbûl-i sühan-dân-ı ümemdir* (Sâmi’den). *Böyle mu’ciz nazm ile dünyâyâ hayret-bahş olan / Gâlib’in fenn-i sühandan hep yed-i tûlâsıdır*(Leskofçalı Gâlib). *Fikrimle olur sühan müzeyyen* (Muallim Nâci).

Bî-dehen: KL’de **dehen:** (Fars. *dehân* > *dehen*) Ağız: *Dehenin derdime derman dediler cânânın / Bildiler derdimi yoktur dediler dermânın* (Fuzûlî). *Hüsünü dildârımın medh edemem / Neyleyim ey gönül dehâna sığmaz* (Gevherî). *Söyleyen kimdir dehânından ezel esrârını* (Muallim Nâci).

◆ “*Bî-sühan*” ve “*bî-dehen*” yapıları “*söz olmadan, konuşmadan*” anlamında beyitte kullanılmıştır. “*Sözsüz/söz olmadan*” anlamındaki “*bî-sühan*” ve “*ağızsız/ağız olmadan*” anlamında “*bî-dehen*” olumsuz ön eki “*bî-*“ ile, sözlük karşılığı olarak farklı anlamlar taşıyabilirler, beyitin genel anlamında aynı anlamı ifade etmektedirler: *Kainat Tanrı’nın eserlerini, sırlarını söze gerek kalmadan gösterir, sergiler.*

24.2. Burc-Beden

Burc: *i.* (Ar. *burc*) Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi: *Bir burca zafer sancağı dikmiş Ulubatlı* (Orhan S. Orhon).

Beden: *i.* (Ar. *beden*) **1.** Vücut, gövde: *Yanımda o gül-beden hırâman* (Muallim Nâci). *Balçar’ın titremesi durmuş, bütün bedenini kavurucu bir ateş basmıştı* (Mustafa N. Sepetçioğlu). **2.** İnsan ve hayvan vücûdunda baş, kollar ve bacaklardan, ağaçlarda kök ve dallardan geriye kalan kısım, gövde. **3.** Kale duvarı [*Kale bedeni* söyleyişinden

kısaltmadır]: *Vuruldu sancaktar kaptı sancağı / İletti bedene dikti Genç Osman*(Kayıkçı Kul Mustafa). *O esnâda Estergon beyi bedende gezerken bir top şehid eyledi* (Kâtip Çelebi'den Seç.).

◆ “Burc u beden” yapısında bu iki sözcük “kale duvarı” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından farklı anlamlar taşımaktadır. Ancak, “burc u beden” yapısında benzer bir anlamda kullanılmışlardır. Sözcükler edebi dilin olanakları ile yakın anlamlı olabilmektedirler. Ancak sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı değildirler.

24.3. Esrâr-Râz

Esrâr:i. (Ar. *sirr*'in çoğul şekli *esrâr*) Gizli olan, herkesçe bilinmeyen şeyler, herkese açık olmayan gizlilikler, sırlar:*Dillerde dâsitân imiş esrâr sandığım* (Halim Giray'dan). *Söyleyen kimdir dehânından ezel esrârını* (Muallim Nâci). *Fakat benim başımdan Şam'da, hâlâ esrârına akıl erdiremediğim çok meraklı bir vak'a geçmişti* (Refik H. Karay).

Râz:i. (Fars. *râz*) Gizlenen şey, sır: *Tevhîde tapşır (ver) özünü / Kimseye açma râzını* (Niyâzî-i Mısrî). *Âşık aceb mi söylemese râz-ı aşkını / Derd-i derun kâbil-i takrîr olur mu hiç* (Fıtnat Hanım). *Dedi bir pîr bana pişmân olursun / Râzını açma Hak'tan gayri bir yerde* (Erzurumlu Emrah).

◆ Arapça kökenli “*esrâr*” ve Farsça kökenli “*râz*” sözcükleri gazelde benzer anlamlarda kullanılmışlardır. “*Esrâr*” sözcüğü “*sırlar*” anlamında çokluk bildiren bir sözcüktür. “*Râz*” ise “*sır*” anlamında teklik bildiren bir sözcüktür. Ancak, “*esrâr-ı hakk*” tamlamasında “*Tanrının sırları*”ndan bahsedildiği için “*herkese açık olmayan gizlilikler*” anlamı taşımaktadır. “*Râz*” ise “*gizlenen şey*” anlamını ifade eder. Aralarındaki bu ince ayrıma karşın bu iki sözcük hem sözlük karşılıkları hem de gazeldeki anlamları ile yakın anlamlıdır.

25. Dilber ki râst söyleye ‘uşşâka itdügin

Bûs eyleyem dehânını *dîrsem* hilâf olur (124.4)

25.1. Söylemek-Dimek

Söylemek:geçişli f. (Eski Türk. *sözle-mek*) **1.** (Anlatmak istediği şeyi) Sözle bildirmek: *Sordum o şûha bâis-i âhın nedir dedi / Gâlib tehâlik eyleme inan söylerim sana* (Şeyh Gâlib'den). *Köşkünü görmek ve kendisini tanımak için geldiğimi söyledim* (Ahmet Hâşim). *Güneşi görmeyen şehirde / Söyle nasıl yaşanır* (Orhan V. Kanık). **2.** (Bir fikir veya husûsu) İleriye sürmek, ortaya koymak: *Sükûtu bilmediğinden değil edebindedir / Gerçi söylemez ammâ neler bilir âşık* (Hızırzâde Said Bey'den). *İngiltere için sulh-i umûmîyi temin etmekten daha şerefli bir vazîfe olamayacağını söylememiş mi idi?* (Cenap Şahâbeddin). *Fikrimi açıkça söyledim* (Ahmet Hâşim). **3.** Konuşmak: *“Çok çabuk söylüyorsun, anlamıyorum.” Halkın söylediği Türkçe bizimdir* (Ziyâ Gökalp). *O kadar güzel Türkçe söylüyordu ki insan vücûdunu görmese, ismini işitmese şîvesine aldanacak, Türk diyecekti* (Ömer Seyfeddin). *Bir tek İngilizce kelime söylemezken “Pikadili”den kendine boyun bağı aldı* (Rûşen E. Ünaydın). **4.** Bir şeyin yapılmasını sözle istemek, ısmarlamak: *“Kahve, çay söylemek.” Dur ki çay demleyelim, nargile gelsin kerem et / Söyle gelsin, hadi, zahmetse de... Hâşâ, rahmet* (Mehmet Âkif). **5.** (Türkü, şarkı vb.) Okumak: *Biz de kavga türküsü söyleriz* (Nâmık Kemal). *Koğuşlardan birinin penceresinden hasta bir çocuğun söylediği türkü geliyor* (Peyâmi Safâ). *Bağlamasın çalar gelir elleri / Türkü söyler güzelimin dilleri* (Eflâtun C. Güney). **6.** Önceden bildirmek, tahmin etmek: *“Öleceğini bir ay önce söyledi.”* **7.** (Şiir vb. şeyler için) Düzenlemek, tanzim etmek: *“Mersiye, ağıt söylemek.” “Hükümdar için kasîde söylemek.”* **8.** (Herhangi bir şeyi) Hâliyle bildirmek, ifâde etmek: *Şiirler kemer ve sütunların güzelliğini söylüyordu* (Ahmet Hâşim). *Akşam yeli nedâmeti söyler* (Câhit S. Tarancı). *Annemin kıpkırmızı gözleri bana rüyâ görmediğimi söylediler* (Yusuf Z. Ortaç). **9.** Uyarmak, îkaz etmek: *“Söyle de kapıları iyice kontrol etsin.” “Söylemedi deme.”* **10.** Haber vermek, bildirmek: *“Benim burada olduğumu herkese söyle.”*

Dimek:geçişli f. (Eski Türk. *ti-mek > di-mek > de-mek*) **1.** Duygu ve düşüncelerini sözle anlatmak, söylemek: *Beni seven arkamdan ayrılmaz dedi,*

işitmedin mi? (Nâmık Kemal). *Bir ses bana gel dese* (Câhit S. Tarancı). *Kurşun içeride kalmış dedim* (Refik H. Karay). **2.** Ağzdan bir ses veya söz çıkarmak, telaffuz etmek: “*Dilini dışarı çıkarıp aaa de!*” “*Of deme.*” “*Karga karga gak dedi / Bin duvara bak dedi.*” “*R’ leri söyleyemediği için dere diyemez.*” **3.** Anlatmak, ifâde etmek: “*Makâlesinde diyor ki.*” *Mektupta kızın kayboldu diyor* (Nâmık Kemal). **4.** İstemek: “*Daha küçük olsun dersiniz arar buluruz.*” “*Manzara diyorsan istediğinden âlâ.*” *Sizin dediğiniz gibi olsun* (Nâmık Kemal). *Çocuk değil mi salıncak diyor* (Mehmet Âkif). **5.** ... diye adlandırmak, ... diye vasıflandırmak: *Cennet cennet dedikleri / Birkaç evle birkaç hûrî / İsteyene ver onları / Bana seni gerek seni* (Yûnus Emre). *Peymânesini her kişi doldurmada bunda / Şimden gerü bu meclise meyhâne desinler* (Şeyhülislâm Yahyâ’dan). *Bize derler çakıcı / Yakarız konakları* (Türkü). **6.** Saymak, kabul etmek: “*Artık bahar geldi diyebiliriz.*” “*Ona adam mı diyorsun?*” “*Evlât dedik, bağrımıza bastık.*” **7.** Sanmak, zannetmek, ... diye düşünmek: “*Nasıl olsa yenerim demiş.*” *İnsan yalnızlığı aramaz mı dersiniz?* (Reşat N. Güntekin). *Kadehim kadehim dediğin şey / Dudağını değdirmedikçe kadehin değildir* (Câhit S. Tarancı). *Yaşadığımız zamanların arkasından hayret ve ibretle bakıp rüyâ mı idi acaba desek revâdır* (Sâmiha Ayverdi). **8.** Bir işi yapmaya kalkışmak, yapmaya yeltenmek, teşebbüs etmek: “*Oturayım deme düşersin.*” “*Tutayım dersin kaçır.*” “*Seveyim deme şumarır.*” **9.** Şırak, pat, küt vb. ses taklidi bir sözle bir fiil arasında kullanıldığı zaman o işin olurken çıkardığı sesi gösterir veya kuvvetle yâhut hemen yapıldığını ifâde eder: “*Şırak demiş, tokadı yapıştırmış.*” “*Şimdi çat der kırılırsa görürsün.*” “*Pır dedi uçtu.*” **10.** Rivâyet etmek, nakletmek: “*Kara kaplı kitap böyle diyor.*” “*Atalarımız demişler ki.*” *Derler ki esâret denilen halka cihanda / Bir geçti mi hür boyna asırlar kıramazmış* (Mithat C. Kuntay).

◆ “*Söylemek*” ve “*dimek*” hem sözlük karşılıkları hem de gazelde ifade ettikleri anlamlar bakımından yakın anlamlı iki sözcüktür. “*Dimek*” fiili “*sözle bildirmek, söylemek*” anlamının yanında “*istemek*” anlamını da ifade etmektedir. “*Söylemek*” ise yardımcı fiil olarak “*rast söylemek*” yapısında kullanılmıştır ve “*sözle bildirmek*” anlamını ifade etmektedir. Her iki fiil sözlük karşılıkları bakımından benzer anlamları bulunmaktadır. Ancak,

benzer anlamlara rağmen sözcükler bağlam içinde birbiri yerine kullanılmadıkları açıktır. Bu beyitte “dimek” yerine “söylemek” ifadesi kullanılamaz. Çünkü “dimek” fiili “istemek” anlamını da çağrıştırmaktadır. Diğer yandan, “söylemek” yerine “dimek” kullanılabilir. Sözcükler her ne kadar benzer ve hatta aynı anlamları taşıyor gibi görünse de aralarındaki ince ayrımlar onların kullanımlarını da etkilemektedir.

26. Nesin bilsem sen ey serv-i sanavber-*kadd* ü gül-tıynet

Ki reşk-i *kâmet*ünden ar’ar inler nârven ditrer (127.2)

‘Aceb mi câme-pûş-ı *lerziş olsa* dide bakdıkça

Letâfetden ten-i nâzikterinde pîrehen *ditrer* (127.5)

26.1. Kadd-Kâmet

Kadd:i. (Ar. *ḳadd*) Boy: “*Kadd-i bâlâ*: Uzun boy.” “Serv-kad: Servi boylu.” “*Kadd-i düttâ*: İki büklüm olmuş boy.” *Bende idi bunca yıllar kaddine serv-i revan / Doğrulukla kulluk ettiğiyçün âzâd eyledi* (Hoca Dehhânî). *Huddâm-i kemer-beste gibi kadd-i düttâ* (Nâilî).

Kâmet:i. (Ar. *ḳâmet*) Boy, endam: *Bir kâmet-i serve olmuşum mecnun / Gevherî kulunu eyleme mahzun* (Gevherî). *Çemende kâmet-i bâlâ ile reftâra gel cânâ* (Fitnat Hanım). *Süt beyazı sakalı ve hâlâ bükülmemiş kâmeti ile muhâkemesi, hâfızası yerinde kale gibi bir insandı* (Sâmiha Ayverdi).

◆ Her iki sözcük de Arapça kökenlidir. Sözlük karşılıkları bakımından aynı anlamlara sahip gibi görünmektedir. Ancak, sözcüklerin “boy” ortak anlamları arasında kullanım farklılıkları bulunmaktadır. Beyite bakıldığında, “kadd” sözcüğü “sanavber-kadd” yapısında “sanavber (çam fıstığı ağacı) boylu” anlamında kullanılırken, “kâmet” ise “reşk-i kâmet” tamlamasında “kışkırtan boy, endam” anlamında kullanılmıştır. “Kâmet” sözcüğü daha çok “endama” anlamını çağrıştırmaktadır. Aralarındaki bu ince ayrımlar sözcükleri aynı anlamlılıktan ziyade yakın anlamlı yapmaktadır.

26.2. Lerziş olmak-Ditremek

Lerziş olmak: KL’de *Lerziş*: *i*. (Fars. *lerziden* “titremek”ten *lerziş*) Titreyiş, titreme: *Olmasın mı derd-i dilden cân-ı şeydâ muztarib / Lerzişimden unsur-ı âlem serâpâ muztarib* (Leskofçalı Gâlib). *Bu lerziş-i sevdâ, tabîi zevcesinin nabzında bulunan parmaklarını da sarsar* (Hüseyin R. Gürpınar). *Görünce kalbimi oynattı bir küçük lerziş* (Orhan S. Orhon).

Ditremek:geçişsiz *f*. (ses taklidi *k.*, *titir*’den *titir+e-mek*) **1.** Hızlı hızlı hareketlerle sürekli kımıldamak: *Titreyen perdelerin ardından / Arıyorken biz onun gölgesini* (Orhan S. Orhon). **2.** (Vücut veya bir organ) Kasların kasılması sonucu hızlı ve küçük hareketlerle sarsılmak: *Titrer durur ellerim duâda*(Abdülhak Hâmit). *Bir adalesi bile titremedi* (Refik H. Karay). *Kısıklı dudakları hafifçe titriyordu* (Târik Buğra). **3.** (Birinden, bir şey veya bir halden) Korkmak, korkuya kapılmak: *Bizim askerlerimizce harp bir vazîfedir, işte o kadar! Onlar henüz mevcut olmayan elem ve ölüm vehmiyle titremezler* (Cenap Şahâbeddin). *Falakadan korkmayan, titremeyen yoktur* (Ömer Seyfeddin). *İrkildim, titreyerek gölgeliğin / İçinden bir hayâlet çıktı birden* (Enis B. Koryürek). **4.** (Ses için) Kısıklı ve kesik kesik çıkmak: *Yaptığı vaadin büyüklüğünden ürkmüş gibi sesi titreyerek, “On beş günde de kâbil olur mu, bilmem ki...” diyerek tekrar söze başlar* (Ahmet H. Tanpınar). *Titreyen bir sesle ona dedim ki / Beni seviyordun öyle mi?* (Orhan S. Orhon). **5.** (Işık için) Gücü azalıp çoğalmak: *Mumun ışıkları bulanık hârelerle tavanda, duvarlarda titriyordu* (Reşat N. Güntekin). **6.** Çok üşümek.

◆ “*Lerziş*” sözcüğü “*câme-pûş-ı lerziş*” tamlamasında “*titreme (hızlı hızlı hareketlerle sürekli kımıldamak)*” anlamında kullanılmıştır. “*Ditremek*” sözcüğü de bu anlamı ile kullanılmıştır. Şiir dilinde bu tür kullanımlar görülmektedir. Şair, hem tekrara düşmemek hem de Farsça tamlama ve sözcüklerin kullanımının dilde maharet göstermek olarak algılanması nedeniyle bu tür kullanımlara başvurabilmektedir. Sözcükler, beyit içinde aynı anlamda kullanılmış olsa bile özdeş değildirler. Kullanım farklılıkları ve kullanıldıkları yapılar bakımından farklıdırlar. Bunun yanı sıra, sözcüklerin sözlük karşılıkları, bu iki sözcüğün arasında anlam farklılıkları olduğunu

göstermektedir. “*Ditremek*” fiilinin anlam alanı daha geniştir. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdırlar.

27. ‘Âkil ider mi çerhden ümmîd-i merhamet

Kem-fırsatân ‘adûsını *sâğ* u *esen* mi kor (130.4)

27.1. Sağ-Esen (Sağ u esen)

Sağ:*sıf. ve i.* (Orta Türk. [Oğuzca] *sāğ*) **1.** Yaşamakta olan, hayatta bulunan (kimse), diri, canlı: *Gör ki neler gelir sağ olan başa* (Pir Sultan Abdal). *Ben bıraktığım zaman sağdı* (Nâmık Kemal). *Sağ iken düşsün mü dest-i düşmana bir kahraman* (Muallim Nâci). *E. T. Türk. ve halk ağzı.* **2.** Sağlam, sağlıklı, sıhhatli: *Sağ baş yastık istemez* (Atasözü). *Bir zaman sağ gezdim bir zaman hasta* (Pir Sultan Abdal). *Başı pâre pâre dumanlı dağlar / Hastanın hâlinden ne bilir sağlar* (Karacaoğlan). **3.** Doğru, gerçek, sahih: *Cümle işlerimde sağ iş yok-durur* (Süleyman Çelebi). *Çünkü ol hâs aldı andan sağ cevab* (Velâyetnâme-i Hacı Bektaş – T. S.). *Kamu fikrin savâb olsun yüzün ağ / Elin üstün yolun doğru işin sağ* (Ahmed-i Dâî – T. S.). *Eli kutlu dili tatlı işi sağ / Şeker bigi (gibi) içi ağ (ak) u taşı (dışı) ağ* (Şeyhoğlu Mustafa). **4.** Karışık olmayan, katkısız, hâlis: “*Sağ yağ.*” *Ve sağ tuzu döğeler ve eleyeler* (Müntehabü’ş-Şifâ – T. S.).

Esen:*sıf.* (Eski Türkçe’den beri kullanılır) Sağ sâlim, âfiyette, sıhhatte, selâmette, sıhhatli, sâlim: *Dil epsem olsa baş esendir* (Atasözü). *Gelüben Sivas’a ol uzun Hasan / Zulüm kılmış kala mı anda esen* (Enverî’den). *Esen ol ey sabâ kim bu diyâra / Getirdin bûy-i zülfün âferin bâd* (Zâtî’den). *Açma râzın kimseye ger olmak istersen esen* (Âşık Ömer).

◆ “*Sağ*” ve “*esen*” sözcükleri “*sağ u esen*” yapısında kullanılmıştır. “*Sağ*” sözcüğü “*Sağlam, sağlıklı, sıhhatli*” anlamı ile burada aynı anlamdaki “*esen*” sözcüğüyle anlamı kuvvetlendirmektedir. Bu bakımdan sözcükler yakın anlamlıdır. Günümüzde “*sağ*” sözcüğü, bazı kalıplaşmış ifadelerdeki kullanımı haricinde, bu anlamını standart dilde kaybetmiştir.

28. ‘Âlemde *şemm-i bûy*-ı vefâ itmedük diyü
Eyler nesîm zülfe yemînler şîmâller (139.3)

28.1. Şemm-Bûy

Şemm: *i.* (Ar. *şemm*) Koku alma, koku duyma: “Hasse-i şem: Koku alma duyusu.” *Zülf-i abîr-i tıynetinin şemm-i nükhete / Verdi meşâmm-ı âleme tıyb u tarâveti* (Fıtnat Hanım).

Bûy: *i.* (Fars. *bûy > bû*) Koku: *Kim meşâmm-ı câna bûy-i zülf-i cânandır gelen* (Fıtnat Hanım). *Başlamadan neşre sabâ bûyunu* (Muallim Nâci). *Füsûn-ı nevm ile görmez bu âteşin ravza / İçimde dalgalanan reng ü bû oyunlarını* (Yahyâ Kemal). **2. mec.** Bir şeyin varlığını belli eden iz, eser: “*Bûy-i mahabbet.*” *Her kim ki arar bûy-i vefâ tab’-ı beşerde / Benzer ona kim devlet umar zill-ı hümmâdan* (Ziyâ Paşa).

◆ Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından benzer gibi görünse de aralarındaki anlam farklılığı oldukça belirgindir. Beyitte aynı tamlama içinde kullanılmaları, bu iki sözcüğün farklı anlamları ifade ettiklerini göstermektedir. “*Bûy-ı vefâ*” tamlaması “*vefa izi*” anlamında kullanılmıştır. “*Koku*” anlamını ise “*şemm*” sözcüğü vermektedir. Sözcükler, bu beyitte farklı anlamlarda kullanılsalar bile sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdır.

29. Rüsûm-ı *lutf* u *kerem* halk içinde mensîdür
Fakat alup virilür bir selâm kalmışdur (142.2)

Cihân içinde *murâdum* ne ise virdi *kazâ*
Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur (142.4)

Ümîd kâtib-i takdîrden müsâ’adedür
Cerîde-i *emelüm* nâ-tamâm kalmışdur (142.5)

*Felek*den almışuz envâ’-ı *kâmı* ey Nâbî

Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur (142.6)

29.1. Lutf-Kerem (Lutf u kerem)

Lutf:*i.* (Ar. *lutf*) **1.** İyi muâmele, iyilik, yumuşaklık, hoşluk: *Lutf umanlar ağlasınlar cevr ü kahrından felek / Ey gönül gam çekme kim ahvâl-i dünyâ böyledir* (Rûhî-i Bağdâdî). *Geh şükr ü geh şikâyet etmiş güft ü gûy-ı aşk / Uşşâkı gâh lutfu gehî nâzı söyler* (Fıtnat Hanım). *Lutf iyilik, güzellik, rıfk ile, okşayışla muâmele demektir ki insâniyet nişânesidir. Mukâbili cevrdir, dürüstâne muâmeledir ki insanlığa yakışmaz* (Ömer N. Bilmen). **2.** Bağış, bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik: *Yâver olursa eğer lutf-ı Hudâ bir kula / Bir pula muhtâc iken dehre olur pâdişah* (Şâhin Giray). *Herkesi lutfuyle oldur besleyen* (Nâmık Kemal). *Yâ Rab bu lutf için ne sevâb işledim acep*(Abdülhak Hâmit).

Kerem:*i.* (Ar. *kerem*) **1.** Ruh asâletinin gereği olan cömertlik, âlicenaplık: *Serveti gibi keremi de dillere destan olan Abdullah Çelebi'ye bir manzum arıza yazdı* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Lutuf, iyilik, merhamet, ihsan: *Kapında hâcetim var etme merdûd / Kerem kânısın etme anı mesdûd* (Şemseddin Sivâsî). *Ey dest-i semâ, dest-i kerem, dest-i şitâ dök* (Cenap Şahâbeddin). *Kâmildir o insan ki yaşar hâtıralarla / Bir başka kerem beklemez artık gelecekten* (Yahyâ Kemal).

◆ “Lutf” ve “kerem” sözcükleri “lutf u kerem” yapısında “iyilik, cömertlik” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler, bu yapıda anlamı kuvvetlendirmektedir. Sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı olan bu iki sözcük arasında hem kullanım ve anlam farklılıkları hem de hece değeri farklılığı bulunmaktadır.

29.2. Murâd-Emel-Kâm

Murad:*i.* (Ar. *irâde* “dilemek, istemek, seçmek”ten *murâd*) **1.** Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç: *İkbâlîme yoktur i'timâdım / Müşkil görünür benim murâdım* (Fuzûlî'den). *Bahtiyâr*

olmaktı sevdâdan murâdı tab'ımın / Bahtıma düşman kesildin tab'ıma yâr olmadın(Nâbîzâde Nâzım'dan). *Benim murâdım sizi gazâdan menetmek değildir* (Ömer Seyfeddin). **2.** Anlaşılan, anlatılmak istenen şey, maksat, meram, niyet: *Hâfız üzülme, gücenmedim vallâhi, murâdım latîfe idi*(Sâmiha Ayverdi).

Emel: *i.* (Ar. *emel*) Gönülde yaşatılan ve gelecekte gerçekleşmesi istenen şey, istek, arzu: *Herkesin emeli, felsefesi, arzusu bir; para kazanmak* (Ömer Seyfeddin). *Başını bir emele satan kahraman gibi* (Necip F. Kısakürek). *İhtirasla dolu olan paşa emellerine ulaşmak istemiş, fakat hayat buna müsâade etmemiştir* (Mehmet Kaplan).

Kâm: *i.* (Fars. *kâm*) Arzu, meram, maksat: *Cüst ü cûy-ı kâmdır Gâlib n'ola nâ-kâm isen / Çâredir derd-i dile maksûd nâçâr olmadan* (Leskofçalı Gâlib). *Hâmid deseler çıkar o bed-nâm / Gökten ona kâm yağsa nâ-kâm* (Abdülhak Hâmit).

◆Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdır. “*Murâd*” sözcüğü gazelde “istek, arzu” anlamında, “*emel*” sözcüğü “*ceride-i emel* (istek, arzu defteri)” tamlamasında yine “istek, arzu” anlamında, “*kâm*” sözcüğü de “*envâ'-ı kâm*” tamlamasında “istek, arzu” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler, aynı anlamlarda kullanılsa da beyitlerin genel anlamına kattıkları anlam yoğunlukları ile aralarında ince ayrımlar bulunmaktadır. “*Murâd*” sözcüğünde “gerçekleşmesi arzu edilen” anlamı, “*emel*” sözcüğü “gönülde yaşatılan ve gelecekte gerçekleşmesi istenen” anlamı ile farklılık göstermektedir. Gazelin geneline bakıldığında 4 ve 6. beyitlerin benzer anlamları ifade ettikleri görülmektedir: “*Cihân içinde murâdum ne ise virdi kazâ / Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur*” , “*Felekden almışuz envâ'-ı kâmı ey Nâbî / Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur*” . Görüldüğü gibi, “*kâm*” sözcüğü “*murâd*” sözcüğü ile benzer bir anlamla kullanılmıştır. Bu durum, aynı zamanda cümle yakın anlamlılığına da örnektir.

29.3. Felek-Kazâ

Felek: *i.* (Ar. *felek*) **1.** Gökyüzü, semâ: *Hilâl-i meh felekte hançer-i behrâm-ı aşkıdır* (Leskofçalı Gâlib). **2.** Dünya, âlem, devran: *Değildir şîr der-zencîre töhmet acz-i ikdâmı / Felekte baht utansın bî-nasîb erbâb-ı himmetten*(Nâmık Kemal). *Zannımca Erenköy'ünde artık / Görmez felek öyle bir bahârı* (Yahyâ Kemal). **3.** Gök katlarında yer alan yıldızların insan kaderi üzerinde yaptığı kabul edilen etki, kadere hâkim olduğuna inanılan güç, tâlih, baht: *Zâlim felek ağu kattı aşım / Ağam nerden aşar yolu yaylanın* (Türkü). *Merdüüm-i dîdeme bilmem ne füsûn etti felek / Giryemi kıldı füzun eşkimi hûn etti felek* (Yavuz Sultan Selim). *Feleğin insâfî yok mudur?* (Nâmık Kemal). **4.** *astro.* Eskiden her birinde bir gezegenin bulunduğu kabul edilen gök katlarından her biri: *Arş u ferş ü ay u gün hem nüih felek* (Süleyman Çelebi). *Ol hümâyım kim felekler cây-ı cevlândır bana* (Leskofçalı Gâlib).

Kazâ:*i.* (Ar. *kazâ*’ “hükmetmek, emretmek, yerine getirmek, ödemek”ten) **1.** Kimsenin kastı olmadan ortaya çıkan, zarara veya can kaybına sebep olabilen hâdise: “*Kazâ geçirmek.*” “*Kazâya uğramak.*” **2.** Kaderin, Allah tarafından ezelde tâyin ve tespit edilen biçimde ve zamanda gerçekleşmesi: *Kıskanıp gizlemiş kazâ ve kader / Belki binden ziyâde bestesini* (Yahyâ Kemal). **3.** *fıkıh.* Zamânında kılınmayan namazın ve tutulmayan orucun şerîatın gerektirdiği kurallara uygun olarak sonradan kılınması ve tutulması.

◆ Dördüncü ve altıncı beyitler benzer anlamlar taşımaktadır: “Cihân içinde murâdum ne ise virdi *kazâ* / Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur” , “*Felek*den almışuz envâ'-ı kâmi ey Nâbî / Hemân bir almaduğum intikâm kalmışdur” . Beyitlerdeki benzer anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, “felek” ve “kazâ” sözcükleri yakın anlamlı kullanılmışlardır. Sözlük karşılıkları bakımından anlam yakınlığı bulunmayan bu sözcükler burada “kader, baht, talih” anlamlarında yakın anlamlı olarak kullanılmışlardır.

30. Gönülde dâğ-ı mahabbet gıdâ bozundısıdır

O *âh* u *vâh*-ı ta'alluk hevâ bozundısıdır (148.1)

‘İbâdetinden ider ehl-i zühd ecr-i *recâ*

Ki kârı bâr-keşânun kirâ bozundısıdur (148.5)

Egerçi Vân’dan olur Nâbîyâ nevâ *ümmîd*

Velîk râh-ı hakîkat Ruhâ bozundısıdur (148.9)

30.1. Âh-Vâh(Âh u vâh)

Âh: *ünl.* (ses taklidi ortak kelime) **1.** Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddî veya mânevî bir acıyı, ağrı, ızdırıp, pişmanlık, esef, acıma, özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifade eder: “*Ah, başım ağrıyor!*” “*Ah, ben ne ettim!*” “*Ah oğulcuğum!*” “*Ah gençlik!*” “*Ah, nerede o eski günler!*” “*Ah, bir bilsen, dayanılacak gibi değil!*” “*Ah, onu bir ele geçirebilsem!*” “*Ah ne cici bebek!*” “*Ah ne saâdet yâ Rabbi.*” **2. i. teşmil.** Feryat, inilti [Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir]: *Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır / Çiçek eydür ey derviş âhum dağlar eritir* (Yûnus Emre). *Bir dil ki şu demde âhsızdır* (Muallim Nâci). *Bir günah ettimse de / Şimdi işit âhımı* (Orhan S. Orhon). **3.** Bedduâ: “*Bu zavallının âhi er geç onu perişan eder.*”

Vâh: *ünl.* (Ar. *vâh*; ses taklidi k.) **1.** Acıma, yakınma, esef bildirir; yazık: *Âlemlerin serverisin / Ah Hüseyin vah Hüseyin* (Pir Sultan Abdal). *Vah onu kaybedenlere, onlara artık felâh yok* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). **2. i.** Üzüntü, keder, feryat figan: *Hep âh u vâh ile geçiyordu demim benim* (Abdülhak Hâmit).

◆“*Âh u vâh*” yapısı kalıplaşmış bir yapıdır ve bu beyitte “*feryat etme, ağlama, inleme*” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler ayrı ayrı da benzer anlamlar taşımaktadır. İkisi de ünlem olan bu iki sözcük anlamca birbirine yakın sözcüklerdir. Aralarında belli belirsiz anlam farklılıkları bulunmaktadır. “*Vâh*” sözcüğü daha çok “*acıma*” ifade ederken, “*âh*” sözcüğü kullanıldığı yere göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir.

30.2. Recâ-Ümmîd

Recâ:i. (Ar. *recâ'*) **1.** Ümit, emel, umma: *Fâriğiz havf ü recâ-yı dūzah u cennâttan / Derd-i dil sermâye-i dünyâ vü ukbâdır bize* (Leskofçalı Gâlib). *Giriftârim hezâr endûh-ı dehre / Gönül ammâ ki bî-havf u recâdır* (Hersekli Ârif Hikmet). *Her sözüm, her nazarım vaslını etmekte recâ* (Cenap Şahâbeddin). **2.** *tasavvuf.* Kalbin istenilen, sevilen bir şeyi umması ve bundan ferahlık ve rahatlık duyması hâli. Karşıtı: Havf: *Recâ (ümit)nün en faydalısı ise amel etmeni kolaylaştıran ümittir* (Kuşeyrî Risâlesi Tercümesi). *Nasrâbâzî şöyle demiştir: Ümit (recâ) seni ibâdetle sevkeder, korku (havf) seni günahtan uzaklaştırır, murâkabe ise seni hakikatlar mertebesine ulaştırır* (Kuşeyrî Risâlesi Terc.). *İnsanın Allah'ın azâbına veya gazabına mâruz kalabileceğini düşünmesi havfa, lutfuna ve nîmetine nâil olabileceğini düşünmesi recâyaya sebep olur* (Süleyman Uludağ).

Ümmîd: i. (Fars. *umîd*) **1.** Arzu edilen, olması istenen bir şeyin gerçekleşebileceği ihtimâlinin verdiği rahatlatıcı, ferahlatıcı duygu, olması istenen bir şeye duyulan beklenti, umut [Nazımda vezin gereği *ümmîd* şeklinde de kullanılır]: *Ger ye's-i humârın verecekse sonunda / Evvelce şikest olsun o peymâne-i ümmîd* (Cevdet Paşa). *Artık ne teessür ne ümîd... İşte hayâtım* (Tevfik Fikret'ten). *Fecir saati yıkanma, ibâdet, neşe ve ümîdin başlangıcıdır* (Ahmet Hâşim). **2.** Bu duyguyu uyandıran kimse veya şey: *“Ümîdimiz bu tertemiz gençlerdir.”*

◆ “*Recâ*” ve “*ümmîd*” sözcükleri benzer anlamlarda gazelde kullanılmıştır. “*Recâ*” sözcüğü, “*İbâdetinden ider ehl-i zühd ecr-i recâ (Züht ehli ibadetlerinin karşılığını umarlar/beklerler)*” bağlamında “*ummak*” anlamında kullanılmıştır. “*Ümmîd*” sözcüğü, “*Egerçi Vân'dan olur Nâbîyâ nevâ ümmîd (Ey Nâbî, gerçi nasip Van'dan umulur/beklenir)*” bağlamında “*ummak*” anlamında kullanılmıştır. Burada, Nâbî, sanatını sözcüklerle göstermek amacıyla “*recâ*” ve “*ecr*” sözcüklerinde kalb sanatı¹⁴ kullanmıştır. Sözcüklerin benzer anlamlarda kullanılmalarının sebebi de bu şekilde

¹⁴ Bkz. İbrahim Gültekin “*Nâbî'nin İki Gazelinde Kalb'den Anlama Giden Yol*” (AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [taed] 49, Erzurum 2013, 95-116)

açıklanabilir. Ayrıca, sözcükler sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır.

31. Şek hem-cenâh-ı tâ'ir-i 'ayne'l-yakîn midür

Ahvel-resa-yı mertebe-i râst-bîn midür (150.1)

Ol dil-şikende var midür âsâr-ı inkisâr

Yohsa cezâ-yı vaz'-ı sitemden emîn midür (150.2)

Olur dırâzter ne kadar kûteh eylesen

Fikr-i visâl-i yâr '**aceb** dûr-bîn midür (150.5)

Miftâh-ı müşkilât-ı cihânda egerçi sabr

Ammâ girâncadur '**acabâ** âhenîn midür (150.6)

Kat'â serin firâz idemez Nâbîyâ kalem

Âyâ ki kec-derûnluğına şerm-gîn midür (150.7)

31.1. Şek-Yohsa-'Acab-'Acabâ-Âyâ

Şek: *i.* (Ar. *şekk*) Şüphe, zan: *Yûnus eydür hiç şek değil ol bendendir ben oldan / Ben ne dersem dost tutar dediğin ben tutarım* (Yûnus Emre). *Birdir ol birliğine şek yok-durur* (Süleyman Çelebi). *Derler bilir hakîkati yüzlerce feylesof / Bir kısmı şek ve şüphede, bir kısmı hayli kof* (Yahyâ Kemal).

Yohsa: *bağl.* (< yok ise) **1.** Merak, tereddüt, ümit vb. duyguları ve düşünülen ihtimallerin dışındaki başka bir ihtimâli belirtmek için kullanılır; *acaba: "Hâlâ gelmedi, yoksa otobüs mü bulamadı."* *Yoksa biz / Biz bu dünyâdan değil miydik?* (Orhan V. Kanık). *Rü'yâ bu! Yoksa başka bir âlem midir ölüm?* (Yahyâ Kemal). **2.** Ters bir ihtimal anlatır; aksi takdirde: *"Parasını peşin ver, yoksa malı alamazsın."* *"Çabuk bitir, yoksa aç kalırsın."* *Ayrılmasam der ama borsada kârlı işler / Bırakmaz yakasını, yoksa evden çıkmaz* (Enis B. Koryürek). **3.** Soru cümlelerinde kesinlik kazanmamış iki fikri anlatan kelimelerin arasına getirilir: *"Perşembeye mi yoksa cumaya*

mi gelecek?” “Trenle mi yoksa uçakla mı gidiyorsunuz?” Onlarla münâsebetimiz bir sevgiye mi yoksa bir korkuya mı dayanıyor? (Yâkup K. Karaosmanoğlu). Çirkin mi diyordum yoksa güzel mi? (Enis B. Koryürek). 4. Kabul edilen bir hükmü bildiren bir cümleden sonra buna zıt hüküm bildiren bir cümle geldiğinde bu iki cümlenin arasına getirilir: “Ona her istediğini veririm, yoksa sana değil.” “İnsan kendine güvenmeli, yoksa başkalarına değil.” Za’f-ı tâli’ kesti dünyâdan nasîbin zâhidin / Yoksa öz re’yiyle zâhid terk-i dünyâ etmedi (Fuzûlî). 5. Olması istenmeyen, öyle olması ihtimâline kaçınılan bir husûsu belirtir; sakın, olmaya ki: “Neden giymedin, beğenmedin mi yoksa?” Sen de mi bir gördün yoksa? (Hüseyin R. Gürpınar). 6. Cümle sonunda bildirilen hükmün olması ihtimâline olumlu gözle bakıldığını gösterir; yeter ki: “Vermez olur muyum, istesin yoksa.”

‘**Aceb**:zf. (Ar. ‘aceb “şaşma, hayret”) 1. Şüphe, tereddüt, hayret ifâde eden soru zarfı, acaba: *Acep yavrurun da ili kış m’ola?* (Karacaoğlan). *Beni görmek midir murâdı acep?* (Muallim Nâci). 2. sîf. Garip, acâyip, tuhaf, şaşırtıcı: *Bir aceb nur kim güneş pervânesi* (Süleyman Çelebi). *Bu kârgâh-ı sun’ aceb dershânedir* (Ziyâ Paşa).

‘**Acabâ**: zf. (Ar. ‘aceb “şaşma, hayret”in tenvinli şekli ‘aceben > ‘acebâ) Merak, şüphe ve tereddüt bildiren soru zarfı: *Acaba kışın şehirde yağmur ve çamurda mesut olmayı bilecekler mi?* (Ahmet Hâşim). *Acaba sizin öyle bir kardeşiniz var mı?*(Refik H. Karay).

‘**Âyâ**:zf. (Fars. âyâ) Şaşırtma, sorma, ümit ve istek ifâde eder, acaba: *Âyâ ne için kılarsın ihmâl / Hâl-i dilin eylemezsin irsâl*(Fuzûlî). *Ne tedbîr ile âyâ def’eder âlâm-ı devrânı* (Fıtnat Hanım). *Âyâ neden inzivâyâ meyyâl* (Cenap Şahâbeddin).

◆ Sözcükler gazelde “şüphe, merak” anlamında yakın anlamlıdır. Nâbî, istifham sanatını kuvvetlendirmek amacıyla gazel boyunca her soruda bu sözcüklerden birini kullanmıştır. Şiirde tekrara düşmemek için farklı sözcükler kullandığını ve aruz vezninin hece değerlerinin burada gözetildiğini

söylemek mümkündür. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır.

32. Hat nev-demîde sünbül-i bâğ-ı ‘*izâr*ıdır

Âhir zamân-ı hüsninün evvel-bahârıdır (153.1)

Ruhsâr-ı hat-ber-âveri gördükde lâl olur

Tûtî-i tab’un âyine-i jengdârıdır (153.2)

32.1. ‘*izâr*-*Ruhsâr*

‘*izâr*: *i.* (Ar. ‘*izâr*) Yanak: “Gül-izar: Gül yanaklı.” *Dedim ey meh izârında nedir ol hat ki yazılmış / Eyitti kim duâ-yı nûr ile îman duâsıdır (Zâtî). İzâr-ı âlin üzre hatt-ı müşkîn âşikâr oldu (Fıtnat Hanım).*

Ruhsâr:*i.* (Fars. *ruhsâr*) Yanak, yüz: *Gül-i ruhsârına karşı gözümden kanlı akar su / Habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı (Fuzûlî). Sırr-ı aşkı kim bilirdi nâle efgân etmese / Safha-i ruhsârım üzre eşk tahrîr etmese (Kânûnî Sultan Süleyman’dan). Ruhsârını ey dilber âyîneye benzettim / Vah vah ne hatâ ettim ayı neye benzettim (Enderunlu Vâsîf’tan).*

◆ Arapça kökenli “‘*izâr*” sözcüğü ve Farsça kökenli “*ruhsâr*” sözcüğü “*yanak*” ortak anlamıyla hem sözlük karşılıkları hem de buradaki kullanımları bakımından yakın anlamlıdır. “*Ruhsâr*” sözcüğü “*yüz*” anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca, iki sözcüğün aruz vezni bakımından hece değerleri farklıdır. Aralarında kullanım farklılığı da bulunmaktadır.

33. Nice mümkün kala *ferdâ*da dahı *ferd* u *garîb*

Nâbîyâ kim ki bu ‘âlemde bu gün *yarın* arar (158.5)

33.1. *Ferdâ*-*Yarın*

Ferdâ: *i.* (Fars. *ferdâ*) **1.** Ertesi gün, yarın: *Mütevellî vefat veya istîfâ ettiği ve sûret-i âharla infisal eylediği günün ferdâsında intihap icrâ edilir (Mec. Um.*

Bel.). **2.** Gelecek, gelecek zaman: *Ferdâ senin, senin bu teceddüd, bu inkılâb* (Tevfik Fikret). *O bahârın bu işte ferdâsı* (Cenap Şahâbeddin). *Ferdâyı beşer nedir beyân et* (Abdülhak Hâmit). **3. teşmil.** Kıyâmet: *Hiç dönmeyeydi âlem hiç gelmeyeydi ferdâ* (Recâzâde M. Ekrem).

Yarın:i. (Eski Türk. *yarın*; kökü kesin olarak belli değildir) **1.** İçinde bulunulan günden sonra gelen gün: *Yarına ereceğini onun Allah bilir / Ne aceb haldedir derd ile Yahyâ şimdi* (Yahyâ Bey). *Yarın 1933 senesi ikinci teşrinin 29'uncu salı günüdür* (Refik H. Karay). **2. teşmil.** Gelecek, istikbal: *Bu şiir bugünün olmaktan ziyâde yarının şiiri* (Ahmet Hâşim). *Onlar yarını binâ edecekler* (Hâlîde E. Adıvar). *Göreceksiniz, bu çocuğun parlak bir yarını olacak* (Yusuf Z. Ortaç). **3. zf.** Sonraki günde veya günlerde, gelecek zamanda: *Bugün olmazsa yarın gider, hepsini görürüm* (Nâmık Kemal). *Yarın rıhtıma gitmeli* (Orhan V. Kanık).

◆ Gazelde “yarın” sözcüğü tevriyeli kullanılmıştır. Yakın anlamı “ertesi gün, gelecek”, daha uzak anlamı “sevgili”dir. “Ferdâ” sözcüğü ise “ertesi gün, gelecek” anlamında “yarın” sözcüğü ile yakın anlamlılık oluşturmuştur. Burada, bu iki sözcüğünün yakın anlamda kullanılması tevriye sanatı ile ilgilidir.

33.2. Ferd-Garîb(Ferd u garîb)

Ferd:i. (Ar. *ferd*) **1.** İnsanlardan her biri, belirli olmayan şahıs, kişi, kimse, birey: *Evvelki günde muhârebe olan bataklık yanında düşmandan fert kalmayıp ol gece taburlarına girmişler idi* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Her fert cihanda birdir ammâ / Bir dâne değildir öyle hâşâ* (Abdülhak Hâmit). *Bir ferdin ıztırâbı etrafında uyanan içtimâî alâka beni tesellî ediyordu* (Peyâmi Safâ). **2. mat.** İkiye bölünemeyen tek sayı. Karşıtı: Çift. **3. i. ve sıf.** Eşi olmayan, eşsiz kimse, tek: *Bildim ki hakîm-i ferd sensin / Dânâ-yı cemî-i derd sensin* (Fuzûlî). *Fenâ derecesine ulaşarak nefsinin esâretinden âzat olan sâlik hakîkî mânâsıyla müctebâ, mukarreb ve ferttir* (Taarruf Terc.). *Cenâb-ı Hak ferd ü sameddir* (Şemseddin Sâmi). **4. edeb.** Başka beyitlerle bağlı olmayan tek beyit, müfret: *Eski şâirlerin dîvanlarında birçok fert beyit vardır.*

Nâbî'nin, "Halktan gönlümün ol mertebedir vahşeti kim / Aksim âdem diye mir'âta nazar eyleyemem" beyti gibi (Tâhirü'l-Mevlevî). 5. Hadis ilminde, rivâyet tabakalarından herhangi birindeki râvîsi bir tek kişi olan hadis, garip. 6. zf. Tek başına, yalnız: Seni ol ferd ü samed kim ferd yaratmış-durur / Hücet ile kaldı sâbit kendinin mâhiyyetin (Kadı Burhâneddin). Cibrîl'i koyup Burâk'ı saldın / Tevhîd yolunda ferd kaldın (Hâkânî'den). Ancak arada benim kalan ferd(Muallim Nâci).

Garîb:*sıf. ve i. (Ar. ğurbet – ğarâbet "vatanından uzak olmak; yabancı olmak"tan ğarib) 1. Kimsesiz, zavallı, bîçâre (kimse): Garîbe yer bulunurmuş adem diyârında (Muallim Nâci). Fukarâyâ, zayıflara, gariplere bakar, sofrasında hiç misâfir eksik olmazdı (Ömer Seyfeddin). Ben ölürsem ölürüm bir şey değil / Ne olursa garip eşyâma olur (Câhit S. Tarancı). 2. Gurbet ellerde kalmış, kendi ilinden ayrılmış, bulunduğu yerde yabancı olan (kimse), yabancı: Ey garib bülbül diyârın kandadır (nerededir) / Bir haber ver gülzârın kandadır (Niyâzî-i Mısırî). Garîbiyim bu yerin, zevki yok, harâreti yok / Doğan batan güneşin günlerimle nisbeti yok (Süleyman Nazif'ten). Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya (Necip F. Kısakürek). 3. Kolay anlaşılamayan, gizli tarafları bulunan, anlaşılmaz (şey), sırlı: Hâlık ne garîb hilkatim var (Muallim Nâci).Makber, sonudur dekâyıkın bu / Bir sırr-ı garîbi hâlıkın bu (Abdülhak Hâmit). Bir geliş var. Ne mübârek, ne garîb âlem bu(Yahyâ Kemal). 4. İçe dokunan, dokunaklı, müessir: İhtiyar bir Türk kadını bir garip mersiye ile kubbeyi çınlatıyor (Rûşen E. Ünaydın).Hapishâne yağmurlu havalarda bir kat daha garip olur (Bedî Fâik). 5. Yadırganan, şaşırtıcı, değişik, tuhaf (şey), acâyip: Mâzîde geçen cenkler ve garib vak'alar birer görülmedik sanatla tasvir olunmuştur ki görenler hayran kalır (Kâtip Çelebi'den Seç.). Nihal birbirine benzemeyen çehrelerin, kıyâfetlerin böyle garip bir halîtasına hiç tesâdüf etmemiş idi (Hâlî Z. Uşaklıgil). İşin garîbi, aradan beş yıl geçtiği halde hâlâ tek tük dönenler oluyordu (Ahmet H. Tanpınar). 6. Hadis ilminde, rivâyet tabakalarından herhangi birindeki râvîsi tek şahıs olan hadîse verilen isim, fert. 7. tasavvuf. Asıl vatanından ayrılıp bu dünyâyâ geldiği için kendini gurbette sayan Hak âşığı derviş: Aceb şu yerde var m'ola şöyle garib bencileyin / Bağrı başlı gözü yaşlı şöyle garib bencileyin (Yûnus Emre).*

◆ “*Ferd*” sözcüğü ile “*garîb*” sözcüğü “*ferd u garîb*” yapısında “*yalnız, kimsesiz*” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüklerin sözlük karşılıklarına bakıldığında, “*ferd*” sözcüğü “*tek başına, yalnız*” anlamında ve “*garîb*” sözcüğü “*kimsesiz, zavallı, bîçâre*” anlamında kullanılmıştır. Ancak, “*garîb*” sözcüğünde “*gurbet ellerde kalmış, kendi ilinden ayrılmış, bulunduğu yerde yabancı olan (kimse)*” anlamını da çağrıştırmaktadır. Benzer anlamdaki sözcükler sıkça bir arada kullanılmaktadır. “*Ferd*” ile “*garîb*” sözcükleri hem sözlük karşılıkları hem de beyitteki kullanımları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

34. Hep *söz*ledür şikest-i *dil* ü merhem-i *derûn*

Geh seng olur *makâl* gehî mûmiyâlanur (164.2)

34.1. Söz-Makâl

Söz:*i.* (Eski Türk. *söz*) **1.** Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi. **2. teşmil.** Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yâhut cümleler dizisi, kelâm, kavil, lakırdı: *Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı* (Yûnus Emre). *Yazmakta olduğumuz söz sona erdi* (Kâtip Çelebi'den Seç.). “*Yalnız duyan yaşar*” sözü *derler ki doğrudur / “Yalnız duyan çeker” derim, en doğru söz budur* (Yahyâ Kemal). **3.** Bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt: *Sözünden dönen nâmerttir* (Atasözü). **4.** Doğruluğu kesinlik kazanmamış haber, söylenti, rivâyet, şâyia: “*Ortalıkta bir söz dolaşıyor.*” **5.** Şarkı, türkü vb. mûsikî parçalarının metni, güfte: *Kiminin bestesi yerli, sözü başka yerdendir* (Ahmet H. Tanpınar).

Makâl:*i.* (Ar. *kafl* “söylemek”ten *meâl*) Söz, lakırdı, lâf: *Mazhar-ı feyz-i ilâhî olmayan câhil kalır / Tab'-ı câhilden sudûr etmez makâl-i dil-küşâ* (Rûhî-i Bağdâdî). *Gel ey zâhid kenâr-ı bezm-i irfâna makâl anla / Hakîkattir sözü âriflerin gûş et meâl anla* (Karagöz Gazeli). *Olmaktayım o*

şevk ile artık terâne-sâz / Âhengi şî'ri andırıyor her makâlimin (Tevfik Fikret).

◆Sözcükler “ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi” anlamında kullanılmıştır: “Söz” hem kalp kırgınlığının sebebi hem de kalbin ilacıdır. “Makâl” ise bazen taş olur bazen de ilaç olur. Sözcükler yakın anlamlarda kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı olan sözcükler arasında anlam farklılıkları bulunmaktadır. “Söz” sözcüğünün anlam alanı daha geniştir. Beyitte, şair, sanatını göstermek amacı ile benzer anlamlı iki cümleyi farklı sözcüklerle ifade etmiştir.

34.2. Dil-Derûn

Dil: *i.* (Fars. *dil*) Gönül, yürek: *Dil-i bî-sûza rağbet etmez uşşâk / Belî olmaz tehî gencîneden bahs* (Vecîhî). *Oldum garîk-i bahr-ı hatâ ey dil el-aman* (Fitnat Hanım). *Dil benim dîde benim aşk benim / Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâra* (Muallim Nâci).

Derûn: *i.* (Fars. *derûn*) **1.** İç, iç taraf, dâhil: *Cennet derûnunda hûrî gizlenmez* (Pir Sultan Abdal). *Dışı sükût ile zâhir derûnu mahşerdir* (Abdülhak Hâmit). **2.** Kalp, yürek, iç, bânın: *Derûnunda aşkı olmayan âşık / Hemen dünyâda bir hayvâna benzer* (Âşık Ömer). *Zâlim beni söyletme derûnumda neler var* (Leylâ Hanım). *Ferahlık, açıklık içime geçiyor, derûnumu ışık içinde bırakıyor* (Refik H. Karay).

◆ “Dil” ve “derûn” sözcükleri gazelde “yürek, kalp” anlamında yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından aralarında anlam farklılıkları bulunan sözcükler beyitte “söz hem **kalp** kırgınlığının sebebi hem de **kalb**in ilacıdır” bağlamında kullanılmışlardır. Ancak, “derûn” sözcüğü anam yoğunluğu bakımından “dil” sözcüğünden farklılaşmaktadır.

35. Geldi bu sâl *esircilik* ile hâce bahâr

Nâmı hurrem **kölenün** câriyenün hep gülzâr (165.1)

35.1. Esir-Köle

Esir: *i.* (Ar. *esr – isāre* “esir almak”tan *esir*) **1.** Savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak. **2.** Eskiden para ile satın alınan kimse, kul, köle, câriye: *Hürriyetini bulmuş bir esir gibi* (Ahmet Hâşim). *Haraç mezat Rum diyârından getirilen esirler ve esîreler satılıyor* (Refik H. Karay). *Eli damgalı esirler kânun yaptı* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). **3.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Birinin veya bir durumun hükmü ve buyruğu altına girmiş olan, etkisinden kurtulamayacak kadar müptelâ olan kimse: *Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet / Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten* (Nâmık Kemal). *Esîrinim bugün ancak bununla müftehirim* (Hüseyin Sîret). **4.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimse: *“Duygularının esîri.” “Nefsinin esîri.”*

Köle: *i.* (Kökü belli değildir; Eski Türkçe’de bulunmayıp sonradan ortaya çıkmıştır) **1. târih.** Savaşta esir alınan, başka ülkelerden zorla kaçırılıp getirilen veya başkasından para ile satın alınan, özgürlükten yoksun erkek: *Üç siyah kölenin zahmetle zaptetmeye çalıştığı yağız bir at* (Ahmet Hâşim). *Eski zamanlara nispet edilirse İslâmiyet köleler için büyük bir nîmet idi. Çünkü Hazret-i Peygamber, “Köleleri tâkatları üstünde şeylerle mükellef kılmayınız. Siz ne yiyorsanız kölelerinizi de o yemekten yediriniz” diyerek köleler hakkında şefkat ve merhameti ve iyi muâmeleyi tavsiye etmiştir* (Mehmet Z. Pakalın). *Onlar seni demirlere vurup memleketlerine götürüp köle ettiler* (Ergun Göze). **2. teşmil.** Birinin hâkimiyeti altında bulunan ve özgürce hareket edemeyen kimse. **3.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimse: *“Hislerinin kölesi.” “Paranın kölesi.”*

◆ Arapça kökenli “*esir*” sözcüğü “*esircilik*” şeklinde beyitte geçmektedir. “*Köle*” sözcüğü de benzer bir anlamla kullanılmıştır. Sözcükler yakın anlamlıdır. Ancak, aralarında esaret şekli bakımından farklılıklar bulunmaktadır. “*Köle*” sözcüğü “*savaşta esir alınan, başka ülkelerden zorla kaçırılıp getirilen veya başkasından para ile satın alınan*” anlamıyla (Hürrem Sultan’a telmihte bulunarak) kullanılmıştır. “*Esir*” sözcüğü ise “*eskiden para*

ile satın alınan kimse, kul, köle, câriye” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, “câriye” sözcüğü KL’de “1. Para ile alınıp satılan, üzerinde sâhibinin her türlü hakka sâhip bulunduğu kız, halayık: *Kırk câriyeli bir mihrâce rüyâsına dalıyorum* (Yusuf Z. Ortaç). *Bu konaklarda sâhibinin zenginliğine göre almış, yetmiş, bâzan yüz câriye ve köle ve bir o kadar kapı halkı besleniyordu* (Ahmet H. Tanpınar). 2. Savaşta esir alınan ve sâhibinin malı sayılan kız veya kadın: *Günlerce karşısında birer armağan diye / Serhadlerin ilettiği yüzlerce câriye* (Yahyâ Kemal)” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, cinsiyet belirtmesi bakımından diğer iki sözcükten anlam farklılığı daha belirgin olsa da onlarla yakın anlamlıdır.

36. Devlet erbâbına *reşk* eyleyen erbâb-ı *hased*

Anlamaz masrafinun kesretin îrâda bakar (178.5)

36.1. Reşk-Hased

Reşk:i. (Fars. *reşk*) 1. Kıskanma, haset: *Revnakı kasr-ı behiştin kalmadı gitti deyü / Reşkten Rıdvan der-i cennette feryâd eyledi* (Nâbî). *Güller kızarır şerm ile ol gonca gülünce / Sünbül ham olur reşk ile kâkül bükülünce* (Fıtnat Hanım). *Reşkimden azdır âteş kesilsem / Vardır o nûrun bin müstenîri* (Muallim Nâci). 2. (Farsça isim tamlamasının birinci ögesi olarak) Kıskançlığa sebep olacak nitelikte olan, kıskanılan kimse veya şey: *Nazm-ı şîrîni reşk-i âb-ı zülâl* (Âlî Mustafa Efendi). *Behre-yâb-ı feyz-i irfânım ki hep ol feyzdir / Şi’rime bâis Neşâtî reşk-i bârân olmağa* (Neşâtî). *Rind-i aşkı biz gül-i hurşiddir peymânemiz / Reşk-i Firdevs-i İrem’dir kûşe-i meyhânemiz* (Leskofçalı Gâlib).

Hased:i. (Ar. *hased*) 1. Başkasında olan bir nîmeti çekememe, kendisine faydası olmadığı halde kıskançlık sebebiyle karşısındakinin sâhip olduğu nîmetten mahrum kalmasını isteme, çekememe, güdüleme: *Haset sâikasıyle gözüme kim görünürse mahvetmek isterdim* (Nâmık Kemal). *Ne hırs ne haset ne kin / Kalbimde gençliğimin / Şevkini taşıyorum* (Orhan S. Orhon). *Selâmlık âlemleri de hani dostun düşmanın türlü gıpta, hayranlık ve hasedine hedef teşkil edecek bir âhenge sahne olmaktaydı* (Sâmiha Ayverdi). 2. ün. Ne

imrenilecek, ne gıpta edilecek şey: *Hased ol rind-i uzlet-perver-i devrâna âlemde / Ki sulh olmuş felekle dâd ile bî-dâddan geçmiş* (Leskofçalı Gâlib). *Hased hased ne kadar mutlu şâneniz var* (Recâizâde M. Ekrem).

◆ “Reşk” sözcüğü, gazelde “kıskanmak” anlamında “reşk eylemek” birleşik fiili içinde geçmektedir. “Hased” sözcüğü ise “*erbab-ı hased*” tamlamasında “*kıskanç kimseler*” anlamında kullanılmıştır. “Hased” sözcüğü “reşk” sözcüğünden “*başkasında olan bir nîmeti çekememe, kendisine faydası olmadığı halde kıskançlık sebebiyle karşısındakinin sâhip olduğu nîmetten mahrum kalmasını isteme*” anlamıyla ayrılmaktadır. Aralarındaki bu ince ayırım sözcükleri yakın anlamlı yapmaktadır. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır. Bunun yanısıra, sözcüklerin aruz vezni açısından hece değerleri ve bağlam içinde kullanıldıkları yapılar da farklılık göstermektedir.

37. Misâl-i âb iderüz nîk ü bedle *âmîziş*

Bu kârghe mu’ayyen mîzacımız yokdur (189.2)

Bizüm bu kasr-ı sebük-sakf içinde ey Nâbî

Girân-sühanlar ile *îmtizâc*ımız yokdur (189.5)

37.1. Âmîziş-İmtizâc

Âmîziş: *i.* (Fars. *âmihten* “karışmak” > *âmiz*’den *âmiziş*) **1.** Karışma, ihtilât: *K urup bir bâr-gâh-ı sun’ lutf u kahrden memzûc / Verip ezdâda âmîziş komuş nâmın anın dünyâ(Nâbî). Nûş eylediğin âb-ı hayât olsa da farzâ / Âmîziş-i âzâr-ı felek anı sem eyler* (Yenişehirli Avnî). *Âmîzişini seyr ederek kahr ile lutfun / Hayrette kalır dil nazar-ı hayretinizden* (Recâizâde M. Ekrem). **2.** Bir arada bulunma, görüşüp kaynaşma, imtizaç: *Diyâr-ı Rum’da kesret üzre dânişveran ile âmîziş ve ihtilâtından Türkî’de dahi sühana kâdir, akrânına göre haylice hoş-lehçe bir şâir idi* (Sâlim Tezkiresi). *Ferâseti olan kız, öyle adamlarla ne tarik bulup âmîziş etsin* (Ahmed Vefik Paşa).

İmtizâc: *i.* (Ar. *mezc* “bir şeyi ötekine katmak”tan *imtizâc*) **1.** İyi geçinme, uyuşma, anlaşma: *İnsanın yılanla imtizâcı kâbil olamadığı gibi, seviyye-i sıdk ile redâet-i ahlâk arasında bir i'tilâf-ı dâimî hâsıl etmek mümkün olamayacak* (Nâmık Kemal). **2.** İki veya daha fazla şeyin karışıp kaynaşarak tek cisim hâline gelmesi. **3.** Birbirini tutma, uygunluk, uyuşma: “*Renklerin imtizâcı.*” *Hesnâ Hanım, hüsn ile hüznün imtizâcından âdetâ melekâne bir letâfet peydâ etmiş olan bu güzel kızın yüzünü bir müddet hadde-i nazardan geçirdikten sonra...* (Hüseyin R. Gürpınar).

◆ “*Âmîziş*” ve “*imtizâc*” sözcükleri yakın anlamlı sözcüklerdir. Gazel içinde kullanıldıkları bağlamlarda anlam farklılıkları bulunmaktadır. “*Âmîziş*” sözcüğü “*misâl-i âb iderüz nîk ü bedle âmîziş*” bağlamında “*karışmak*” anlamında kullanılmıştır. “*İmtizâc*” sözcüğü ise “*girân-sühanlar ile imtizâcumuz yokdur*” bağlamında “*uyuşmak, uygunluk*” anlamında kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı olan bu iki sözcük, kullanıldıkları bağlamlar içinde anlamları bakımından farklılık göstermektedirler.

38. Cisminde tamarlar sayılır ‘âşık-ı zârun

Hep saydun içündür bu kadar *dâm* u *tuzak*lar (193.3)

38.1. Dâm-Tuzak (Dâm u tuzak)

Dâm: *i.* (Fars. *dâm*) Tuzak: *Koç Köroğlu ummanları taşırdı / Demirci’oğlu seni dâma düşürdü* (Köroğlu). *Ey mevt niçin bu dâmı kurdun* (Abdülhak Hâmit). *Tutulur dâmımıza aldanarak dânemize* (Ali C. Yöntem).

Tuzak: *i.* (Eski Türkçe’den beri kullanılır; kökü belli değildir) **1.** Kuşları, vahşî ve yabânî hayvanları yakalamak üzere hazırlanan düzen, *dâm: Tecrübesiz ve toy şehirliye de her kaya dibi bir pusu, her ekin yığını bir tuzak evhâmı verir* (Fâlih R. Atay – Ö.T.S.). **2. mec.** Birini veya bir topluluğu güç duruma düşürmek için kurulan düzen: *Bizi çok defa düşmanların tuzağından bu kurtardı* (Yâkup K. Karaosmanoğlu).

◆ “*Dâm u tuzak*” yapısı “*tuzak*” anlamında kullanılmıştır. Farsça kökenli “*dâm*” ve Türkçe “*tuzak*” sözcüklerinin aynı anlamda bu tür bir yapıda kullanılmasının amacı anlamı kuvvetlendirmektir. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır. Aynı anlamı taşıyor gibi görünse de, sözcükler arasında kullanılış yerleri ve kullanım sıklığı bakımından farklılıklar bulunmaktadır.

39. *Gör* zülf-i rakamda görünen nokta-i hâlin

‘İrfân ile *bak* dâm kimün dâne kimündür (194.2)

39.1. Bakmak-Görmek

Bakmak: *geçişsiz f.* (Eski Türkçe’den beri kullanılır) (-e) **1.** Gözleri bir şey üzerine çevirmek: *Bir giderim bir arkama bakarım / Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim* (Türkü). *Etrâfıma baktım, kimseler yok* (Nâmık Kemal). **2.** Seyretmek: *Çalınan kampanaya bakarak çok eğlendi* (Refik H. Karay). *Bakmakla doyamayacağım yüz* (Ziyâ O. Sabâ). **3.** Görüp incelemek, tetkik etmek: “*Buyurun, önce istediğiniz gibi bakın, karârınızı sonra verirsiniz.*” **4.** Üzerinde durmak, önem vermek, göz önünde bulundurmamak, nazarîtibâra almak: “*Gelmiş gelmemiş, ben hiç öyle şeye bakmam.*” *Sen o terbiyesizlere bakma Hesnâ Hanım* (Hüseyin R. Gürpınar). *Açık çantayı Behîre’nin önüne sürdü. Sen bana bakma ye...* (Mahmut Yesâri). **5.** İlgilenmek, meşgul olmak: “*Sen gezmene bak, başka şey düşünme.*” “*İşinize bakınız.*” “*Bizim işlerimize kim bakacak?*” *Hacı biraz da bize bak, şu masanın hâlini görmüyor musun?* (Mahmut Yesâri). **6.** Bir şeye gereken bakımı yapmak, ihtimam göstermek, emek vermek: “*Kendinize hiç bakmıyorsunuz.*” *Ömer Ağa taburuna pek iyi bakar* (Hâlit Z. Uşaklıgil). *Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur dedik* (Sait Fâik). **7.** Yoklamak, araştırmak, kontrol etmek: “*Suyun derinliğine bakmak için pabucunu çıkarıp dereye girdi.*” “*Cebine bak, cüzdanını almış mısınız?*” *Şimdi bir konsolun üstü kaldı bakmadığım* (Yusuf Z. Ortaç). **8.** Bir işle, bir hizmetle görevli olmak: “*Giden evrâka hangi memur bakıyor?*” *Sen benim atımla odama bakarsın* (Ömer Seyfeddin). *İkdâm’ın sanat ve edebiyat sütunlarına bakmak vazîfesini üzerime almış olmaktan utaniyorum* (Ahmet

Hâşim). **9.** Geçimini sağlamak, beslemek, geçindirmek, yetiştirmek: *Belki yüz yaşında, baktığı sakat leylekler kadar amelimanda bir ihtiyar* (Ahmet Hâşim). *Hükûmet nerede? Bizim fakir fukarâya bakmıyorlar* (Burhan Felek). **10.** Muâyene etmek, tedâvi etmek: “*Günde sâdece beş hastaya bakabiliyor.*” *Bakayım nabzına âlâ, sana yavrum kodein yazayım* (Mehmet Âkif). *Operatör yoktu, muâvinleri baktular* (Peyâmi Safâ). **11.** Davranışlarını bir başkasına göre düzenlemek, onu örnek almak, ona uymak: “*Ona bakarak terbiyeni bozma.*” **12.** Yönü bir tarafa doğru olmak, bir cihete yönelmiş bulunmak, nâzır olmak: *Yatağın karşısında sokağa bakan pencerelerin önünde alçak bir sedir vardı* (Ahmet H. Tanpınar). *Pencereleri büyükçe bir bahçeye bakardı* (Târik Buğra). **13.** (Bir hastayı) Ziyâret etmek, gidip görmek: “*Hasta olduğunuzu söylemişlerdi, bakmaya geldim.*” **14.** (Renk için) Benzemek, andırmak, çalmak: *Avucunda incecik, sağlam, yarı şeffaf, sarıya bakan bir balık oltası tutuyordu* (Refik H. Karay). **15.** (... diye) Kabul etmek, telakkî etmek: “*Senelerce ona kardeşim diye baktım.*” *Buralara da mı Çek toprakları diye bakmaya mahkûmuz* (Rûşen E. Ünaydın). **16.** Görmek, anlamak, idrak etmek: “*Bir gün bakarsınız, çocukluktan çıkmış, delikanlı olmuşsunuz.*” *Baktı olmayacak, yine yüksek ökçeli iskarpinlerini giydi* (Ömer Seyfeddin). *Bir de baktım ki ölmüşüm / Dünya sönmüş baş ucumda / Bir türlü gözümden gitmez* (Câhit S. Tarancı). **17.** (Fiillerin emir kipinin 3. şahsından sonra “diye” kelimesiyle) Beklemek, ümit etmek: “*Gitsin diye bakıyorum.*” “*Mezun olsun diye bakıyor.*” “*Senelerce çocukları evlensin diye bakmış.*”

Görmek: geçişli f. (Eski Türk. *kör-mek*) **1.** (Gözle ve ışık yardımı ile) Bir nesne veya kimsenin varlığını algılamak, hissetmek: *Dedi gördüm ol habîbin anesi / Bir aceb nur kim güneş pervânesi* (Süleyman Çelebi). *Makber mi nedir şu gördüğüm yer?* (Abdülhak Hâmit). *Yatak odama girerken kapının önünde Nûrefşan'ı gördüm* (Peyâmi Safâ). **2.** (Bir şeyin oluşuna veya var olduğuna) Şâhit olmak, müşâhede etmek: *İnsan vatanının ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz* (Nâmık Kemal). *Gördüm âsârın bahârın oldu sahrâlar benim / Olmamak mümkün mü en şiddetli sevdâlar benim* (Muallim Nâci'den). *Biz hamâseti bütûn orduda görmeye alıştığımız için sanırız ki bir fazîlet-i nâdire değildir* (Cenap Şahâbeddin). **3.** Karşılıklı gelip konuşmak, yanına gidip görüşmek: *Bir kere albayı görsek olmaz mı?* (Nâmık

Kemal). *Sabahleyin paşa beni görmek istemiş* (Peyâmi Safâ). *Bir aralık Muzaffer'i hiç görmeden çıkıp gitmeyi de düşündü* (Reşat N. Güntekin). **4.** Karşılaşmak, rast gelmek, tesâdüf etmek: *Dehri arasan binde bir âdem göremezsün / Âdem görünen harları âdem mi sanırsın* (Ziyâ Paşa'dan). **5.** Gezme, gezip dolaşmak: *"İstanbul'u görmek."* *"Âbideleri görmek."* *"Müzeleri görmek."* *"Çok yer görmek."* *"Dünyâyı görmek."* *Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum* (Ahmet H. Tanpınar). **6.** Seyredilecek bir şeye gidip bakmak, seyretmek, temâşâ etmek: *"Sirki görmek."* *"Buz revüsünü görmek."* *"Filmi görmek."* *"Yangın yerini görmek."* *"Yelken yarışlarını görmek."* **7.** Muâyene etmek, bakmak: *"Motoru hangi usta gördü?" Bir kere de o görsün, belki öteki operatörlere de gösterir de konsültasyona benzer bir şey yaparlar* (Peyâmi Safâ). **8.** İncelemek, tetkik etmek: *"Dosyayı görmek."* *"Raporu görmek."* *"Yeni çıkan yasayı gördünüz mü?"* **9.** (Yer için) Yüzü bir yöne karşı olmak, bakmak, nâzır olmak: *"Bu pencere Çamlıca'yı görüyor."* *"Odanız güneş görüyor mu?"* **10.** Bir olay üstünde veya içinde cereyan etmiş olmak, o olaya sahne olmak: *"Bu ev neler gördü neler!" İşte târihe bakan gözlerle / Ceneviz devrini görmüş çarşı* (Orhan S. Orhon). **11.** Yaşamak, geçirmek: *"İyi günler görün."* *"Bu sene yaz görmedik."* *Gördüğüm vakitlerin bir dakikası geri dönebilse yerine olanca ömrümü fedâ ederdim* (Nâmık Kemal). *Zannımca Erenköyü'nde artık / Görmez felek öyle bir bahârı* (Yahyâ Kemal). *Kitabın ihtivâ ettiği hakikatler, o devri görmemiş olanlar için birer hayal ve fantezi mahsülü sayılabilirse de...* (Sâmiha Ayverdi). **12.** Anlamak, idrak etmek: *Bu hakikati gâyet iyi gören ve anlayan Evliyâ Çelebi Bursa'dan bahsederken, "Rûhâniyetli bir şehirdir" der* (Ahmet H. Tanpınar). *Ciddî olduğumu gördü* (Peyâmi Safâ). *Matmazel dedim, görüyorum ki bu yerler hakkında siz beni aydınlatacaksınız* (Refik H. Karay). **13.** Tanımak: *"Biz ne müdürler gördük."* *Seni gördüm, sanki başka bir dünyâyâ geldim* (Nâmık Kemal). *Medeniyet denilen maskara mahlûku görün / Tükürün maskeli vicdânına asrın tükürün* (Mehmet Âkif). *Ben, nasıl olmuş da şimdiye kadar bu kıza hep görmeden bakmışım* (Yusuf Z. Ortaç). **14.** Farketmek: *Dikkate lâayık bir şey görmedim* (Ahmet Hâşim). *Ben sana işâret ettim, görmedin* (Peyâmi Safâ). *Hayretimi görerek güldü* (Yâkub K.

Karaosmanoğlu). **15.** Keşfetmek, bulmak: “Eserde şimdiye kadar üzerinde durulmamış bir husus gördüm.” *Ne gördü bâdede bilmem ki oldu bâde-perest / Mürîd-i meşreb-i zühhâd gördüğün gönüm* (Fuzûlî). *Her saat başında emsalsiz yeni / Bir güzellik görür tebcil ederim* (Ziyâ Gökâl). **16.** Üstünde durmak: “Ne yaparsam görüyor.” “Paradan başka bir şey görmüyor.” “Ufak tefek kusurları görmeyiver.” **17.** Gönül gözüyle bilmek, sezme, hissetmek: “Tehlikeyi önceden görmek.” “Bu işin sonunu iyi görmüyorum.” “Uzağı gören basîretli bir zattı.” **18.** Bir hâle, bir işe konu olmak: “Tedâvi görmek.” “Teftiş görmek.” “Ütü görmek.” “Cilâ görmek.” “Boya yüzü görmemek.” **19.** ... ile karşılaşmak, (iyi durumlar için) erişmek, nâil olmak, (kötü durumlar için) kendisine yapılmak, mâruz kalmak, dûçar olmak: “Lutuf görmek.” “Rağbet görmek.” “Mükâfatını görmek.” “Sevgi görmek.” “İltifat görmek.” “Kahır görmek.” “Cefâ görmek.” “Zulüm görmek.” “Kötülük görmek.” *Hîç sâye-i lutfunda ezâ mı görür ümmet* (Leskofçalı Gâlib). **20.** ... olarak kabul etmek, şöyle veya böyle değerlendirmek: “Haklı görmek.” “Hoş görmek.” “Kusurlu görmek.” *Tabiatı kayda tâbi görmek bana ezâ veriyor* (Ahmet Hâşim). *Ben Kur’ân’ı kâinat sırrının işâsı olarak görüyorum* (Ergun Göze). **21.** (Belli bir eğitim ve öğretime) Tâbi tutulmak: “Tâlim görmek.” “Kurs görmek.” “Staj görmek.” “Ders görmek.” *Doğacak çocukları İtalyan terbiyesi görecek ve İtalyan olacak* (Ömer Seyfeddin). **22.** Oyunda karşı oyuncunun teklîfini kabul etmek: “Rest dedim, görmedi.” “Vidomu gördünüz mü?” **23.** Birine açıktan bir şey vermek, ihsanda bulunmak: “Bu işten elime para geçerse seni de görürüm” “Bu kadar para kazandın, artık bizi de gör biraz.” **24.** Yapmak, îfâ etmek: “İş görmek.” “Masraf görmek.” *On iki bin Osmanlı’nın göreceği hizmeti yalnız başıma yapmağa memurdum* (Nâmık Kemal). *Yüzü dünyâda yiğit yüzlerinin en güzeli / Çok büyük bir işi görmekle yorulmuş belli* (Yahyâ Kemal). *O, bütün Orta Anadolu’ya bir iç kale vazîfesi görmüş* (Ahmet H. Tanpınar). **25.** Zarf-fiillerin olumsuz görünüşlü şeklinden sonra geldiğinde sonu iyi olmayacak bir oluş veya kılış bildiren yardımcı fiil durumundadır: “Kesenin ağzını açmayagör.” “Hastalık bir kere gelmeyegörsün.” “İki kadeh içmeyegörsün, yapmadığı şey kalmaz.” *Bu yürek durmayagörsün / Kodunsa bul dünyâları* (Câhit S. Tarancı). **26.** *halk ağzı.* Zarf-fiillerin olumlu şeklinden sonra geldiğinde hareket anlamı taşıyan

süreklilik fiilleri yapar: *Nefsin aradan süregör / Vahdet-i ilme eregör / Aklın başına deregör / Aç gözün gafletten uyan* (Aziz Mahmud Hüdâyî'den).
27. Görme hassasına sâhip olmak, görür olmak: “*Ameliyattan sonra artık görüyor.*” “*Zavallı adam, demek görmüyor.*” *Görmez eyler ağlamaktan gözleri / Hem sarartır soldurur gül yüzleri* (Aziz Mahmud Hüdâyî).

◆ “*Bakmak*” ve “*görmek*” fiilleri yakın anlamlı fiiller olsalar bile aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. Beyitte “*bakmak*” fiili “*İrfân ile bak dâm kimün dâne kimündür*” bağlamında “*üzerinde durmak, önem vermek, göz önünde bulundurmak, nazariûtibâra almak*” anlamında kullanılmıştır. “*Görmek*” fiili ise “*gör zülf-i rakamda görinen nokta-i hâlin*” bağlamında “*bir nesne veya kimsenin varlığını algılamak, hissetmek*” ilk anlamının yanında “*anlamak, idrak etmek, fark etmek, hissetmek, sezmek*” anlamlarını da çağrıştırmaktadır. Buradaki bağlamda aralarındaki anlam farkı belli belirsiz olsa da sözlük anlamlarına bakıldığında aralarında belirgin farklar olduğu görülmektedir.

40. *Tevbe*-i meyde *sebât*-ı kademümden sorma

Orasın sâki-i gülçihrenün ibrâmı bilür (197.2)

40.1. *Tevbe*-*Sebât*

Tevbe: *i.* (Ar. *tevbe*) **1.** İşlediği bir hatâdan, suç veya günahdan pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar verme: *Âdem'in Hak tevbesin kıldı kabul* (Süleyman Çelebi). *Tevbe yâ Rabbi hatâ râhına gittiklerime / Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime* (Şeyh Gâlib'den). *Bizim artık dünya gâilesi ile uğraşacak vaktimiz kalmadı. Tövbe zamânımızdır* (Ömer Seyfeddin). **2.** Bu karârı ifâde eden söz: *Gönlümde günah işlemeye istek var / Dildeyse gezer tövbe ile istiğfar / Hâlimle sakalımdan utandım billâh / Affeyle benim şu tövbemi yâ gaffar* (Tâhirü'l-Mevlevî). *Bana söylediği bu yalan için kim bilir şimdi kaç tövbe ve istiğfar çekecek* (Yusuf Z. Ortaç). **3. ünl.** Bir daha yapmam: *Oldu bir kere, acemilik, bir daha mı? Tövbe!...* (Burhan Felek'ten).

Sebât: *i.* (Ar. *sebât*) **1.** Karârından ve sözünden dönmeme, bir iş veya davranışta azim ve kararlılık gösterme: *Belâya karşı sebâtım tebeyyün etmedi mi?* (Muallim Nâci). *Sebât u sa'y ile âsân olur dünyâda her düşvâr* (Tevfik Fikret'ten). **2.** Bir noktada kımıldamadan durma, olduğu yerde karar kılma: *Ümit denen lâhûtî şûle bir müddet devam ve sebat gösterir* (Reşat N. Güntekin).

◆ Sözlük karşılıkları bakımından farklı olan bu iki sözcük, “*tevbe-i meyde sebât-ı kademümden sorma*” bağlamında “*kararlılık göstermek*” anlamında birbirlerine yakın anlamda kullanılmışlardır. “*Tevbe*” sözcüğü “*günahtan sakınma*” anlamını çağrıştırmaktadır. Çünkü, “*tevbe-i mey*” tamlamasında “*içkiden sakınma*” anlamında kullanılmıştır. Sözcükteki bu anlam çağrışımı, sakınılan işin daha önce yapıldığını göstermektedir. Ancak, “*sebât*” sözcüğünün çağrıştırdığı “*kararlılık gösterme*” anlamında yapılan işte veya karar verilen durumda karar kılınacağını göstermektedir. Bu iki sözcük arasında anlam farklılığı anlam benzerliğinden daha belirgindir. Bu yüzden sözcükler arasındaki yakın anlamlılık çok zayıftır.

41. Kasr-1 sürûr künc-i kana'ât degül midür

Sahn-1 behişt kûy-1 ferâgat degül midür (200.1)

Me'yûs olma nahvet-i nâzından ol mehün

Cevr ü cefâ vefâya alâmet degül midür (200.5)

Kasd-1 *sitem*le kalbüne reh-yâb olursa da

Nâb-i nâ-murâda sa'âdet degül midür (200.8)

41.1. Kasr-Künc-Sahn-Kûy

Kasr: *i.* (Ar. *kaşr*) Köşk, küçük saray, kâşâne: *Makâm-ı kutba eren hak budur ki dünyânın / Ne kasr-ı Kayser'in ister ne kasr-ı Dârâ'sın* (Rûhî-i Bağdâdî'den). *Bir olur külbe-i dervîş ile kasr-ı şâhî / Ateş-endâz olıcak sâika-i kahr-ı Hudâ* (Veysi'den). *Sâkin koyu, şen cephele kasrıyle Küçüksu / Ardında vatan semtinin ormanları kuytu* (Yahyâ Kemal).

Künc: *i.* (Fars. *kunc*) Köşe, bucak: “*Künc-i mihen: Mihnetler köşesi.*” *Fuzûlî buldu genc-i âfiyet meyhâne küncünde / Mübârek mülktür ol mülk vîrân olmasın yâ Rab* (Fuzûlî). *Sabahtan seherde bağlar küncünde / Öter sesi gelir güzel kekliğin* (Erzurumlu Emrah).

Sahn: *i.* (Ar. *şahn*) **1.** Evin ortasındaki açıklık, avlu. **2.** Orta yer, sâha, meydan: “*Sahn-ı gülistan.*” “*Sahn-ı çemen.*” “*Sahn-ı lâlezar.*” *Yine kıldı sabâ gülzâra da’vet bülbül-i zârı / Yine kumru makâm etti fezâ-yı sahn-ı gülzârı* (Fuzûlî’den). *Sürâhî-veş dizildi lâleler sahn-ı çemen-zâra / Temâşâ eyleyip bu bezmi diller neş’edâr oldu* (Fıtnat Hanım). **3.** Oyuk ve boş yer: “*Sahn-ı üzün: Kulak boşluğu.*” **4.** Câmilerde iç giriş kapısı ile mihrap arasında kalan, cemâatin toplu olarak bulunmasına ve toplu ibâdete elverişli olan geniş, üstü örtülü kısım [Büyük câmilerde orta sahnın yanında daha dar olan yan sahnlar bulunur]. **5.** Kiliselerde tonozu taşıyan iki ayak dizisiyle ana kapı arasında kalan geniş kısım.

Kûy: *i.* (Fars. *kûy*) **1.** Köy, mahalle, semt: *Âlûde-dâmân olmuşuz nice varalım mescide / Bir kimse kalmadı bizi kûy-ı muganda görmedik*(Sâbit’ten). *Harâbât ehlini gördüm gınâ câmıyla mest olmuş / Düşüp ben de melâmet kûyuna oldum harâbâtî* (Koca Râgıb Paşa’dan). *Kûy-i ademe çıkar tarîkim* (Muallim Nâci). **2.** Sevgilinin bulunduğu yer: *Kûyunu görmekle dilde sâkin olmaz şevk-i yâr / Kâni olmaz cennet-i Firdevs’e dîdâr isteyen*(Ahmed Paşa’dan). *Kûyunda nâle kim dil-i müştâktan kopar / Bir nağmedir Hicâz’da uşşâktan kopar* (Nâilî). *Devr eden kûy-i dilârâ üzre sanma mürg-ı can / Bir hü mâdır ol ki bâm-ı arşta pervâz eder* (Leskofçalı Gâlib).

◆ Sözlük karşılıkları birbirlerinden farklı olan bu sözcükler beyitte “*yer, mekan*” anlamında yakın anlamlı olmuşlardır. Beyitte soyut bir “*yer*” ifadesi benzetme yoluyla farklı sözcüklerle pekiştirilmiştir. Sanat dili, görüldüğü gibi, sözcüklerin anlam alanlarındaki bir benzerlikten sanat aracılığı ile yakın anlamlılık yaratabilmektedir. Ortak kavram alanı olarak da adlandırılabilir bu durum yakın anlamlılığa sebep olmaktadır.

41.2. Cevr ü cefâ-Sitem

Cevr ü cefâ: KL'de *Cefa:i*. (Ar. *cefâ*) Eziyet, sıkıntı, ezâ, cevr: “*Cefâyı çekmeyen âşık safânın kadrini bilmez.*” *Âdeti hûbların cevr ü cefâdır ammâ / Bana ettiklerini kimseye etmediler* (Necâtî Bey). *Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı / Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı* (Fuzûlî). *Bütün o bitip tükenmeyen yol cefâsına bu yere, bu ideale varmak için katlanmıştık* (Refik H. Karay). **Cevr:i**. (Ar. *cevr*) Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm: *Derûnum feyz-yâb-ı ye's kılrsa baht-ı vârunum / Sipihrin zulm ü cevrinden peşimân olduğun görsem* (Leskofçalı Gâlib). *Beni cevrinle öldürdün beyim, ağıyâra aldandın* (Nâmık Kemal). *En sinsi bir ezâ gibidir geçmeyen zaman / Bin türlü başka cevri de vardır ki bîaman* (Yahyâ Kemal).

Sitem: *i*. (Fars. *sitem*) [Kelime 1. anlamını Türkçe'de kazanmıştır] **1.** Bir kimseye herhangi bir davranışından dolayı üzüldüğünü, kırıldığını, alındığını öfkelenmeden belirtme, dostça çıkışma: *Bu sitemleri de kendime şeref sayardım* (Ahmed Midhat Efendi). *Ben bu sitemi ondan ne kadar dinledimdi* (Yusuf Z. Ortaç). *Ne azap, ne sitem bu yalnızlıktan / Kime ne, aşılmaz duvar bendedir* (Necip F. Kısakürek). **2.** Eziyet, cefâ, zulüm, haksızlık: *Çekemezler sitem-i zülfünü mânend-i Nesîb / Gerçi ebnâ-yı zaman cümlesi hep bende geçer* (Nesîb'den). *Bî-mecâlim sitem-i dehr ile gâyet affet / Vâsf-ı pâkinde ger ettimse zarûrî taksîr* (Üsküdarlı Hakkı Bey'den). *Zikre lâyık bahsi ancak zevkidir ömrün Kemâl / Gerçi tâli'den nihâyetsiz sitemler görmüşüz* (Yahyâ Kemal).

◆ “*Cevr*” ve “*cefâ*” sözcükleri “*eziyet, sıkıntı, zulüm*” anlamını ifade etmek için “*cevr ü cefâ*” yapısında ortak anlamlarla kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar anlamı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, sözcükler, aralarındaki belli belirsiz kullanım farklılıkları ile beraber sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdır. Sözcüklerin oluşturdukları “*cevr ü cefâ*” yapısı ile “*sitem*” sözcüğü ile yakın anlamlıdır. Gazelde “*eziyet, sıkıntı*” anlamını ifade etmek için kullanılmışlardır. “*Sitem*” sözcüğü anlam yükü bakımından farklılık

göstermektedir. Günümüzde ise bu sözcüğün “eziyet, sıkıntı” anlamı unutulmuştur.

42. Kebâb-ı vasl olur mıydı böyle sîr-nemek

Anı *yapup pişürenler* arada tatmasalar (206.8)

42.1. Yapmak-Pişürmek

Yapmak: *geçişli f.* (Eski Türk. *yap-mak* “örtmek, kapatmak; ağ atmak; inşâ etmek”) **1.** Ortaya koymak, gerçekleştirmek, meydana getirmek: “*Resim yapmak.*” “*El işi yapmak.*” *Şâyân-ı hayret derecede güzel şeyler yaptık* (Ahmet Hâşim). *Bu vatandaş biraz ahşapla, biraz kerpiçten / Yapabilmiş bu güzellikleri birkaç hiçten* (Yahyâ Kemal). **2.** Yapı olarak kurmak, binâ ve inşâ etmek: “*Köprü yapmak.*” “*Câmi yapmak.*” *Dünyânın fânî olduğunu bilirsin / Ev yaparsın çamurlayıp samanı* (Karacaoğlan). *Bu kaleyi biz yapmadık* (Ömer Seyfeddin). **3.** Üretmek, îmal etmek: “*Dolap, koltuk, kanepa yapmak.*” “*Ayakkabı, terlik yapmak.*” “*Elbise, çamaşır yapmak.*” *Yaptığı kısıcak kılıçlar bile iki kat olur, yine kırılmazdı* (Ömer Seyfeddin). ... *sade, fildişi, akik, mercan, boynuz saplı kalemtıraşlarını, divitleri, maktaları hep o sanatkâr yaptı* (Sâmiha Ayverdi). **4.** Onarmak, tâmir etmek: “*Önce şu bozuk radyoyu yapın.*” *Aman ağabey, bu ilikler büsbütün bozulmuş, bunu nasıl giyiyordunuz? Ben bunları alayım da akşama kadar yaparım dedi* (Hâlîl Z. Uşaklıgil). **5.** Bir işle uğraşmak, meşgul olmak: “*Çapa yapmak.*” “*Cilâ yapmak.*” “*Boya yapmak.*” **6.** Düzenlemek, tertip etmek: “*Balo yapmak.*” “*Düğün yapmak.*” “*Yaş günü yapmak.*” “*Merâsim yapmak.*” *Öyle zamandayız ki Bâbüâlî kânun yapıyor* (Nâmık Kemal). *Hayâtını yapmış, sonra bozulduğunu görmüş bir kadını* (Ahmet H. Tanpınar). **7.** Yerine getirmek, îfâ etmek: “*Görevini yapmak.*” “*İşini yapmak.*” *On iki bin Osmanlı'nın göreceği hizmeti yalnız başına yapmaya memurdum* (Nâmık Kemal). *Kumandanları ne söylerse hemen yaparlar* (Ömer Seyfeddin). *Akıllı, şuurlu ve reşit (ergin) her müslüman ibâdetini kendi yapar* (Ahmet Kabaklı). **8.** Olmasına sebep olmak, yol açmak: “*Fasulye gaz yapar.*” “*Sivri sinek sıtma yapar.*” “*Hamur işi kilo yapar.*” **9.** Yerine getirmek, uygulamak: “*İstedliğini yapmak.*” “*Her dediğini*

yapmak.” **10.** Hazırlamak: “Yatakları yapmak.” “Yemek yapmak.” “Çorba yapmak.” “Kızartma yapmak.” *Kahvesini yaptım, içip gitti* (Ahmet K. Tecer). **11.** (Bir kimseye) Bir meslek kazandırmak: “Mühendis yapmak.” “Mîmar yapmak.” “Terzi yapmak.” **12.** Katetmek, gitmek: “İki yılda elli bin kilometre yapmışım.” “Bu seyâhatte çok yol yaptık.” “Bu vapur saatte 20 mil yapabilir.” **13.** (Ne, neler, çok şey vb. kelimelerle) Zarar vermek, kötülük etmek: “O bana çok şey yaptı.” “Sana neler yaparım, bilsen şaşarsın.” “Kime ne yapmışım?” **14.** Aracı olup evlendirmek: “Komşunun kızını yeğenime yapsana.” *Çok hoşuna gidiyorsa sana yapivereyim... Ev bark sâhibi de olursun* (Mahmut Yesâri). **15.** Çişini veya kakasını etmek: “Gene mi yatağına yaptın, seni yaramaz!” **16.** Meydana getirmek: “Bu hava don yapar.” **17.** (Nesne durumundaki bir kelime tekrarlandığında o nesneye) Gerçek niteliğini kazandırmak: “İnsanı insan yapan değerler.” *Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır / Vatan ancak uğrunda ölen varsa vatandır* (Mithat C. Kuntay). **18.** Başarmak, becermek: “Sen yaparsın.” “Yapamayacağı iş yoktur.” **19.** ... duruma (durumuna) getirmek: *Ellerini yumruk yaparak ona karşı dururlardı* (Ömer Seyfeddin). *Sen yokken kütüphâne yaptığım aralığa baktıkça hâlâ seyyar karyolan aklıma geliyor* (Rûşen E. Ünaydın). *Orada sanki taşları daha dik ve köşeli yapan buzlu bir hava dolaşır* (Ahmet Hâşim). **20.** Edinmek, sâhip olmak: “Servet yapmak.” “Almanya’da çalıştı, epeyce mark yaptı.” *Adana’da idim, sonra İzmir’e geçtim. Üç beş kuruş yaptım* (Mahmut Yesâri). *Adam akıllı, para yaptığını söylüyorlar* (Sait Fâik). *Bir daha Anet gibilere merhaba demek zorundan kurtulmak için para yapacaktım* (Safiye Erol). **21.** Davranmak, hareket etmek: “Bunu söylemekle iyi yaptın.” “Duymamış gibi yap.” *Hem de sen ne istersen öyle yapalım* (Ahmed Midhat Efendi). *Mendil bir iki defa elime geçtiği halde bulamamış gibi yapıyordum* (Peyâmi Safâ). ... ona öyle hareketler ilham ediyor ki hakikat ateş içinde kalan bir insan da ancak öyle yapar (Reşat N. Güntekin). **22.** (İsimlerden sonra geldiğinde o ismin ifade ettiği işi) İşlemek, gerçekleştirmek: “Flört yapmak.” “İyilik yapmak.” “Doktora yapmak.” “Banyo yapmak.” “Hâinlik yapmak.” “İhtisas yapmak.” “Kur yapmak.” “Şantaj yapmak.” **23.** (Meslek isimlerinden sonra geldiğinde o mesleği) İcrâ etmek: “Tercümanlık yapmak.” “Doktorluk yapmak.” “Hocalık yapmak.” “Bekçilik yapmak.” **24.** (+lik ekiyle türetilmiş bâzı soyut

isimlerden sonra geldiğinde) ... gereğince hareket etmek, ... gibi davranmak, –ce hareket etmek: “*Aptallık yapmak.*” “*Delilik yapmak.*” “*Çocukluk yapmak.*” “*Câhillik yapmak.*” .

Pişürmek: *oldurğan f. (piş-i-r-mek)* **1.** Isıda tutarak yenecek duruma getirmek: *Balık pişirmiş mangalda ve dumanını / Mukavvadan yelpâzesiyle / Genzine doldurmuş arkadaşım* (Orhan V. Kanık). *Pencerenin altında çalı çurpiyle kahve pişirdiğimiz yerin karartısı henüz silinmedi* (Rûşen E. Ünaydın). **2.** (Toprak mâmullerini) Yüksek ısıda tutarak kullanılmaya elverişli duruma getirmek: “*Çini pişirmek.*” “*Tuğla pişirmek.*” “*Çömlek pişirmek.*” **3.** Vücûdun belli yerlerinde kızarıklıklar, kabarıklıklar meydana getirmek: “*Ter çocuğun kasıklarını pişirmiş.*” **4.** (Giyecekler için) İnsanı çok sıcak tutup bunaltmak: “*Bu kumaş yazın giyilmez, insanı pişirir.*” **5.** Tecrübe kazandırarak olgunlaştırmak, kemâle erdirmek: *İrehber pişirir tâlibin çiğın* (Pir Sultan Abdal). **6.** Çalışarak bir bilgiyi iyice sindirmek, tekrar ede ede gerektiği gibi öğrenmek: *Bunu iyice pişirip anlayan bir kimse zamânın allâmesi olur* (Kâtip Çelebi’den Seç.).

◆ “*Yapmak*” fiili “*ortaya koymak, gerçekleştirmek, meydana getirmek*” anlamı ile “*pişürmek*” fiilinin “*ısıda tutarak yenecek duruma getirmek*” anlamından daha geniş bir anlamı bulunmaktadır. “*Yapmak*” fiilinin alt anlamlarından “*hazırlamak*” anlamı da “*pişürmek*” fiilinin beyitte kullanılan anlamını vermektedir: “*Kebâb-ı vasl olur mıydı böyle sîr-nemek / Anı yapup pişürenler arada tatmasalar*”. “*Yapıp pişürmek*” yapısında “*hazırlayıp pişirmek*” ifadesi bulunmaktadır. Ancak bu anlam ayrımı belli belirsizdir. “*Yapıp pişirmek*” yapısında “*yapıp etmek, olup bitmek, gelip geçmek, geçip gitmek*” gibi sözcük gruplarındakine benzer bir kalıplaşma vardır. Bu kalıplaşma yakın anlamlı sözcükler arasında olmaktadır. “*Yapmak*” ve “*pişürmek*” sözcüklerinin sözlük karşılıklarına bakıldığında da aralarında bir yakın anlamlılık olduğu görülmektedir. “*Yapmak*” fiilinin anlam alanı daha geniş, “*pişürmek*” sözcüğünün anlam alanı daha dardır.

43. Çenber olursa n’ola *dâ’ire*-i câna kemer

Bestedür nakş-ı miyân-*hâne*-i cânâna kemer (207.1)

43.1. Çember-Dâ'ire

Çember: *i.* (Fars. *çember*) **1.** Bir düzlemde, sâbit bir noktaya aynı uzaklıkta olan noktaların meydana getirdiği kapalı eğri, dâire. **2.** Sert bir cisimden dâire biçiminde yapılmış halka. **3.** Sağlamlaştırmak, açılmamasını sağlamak, şekil vermek gibi maksatlarla cisimlerin etrâfına geçirilen demir, tahta vb. dayanıklı şeylerden yapılmış kuşak: “*Fıçı çemberi.*” “*Sandık çemberi.*” “*Sütun çemberi.*” *Çemberlerle tutturulup kubbe tahkim edildi* (Ahmet Hâşim). **4.** Çocukların bir değnekle vurarak döndürdükleri ve arkasından koştukları büyük bir halka biçimindeki oyuncak: *Çember çeviriyorum çocuklarla berâber / Elime çember almadan* (Câhit S. Tarancı). **5.** Büyük yazma yemeni: “*Alın çemberi.*” “*Boyun çemberi.*” *Kefen kısmet olmaz güzel sarana / Meğer dostun çemberine saralar* (Karacaoğlan). *Suya gider çemberine bürünür / Yel estikçe top zülüfler bölünür* (Karacaoğlan’dan). **6.** *mîmar.* Bir sûtûna yapılan halka şeklindeki kabartma. **7.** *mec.* İnsanın etrâfını kuşatan durum ve şartlar: “*Sevgi çemberi.*” “*Kin çemberi.*” *Binlerce tehlikeli tuzağın çemberi içinde* (Ahmet Hâşim). *Etrâfımı ihâta eden sıkıntılı bir istirkap ve tevehhüm çemberi vardı* (Hâlî Z. Uşaklıgil). *Fakat bu içinden çıkılmaz, çıkılmaz çemberi olmadan ben nasıl kırabilirdim?* (Târik Buğra). **8.** *sıf.* Dâire şeklinde olan, yuvarlak (şey): “*Çember sakal.*” *Çember yelkenler açıp (...) İslâm gemileri üzerine yürüdüler* (Kâtip Çelebi’den Seç.).

Dâ'ire: *i.* (Ar. *devr* “dönmek”ten *dâ'ire*) **1.** Merkez kabul edilen bir noktadan aynı uzaklıktaki noktaların meydana getirdiği, bir çemberin içinde kalan düzlem parçası. **2.** Çember biçimindeki şekil: “*Küçükklü büyüklü dâirelerden meydana gelen bir desen.*” *Bu isimler nefis bir sülüisle ufak renkli dâireler içine yazılmış* (Ahmet Hâşim). *Bâzı helezonlarla inen, dâirelerle dönen bir kartal görürdüm* (Aka Gündüz). **3.** Büyük bir binânın bölündüğü kısımlardan her biri: “*Harem dâiresi.*” “*Selâmlık dâiresi.*” *Dürdâne’nin annesi kendi dâiresinde idi* (Ahmed Midhat Efendi). **4.** Apartmanlarda oturmaya elverişli bağımsız bölümlerden her biri: “*Kiralık dâire.*” “*Dâiresini ucuza sattı.*” **5.** Devlet işlerini yöneten kuruluşlar veya bunların bölümlerinin her

biri: “*Temyiz Beşinci Dâiresi.*” *Hürriyette tazmînat alarak dâireden çekilmiş* (Ömer Seyfeddin). *Zâten o seneler Ankara memurlarının çoğu resmî dâirelerde, hatta vekâletlerde kalıyorlardı* (Ahmet H. Tanpınar). **6.** Devlet işlerinin yönetildiği bu kısımların içinde çalıştıkları binâ ve odalar: “*Jandarma dâiresinin yanındaki kahve.*” “*Gümrük dâiresi.*” **7.** Bir yerde belli bir iş için ayrılmış bölüm: “*Çini dâiresi.*” “*Kalorifer dâiresi.*” “*Fabrikanın kazan dâiresi.*” “*Geminin makine dâiresi.*” “*Mağazanın teşhir dâiresi.*” **8.** Osmanlı Devleti’nde büyük şehir belediyelerinin ayrıldığı şübelerden her biri: “*Altıncı dâire.*” *Belediye dâirelerinin dükkân ve evlere numaralar koyduğu zamandan beri...* (Ahmed Midhat Efendi). **9.** (Tamlamalarda) Sınır içi, –nin hükmünü yürüttüğü alan: “*Dâire-i mahremiyetine girmek.*” “*Mantık dâiresinde kalmak.*” *Bu zâtın kullandığı lisan esnâ-yı bahiste dâire-i edepten tecâvüz etmeyeceğine bürhan olduğu için...* (Nâmık Kemal). *Ve dâire-i muzafferiyet gittikçe tevessü edecekti* (Cenap Şahâbeddin). **10.** *eski.* Büyük ev, konak: *Bu dâirede beş altı sofraya çıkar* (Şemseddin Sâmî). *O koca dâireyi eline geçen ihsanlar, maaşlarla ancak idâre edebiliyordu* (Ömer Seyfeddin). **11.** *eski edeb.* Aruz vezninde birbirine yakın bahirlerin toplandığı ana bölümlerden her biri [Bu bölümlerin şeması çember şeklinde çizildiği, ortasına bir mısra, etrafına da ilgili bahirler yazıldığı için bu ismi almıştır].

◆ “Çenber” ve “dâ’ire” sözcükleri sözlük karşılıkları olarak benzer anlamlar taşıyalar da beyitteki kullanımları bakımından farklıdır. “Dâ’ire” sözcüğü “ev, hane” anlamında kullanılmıştır. “Çenber” ise “sağlamlaştırmak, açılmamasını sağlamak, şekil vermek gibi maksatlarla cisimlerin etrafına geçirilen demir, tahta vb. dayanıklı şeylerden yapılmış kuşak” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamlar “Çenber olursa n’ola dâ’ire-i cânâna kemer” dizesinin genel anlamıyla da uyumaktadır. Diğer taraftan “Bestedür nakş-ı miyân-hâne-i cânâna kemer” dizesindeki “hâne” sözcüğü “dâ’ire” sözcüğünün buradaki kullanımıyla benzer bir anlama sahiptir. KL’de “hâne” için “i. (Fars. *hâne*) **1.** Ev: *Bezme teşrif eyle ey çeşm-i âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet* (Türkü). *Hânede vîrânede / Kâbe’de puthânede / Çağırırım dôt dost* (Niyâzî-i Mısırî). *Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhir / Elbette olur ev yıkanın hânesi vîran* (Ziyâ Paşa). **2.** Kısımlara ayrılmış bir

şeyin bölümlerinden her biri, bölük, göz: “*Satranç ve dama tahtası hâne hânedir.*” **3. mus.** Peşrev vb. saz eserlerinin ayrıldığı bölümlerden her biri: *Yolda mâhur besteyi murıldanıyordu: “Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile.” Fakat uğursuzluğunu hatırlayarak ikinci hâneye devam etmedi. Hatta o kadar sevdiği meyan ve nakarâtı bile yarıda kesti* (Ahmet H. Tanpınar). **4. edeb.** Dörder mısırâdan meydana gelen manzum eserlerin her dörtlüğü. **5. mat.** Bir sayının her rakamının bulunduğu yer, basamak: “*Sağdan sola doğru ilk rakamın yerine birler hânesi, ikincisine onlar hânesi, üçüncüsüne yüzler hânesi... denir.*” anlamları verilmiştir. “*Hâne*” sözcüğünün birinci anlamı olan “*ev*” sözcüğü “*dâ’ire*” sözcüğü ile yakın anlamlıdır. “*Çenber*” sözcüğünün beyite kattığı anlam bakımından “*dâ’ire*”nin yuvarlak olması çağrışımı, “*hâne*” sözcüğünün anlamı ile aralarındaki farkı belirtmektedir. Buna göre, “*çenber*” ve “*dâ’ire*” ile “*dâ’ire*” ve “*hâne*” sözcükleri yakın anlamlıdır.

44. Niyetün eyledüğün va’de-i incâza mıdur

Yohsa *kasdun* dil-i zâre sitem-i tâze midür (211.1)

44.1. Niyet-Kasd

Niyet: *i.* (Ar. *niyyet*) **1.** Bir şeyi yapmayı önceden kurma, zihinde tasarlama, yapmayı aklına koyma, yapmaya karar verme: “*Niyetim var.*” “*Niyetinden vazgeçti.*” *Bağdat’tan buraya kadar o niyetle geldim* (Nâmık Kemal). *Meğer Cemal Ağa’nın niyeti başka imiş* (Ahmed Midhat Efendi). *Ali yemekleri yerken bu adamların alçakça niyetlerini düşünmeye başladı* (Ömer Seyfeddin). **2. din.** Namaz, oruç, abdest gibi ibâdetlere başlarken bu ibâdeti yapmaya karar verdiğini sözle söyleme veya içinden geçirme: “*Namazda niyet şarttır.*” **3. kısa.** Üzerindeki yazılardan duruma uygun hükümler çıkarmak amacıyla kur’a gibi çekilen, üstünde çeşitli sözler yazılı kâğıt parçası.

Kasd: *i.* (Ar. *kaşd*) **1.** Niyet, istek, amaç, gâye: *Kastının ne olduğunu da anladım* (Ahmed Midhat Efendi). *Bir fakir adam kasd-ı ticâretle memleketinden çıkıp bir hayli yerler dolaşmış* (Fâik Reşat). *Saatten kastımız*

zamânı ölçen âlet değil (Ahmet Hâşim). **2.** Birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet: *Korkma hanım, biz hırsız değiliz. Sana hiç de kastımız yok* (Ahmed Midhat Efendi). *Yine İngiliz kumandanının kasti cezâsız kalacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Velhâsıl kanımıza ekmek doğramak kastında...* (Ahmet Râsim). **3. hukuk.** Öldürme, yaralama veya zarar vermeye teşebbüs etme.

◆ Beyitte sözcükler “*amaç, niyet*” anlamında kullanılmıştır. Ancak, “*niyyet*” sözcüğündeki amaç “*bir şeyi yapmayı önceden kurma, zihinde tasarlama, yapmayı aklına koyma, yapmaya karar verme*” anlamındadır. “*Kasd*” sözcüğündeki amaç ise “*birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet*” anlamındadır. “*Niyyet*” sözcüğünde amacın “*iyi ve kötü olmasının belirsizliği*” çağrışımı vardır. “*Kasd*” sözcüğünde ise amaç “*kötü*”dür. Sözcükler, günümüzde de bu anlamlarda kullanılmaktadır. Sözcükler arasındaki bu anlam farklılığı ile beraber sözcükler asıl çağrışımları bakımından yakın anlamlıdır. Ayrıca, sözcükler sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır.

45. Zevk-i gam dilde midür dâğda mı tende midür

Neşve bülbülde midür gülde mi gülşende midür (213.1)

45.1. Zevk-Neşve

Zevk: *i.* (Ar. *zevk*) **1.** Hoşa giden bir şeyden duyulan beğenme duygusu: *Ehl-i Hak olmak dilersen zevk-ı tâat terkin et* (Niyâzî-i Mısrî). *Hulyâsı kalmayınca hayâtın ne zevki var* (Yahyâ Kemal). *Teslîmiyetin zevki içinde başımı tekrar yastığa koydum* (Peyâmi Safâ). **2.** Hoşa giden veya eğlendiren şey: *Geriye kalan zevkler neye yarar?* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Gözlerinizin çiy ışıktan ve göğsünüzün nefes darlığından kurtulacağını düşünerek bir şeyler yapmak, bir zevke hazırlanmak istersiniz* (Refik H. Karay). **3.** Güzeli seçme yeteneği: *Rengine, biçimine karar vermek hayli zor bir zevk işi* (Yusuf Z. Ortaç). *Fakat zevk sâhibi bir âşık gibi o da güzelliğinin şuûruna erdiği bu şehre su seslerinden çelenkler (...) hediye etmiş* (Ahmet H. Tanpınar). *Reşat*

Nûri büyük bir Türk dili zevkine ve bilgisine sâhipti (Nihad S. Banarlı). **4. teşmil.** Eğlence: *Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner / Gam u şâdî-i felek böyle gelir böyle gider* (Enderunlu Vâsıf). *Hür olmak eğer ister isen olma cihânın / Zevkinde safâsında gamında kederinde* (Ziyâ Paşa). *Herkes zevkinde, safâsında* (Nâmık Kemal). **5. eski.** Alay, eğlenme, istihzâ: *Diyorum ki beni zevke almamalı* (Ahmed Vefik Paşa). *Garson diye kahvecilere doğru bağırınca seyircilerin alaycılarında bâzıları Behruz Bey'i zevke alıp...* (Recâizâde M. Ekrem). **6. eski.** Tat alma, tat, lezzet: *O meyvenin zevki nasıldır?* (Şemseddin Sâmi). **7. tasavvuf.** İlâhî tecellîlerin müşâhedesinden dolayı ârifin kalbinde hâsıl olan idrak ve bu hâlin verdiği haz.

Neşve: *i.* (Ar. neşve) **1.** Neşe, sevinç: *Nihal şimdi çocukluğuna mahsus neşvesini bularak...* (Hâlit Z. Uşaklıgil). *Şu da var ki bu mâsum eğlencelerde neşve, şetâret ve tatmin bulanlar yalnız basit bir sınıf değildi* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Hafif sarhoşluk, hafif sarhoşluğun verdiği keyif: *Bu câmda niçin ey sâkî neşve-i Cem yok / Şarâb-ı köhne var ammâ ki eski âlem yok* (Sünbülzâde Vehbi'den). *Umduğum neşve doğmuyor meyden* (Muallim Nâci). *Ey leyl nehârın olmasaydı / Ey neşve humârın olmasaydı* (Mehmet Âkif'ten). **3.** Bâzı ilâhî hallerin insanda uyandırdığı mânevî zevk: *Neşve-i irfânî dânâlar ne-dânîden bulur / Acz ü hayret sâlike sermâye-i ikandır* (Hersekli Ârif Hikmet). *Bir kubbe gibi müdevver tavanın ortasındaki toptan sarkan âvîze ne rûhânî bir neşve dağıtıyor* (Rûşen E. Ünaydın). *O zamâna kadar devri için çok tabîî olan tasavvuf neşvesine rağmen az çok şekilci yaşayan, büyük bir âlim, bir müderris gibi tanınan Mevlânâ o geldikten sonra sâdece bir cezbe adamı olur* (Ahmet H. Tanpınar).

◆“Zevk” ve “neşve” sözcükleri benzer anlamlarda kullanılmışlardır. “Zevk” sözcüğü “zevk-i gam” tamlasında “hoşa giden bir şeyden duyulan beğenme duygusu” anlamında kullanılmıştır. “Neşve” ise “neşe, sevinç” anlamında kullanılmıştır. Aralarında anlam farklılıkları bulunmaktadır. Beyitte “zevk” âşğın derdinden ve sıkıntısından aldığı zevk olarak tasvir edilmiştir. Ancak, “neşve” gülde, bülbülde, gül bahçesindedir. Yani, güzel olanı

çağrıştırmaktadır. Aralarındaki anlam farklılığı sözcüklerin bağlam içinde daha yoğun ve daha duygusal kullanımlarından kaynaklanmaktadır.

46. Gönül ne ârzû-yı câh ider ne tâc u taht ister

Reh-i himmetde ancak **kalb**-i nerm ü pâ-yı saht ister (214.1)

Ne himmet kârgerdir ne **taleb** ne hüsn-i isti'dâd

Sezâ-yı bezm-i yâr olmağa da âdemde baht ister (214.2)

Güsâyiş-hân olan diller nesîm-i **kâm**-ı 'âlemden

Bu gülşende misâl-i gonce evvel laht laht ister (214.3)

Kenâr-ı dîdeden dûr olmasın 'aks-i kad-i cânân

Leb-i ser-çeşme-i gam sâye-güster bir dıraht ister (214.4)

Umar boynunda yârin sâ'id-i sîmînini Nâbî

Semen-i meşreb-i rehvârına bir sîm-raht **ister** (214.5)

46.1. Ârzû itmek-İstemek

Ârzû itmek: KL'de *Arzu etmek (eylemek): 1.* İstek duymak, istemek: “*Bir kahve arzu eder misiniz?*” *Düşünme / Arzu et sâde* (Orhan V. Kanık). **2.** (Olmasını) İstemek, temennî etmek: *Fakat bu fedâkârlığından Zehrâ'nın haberdar olmasını da arzu ederdi* (Nâbîzâde Nâzım). *Sen onun iyiliğini istersin ve rastgele evlenmesini arzu etmezsin* (Peyâmi Safâ).

İstemek: *geçişli f.* (Eski Türk. *iste-mek* “araştırmak” < *iz+de-mek* “peşisıra gitmek, aramak”) **1.** (Bir şeye karşı) İstek duymak, (o şeyi) arzulamak, arzu etmek: *Kûyunu görmekle dilde sâkin olmaz şevk-i yâr / Kâni' olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen* (Ahmed Paşa). *İster isen bulasın cânânı sen / Gayre bakma sende iste (ara) sende bul* (Niyâzî-i Mısrî). *Gönliüm isterdi ki mâzîni dirilten san'at / Sana târîhini her lahza hayâl ettirsin* (Yahyâ Kemal). **2.** (Bir

şeyin yapılmasını veya kendine verilmesini) Dilemek, talep etmek: *Bir gülceğiz istedim de vermedi / Çocuk kadar hatırımı görmedi* (Karacaoğlan). *Bir ay içinde bu istediklerim kaleye gelmezse rehin tuttuğum elli kişiyi keseceğim* (Ömer Seyfeddin). *Lâkin o zaman dönüp derim ben / Dünyâyı ben istedim mi senden* (Abdülhak Hâmit). **3.** Gelmesini dilemek, görmek arzusunu bildirmek, aramak, çağırmak: *Sadrâzam istiyor deyince adam telâşlanmış* (Burhan Felek). **4.** Evlenme dileğinde bulunmak: *Dün de Sâbire Hanım'dan resmen Nebîle'yi istemeye gelmiş* (Hâlit Z. Uşaklıgil). *Bu adam bize iki üç defa geldi, arkasından beni istedi* (Peyâmî Safâ). *Bir gün doktor, Nâlân'ı resmen istemek için annesini gönderince tepem attı* (Kerîme Nâdir). **5.** Gerekli kılmak, îcap ettirmek; gerekli olmak: *"Bu oda iki koltuk daha ister."* *"Bu iş daha çok para ister."* **6.** Gerekmek, gerekli olmak, lâzım gelmek: *"Bu evi tâmir ettirmeye dünyânın parası ister."* *Gideceğimiz yollardan dolaşmaya üç dört saat ister* (Nâmık Kemal).

◆ “Ârzû itmek” fiili “ârzû-yı câh ider” tamlamasının bir parçası olarak “istemek, arzulamak” anlamında kullanılmıştır. “İstemek” fiili ise “tâc u taht ister” yapısında “istemek” anlamında kullanılmıştır. “Gönül ne ârzû-yı câh ider ne tâc u taht ister” dizesinde “ne.. ne..” bağlacıyla sözcükler paralel bir anlamda kullanılmışlardır. Aralarında kullanım farklılığı bulunmaktadır. “Ârzû” sözcüğü tamlama içinde kullanılmıştır. Ayrıca, edebi dilde bu tür kullanımlar bulunmaktadır. Sözcükler aynı anlamı çağrıştırıyor gibi görünse de, “ârzû” sözcüğünde “istek duyma” anlamı daha yoğun bir çağrışıma sahiptir. “İstemek” fiilindeki “istek duyma” anlamında ise “dilemek, talep etmek” anlamı daha belirgindir. Günümüzde de aralarında bu tür bir anlam farkı bulunmaktadır. Sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı olan bu iki sözcükten “istemek” fiilinin anlam alanı “ârzû” fiilinin anlam alanına göre daha geniştir.

46.2. Gönül-Kalb

Gönül: *i.* (Eski Türk. *köngül*) [Kökü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür] **1.** İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil: *Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkâdir gönül / Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül* (Nef'î'den). *Estikçe bâd-ı subh perîşansın ey gönül / Benzer ki esîr-i turra-ı cânansın ey gönül* (Nedim'den). **2.** *tasavvuf.* Cenâb-ı Hakk'ın insanda tecellî ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı: *Gönül Çalabın tahtı / Çalap gönüle bahtı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise* (Yûnus Emre'den). *Yürük değirmenler gibi dönerler / El ele virmişler Hakk'a giderler / Gönül Kâbe'sini tavaf ederler / Muhammed'in kösü çalınır bunda* (Yûnus Emre). *Mü'minin Kâbe'si gönlü evidir / Kudret hazînesi Hakk'ın yeridir (...).* **3.** Gönül kelimesi çeşitli deyimlerde, **a)** Sevgi, aşk, muhabbet; **b)** İstek, arzu, meyil, heves; **c)** Kabul, râzı olma, rızâ; **d)** Cesâret, cüret; **e)** Hatır; **f)** Mîde vb. anlamlar da kazanmıştır.

Kalb: *i.* (Ar. *kalb*) **1.** İki akciğer arasında ve biraz solda bulunan, emme basma bir tulumba durumunda, vücuttaki kanı akciğerlere ve akciğerlerden döndükten sonra tekrar vücûda sevk ederek kan dolaşımını sağlayan organ, yürek: "*Kalp cerrâhîsi.*" "*Kalp damarı.*" "*Kalp ameliyatı.*" **2.** *kısa.* Bu organda ortaya çıkan hastalık: "*Kalbi var.*" "*Kalpten şüpheleniliyor.*" **3.** İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların, anlayış, duyuş, sezîş yeteneklerinin kaynağı olduğu kabul edilen, insanın mânevî varlığının merkezi, gönül: *Çalış gam-ginleri şâd etmeğe şâd olmak istersen / Sevindir kalb-i nâsı gamdan âzâd olmak istersen* (Es'ad Muhlis Paşa). *İlk sevdiği kadının kalbinde şimdiye kadar kendisinden başka hiçbir sevgi yer tutmamıştı* (Ahmed Midhat Efendi). *Karnı açlardan ziyâde kalbi açlara acırım* (Cenap Şahâbeddin). **4.** *mec.* Bir şeyin tam ortası, merkezi: *En son Bektaş Ağa çöktü diz üstü / Titrek elleriyle gererken yayı / Her yandan bir merak sardı alayı / Ok uçtu, hedefin kalbine düştü* (Yahyâ Kemal). **5.** *mec.* Can evi, en önemli nokta: *Cemâatin kalbi ve merkezi güya o idi* (Rûşen E. Ünaydın). *Kâbe, bütün bu hareketlerin kiblesi ve kalbi olan Kâbe!* (Rûşen E. Ünaydın).

◆ Sözcükler “*yürek, kalbin manevi yönü*” anlamında kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı olan bu sözcükler arasında kullanım sıklığı ve anlam farklılıkları bulunmaktadır. “*Gönül ne ârzû-yı câh ider ne tâc u taht ister / Reh-i himmetde ancak kalb-i nerm ü pâ-yı saht ister*” beyitinde “*gönül*” hem aşığı hem de onun yüreğini ifade etmektedir. “*Kalb*” ise “*yüreğin yumuşaklığı (Kalb-i nerm)*” bağlamında “*kalbin manevi yönü*”nü ifade etmektedir.

46.3. Ârzû-Taleb-Kâm

Ârzû: *i.* (Fars. *ârzû*) **1.** İnsanın bir şeye karşı duyduğu istek, dilek: *Müminin arzusu cennet* (Pir Sultan Abdal). *Ey şâh-ı rusül kesretine cürmümüziün / Hep ârzû-yı şefâatindir bâis* (Fıtnat Hanım). *Senin hiçbir arzunu kırmak istemem* (Reşat N. Güntekin). **2.** Cinsî istek: *Bütün erkekler, Emine'nin karşısında yüreklerine arzunun bir kanat gibi sürünüp geçtiğini duyarlardı* (Refik H. Karay). *Fakat arada bir vücûdunun hareketleriyle bu istihzâmı arzuya kalbediyordu* (Peyâmi Safâ).

Taleb: *i.* (Ar. *taleb*) **1.** İsteme, dileme, arzu etme: *Ger tekâpû-yı talebde olsa dâman çâk çâk / Pençe-i hırmân ile olmaz girîban çâk çâk* (Osman Şems). **2.** İstek, dilek: *Nasihatlarına kulak asmayarak taleplerinde ısrar ediyorlar* (Kâtip Çelebi'den Seç.).

Kâm: *i.* (Fars. *kâm*) Arzu, meram, maksat: *Cüst ü cûy-ı kâmdır Gâlib n'ola nâ-kâm isen / Çâredir derd-i dile maksûd nâçâr olmadan* (Leskofçalı Gâlib). *Hâmid deseler çıkar o bed-nâm / Gökten ona kâm yağsa nâ-kâm* (Abdülhak Hâmit).

◆ “*Ârzû*”, “*Taleb*” ve “*kâm*” sözcüklerinde de “*istek, dilek*” anlamı ortaktır. Bu üç sözcük arasında hem sözlüksel karşılık bakımından hem de bu gazelde kullanıldıkları anlamlar bakımından yakın anlamlılık bulunmaktadır. Ancak, “*ârzû*” sözcüğündeki “*istek*” daha yoğun ve daha derin bir isteği çağrıştırmaktadır. “*Taleb*” sözcüğündeki “*istek*” anlamı “*isteme, istem*” şeklinde “*ârzû*” sözcüğündeki anlama göre daha az yoğun bir isteği

çağrıştırmaktadır. “*Kâm*” sözcüğü ise “*istek*” anlamının yanında “*maksat*” anlamını çağrıştırmaması bakımından diğer iki sözcükle farklılaşmaktadır.

46.4. Leb-Kenâr

Leb:i. (Fars. *leb*) **1.** Dudak: “Gonca-leb: Gonca dudaklı.” “Şeker-leb: Dudakları tatlı olan.” *Hasret-i la’l-i lebinle gark-ı eşk-i dîdeyim* (Leskofçalı Gâlib). *Okşar leb-i ma’sûmunu enfâs-ı saâdet* (Cenap Şahâbeddin). *Lebinde hande vü nağme devâm eder yoluna* (Cenap Şahâbeddin). **2.** Kenar: “Leb-i cû: Akarsu kenarı.” “Leb-i sâgar: Kadehin kenarı.” “Leb-i havz: Havuz kenarı.” *Geh bir leb-i cûda hoş-nişînim* (Muallim Nâci). *Al deste piyâleyle sebû ey dil-cû / Çık gez ara bir tâze çemen bir leb-i cû* (Yahyâ Kemal’den).

Kenâr:i. (Fars. *kenâr*) **1.** Bir şeyin bitiş kısmı, bitiş yeri, uçta kalan kısmı: *Kenâr-ı ufka asılmış dururdu hûn-âlûd* (Hüseyin Sîret). *Kenarları altın çizgili bu soluk pembe zarfi korku ile yırtıyorum* (Yusuf Z. Ortaç). *Bir müddet yatağının kenarına oturup düşündü* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Bir şeyin bitişini tamamlayan koruyucu veya süsleyici kısım: “*Kenar kabartması.*” “*Kenar baskısı.*” “*Kenar süslemesi.*” “*Kenar çizgisi.*” “*Kenar suyu.*” “*Havuzun kenar duvarı.*” “*Kenar parmaklığı.*” “*Kenar pervazı.*” **3.** Merkezden uzak olan yer, uç, köşe, yan: *Kenarda kalmış köpükleri dudaklarıyla toplamaya davrandı* (Ahmed Midhat Efendi). *Odanın bir kenarına oturur* (Hüseyin R. Gürpınar). *Kenarları biraz yayvan, enli bir İslav burnu* (Peyâmi Safâ). **4.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bahsedilen şeyin yakınındaki yer, yan: “*Ateş kenarı.*” “*Mangal kenarı.*” “*Duvar kenarı.*” “*Pencere kenarı.*” “*Su kenarı.*” *Tuna kenarının neresini karıştırırsanız içinde ya babanızın ya kardeşlerinizin bir kemiği bulunur* (Nâmık Kemal). *Deniz kenarı henüz tenhâ idi* (Reşat N. Güntekin). *Havuzun kenarındaki masada briç münâkaşası almış yürümüştür* (Târık Buğra). **5.** Kıyı, sâhil: *Kenâra er döküp toplar kodular* (Kâtip Çelebi’den Seç.). **6. geo.** Bir şekli sınırlayan çizgi parçalarından her biri: “*Üçgenin kenarı.*” **7. eski.** Kucak, kucaklama: *N’ola istersem kenâra geldiğin / Zevrak-ı bahr-i safâ derler sana* (Zâtî). *Her kim o serv-i kad ile meyl-i kenâr eder / Gülzâr-ı gamda kanlı*

yaşın cûybâr eder (Rûhî-i Bağdâdî). Olsun harâm câm-ı mahabbet o meste kim / Nâbî kanâat etmeye bûs u kenâr ile (Nâbî'den).

◆ “Kenâr” ve “leb” sözcükleri beyitteki anlamları ve sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdır. “Kenâr” sözcüğü “bahsedilen şeyin yakınındaki yer, yan” anlamında kullanılmıştır (*Kenâr-ı dîde*). Benzer şekilde “leb” sözcüğü de “bahsedilen şeyin yakınındaki yer, yan” anlamında kullanılmıştır (*Leb-i ser-çeşme-i gam*). Aralarında hece değeri farkı bulunmakla beraber kullanım farklılığı da bulunmaktadır. Şair, gözün kenarını ifade etmek için “leb” sözcüğünü kullanmazken, çeşmenin başının kenarını ifade etmek için hem “leb” hem de “kenâr” sözcüklerini kullanabilir. Ancak, şiir dilinde de genel dilde olduğu gibi sözcükler bazı kullanımlarda kalıplaşmaktadır.

46.5. Ummak-İstemek

Ummak: *geçişli f.* (Eski Türk. *um-mak* “istemek”) (-i, -i / -den) **1.** İçinde, istediği ve beklediği şeyin gerçekleşeceğine dâir bir duygu taşıyarak o şeyin olmasını beklemek, ümitle beklemek, ümit etmek: *Dünyâdan hiç kimse ummasın vefâ (Süleyman Çelebi). Hemîşe olanı hoş gör mukadder / Konuk umduğunu yemez birâder (Güvâhî'den). Ah, vatanını sevmeyen adamdan sana nasıl muhabbet umarsın? (Nâmık Kemal).* **2.** Sanmak, zannetmek, tahmin etmek: *“Ummadığın taş baş yarar.” İhtiyar adam onun kızaracağını, ezilip büzüleceğini ummuştı (Reşat N. Güntekin). Benden çekineceğini umuyordum (Kerîme Nâdir). Yakında yakalanacaklarını umuyoruz (Burhan Felek).* **3.** Dilemek, temennî etmek: *Umarım yıkılsın şu kanlı Sivas (Pir Sultan Abdal). Umarım lutfuna nâil olursun / Hüsn-i zekâtına sâil olursun (Gevherî). Umarım ki bana darılmazsın (Nâmık Kemal).*

İstemek: *geçişli f.* (Eski Türk. *iste-mek* “araştırmak” < *iz+de-mek* “peşisıra gitmek, aramak”) **1.** (Bir şeye karşı) İstek duymak, (o şeyi) arzulamak, arzu etmek: *Kûyunu görmekle dilde sâkin olmaz şevk-i yâr / Kâni' olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen (Ahmed Paşa). İster isen bulasın cânânı sen / Gayre bakma sende iste (ara) sende bul (Niyâzî-i Mısırî). Gönlüm isterdi ki mâzîni diriltin san'at / Sana târîhini her lahza hayâl ettirsin (Yahyâ Kemal).* **2.** (Bir

şeyin yapılmasını veya kendine verilmesini) Dilemek, talep etmek: *Bir gülceğiz istedim de vermedi / Çocuk kadar hatırı görmeyi* (Karacaoğlan). *Bir ay içinde bu istediklerim kaleye gelmezse rehin tuttuğum elli kişiyi keseceğim* (Ömer Seyfeddin). *Lâkin o zaman dönüp derim ben / Dünyâyı ben istedim mi senden* (Abdülhak Hâmit). **3.** Gelmesini dilemek, görmek arzusunu bildirmek, aramak, çağırmak: *Sadrâzam istiyor deyince adam telâşlanmış* (Burhan Felek). **4.** Evlenme dileğinde bulunmak: *Dün de Sâbire Hanım'dan resmen Nebîle'yi istemeye gelmiş* (Hâlî Z. Uşaklıgil). *Bu adam bize iki üç defa geldi, arkasından beni istedi* (Peyâmî Safâ). *Bir gün doktor, Nâlân'ı resmen istemek için annesini gönderince tepem attı* (Kerîme Nâdir). **5.** Gerekli kılmak, îcap ettirmek; gerekli olmak: *"Bu oda iki koltuk daha ister."* *"Bu iş daha çok para ister."* **6.** Gerekmek, gerekli olmak, lâzım gelmek: *"Bu evi tâmir ettirmeye dünyânın parası ister."* *Gideceğimiz yollardan dolaşmaya üç dört saat ister* (Nâmık Kemal).

◆ "Ummak" sözcüğü "istemek" sözcüğü ile yakın anlamlı olsa da aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. "Ummak" sözcüğünde "istemek" anlamı "içinde, istediği ve beklediği şeyin gerçekleşeceğine dâir bir duygu taşıyarak o şeyin olmasını beklemek, ümitle beklemek" anlamını çağrıştırmaktadır. "İstemek" sözcüğünde ise "ümitle beklemek" çağrışımı belirsizdir ve kullanıma göre ortaya çıkmaktadır.

47. Olmaz *yine* marîz-i mahabbet şifâ-pezîr

Rûy-1 zemîne *bir dahi* 'İsâ gelür gider (219.3)

Sultân-1 gam nişîmen edelden *derûn*umu

Sahrâ-yı *kalbe* leşker-i sevdâ gelür gider (219.4)

47.1. Yine-Bir dahi

Yine:zf. (Eski Türk. *yana*, *yan-mak* "geri dönmek"ten zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *yan-a* > *yene > *yine*) **1.** Bir daha, tekrar, gene: *Âşık oldum*

yine bir tâze gül-i ra'nâya (Fuzûlî). *1828 mağlûbiyeti, 1876 felâketi ve daha önce birçok isyanlar muhakkak ki buraları yine sarsmıştı* (Ahmet H. Tanpınar). *Coşmuş yine bir aşkın uzak hâtırasıyle / Aksetti uyanmış tepelerden sırasıyle* (Yahyâ Kemal). **2.** Öyle de olsa, buna rağmen: “*Yaşlandı ama yine güzel.*” “*Çok para ödedik ama yine kârlıyız.*” *Mahmut Ağa, çok îtimat ettiği genç kumandanını yine biraz toy buluyordu* (Ömer Seyfeddin).

Bir dahı: KL’de **dahı: takı**. (Eski Türk. *takı, tak-mak*’tan zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *tak-ı > dakı > dağı > dahı > dahi*) “Fazla olarak, üstelik, daha, bile, de” anlamlarına gelen kuvvetlendirme sözü: *Mustafâ’dan ibret alın siz dahi* (Süleyman Çelebi). *Ben dahi onlardanım görsün ilâhî gözlerin* (Cenap Şahâbeddin). [E. T. Türk.de “bundan başka, aynı zamanda, başka, diğer, daha çok, henüz, hâlâ, bundan sonra, artık, yine” gibi anlamlara gelen kelime bu mânâlarını gittikçe kaybetmiştir. Bugün başlıca “de” ve “bile” anlamlarında kullanılmaktadır].

◆ Hem sözlük karşılıkları hem de buradaki bağlam içindeki kullanımları bakımından bu iki sözcük yakın anlamlı sözcüklerdir. “Olmaz **yine** marîz-i mahabbet şifâ-pezîr / Rûy-ı zemîne **bir dahı** ‘İsâ gelür gider” beyitinde sözcükler “bir daha, tekrar” anlamlarında kullanılmışlardır. Hece değerleri bakımından farklıdırlar. Buradaki bağlamda kullanım farklılığı bulunmamaktadır. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından farklı anlam yüklerine sahiptirler.

47.2. Derûn-Kalb

Derûn: *i.* (Fars. *derûn*) **1.** İç, iç taraf, dâhil: *Cennet derûnunda hûrî gizlenmez* (Pir Sultan Abdal). *Dışı sükût ile zâhir derûnu mahşerdir* (Abdülhak Hâmit). **2.** Kalp, yürek, iç, bânın: *Derûnunda aşkı olmayan âşık / Hemen dünyâda bir hayvâna benzer* (Âşık Ömer). *Zâlim beni söyletme derûnumda neler var* (Leylâ Hanım). *Ferahlık, açıklık içime geçiyor, derûnumu ışık içinde bırakıyor* (Refik H. Karay).

Kalb:i. (Ar. *kalb*) **1.** İki akciğer arasında ve biraz solda bulunan, emme basma bir tulumba durumunda, vücuttaki kanı akciğerlere ve akciğerlerden döndükten sonra tekrar vücûda sevk ederek kan dolaşımını sağlayan organ, yürek: “*Kalp cerrâhîsi.*” “*Kalp damarı.*” “*Kalp ameliyatı.*” **2.** kısa. Bu organda ortaya çıkan hastalık: “*Kalbi var.*” “*Kalpten şüpheleniliyor.*” **3.** İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların, anlayış, duyuş, sezîş yeteneklerinin kaynağı olduğu kabul edilen, insanın mânevî varlığının merkezi, gönül: *Çalış gam-ginleri şâd etmeğe şâd olmak istersen / Sevindir kalb-i nâsı gamdan âzâd olmak istersen* (Es’ad Muhlis Paşa). *İlk sevdiği kadının kalbinde şimdiye kadar kendisinden başka hiçbir sevgi yer tutmamıştı* (Ahmed Midhat Efendi). *Karnı açlardan ziyâde kalbi açlara acırım* (Cenap Şahâbeddin). **4. mec.** Bir şeyin tam ortası, merkezi: *En son Bektaş Ağa çöktü diz üstü / Titrek elleriyle gererken yayı / Her yandan bir merak sardı alayı / Ok uçtu, hedefin kalbine düştü* (Yahyâ Kemal). **5. mec.** Can evi, en önemli nokta: *Cemâatin kalbi ve merkezi güya o idi* (Rûşen E. Ünaydın). *Kâbe, bütün bu hareketlerin kiblesi ve kalbi olan Kâbe!* (Rûşen E. Ünaydın).

◆ Sözcükler “yürek, kalbin manevi yönü” anlamlarında kullanılmıştır. Sözlük karşılıkları bakımından aralarında farklılıklar bulunsa da sözcükler yakın anlamlıdır. Beyitte “derûn” sözcüğü “kalbin manevi yönü” anlamının yanında soyut bir ifade ile “iç” anlamını da çağrıştırmaktadır (derûnumu “içimi”). “Kalb” ise “sahrâ-yı kalb” tamlamasında “kalbin manevi yönü” anlamında kullanılmıştır.

48. Çemende cûyveş bu *cüst-cûl*lar hep senünçündür

Miyân-ı bülbülânda güft ü gûlar hep senünçündür (221.1)

Sen ey kiş-i emel *neşv ü nemâ*dan dûrsun ammâ

Sehâbâsâ dökülmek âb-rûlar hep senünçündür (221.2)

Ne var bir kerre meyl itsen kenâra ey dür-i yektâ

Hurûş- mevc mevc-i ârzûlar hep senünçündür (221.3)

Sezâdır sâid-i sîmînin etsem heykel-i gerden
Bana pür-hışm u *kîn* olmak adûlar hep senünçündür (221.5)

Reg-i tâk-i hafâdan *cûşa* gel ey bâde-i tahkîk
Kadehler şîşeler humlar hep senünçündür (221.6)

48.1. Cüst-cû(Cüst ü cû)

Cüst-cû: KL'de *Cüst ü cû(y) etmek*: Aramak, araştırmak: *Allâh'ı mı cüst ü cû edersin* (Muallim Nâci). *Geçer etrâfi cüst ü cû ederek*(Hüseyin Sîret).

Cüst:i. (Fars. *custen* “aramak”tan *cust*) “Arama, araştırma” anlamına gelen *Cüst ü cû(y)* kullanılışında geçer: *Cüst ü cûy-ı kâmda Gâlib n'ola nâ-kâm isen / Çâredir derd-i dile maksûd nâçâr olmadan* (Leskofçalı Gâlib).

Cû:i. (Fars. *custen* “aramak”tan *cûy > cû*) “Arama, araştırma” anlamında dilimizde sâdece *Cüst ü cû(y)*kullanılışında geçer.

◆ Aynı Farsça mastardan türeyen bu iki sözcük “cüst ü cû/cüst-cû” yapısında kalıplaşmış olarak “aramak, araştırmak” anlamlarını ifade eder. Beyitte de bu kalıplaşmış yapı kullanılmıştır. Sözcüklerin anlamının aynılığı da aynı mastardan türemiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

48.2. Neşv-nemâ (Neşv ü nemâ)

Neşv ü nemâ:i. (Ar. *neşv*, Fars. ü “ve”, Ar. *nemâ* ile *neşv ü nemâ*) Gelişme, büyüme, gelişim: *Sehâb-ı adl ü dâdın eyleyip âfâka feyz-efşan / Hemîşe gül-sitân-ı dehri pür-neşvünemâ eyle* (Nedim). *En ednâsındaki neşvünemâya bakılsa âlemin her zerresinde bir ruh tecellî ediyor zannolunur* (Nâmık Kemal).

Neşv:i. (Ar. *neş' – nuşû'*dan *neşv*) Büyüme, gelişme, boy atma.

Nemâ: *i.* (Ar. *nemâ* ') **1.** Gelişme, büyüme, artma, çoğalma. **2.** *iktisat.* Fâiz.

◆ “Neşv” ve “nemâ” sözcükleri “neşv ü nemâ” yapısında kalıplaşmış bir şekilde “gelişme, büyüme” anlamında kullanılmaktadır. Beyitte de bu tür bir kullanım söz konusudur: “Sen ey kişt-i emel *neşv ünemâ*dan dûrsun ammâ / Sehâbâsâ dökûlmek âb-rûlar hep senünçündür”. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da benzer anlamlar taşımaktadır. Kalıplaşmış ifadeler tek bir anlam ifadesi için kullanılırlar. Bu durum, sözlük karşılıkları bakımından benzer olan bu sözcükleri özdeş anlamlı yapmamaktadır. Örneğin, “zarar ziyân” yapısı, bugün, “zarar” anlamının ifadesini kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır. Ancak “ziyân” sözcüğünün “çıkar kaybı” anlamını da çağrıştırmaktadır. “Neşv ü nemâ” yapısında da bu tür bir durumdan bahsedilebilir. “Gelişme, büyüme” anlamının yanında “nemâ” sözcüğünün “artma, çoğalma” anlamlarını da çağrıştırmaktadır. Sonuç olarak, aralarında ince ayrımlar olduğunu söylemek mümkündür.

48.3. -veş-(-)âsâ:

-**veş:***ek.* (Fars. *-veş*) Gibi: “Meh-veş: Ay gibi.” “Perî-veş: Peri gibi.” *Şem* '-veş *veh kim bu dem ölmek mukarrerdir bana*(Fuzûlî'den). *Sürâhî-veş dizildi lâleler sahn-ı çemenzâra / Temâşâ eyleyip bu bezmi diller neş'e-dâr oldu* (Fıtnat Hanım).

-**âsâ:** *takı.* (Fars. *âsâ*) Gibi: *Kaddine meyl eyleyenler âşık-ı âzâdedir / Zülfün âsâ dilleri derbend-i zencîr eylemez* (Fıtnat Hanım). *Âriydi ebr-i gamdan rûy-ı semâ-yı enver / Bir nev-arûs-ı hüsnün vech-i münîri âsâ* (Recâizâde M. Ekrem). Sonuna geldiği kelimelere “gibi, benzer” anlamı katarak Farsça türemiş sıfatlar yapar: **Perî-âsâ:** Peri gibi. **Cennet-âsâ:**Cennet gibi: *Tûlû' ettikte burc-ı saltanatta âfitâb-âsâ* (Fıtnat Hanım).

◆ Farsça kökenli bu iki yapı “gibi” anlamında kullanılmaktadır. Hem sözlük karşılıkları hem de gazeldeki kullanımları bakımından yakın anlamlıdırlar. Aralarında hece değerleri bakımından farklılık dışında gramer olarak da

farklılık bulunmaktadır. “(-)âsâ” yapısı hem ayrı kullanılmakta hem de sözcüklerin sonuna ek olarak gelebilirken “-veş” yapısı sadece sözcüklerin sonunda kullanılabilir. Bunun yanısıra, ekler her ne kadar benzer anlamlar ifade etseler de kullanım farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Türkçe “ca/ce, ça/çe” ekleri eklendikleri sözcük ve kullanıldıkları bağlam içinde farklı anlamlar taşıyabilmektedir: “Salakça davranma (Salak gibi)”, “İnsanca hareket et (İnsan gibi)”, “Sınıfça geziye gittik (Sınıfla beraber)”, “yaşça ayınlar (yaş olarak)”, “Sıkça görüşürüz (sık sık)”, “Bence güzel olmuş (Bana göre)”, “İrice bir adamdı (küçültme eki olarak)” gibi. “-veş” ve “-âsâ” yapılarının da aynı gibi görünen anlamları kullanımlarına göre farklılık gösterebilmektedir.

48.4. Hışm-kîn (Hışm u kîn)

Hışm: i. (Fars. *hişm*) Öfke, kızgınlık, gazap: *Hışmından kork hazer eyle* (Pir Sultan Abdal). *Havada birkaç defa dolandı, süzüldü, hışımla uzaklaştı gitti* (Ahmet H. Müftüoğlu). *Dedem Yavuz'un hışmından kaçır kaçır, Keşan'daki dârüssaâdesine gelir kapanırdı* (Safiye Erol).

Kîn: i. (Fars. *kin*) Kendisine yapılan bir şeyi hazmedememeden doğan devamlı ve gizli düşmanlık, garaz, buğz: *Şimdi aşkım kalmadı kînim var, nefretim var* (Orhan S. Orhon). *İğrenç bir şeymiş gibi kin ile, anarşist gözü ile bakıyordu* (Refik H. Karay). *Zannetme ki insanlardan kin ve hasretle kaçıyorum* (Yâkup K. Karaosmanoğlu).

◆“Hışm” ve “kîn” sözcükleri sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildir. Ancak, “bana pür-hışm u kîn olmak adûlar hep seniünçündür” dizesinde “kızgın, öfkeli” anlamında yakın anlamlı olarak kullanılmışlardır. “Hışm u kîn” yapısında “kızgın, öfkeli” anlamını pekiştirmektedirler. Ancak bu yapı “kîn” sözcüğünün “gizli düşmanlık” anlamını da taşımaktadır.

48.5. Hurûş-Cûş

Hurûş: *i.* (Fars. *hurûşiden* “coşmak”tan *hurûş*) Coşma, gürlleme, şamata: *Tâ ki akl ü can kıla cûş u hurûş* (Süleyman Çelebi). *Akan her katre-i eşkimde bir tûfân olur peydâ / Hurûşu cûşu deryâ çeşm-i giryânımdan öğrensın* (Leskofçalı Gâlib). *Bir derin gulgule nazmında hurûş-ı efkâr* (Tevfik Fikret).

Cûş: *i.* (Fars. *cûş*) Coşma, taşma, kaynama, coşkunluk, galeyan: “*Cûş-ı âb.*” “*Cûş-ı bahar.*” *İçeriye hâtıraların cûş u hurûşuyle girdim* (Rûşen E. Ünaydın). *Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun / Âhengine uymazsan emîn ol boğulursun*(Mehmet Âkif).

◆ Her ikisi de Farsça kökenli olan sözcükler hem sözlük karşılıkları hem de gazeldeki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “*Hurûş*” sözcüğü “*hurûş-ı mevc*” tamlamasında “*dalgaların coşması*” anlamında kullanılmıştır. “*Cûş*” sözcüğü ise “*reg-i tâk-i hafâdan cûşa gel ey bâde-i tahkîk*” dizesinde “*gizlilik asmasının damarlarından coşarak gel*” anlamında kullanılmıştır. “*Hurûş-ı mevc mevc-i ârzûlar hep senünçündür*” dizesinde “*hurûş*” sözcüğü “*gürlleme*” anlamını da çağrıştırmaktadır (*dalgaların gürlemesi*). “*Cûş*” sözcüğü ise kullanıldığı bağlamda “*kaynama*” anlamını çağrıştırmaktadır. Sözcüklerin anlam yükleri, aralarında ince ayrımlar oluşturmaktadır. Bu da sözcüklerin aynılaşamayacağını göstermektedir.

49. Şekve *hurşîd*-ruhân-ı felek-i nahvetden

Der-i gam-hanemüzi zerre kadar bilmezler (222.2)

*Gice*gündüz ‘arak u mey yürisün meclisde

Mestler *şâm* u seher *mîhr* ü kamer bilmezler (222.3)

Dâğ-ı dil mâye-i feryâd *yeter* ‘uşşâka

‘Andelîbân-ı mahabbet gül-i ter bilmezler (222.4)

Dili söyletmeğe *bedür* sühan-ı şîrînün

Tutîyân-ı kafes-i âşk şeker bilmezler (222.6)

Nâbiyâ şekve gerân-ı ‘adem-i neyl-i murâd
Galibâ girye-i **şeb** âh-ı seher bilmezler (222.7)

49.1. Hurşîd-Mihr

Hurşîd: *i.* (Fars. *hūrşid* – *hurşid*) Güneş: *Hurşîde baksa gözleri halkın dola-gelir / Zîrâ görünce hâtıra ol mehlikâ gelir* (Bâkî’den). *Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında / Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır* (Nedim). *Bir hilâl kaşlı kamer çehrelî nûrânî kim / Bilse hurşîd-perest olmaz idi kavm-i Mecûs* (Enderunlu Fâzıl).

Mihr: *i.* (Fars. *mihir*) **1.** Güneş: *Etrâfa saldı şa’şaasın kûşe kûşe mihr / Oldu ufukta mihr-i Süleyman gibi ayan* (Bâkî). *İntizârım sanadır subha dek ey mihr-i münîr / Berg-i hâtırda olan şebnem-i ümmîd gibi* (Nâilî’den). *Var midir mihr-i cihan-ârâda bu vech-i hasen / Mâh-ı tâbânım nazar kıl işte hurşîd işte sen* (Nahîfî’den). **2. mec.** Sevgi, dostluk: “*Mihr-i mâderâne: Anneye yakışır sevgi, ana sevgisi.*” *Güle gûş ettiremez yok yere bülbül inler / Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler* (Kâmî’den).

◆“*Hurşîd*” ve “*mihir*” sözcükleri “*güneş*” anlamında yakın anlamlı olarak gazelde kullanılmıştır. Sözcükler, sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlıdır. Gazelde “*hurşîd*” sözcüğü “*şekve hurşîd-ruhân-ı felek-i nahvetden*” dizesinde soyut bir “*güneş*” ifadesi için kullanılmıştır. “*Mihr*” ise “*mestler şâm u seher mihr ü kamer bilmezler*” dizesinde gerçek anlamda “*güneş*” ifadesi için kullanılmıştır.

49.2. Gice-Şâm-Şeb

Gice: *i.* (Eski Türk. *kiçe* < *kiç* “geç vakit, akşam” > *gice* > *gece*) **1.** Güneş battıktan sonra başlayan ve gün ağaruncaya kadar süren karanlık zaman: *Anlamıyorum dilinden artık / Geceyi saran güzelliğin* (Orhan V. Kanık). *Geceler günleri, günler geceleri kovalıyor* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Bu geceler düşüncemi başka geceye, 1071 senesi*

Ağustosunun 26. gecesine götürüyor (Ahmet H. Tanpınar). **2.** (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Gece vakti yapılan, gece olan, gece çalışan, geceye âit: “*Gece uçuşu.*” “*Gece hücumu.*” “*Gece maçı.*” “*Gece kursu.*” “*Gece sessizliği.*” *Fazla deniz kokan gece rüzgârı* (Refik H. Karay). *Gezdikleri memleketlerde muhtelif gece mekteplerine girip çıkmıştı* (Reşat N. Güntekin). **3.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Belli bir maksatla akşam vaktinden sonra düzenlenen eğlence veya anma toplantısı: “*Mezûniyet gecesi.*” **4.** zf. Bu zaman içinde, geceleyin, gece vaktinde: “*Bu gece hiç uyumadım.*” *Dün gece gördüğüm rüyâlar ne idi?* (Nâmık Kemal). *Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış / Eski Şîrâz’ı hayâl ettiren âhengiyle* (Yahyâ Kemal).

Şâm:i. (Fars. *şām*) Akşam: *Şâm-ı zülfünle gönül mülkü harâb oldu deyü / Sana ilettiler kebûter haberi döne döne* (Necâtî Bey’den). *Şam’dan çıktığım akşama derim şâm-ı şerif* (Serasker Ali Rızâ Paşa’dan). *Bir şâm idi ki garîb ü tenhâ / Eflâki eder idim temâşâ* (Abdülhak Hâmit’ten).

Şeb: i. (Fars. *şeb*) Gece: *Şeb-i hicrin seheri yok ne karanlık gecedir* (Âşık Ömer). *Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ neyleyim / Âh bir şeb burc-ı âgûşunda tâbân olmadım* (Nedim’den). *Bezme teşrîf eyle ey çeşmi âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet* (Halk Şiiri).

◆ Türkçe “gice” sözcüğü ve Farsça kökenli “şâm” ve “şeb” sözcükleri yakın anlamlı sözcüklerdir. Sözcükler arasında hem sözlük karşılıkları hem de gazeldeki kullanımları bakımından yakın anlamlılık bulunmaktadır. “Gice” sözcüğü “gice gündüz” yapısında “güneş battıktan sonra başlayan ve gün ağarincaya kadar süren karanlık zaman” anlamında kullanılmıştır. “Şâm” sözcüğü “şâm u seher” yapısında “güneşin batmasından sonraki ilk saatler” anlamında kullanılmıştır. “Şeb” sözcüğü ise “*galibâ girye-i şeb âh-ı seher bilmezler*” dizesinde “güneş battıktan sonra başlayan ve gün ağarincaya kadar süren karanlık zaman” anlamında kullanılmıştır. “Şeb” sözcüğünün “seher” sözcüğü ile paralel kullanılması “şâm” sözcüğünün anlamını da çağrıştırmaktadır. Bu bakımdan “gice” ve “şeb” sözcükleri arasında “şâm” sözcüğüne göre daha fazla anlam yakınlığı bulunmaktadır. Bu anlam

yakınlığı anlam aynılığı gibi görünse de sözcüklerin kullanıldıkları bağlamlar ve kalıplaşmış ifadeler farklıdır ve bu durum sözcükler arasında kullanım farklılığına neden olmaktadır. Dolayısıyla sözcüklerin anlamca özdeşliğinden ziyade anlamca yakınlığı durumu söz konusudur. (Ayrıca bkz. 19. gazel 19.1. şeb-şâm).

49.3. Yeter-Bes

Yeter: *sif.* (*yet-mek*'ten isim-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *yet-er*) **1.** Gereken kadar, ihtiyâcı karşılayacak kadar olan, kâfi: *Bütün kışa yeter odunumuz yoktur* (Şemseddin Sâmi). **2. ünl.** Yetişir, elverir, kifâyet eder: “*Yeter artık, sus!*” *Yeter hikâyet-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ / Ne rütbe mihr-i dırahşân olur gönül gönüle* (Yahyâ Kemal).

Bes: *sif.* (Fars. *bes*) Yeter, yetişir, elverir, kâfi: *Hak'tan özge nesne yoktur gayriden ümmîdi kes / Aç gözün merdâne bak Allah bes bâkî heves* (Aziz Mahmud Hüdâyî). *Hâsılı tab'-ı heves-kârıma bestir bu günâh* (Nâilî). *Ashâb-ı derde dâğ-ı dil ü hûn-ı eşk bes* (Şeyhülislâm Yahyâ).

◆Sözcükler arasında hem sözlük karşılıkları bakımından hem de gazel içindeki kullanımları bakımından yakın anlamlılık bulunmaktadır. “Yeter” sözcüğü “dâğ-ı dil mâye-i feryâd *yeter* ‘uşşâka” dizesinde “yetişir, elverir, kifâyet eder” anlamında kullanılmıştır. Farsça kökenli “bes” sözcüğü ise “Dili söyletmeğe *besdür* sühan-ı şîrînün” bağlamında “kafi derecede, yeterli” anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki anlam benzerliğine rağmen anlam ve kullanım farklılıkları bulunmaktadır.

50. Geçmek dahı **güç** sabr da **müşkil** o perînün
Sîmâsı güzel şîmesi makbûl degüldür (231.5)

50.1. Güç-Müşkil

Güç: *sif.* (< *güç* “kuvvet”) **1.** Yapılması, başa çıkılması zor olan, emek isteyen, yorucu, zor, müşkül, çetin: “*Güç mesele.*” “*Güç şartlar.*” “*Güç*

adam.” “Güç yol.” “Güç çalışma.” Bu formüllerin yetersizliği Marksistler’i bir hayli güç duruma sokmuştur (Cemil Meriç). **2.** zf. Kendini zorlayarak, gayret ve kuvvet sarfederek, güçlülükle, zorla: “Güç okudum.” “Güç hallettim.” “Güç sabrettim.”

Müşkil: sıf. (Ar. *işkāl* “güç olmak” *müşkil*’den ses uyumu ile) **1.** Zor, güç, çetin: *Âşıkım, etmek yolunda terk-i can müşkil değil* (Cenap Şahâbeddin). *Müşkül bir vaziyete düşen kıızı kurtarmak için en iyi çâre bahsi kapatmaktı* (Sâmiha Ayverdi). *Ne var ki fazla fiyat politikası Arap âlemini de müşkül duruma sokmuştur* (Ergun Göze). **2. i.** Halledilmesi, çözüme kavuşturulması güç iş veya mesele, zorluk, güçlük: *Bir kitâb okumuşuz kim kamu allâme-i asr / Ger suâl eylesevüz halledemez müşkilimiz* (Zâtî). *Kimden kime etmeli şikâyet / Bu müşkile kim verir nihâyet* (Abdülhak Hâmit). *Etrâfında bu mühim müşkülü soracağı bir adam aradı* (Ahmet H. Tanpınar). *Ölmek değildir ömrümüzün en fecî işi / Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi* (Yahyâ Kemal).

◆ Sözcükler “yapılması, başa çıkılması zor olan, emek isteyen” anlamında yakın anlamlıdır. “Geçmek dahı **güç** sabr da **müşkil** o perînün” dizesinde “güç” ve “müşkil” sözcükleri aynı anlamda kullanılmışlardır. Bu anlam aynılığı sözcükler arasındaki kullanım farklılığını etkilemektedir. Çünkü, şair, tekrara düşmemek için ve aruz vezninden kaynaklı (“güç” tek bir kapalı hece değerinde ve “müşkil” iki kapalı hece değerindedir) sözcükleri bu şekilde kullanmıştır. Sözcükler arasında sözlüksel anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu durum onları aynılıktan uzaklaştırmaktadır.

51. Göster ruhunda hâlünü kim matlabum budur

Ben bir **sitâre**-sûhteyim **kevkeb**üm budur (237.1)

Tafsîl-i **derd**-i ‘aşk sorun zahm-ı sîneden

Leb-beste itdi **gam** beni şimdi şebüm budur (237.2)

51.1. Sitâre- Kevkeb

Sitâre:i. (Fars. *sitâre*) Yıldız: *Ufukta nâir ü nâim sitâreler görünür* (Tevfik Fikret'ten). *Değil sitâre o bir rûh-ı cism-perver idi* (Abdülhak Hâmit). *Görünür bir sitâre-i meftûr / Döker etrâfa pertev-i bârik* (Hüseyin Sîret).

Kevkeb: i. (Ar. *kevkeb*) Yıldız: *Pâdişâhın mizâcına girmiş, meşrebi alışmış ve kevkebi barışmış idi* (Latîfi). *Nigârâ kevkebin nakşın meğer görmek diler kevkeb / Ki durmaz âsitânın devr eder şâm u seher kevkeb* (Bâkî'den). *Sanki bir kevkeb-i hicrandı uzaklarda bakan* (Hüseyin Suat).

◆ “Kevkeb” ve “sitâre” sözcükleri “yıldız” anlamında beyitte kullanılmışlardır. Sözlük anlamları bakımından da aynı anlamı taşıyan sözcükler arasında aruz vezni farklılığı dışında fark görünmemektedir. “Ben bir *sitâre*-sûhteyim *kevkebüm* budur” dizesinde “sitâre” sözcüğü “yıldızı yanık, yanmış (sitâre-sûhte)” bağlamında “şanssızlık, bahtsızlık” mecaz anlamını ifade etmektedir. “Kevkebüm budur” bağlamı ise “kevkeb” sözcüğünün hem gerçek anlamda “yıldız” anlamında hem de mecaz anlamda “şans, baht” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Bu bakımdan, sözcükler çağrışımları ve mecaz anlamları ile belli belirsiz bile olsa aralarında anlam farklılıkları olduğu görülmektedir.

51.2. Dert-Gam

Dert:i. (Fars. *derd*) **1.** İnsana ızdırıp veren her türlü hal, sıkıntı, zorluk, üzüntü: *Derde düşendir bilenler ehl-i derdin hâlini / Gör nice âkalleri Mecnûn eder Leylâ-yı aşk* (Fenâyî). *Bana ver ben çekeyim derdini mümkünse eğer* (Hüseyin Sîret). *Bir dert ki yürekler acısı / Bir dert ki düşman başına* (Orhan V. Kanık). **2.** Devam eden, geçmeyen hastalık, illet, ağrı sızı: “*Doktorlar derdine çâre bulamadı.*” **3.** *halk ağzı.* Ur, çıban.

Gam:i. (Ar. *gamm*) Kaygı, tasa, keder, iç darlığı: *Gamım pinhan tutardım ben dediler yâre kıl rûşen / Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı* (Fuzûlî). *Gam kasâvet yuva yaptı sîneme* (Pir Sultan Abdal). *Âşıқта keder*

neyler gam halk-ı cihânındır / Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır (Şeyh Gâlib).

◆ “Tafsîl-i *derd*-i ‘aşk sorun zahm-ı sîneden” bağlamında “dert” sözcüğü “insana ızdırıp veren her türlü hal, sıkıntı, zorluk, üzüntü” anlamında kullanılmıştır. “Leb-beste itdi *gam* beni şimdi şebüm budur” bağlamında “gam” sözcüğü ise “kaygı, tasa, keder, iç darlığı” anlamında kullanılmıştır. Aralarında belli belirsiz anlam ayrımları bulunsa da, bu sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de beyitteki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Derd-i ‘aşk” tamlamasında “aşk derdi, üzüntüsü” anlamını “gam” sözcüğü karşılamamaktadır. Çünkü, “gam” sözcüğü bağlam içinde “kaygı, tasa” anlamlarını barındırmaktadır. Aşkın âşığı düşürdüğü durumun “gam”ı olurken aşkın kendisi âşığa “dert” olur.

52. Mücevher *tâc*-ı devlet kimseye sûd itmez ey Nâbî

Nice şâh-ı cihânun çeşmi ol *efser*de kalmışdur (240.5)

52.1. *Tâc*-Efser

Tâc: *i.* (Fars. *tâc*) **1.** Hükümdarlık alâmeti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi: *Saltanat tâcın giyen âlemde mağrûr olmasın / Nice sultan borkün almıştır beyim bâd-ı hazan* (Bâkî'den). *Kralın tâc u tahtını başına geçirip Kızılelma'ya dek gideriz* (Ömer Seyfeddin). **2.** Üstünlük, kudret ve kuvvet âlameti olarak başa konan başlık: “*Zafer tâcı.*” “*Birincilik tâcı.*” **3.** Gelin başına takılan taşlarla süslü başlık. **4.** Tarîkat şeyhlerinin giydikleri, mensup oldukları tarîkata göre değişik şekilleri olan serpuş: “*Kalenderî tacı.*” “*Edhemî tacı.*” “*Elifî tacı.*” *Ümmî Sinan yol oluptur belli beyan / Dervişlik yolu heman tâc u hırkası değil* (Ümmî Sinan). *Hırka vü tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko / Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi verir* (Şeyhülislâm Yahyâ'dan). **5.** *mîmar.* Bir binâ veya mobilyanın üzerine süs olarak konulan tepelik, alınlık. **6.** Çiçeklerin dıştan ikinci halkasında bulunan yaprakların bütünü. **7.** Bâzı kuşların tarak şeklindeki sorgucu.

Efser:*i.* (Fars. *efser*) Taç, ikilil: *Bana başım gerek efser gerekmez* (Şeyhoğlu Mustafa). *Mülk-i aşkın şâhiyem hâcet değil efser bana / Şu'le-i âhum benim yetmez mi tâc-ı zer bana* (Zâtî). *Pek sevimli başlarında menekşe efser* (Enis B. Koryürek).

◆“Tâc” ve “efser” sözcükleri “üstünlük, kudret ve kuvvet âlameti olarak başa konan başlık” anlamında gazelde yakın anlamlı olmuşlardır. Ancak, “tâc” sözcüğü “tâc-ı devlet” bağlamında “hükümdarlık alâmeti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi” anlamını ifade etmektedir. Şair, devlet tacının kimseye fayda getirmediğini ve nice cihan hükümdarının gözünün o “efser”de kaldığını söylemektedir. Buna göre, “efser” “tâc”dan daha değerli bir konumdadır: “Nice şâh-ı cihânun çeşmi ol *efserde* kalmışdur” bağlamı “efser” sözcüğünün değer ve mertebe olarak “devlet tac”ından daha üstün olduğunu göstermektedir. Sözcükler arasındaki anlam farkı kullanıldıkları bağlamın bütününden ortaya çıkmaktadır.

53. Yalınız çeşmüm degül *sahbâ* vü sâkî *lâl*-i câm

Leblerün rengin *mey-i ahmer* bilür bilmezlenür (242.3)

Bu bilüp bilmezlenen *kâmil mükemmel* âşıkân

Her husûsı keşf idüp ezher bilür bilmezlenür (242.6)

53.1. Lâl-Ahmer

Lâl:1. Parlak kırmızı renkli kıymetli taş: *Ya gevher ya la'l isterler* (Pir Sultan Abdal). *Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen / Rengi tağyîr bulur la'l-i bedahşân olmaz* (Fuzûlî'den). **2.** Kırmızı böceği kabuğundan çıkarılan boya ile yapılan kırmızı renkte bir çeşit mürekkep: *Batırıp hokka-i la'le hâme / Kanlı yaş ile yazardı nâme* (Sünbülzâde Vehbî'den). **3.** Eskiden böcek kabuklarından ve özellikle kırmızı böceği kabuğundan çıkarılan parlak kırmızı boya, karmen [Kumaş boyamada, kırmızı mürekkep yapımında ve tezhipte kullanılırdı]. **4.** Parlak kırmızı renk: *Mey-i la'l-i lebinle Gâlib'i yâd eyle*

maşşerde / Koma mahmûr o bir mest-i harâb-ı câm-ı aşkındır(Leskofçalı Gâlib). *İranlılar'da ve Romalılar'da hükümdarlar lâl renginde mantolar giyerlerdi* (Celâl E. Arseven). *Renk değiştiriyor, lâl kırmızısı, pembe, mor, beyaz yâhut siyah görünüyor* (Reşat N. Güntekin). **5. sıf.** Bu renkte olan: *Kaymakam, bu tezkerenin arkasına lâl mürekkebe batmış kamış kalemler yazdığı havâlede...* (Refik H. Karay). *teşmil. 6.* (Dîvan edebiyâtında) *Sevgilinin kırmızı dudağı: Hûn-ı eşkim lâle-reng etsin fezâ-yı âlemi / Hasret-i la'linle giryân olduğum demdir bu dem* (Leskofçalı Gâlib). *Can-fedâ-yı la'liyim bir dilber-i can-perverin / İstemem ben Hızr'ın olsun çeşme-i âb-i hayât* (Yenişehirli Avnî'den). *Çok mudur eyler isem la'lin öpüp terk-i şarâb* (Cenap Şahâbeddin). **7. Şarap.**

Ahmer: *sıf.* (Ar. *humret* “kırmızılık”tan *ahmer*) Kırmızı, kızıl: “Bahr-i Ahmer: Kızıldeniz.” “Hilâl-i Ahmer: Kızılay.”

◆ Sözcükler, renk olan “kırmızı” anlamında yakın anlamlıdır. “Lâl-icâm” tamlamasında “lâl” sözcüğü hem “kırmızı” renk hem de “şarap” anlamında kullanılmıştır. “Ahmer” ise “mey-i ahmer” tamlamasında “kırmızı” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler, sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir. “Lâl” sözcüğünün anlam alanı daha geniştir.

53.2. Mey-Sahbâ

Mey: *i.* (Fars. *mey*) **1.** Şarap, bade: *Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-renk / Devri gelsin senden öğrensın sipîhr-i bî-direng* (Nefî'den). *Gülşende yine meclis-i rindan donansın / Gül devridir elde mey-i gül-gûn dolansın* (Pertev Paşa'dan). *Sen miydin o âfet ki dedim bezm-i ezelde / Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde* (Yahyâ Kemal). **2. teşmil. tasavvuf.** İlâhî aşk: *Aşkın meyine ben kana-geldim / Şevkî oduna hoş yana-geldim* (Niyâzî-i Mısırî). *Ben ol mest-i mey-i hum-hâne-i gayb u şühûdum kim / Olur çeşmimde âlem gâh peydâ gâh nâ-peydâ* (Leskofçalı Gâlib).

Sahbâ: *i.* (Ar. *aşheb*'in müennes şekli *şahbâ* “al, kızıl”) **1.** Şarap: *Sînesi destindeki peymânenen berrâk u sâf / Ruhları destindeki sahbâ-yı terden*

kırmızı (Nedim'den). *N'ola ber-ter olursa la'l-i nâbın âb-ı hayvandan / Verir hem neş'e-i sahbâ dile hem rûh-bahşâdır* (Fitnat Hanım). *Mey-keşler eder sâgar-ı sahbâya perestiş* (Cenap Şahâbeddin). **2. sıf.** (Şarap için) *Al, kırmızı: Ben kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir* (Fuzûlî'den). *Ezel bezminde en evvel mey-i sahbâyı ben gördüm / İçirdi dest-i sâkîden dil-i şeydâyı ben gördüm* (Leskofçalı Gâlib).

◆“*Mey*” ve “*sahbâ*” sözcükleri beyitte “*şarap*” anlamında kullanılmıştır. Farsça kökenli “*mey*” sözcüğü “*mey-i ahmer*” tamlamasında “*kırmızı şarap*” anlamında kullanılmıştır. “*Sahbâ*” ise “*sahbâ vü sâkî*” yapısında “*şarap*” anlamında kullanılmıştır. Aralarında sözlük karşılıkları bakımından anlam farkları olan bu iki sözcük kullanım yerleri ve aruz veznine göre taşıdıkları hece değerleri bakımından farklıdırlar. Bu farklılıklarla beraber bu iki sözcük hem sözlük karşılıkları hem de beyitteki kullanımları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

53.3. Kamîl-Mükemmel

Kamîl:*sıf.* (Ar. *kemâl* “tam olmak, olgun olmak”tan *kâmil*) **1.** Noksansız, tam, bütün: “*Zer-i kâmil: Ayârı tam altın.*” “*Kâmilü'l-ayar: Ayârı tam olan.*” *K'oldu Hak avniyle kâmil bu kitâb* (Süleyman Çelebi). *Ve kâmil üç gün üç gece ol mahalde ceng-i sultânî olup...* (Evliyâ Çelebi). *Kalbim benim rekâbet eder akl-ı kâmile* (Abdülhak Hâmit). *sıf. ve i.* **2.** Olgunluk yaşında olan (kimse). **3.** İlim, fazîlet ve hüner sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse): “*Merd-i kâmil.*” *Kâmile varmadan kâmil olunmaz* (Pir Sultan Abdal). *Seni Hakk'a kılavuzlayan kâmil bir mürşittir* (Kâtip Çelebi'den Seç.). **4.** Akli başında, ciddî (kimse): *Akli başında, kâmil bir adamım demiyorum* (Ahmed Midhat Efendi). *Kâmildir o insan ki yaşar hâtıralarla / Bir başka kerem beklemez artık gelecekten* (Yahyâ Kemal). **5. i.** Aruz vezninde “*Mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün*” veya “*Mütefâilün feülün mütefâilün feülün*” şeklindeki bir bahrin adı, bahr-i kâmil [Aşağıdaki beyitler bahr-ı kâmilin bu iki şekliyle yazılmıştır]: *Yeter ey felek bu cefâ yetir (ulaştır) men-i zâra serv-i revânımı / Meh-i tal'atıyla münevver et dil ü dîde-i nigerânımı* (Fuzûlî). *Yine*

zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü / Dayanır mı şişedir bu reh-i seng-sâra düştü (Şeyh Gâlib).

Mükemmel: *sıf.* (Ar. tekmil “tamamlamak, kemâle erdirmek”ten *mükemmel*) **1.** Olabileceği en üstün, en kusursuz şekilde olan, eksiksiz, kusursuz, tam: *Nüsha-i kübrâ-yı fitrattır vücûdum tâ ezel / Gösterir bir âlem-i hikmet mükemmel hey’etim* (Leskofçalı Gâlib). *Vezîriâzam Mahmud Paşa’yı bir mükemmel ordu ile o tarafa sevketti* (Nâmık Kemal). *Kâfiyeler zengin, lisan dürüst, istiâreler mükemmel, teşbihler nefis idi* (Ahmet Hâşim). **2. ünl.** Beğenilen, takdir edilen bir iş veya davranış için “çok iyi, pek güzel, fevkalâde” anlamında kullanılır: “*Konuşma nasıldı? Mükemmel!*”

◆ Arapça kökenli bu iki sözcük aynı kökten türemiş sözcüklerdir. Aralarındaki anlam benzerliği de bundan kaynaklanmaktadır. “Bu bilüp bilmezlenen *kâmil**mükemmel* âşıkân” bağlamında “kâmil” sözcüğü “İlim, fazilet ve hüner sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse)” anlamında, “mükemmel” sözcüğü ise “olabileceği en üstün, en kusursuz şekilde olan, eksiksiz, kusursuz, tam” anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda farklı anlamları olsa da sözcükler sözlük karşılıkları bakımından birbirine yakın anlam taşıyan sözcüklerdir.

54. Sünbül takar ferâgat-ı hatırla başına

*Limân*ladukça lengerin alup sefîneler (246.3)

Üç çifte bir kayıkla idüp geşt *sâhili*

Şeş pâ-yı bahrîye biner oldı kemîneler (246.4)

54.1. Limân-Sâhil

Limân: *i.* (Yun. *liménion* > *limáni*) Gemilerin yük alıp boşaltmak, yolcu indirip bindirmek ve dalgalardan korunmak için beklediği, bu işe uygun tesisleri olan tabiî veya yapma barınma yeri: “*Dış liman.*” “*İç liman.*” “*Balıkçı limanı.*” *Alman limanları Alman sefâin-i ticâriyyesine dar geliyor* (Cenap Şahâbeddin). *Hatta 1900 yılına doğru bile İstanbul dünyânın*

birinci sınıf limanlarından biri olarak tanınırdı (Ahmet H. Tanpınar). Ve bir sabah vakti kimsesiz / Bir limanda bulsam kendimi (Orhan V. Kanık).

Sâhil:*i. (Ar. sâhil) Deniz, nehir veya göl kenarı, kıyı, yalı: Gerçi Giresunlu bir askerin dediği gibi Ankara ovası ve arkasındaki dağlar insanı bir su ve sâhil hayâliyle oyalayabiliyor (Rûşen E. Ünaydın). Şimdi sâhil boyunca Maltepe'yi / Köpüren mâvi dalgalar yalıyor (Yahyâ Kemal). Yosun kokusu / Ve sâhile çekilmiş dalyan direkleri / Sâhilde yaşayan çocuklara / Hiçbir şey hatırlatmaz (Orhan V. Kanık).*

◆Sözcükler, “deniz kıyısı” anlamında benzer bir kullanıma sahip olsalar da aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. “Limân” sözcüğü “gemilerin yük alıp boşaltmak, yolcu indirip bindirmek ve dalgalardan korunmak için beklediği, bu işe uygun tesisleri olan tabiî veya yapma barınma yeri” anlamında bir deniz kenarıdır. “Sâhil” ise “deniz, nehir veya göl kenarı, kıyı, yalı” anlamındadır ve “limân” sözcüğünün taşıdığı anlamı da kapsayan geniş bir anlama sahiptir. Sözcüklerin arasındaki anlam farklılığı anlam benzerliğinden fazla olduğu için aralarındaki anlam yakınlığı oldukça belirsizdir.

55. Ayniyle döndü nokta-i şekke *sevâd*-ı dil

Hâl-i *siyâh*un olalı hâtır-nişânımız (256.2)

55.1. *Sevâd*-*Siyâh*

Sevâd:*i. (Ar. sevâd) 1. Siyahlık, karalık: Yâ Resûlallah o âsî-yi siyeh-rûyum kim / Reng-i rûyum verir âyîne-i gufrâna sevâd (Nâbî). Sad hezâran andelîb-i kuds eder perverde-dil /Tâ sevâd-ı bâğ-ı sevdâ sâye-i güldür bana (Leskofçalı Gâlib). Çeşmimde şebîn sevâd-ı sâfi (Muallim Nâci). 2. Karanlık: “Sevâd-ı leyl: Gecenin karanlığı.” Şuâ-i meyle çirâğ-ı izâr-ı dilber ile / Sevâd-ı şâmı ziyâ-bahş-ı âfitâb edelim (Nâbî). Tecellî berk urur yer yer sevâd-ı dâğ-ı cânımdan / Cihân-ı Tûr-ı aşkım nûr akar her gül-sitânımdan(Leskofçalı Gâlib). Şeb midir bu yâ sevâd-ı âh-ı pinhânım mıdır / Şem'-i meclis şu'le-i dâğ-ı nümâyânım mıdır (Şarkı). 3. Karalama,*

yazı: *Mülk-i zulmettir sevâd-ı nazmın ey Zâtî meğer / Kim anın içinde âb-ı çeşme-i hayvân akar (Zâtî). O denlü lufu sever kim kitâb-ı tab'ında / Yazılmamış kelimât-ı keremden özge sevâd (Nâbî). Sırr-ı insandır sevâd-ı nüsha-i kübrâyı gör / Şekl-i elfâzı serâpâ muhtelif ma'nâsı bir (Leskofçalı Gâlib).* **4.** (Uzaktan seçilemediği için karartı hâlinde görünen) Topluluk, kalabalık: “Sevâd-ı müslimin: Müslümanlar topluluğu, İslâm cemâati.” **5.** Bir şehrin dışındaki karartı hâlinde görülen bağ, bostan, koru, köy vb. yerler: “*Sevâd-ı Medîne.*”

Siyâh:i. (Fars. *siyâh*) **1.** En koyu renk, kömür rengi, kara. Karşıtı: Beyaz: *Gökkubbesi döndü siyâha (Câhit S. Tarancı). Bu kaşlar kirpikleri gibi siyahtı ve belli ki alınmış, inceltilmiş değildi (Refik H. Karay).* **2.** Siyah ırktan olan kara derili kimse, zenci: *Mısır vekîlinin yalısı da beyaz ve siyah bir halayık, taya, lala, kavas, harem ağası, uşak, ahçı, bahçıvan, arabacı, kürekçi ve yamak kadrosuyla medeniyet ve ihtişam devirlerinin son merkezlerinden biriydi (Sâmiha Ayverdi).* **3.** sif. Kara renkte olan: *Bunun üzerine ağa hiddetini teskin ile, “Bana yanlış anlattılar. Al, sen yine siyah cilt yap” demiş (Fâik Reşat). Ben sizi aldatmak için yalnız içine biraz siyah boya attım (Ömer Seyfeddin). Siyah elbiseli bir talebe haritanın önünde durur (Fâruk N. Çamlıbel).* **4.** Rengi koyu olan, başka renkleri de bulunan şeylerin kara veya karaya yakın koyu renkli olanı: “*Siyah üzüm.*” “*Siyah ekmek.*” **5.** Işıksızlık sebebiyle kara bir renk almış, kararmış: *Siyah ufukların arkasında / Seslerle çiçeklenmede bahar (Orhan V. Kanık).* **6.** mec. Kötü, meş'um: *Siyah bahtım geçer bir gölge hâlinde civârından (Hüseyin Sîret).*

◆“Sevâd” sözcüğü “ayniyle döndü nokta-i şekke sevâd-ı dil” bağlamında “karalık” anlamının yanında mecaz anlamıyla “karanlık, karalık” anlamını çağrıştırmaktadır. “Siyâh” sözcüğü ise “hâl-i siyâh” bağlamında renk anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki bu anlam farklılığına rağmen sözcükler yakın anlamlıdır. Ayrıca, sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlıdırlar. Ancak, sözlük anlamları ile de bazı anlamları farklıdır. Bu farklılıklar, doğrudan kullanıldıkları bağlamları da etkilemektedir.

56. Kâlâ-yı cihân germ-*nigâh* itmeğe değmez

El irmedi *hayfâ* diyü *âh* itmeğe değmez (272.1)

Ma'lûm iken encâm-ı *cihân* 'ömr-i azîzi

Tazyî'-i heves-kârî-i câh itmeğe değmez (272.3)

Ey *çerh* senün pertev-i geh-gâhî-i lutfun

Kesr-i dil-i kârûre-i mâh itmeğe değmez (272.4)

Erbâb-ı fenânın *nazarında* gül-i hurşîd

Ârâyîş-i etrâf-ı külâh itmeğe değmez (272.6)

56.1. Hayfâ-Âh

Hayfâ: *ünl.* (Ar. *hayf* ve Fars. *-â* ekiyle *hayfâ*) [Daha çok *hayfâ ki* şeklinde kullanılır] Yazık: *Ömrüm geçti hayfâ ki geç uyandım / Bu dünyâ bana bâkî kala sandım* (Yûnus Emre). *Hayfâ ki diğer mısralar hatırımda değil* (Ziyâ Paşa'dan). *Birer birer gidiyordu muhibbeler hayfâ* (Cenap Şahâbeddin).

Âh: *ünl.* (ses taklidi ortak kelime) **1.** Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddî veya mânevî bir acıyı, ağrı, ızdırıp, pişmanlık, esef, acıma, özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifâde eder: “*Ah, başım ağrıyor!*” “*Ah, ben ne ettim!*” “*Ah oğulcuğum!*” “*Ah gençlik!*” “*Ah, nerede o eski günler!*” “*Ah, bir bilsen, dayanılacak gibi değil!*” “*Ah, onu bir ele geçirebilsem!*” “*Ah ne cici bebek!*” “*Ah ne saâdet yâ Rabbi.*” **2. i. teşmil.** Feryat, inilti [Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir]: *Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır / Çiçek eydür ey derviş âhum dağlar eritir* (Yûnus Emre). *Bir dil ki şu demde âhsızdır* (Muallim Nâci). *Bir günah ettimse de / Şimdi işit âhımı* (Orhan S. Orhon). **3.** Bedduâ: “*Bu zavallının âhı er geç onu perîşan eder.*”

◆ “El irmedi *hayfâ* diyü *âh* itmeğe değmez” bağlamında “*hayfâ*” sözcüğü ünlem olarak “*yazık*” anlamında, “*âh*” sözcüğü ise “*beddua*” anlamında kullanılmıştır. “*Âh*” sözcüğünü beyitte “*feryat, inilti*” anlamlarında da

yorumlamak mümkündür. Ancak sözcük ünlem değildir. Bu bakımdan, çağrıştırdıkları anlamlar benzer olsa sözcükler yakın anlamlı değildirler. Sözlük karşılıkları bakımından birinci anlamları ile yakın anlamlıdır. “Âh” sözcüğünün anlam ve kullanım alanı “hayfâ” sözcüğüne göre daha geniştir.

56.2. Çerh-Cihân

Cihân: *i.* (Fars. *cihân*) **1.** Yaratılmış olan şeylerin bütünü, evren, kâinat, kozmos: *Berk urup çıktı evimden nâgehan / Göklere dek nûr ile doldu cihan* (Süleyman Çelebi). **2.** Dünya, yeryüzü: *Ârifin gönlünü bilmez kandadır (nerededir) halk-ı cihan / Ol ki ankâdır yere düşmez bil anın sâyesi*(Niyâzî-i Mısırî). *Elim varmaz oldu cihan kârına* (Pir Sultan Abdal). *Bilmem ki kimsesiz bu cihanda daha ne beklerim*(Hüseyin Sîret). **3. teşmil.** Bütün insanlar, dünyâda yaşayan herkes: *Seni böyle cihâna rüsvay etmekte bulunan bir edepsiz mel'ûnun neresini seviyorsun?* (Ahmed Midhat Efendi). *Cihânı hayran bırakmış eski güzelliğinin gurûru içine sıkışıp kalarak etrâfında yeni doğup serpilen rakiplerini farkedemedi* (Sâmiha Ayverdi). **4. mec.** Başlı başına kendine has özellikleri olan âlem: *Oraları tamâmiyle başka bir cihandı, altı ay gündüz, altı ay gece olurdu* (Ömer Seyfeddin). *İnsan, Çekirge yamaçlarından bir rüyâ gibi pembe bir cihâna kayar* (Aka Gündüz).

Çerh: *i.* (Fars. *çarh* > *çerh*) **1.** Çark, dönen tekerlek, tekerlek gibi dönen şey: *Makine-i içtimâiyyenin pek lüzumlu bir çarhı...* (Cenap Şahâbeddin). **2.** Gökyüzü, kâinat, felek, âlem, dünya: *Görmedi böyle donanma-yı azîm / Gerçi çok döndü bu çerh-i gerdan* (Fitnat Hanım). *Çarh-ı adâlet mihridir ol şehriyâr-ı zî-haşem* (Recâzâde M. Ekrem). **3. mec.** Tâlih, baht, zaman, devran: *Ey çarh-ı dîn n'ettim sana hiç vermedin râhat bana / Güldürmedin önden sona âh mihnetâ vâh mihnetâ* (Niyâzî-i Mısırî). *Âsiyâb-ı çarhta ehl-i dile nevbet mi var* (Fitnat Hanım). **4.** Mevlevîler'de semâ esnâsında, direk denen ve yerden kaldırılmayan sol ayağın etrâfında döndürülen sağ ayağa ve bu ayak etrâfında sola doğru bir kere dönüş verilen isim.

◆ “Ey *çerh* senün pertev-i geh-gâhî-i lutfun / Kesr-i dil-i kârûre-i mâh itmeğe değmez” bağlamında “çerh” sözcüğü “gökyüzü, kâinat, felek, âlem, dünya” anlamında kullanılmıştır. “Cihân” sözcüğü ise “kainat” anlamında “encâm-ı cihân” tamlamasında kullanılmıştır. Aralarında birinin diğerine göre daha belirli bir anlamı ifade etmesi bakımından farklılık bulunmaktadır. “Cihân” sözcüğünün bulunduğu bağlam içinde “kainat” (içinde yıldızlar bulunan) anlamı belirginken, “çerh” sözcüğü “kainat” olabileceği gibi “gökyüzü” de olabilir, “dünya” da olabilir, mecaz anlamda “felek” de olabilir. Bu beyitin nasıl yorumlanacağı ve çağrışımları ile ilgili bir durumdur. Ayrıca, sözlük karşılıkları bakımından da bazı anlam farklılıkları bulunan bu sözcükler hem gazeldeki kullanımları hem de sözlük anlamlarının benzerliği bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

56.3. Nigâh-Nazar

Nigâh: *i.* (Fars. *nigâh* > *nigeh*) Bakış, bakma, nazar: *Nigâh-ı merhamet kıl âşık-ı bîmâra gel cânâ / Lebinden can bağışla nâz ile güftâra gel cânâ* (Fıtnat Hanım). *Her nigehden dehre Gâlib seyr-i cânandır garaz* (Leskofçalı Gâlib). *Düşmanca bir nigâh-ı tedkik karşısında bütûn şu geçen hayât-ı ma'sûme-i tıflânesine vedâ etmek lâzım geleceğini anlıyor* (Hüseyin C. Yalçın). *O efsunkâr nigâhın müddet-i medîde kuvve-i sâhiresine mâruz kalmaya tahammül edemedi* (Hüseyin R. Gürpınar).

Nazar: *i.* (Ar. *nazar*) **1.** Bakış, bakma, göz atma: *Bir göz ki anın olmaya ibret nazarında / Ol sâhibinin düşmanıdır baş üzerinde* (Niyâzî-i Mısrî). *Bizim âciz nefercikler ise aç mı, tok mudurlar, en nâfiz nazar hiçbir zaman keşfedemez* (Cenap Şahâbeddin). *Sert ifâdeli esmer yüzü, dâima emniyetsiz ve huzursuz nazarlarla etrâfını tarayan simsiyah gözleri, bu hırçın ve çetin adamı gerek haremin gerek selâmlığın mücesssem bir gözdağı hâline sokmuştu* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Bir şeye şöyle veya böyle düşünerek bakma, onu şöyle veya böyle kabul ederek ele alma, bakış, bakış açısı: *Bâdemâ Nerîman'a bir hizmetçi nazarıyla bakacak* (Hüseyin R. Gürpınar). **3.** Görme, tecrübe ve kıyasa dayanarak düşünme, fikir yürütme: *Tarîk-i nazar, edille-i akliyye ve nakliyye ile istidlâle mebnîdir* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Semt-i*

tasavvuf meşrebine muvâfık görünmeyip tarîk-ı nazara sülûk eyledi(Naîmâ'dan). *Mürg-ı bî-per gibidir nazar / Ermeyip menzile kalır yolda / Keşf ile sâlik olup Hakk'a eriş / Kalma aklın ile sağ u solda* (İsmâil Hakkı Bursevî). **4.** Bâzı kimselerin bakışlarının bir şey veya kimse üzerinde meydana getirdiği etkiye yorulan ve kötü hâdiselere sebep olan terslik, uğursuzluk, göz, göz değmesi [Kelime bu anlamı Türkçe'de kazanmıştır]: “*Nazar insanı mezara, deveyi kazana sokar.*” *Alim gitme pazara / Uğratırlar nazara / Alim öldü diyenler / Kendi girsin mezara* (Halk Türküsü). *El çatlağına, boğaz ağrısına yedi dağın otundan ilâç yapanlar, nazara karşı tütsü hazırlayanlar, kurşun dökenler aşağı katı hemen de hiç boş bırakmazlardı* (Sâmiha Ayverdi). **5.** *tasavvuf.* Hak nûru ile bakış, lutufkâr ve keremli bakış, teveccüh ile bakma: “*Nazar ehli bir zat.*” *Himmet az görme o pîrler nazarın / Nice bin can değer ol er nazarı* (Kul Himmet). “*Sâhip-nazar*”, *bakışıyle insanı olgunluğa eriştirmek gücüne sâhip olan kişiye derler* (Abdülbâki Gölpınarlı).

◆ Sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı olan bu iki sözcük gazeldeki anlamları bakımından farklılık göstermektedir. “Kâlâ-yı cihân germ-**nigâh** itmeğe değmez” bağlamında “germ-nigâh” yapısı “sıcak bakış” anlamında mecaz bir kullanımı ifade etmektedir. Gazelde “nazar” sözcüğü ise, “Erbâb-ı fenânın **nazarında** gül-i hurşîd / Ârâyîş-i etrâf-ı külâh itmeğe değmez” bağlamında “Bir şeye şöyle veya böyle düşünerek bakma, onu şöyle veya böyle kabul ederek ele alma, bakış, bakış açısı” anlamını ifade etmektedir. Bu farklılığa rağmen sözcükler “bakış” anlamında yakın anlamlıdır.

57. Hayâlınden gelür **gam** hâtıra cânâneden gelmez

Sitem hep âşinâlardan gelür bîgâneden gelmez (279.1)

Hased evkâtına ol ârif-i âlem-şinâsın kim

Elinden câm düşmez gûşe-i meyhâneden gelmez (279.2)

N'ola küstâh olursa pîş-i gülde bülbül ey Nâbî

Mürâ'ât-i edeb **dest** ü dil-i mestâneden gelmez (279.5)

57.1. Gam-Sitem

Gam: *i.* (Ar. *gamm*) Kaygı, tasa, keder, iç darlığı: *Gamım pinhan tutardım ben dediler yâre kıl rûşen / Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı* (Fuzûlî). *Gam kasâvet yuva yaptı sîneme* (Pir Sultan Abdal). *Âşıқта keder neyler gam halk-ı cihânındır / Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır* (Şeyh Gâlib).

Sitem: *i.* (Fars. *sitem*) [Kelime 1. anlamını Türkçe’de kazanmıştır] **1.** Bir kimseye herhangi bir davranışından dolayı üzüldüğünü, kırıldığını, alındığını öfkelenmeden belirtme, dostça çıkışma: *Bu sitemleri de kendime şeref sayardım* (Ahmed Midhat Efendi). *Ben bu sitemi ondan ne kadar dinledimdi* (Yusuf Z. Ortaç). *Ne azap, ne sitem bu yalnızlıktan / Kime ne, aşılmaz duvar bendedir* (Necip F. Kısakürek). **2.** Eziyet, cefâ, zulüm, haksızlık: *Çekemezler sitem-i zülfünü mânend-i Nesîb / Gerçi ebnâ-yı zaman cümlesi hep bende geçer* (Nesîb’den). *Bî-mecâlim sitem-i dehr ile gâyet affet / Vâsf-ı pâkinde ger ettimse zarûrî taksîr* (Üsküdarlı Hakkı Bey’den). *Zikre lâyük bahsi ancak zevkidir ömrün Kemâl / Gerçi tâli’den nihâyetsiz sitemler görmüşüz* (Yahyâ Kemal).

◆ Sözcükler sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildirler. “Hayâlinden gelür gam hâtıra cânâneden gelmez / Sitem hep âşinâlardan gelür bîgâneden gelmez” bağlamında anlamca yakındırlar. “Gam” ve “sitem” sözcükleri “üzüntü, dert, keder, eziyet” anlamlarında kullanılmışlardır. Bağlamlar arasındaki anlam paralelliği de bunu göstermektedir: Dert ve keder sevgiliden değil hayalinden gelir / üzüntü, zulüm yabancından değil tanıdıklardan gelir. Âşık, sevgilisinin hayaliyle âşinadır, kendisiyle değil. Sevgili, âşığa yabancıdır. Bu yüzden ona dert, keder, üzüntü âşina olduğu şeyden gelir. Bu bakımdan, sözcükler bu beyitte benzer anlamlar ifade ettikleri için anlamca yakındırlar.

57.2. El-Dest

El:i. (Eski Türk. *elig*) **1.** Kolun, bilek mafsalsından îtibâren avuç ve parmakları içine alan ve iş görmeye, tutmaya yarayan kısmı: *Çatalı bırakıyor, sütannem gibi eliyle yemeye çalışıyor* (Ömer Seyfeddin). **2.** Bâzı nesne ve âletlerin tutmaya yarayan kısmı: “*Kapı eli.*” **3.** İyelik ekleriyle kullanıldığında sâhiplik, mülkiyet ifâde eder: “*Bütün belgeler elimizde.*” “*Elinde iki dükkânla bir ev kaldı.*” **4.** Bâzı söyleyişlerde teşmil yoluyla işi yapanın veya o işin yapılmasına tesir eden kimsenin yerini tutar [Bu anlamda da iyelik ekleriyle kullanılır]: “*Senin elinden çok zarar gördüm.*” *Çanakkale’ye gidenlerin muâmeleleri hep benim elimden geçiyordu* (Reşat N. Güntekin). *Aşk ile yaptım bu işi / Elim ile seçtiğim dilber* (Câhit S. Tarancı). **5.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Güç, kudret, tasarruf, tesir: “*Geleceğin benim elimde.*” “*Onu uzaklaştırmak senin elinde.*” “*Bu işte sizin de eliniz var.*” **6.** Defa, kez, kere: “*Üç el ateş edildi.*” **7.** İskambil oyununda kâğıt atma sırası: “*El kimde?*” **8.** (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Bu organla yapılan, işletilen, kullanılan...: “*El aynası.*” “*El radyosu.*” “*El çantası.*” “*El değirmeni.*” “*El kantarı.*” “*El feneri.*”

Dest: *i.* (Fars. *dest*) El: *Söyleme ey zâhid yalan dinlemem / Bir hak mürşide bağlı destim benim* (Dertli). *Bayram olsa kına yaksam destime* (Türkü).

◆“El” ve “dest” sözcükleri hem sözlük anlamları bakımından hem de gazeldeki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “*Elinden câm düşmez*” bağlamında “el” sözcüğü “kolun, bilek mafsalsından îtibâren avuç ve parmakları içine alan ve iş görmeye, tutmaya yarayan kısmı” anlamında kullanılmıştır. “Dest” sözcüğü ise “mürâ’ât-i edeb *dest* ü dil-i mestânenen gelmez” bağlamında hem gerçek hem de mecaz “el” anlamında kullanılmıştır. Şair, saygının sarhoşun dilinde ve elinde olmadığını ve ondan bunun beklenmemesi gerektiğini söyler. Buna göre buradaki “dest” sözcüğü “güç, kudret, tasarruf, tesir” anlamını ifade eder. Bu değişmeceli farklılığa rağmen sözcükler yakın anlamlıdır.

58. Fakr ile biz mâl nedür bilmezüz

Devlet ile *ikbâl* nedür bilmezüz (287.1)

Ruhların âbın bilürüz muttasıl

Hile ile âl nedür bilmezüz (287.3)

La'l-i lebündür emel-i subh *u* şâm

Dahı biz âmâl nedür bilmezüz (287.4)

58.1. Devlet-İkbâl

Devlet: *i.* (Ar. *devlet*) **1.** Belli bir toprakta bir hükûmet idâresi altında teşkîlâtlanmış bulunan bağımsız siyâsî topluluk, milletin hukûkî şahsiyet kazanmış şekli: *Nasıl olur ki devlet yerinden oynasın da ben mihlanmış gibi burada kalayım?* (Nâmık Kemal). *Arada dişe dokunacak bir mükâfat olmadıkça iki devlet birbirine silâh çekmez* (Cenap Şahâbeddin). *Kurduğun devlet asırlarca muzaffer yürüdü* (Yahyâ Kemal). **2.** Böyle bir topluluğu yöneten organ, hükûmet: *“Devlet erkânı.”* **3.** Ululuk, büyüklük, büyük rütbe, büyük mevki ve makam: *Ulu devlet buldun ey dildâr sen* (Süleyman Çelebi). *Bu devlete mağrûr olma / Fânî zevke mesrûr olma* (Aziz Mahmud Hüdâyî'den). *Yıldırım, düştüğü taş zindana devlet götürür / Ve Timur sıklet olur girdiği mermer saraya* (Fâruk N. Çamlıbel). **4.** Mutluluk, saâdet, tâlih, baht: *Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi* (Kânûnî Sultan Süleyman). *Beklersen eğer beni ne devlet* (Abdülhak Hâmit). *Karacahisar'ın ünlü pazarı toprağımıza gelmekte (...)* *Bilene büyük devlettir* (Kemal Tâhir).

İkbal: *i.* (Ar. *ka'bûl*'den *ikbâl*) **1.** Tâlih ve baht açıklığı, mutluluk, saâdet. Karşıtı: *İdbar: Taht-ı vâlâ-bahta kıldıkta culûs ikbâl ile / Şevk-i teşrîfiyle îd etti cihan ser-tâ-be-pâ* (Fıtnat Hanım). *Âmâlimiz, eskârımız ikbâl-i vatandır* (Nâmık Kemal). *Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar / Ömrün bütün ikbâlini vuslatta duyanlar* (Yahyâ Kemal). **2.** Parlak ve yüksek mevki: *Bizim ikbalde olduğumuz bereketli zamanlar* (Ahmed Midhat Efendi). *İkbâl etek öpmekle müyesser olacakmış / Ben öyle rezîlâne temennâdan usandım* (Mehmet Âkif). *Hiç büyüklerle ülfet etmez, ikbal istemez* (Ömer Seyfeddin). **3.** İstek, arzu [Daha çok yiyecek içecek hakkında kullanılır]: *“Yemeğe ikbal var mı?” İkbal buyurulmaz mı beyim, bir acı*

kahve? (Ahmet K. Tecer). **4.** Yüzünü döndürme, birine, bir şeye meyletme, teveccüh etme: *Ne dem ikbâl-i seyr-i arş-ı ma'nâ eylesem Gâlib / Olur her şâhid-i fikr-i selîmim mahrem-i tevîk* (Leskofçalı Gâlib). *Bize mâdem o eylemiş ikbâl / Onu da eyeriz biz istikbâl*(Abdülhak Hâmit). **5.** Osmanlı sarayında pâdişahlara zevce olmaya aday kız, odalık: *Korkup bir kenara sinmiş nice kadın, nice ikbal, gözde ve câriye, bu ölümle bir kâbuslu rüyâdan uyanır gibi silkinip göz açmışlardır* (Sâmiha Ayverdi).

◆Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de beyitte ifade ettikleri anlamlar bakımından yakın anlamlıdırlar. “Devlet” ve “ikbâl” sözcükleri “Fakr ile biz mâl nedür bilmezüz / Devlet ile ikbâl nedür bilmezüz” bağlamında, birinci dize dikkate alındığında iki anlamı ifade edecek şekilde yorumlanabilir: “mutluluk ve baht” ve “mevki ve makam”. Her iki durumda da sözcükler yakın anlamlıdır. Anlam farklılıkları kullanıldıkları bağlam (devlet ile ikbal yapısı) göz önünde bulundurulduğunda belli belirsizdir. Bu tür yapılar yakın anlamlı sözcüklerle kurulmaktadır.

58.2. Hile-Âl (Hile ile âl)

Hile: *i.* (Ar. *hile*) Bir kimseyi aldatmak, kandırmak ve yanıltmak amacıyla yapılan tertip, düzen: *Şâh'ın oğlu İsmâil Mirzâ hîle ile Erciş'e girmiş* (Ömer Seyfeddin). *Hileyi, düzeni kapısından içeri sokmamış nâmus erbâbı, kanâat ehli esnaflar...*(Sâmiha Ayverdi). *Kaymakam, tavlada emniyet âmirine son sayıyı vermemek için hîle yapmakta, beriki ise buna göz yummaktadır* (Târik Buğra).

Âl: *i.* (Eski Türk. *âl*) [Kelime Türkçe'de daha çok Farsça gibi telaffuz edilerek *âl* şeklinde (1 ince olarak) kullanılmış, ayrıca Farsça'ya da geçmiştir] Hîle, kurnazlık, düzen, dalavere, desîse: *Avcı ne kadar âl bilse ayı o kadar yol bilir* (Atasözü). *Elde ol mey-gûn ayağı kim müdâm ol can tutar / Andan ey aklım hazer kıl âl ile aslan tutar* (Zâtî). *Tulundu (battı) mihr-i cemâli bozuldu erkânı / Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmân'ı* (Taşlıcalı Yahyâ). *Aldın netîce gönlümüz ey şûh âl ile* (Fıtnat Hanım).

◆ “Hile” ve “âl” sözcükleri “Ruhların âbın bilürüz muttasıl /*Hileileâl* nedür bilmezüz” bağlamında “tuzak, hile” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcükler hem sözlük anlamları hem de kullanıldıkları bağlamda ifade ettikleri anlamlar bakımından yakın anlamlıdır. Sözcükleri arasındaki yakın anlamlılık durumu “devlet ile ikbal” (bkz. 58.1) sözcükleri arasındaki yakın anlamlılık durumu gibidir. Bu tür yapıların yakın anlamlı sözcüklerle kurulduğunu belirtmek gerekir.

58.3. İle-U

İle:bağl. (Eski Türk. *il-mek* “takılmak, ilişmek”ten zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *il-e*) [Bugün daha çok ekleşmiş olarak *+la,+le* şeklinde kullanılır] **1.** İki kelimeyi, iki öbeği birbirine bağlar: “*Elma ile armut.*” “*Arsa ile dükkân.*” “*Leylâ ile Mecnun.*” *İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı.*” “*Güçlülükle kolaylık.*” “*Korkuyla sevinç.*” **2. takı.** İsimlerin sonuna gelerek berâberlik, refâkat, vâsita, araç, hal, tarz, ilişki vb. anlamlarda zarflar yapar: “*Ahmet ile geldim, vapur ile döneceğim.*” “*Bıçakla kestim.*” “*Onunla tartışık.*” *Mekke şehri nûr ile doldu kamu* (Süleyman Çelebi). *Ben bu hal ile üç gün yaşamam* (Nâmık Kemal). *Dinliyor vecd ile tekrâr alınan tekbîri* (Yahyâ Kemal). **3.** Fiil isimlerinden sonra kullanıldığında sebep bildirir: “*Oraya gitmekle hatâ ettin.*” “*Bu işe girmekle iyi etmedin.*” *Bir kez “ol” demek ile oldu cihan* (Süleyman Çelebi). **4.** İyelik ekinden sonra geldiğinde işin hemen olduğunu bildirir: “*Gelmesi ile gitmesi bir oldu.*” “*Paydos zilin çalması ile herkes dışarı fırladı.*”

U:bağl. (Fars. *ve*’den) “Ve” bağlacının nazımda sessiz harfle biten Arapça ve Farsça kelimelerden sonraki okunuşu [Aynı bağlaç sesliyle biten bir kelimedenden sonra *vü* okunur]: “*Cân u dil.*” “*Leyl ü nehar.*”

◆ Gazelde bağlaç görevinde kullanılan bu iki sözcük yakın anlamlı sözcüklerdir. “İle” sözcüğünün bağlaç olarak kullanımının yanısıra edat olarak ve zarf yapma kullanımları da bulunmaktadır. “U” ise sadece bağlaç görevinde kullanılmaktadır ve “ve” anlamının ifadesi için “ile” bağlacına göre daha sık kullanılmaktadır. Ayrıca, bu iki sözcük arasında hece değerleri bakımından da farklılık bulunmaktadır.

59. Bâğ-ı dehrün hem hazânın hem bahârın görmüşüz

Biz *neşâtun da gamun da rûzgârın* görmüşüz (319.1)

Çok da mağrûr olma kim *meyhâne-i ikbâlde*

Biz *hezârân* mest-i mağrûrun humârın görmüşüz (319.2)

Tûb-ı *âh-ı inkisâra* paydâr olmaz yine

Kişver-i câhun nice sengîn-hisârın görmüşüz (319.3)

Bir hurûşiyle eder *bin* hâne-i ikbâl-i pest

Ehl-i derdün seyl-i eşk-i *inkisârın* görmüşüz (319.4)

Bir hadeng-i cân-güdâz-ı *âh*dur sermâyesi

Biz bu *meydânun nice* çâpük-süvârın görmüşüz (319.5)

Bir gün eyler dest-beste pâygâhı *câygâh*

Bî-‘aded mağrûr-ı *sadr-ı i’tibârın* görmüşüz (319.6)

Kâse-i deryûzeye tebdîl olur câm-ı murâd

Biz bu *bezmün* Nâbiyâ *çok* bâde-hârın görmüşüz (319.7)

59.1. Bahâr-Neşât

Bahâr: *i.* (Fars. *behâr*) **1.** Kış ile yaz arasında 21 Mart’tan 22 Haziran’a kadar süren mevsim, ilkbahar: *İstanbul’un öyledir bahârı / Bir aşk oluverdi âşinâlık* (Yahyâ Kemal) *Bir bahar sabâhî şehirde kendisine rastgeldim* (Refik H. Karay). **2.** Meyve ağaçlarının bu mevsimde açan çiçekleri: *Hakîkatte Selçuk rönesansı, vakitsiz bastıran kar fırtınaları altında yeşeren baharlara benzer* (Ahmet H. Tanpınar). **3. mec.** Bir şeyin gençlik, tâzelik, canlılık dönemi: *Pınarlar dertlidir bahar yaşında* (Ali M. Arolat). *Araya gitti diye içlenme bahârına / Huduttan götürdüğün şan yetişir yârına* (Fâruk N. Çamlıbel).

Neşât: i. (Ar. *neşât*) Sevinç, neşe, sürur: *Verir neşât-ı müebbed mekân-ı Mevlânâ / Eder cebînini münîr âsitân-ı Mevlânâ(Nâbî). Bâğ-ı cihânın etme heves gül-sitânına / Değmez neşât-ı fasl-ı bahârı hazânına* (Fıtnat Hanım). *Nerede eski neşâtım? Nerede cânânım?* (Cenap Şahâbeddin).

◆“Bahâr” ve “neşât” sözcükleri sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildir. Ancak, “Bâğ-ı dehrün hem hazânın hem bahârın görmüşüz / Biz neşâtun da gamun da rûzgârın görmüşüz” beyiti paralel bir beyittir. Yani, her iki dizide benzer anlamlar ifade edilmektedir. Buna göre, “bahâr” sözcüğü “neşât” sözcüğü ile yakın anlamlıdır. Burada mecaz kullanımlar bu yakın anlamlılığa neden olmaktadır. Çünkü her iki sözcük bu bağlamda “tazelik, neşe” anlamlarını ifade etmektedir. Bahar mevsimi, neşeyi ve canlılığı çağrıştırır.

59.2. Hazân-Gam

Hazân: i. (Fars. *hazân*) Güz, sonbahar: *Devri şaşırдың mı nedir ey zaman / Fasl-ı bahârında bu hükm-i hazan* (Muallim Nâci). *Bir gamlı hazânın seherinde / Isrâra ne hâcet yine bülbül / Bil kalbimizin bahçelerinde / Can verdi senin söylediğin gül* (Ahmet Hâşim).

Gam: i. (Ar. *gamm*) Kaygı, tasa, keder, iç darlığı: *Gamım pinhan tutardım ben dediler yâre kıl rûşen / Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı* (Fuzûlî). *Gam kasâvet yuva yaptı sîneme* (Pir Sultan Abdal). *Âşıқта keder neyler gam halk-ı cihânındır / Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır* (Şeyh Gâlib).

◆“Hazân” ve “gam” sözcükleri sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildir. Ancak, burada da “bahâr-neşât” sözcüklerindeki yakın anlamlılığa benzer bir yakın anlamlılık bulunmaktadır. Beyitteki paralel anlam, “hazân” ve “gam” sözcüklerini mecazlaştırarak sözcükler arasında yakın anlamlılık oluşturmaktadır. Sonbahar, keder ve üzüntünün mevsimi olarak bilinir. Bu bakımdan, “hazân” sözcüğü “gam” sözcüğünün anlamlarını çağrıştırdığı için sözcükler anlamca birbirlerine yaklaşmaktadır.

59.3. Dehr-Rûzgâr

Dehr:*i.* (Ar. *dehr*) **1.** Dünya, cihan, âlem: *Dehr bir bâzârdır herkes metân arz eder / Ehl-i dünyâ sîm ü zer ehl-i hüner fazl ü kemâl* (Fuzûlî). *Bilcümle çiçekleri bu dehrin / Beyrût'ta açsın ey semen-ten* (Abdülhak Hâmit). **2.** Zaman, kesintisiz zaman, devir.

Rûzgâr:*i.* (Fars. *rûzgâr*) **1.** Dünyânın içinde bulunduğu devir, zaman, vakit, dehr: *Kaldı anın ile nice rûzigâr* (Süleyman Çelebi). *Rûzigârın hoş geçerdi âh kim devran dönüp / Oldu ahvâlim harâb ol rûzigârım kalmadı* (Fuzûlî). *Elemle geçti cümle rûzigârım / O demler kim sana bîgâne düştüüm* (Osman Şems). **2.** Yel.

◆“Dehr” ve “rûzgâr” sözcükleri arasında “bahâr-neşât” ve “hazân-gam” sözcükleri arasındaki yakın anlamlılık durumuna benzer bir durum söz konusudur. Beyitin iki dizesinin benzer anlamlar ifade etmesi bu iki kelimeyi de anlamca birbirine yaklaştırmaktadır. Ancak, bu iki sözcük, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir. Sözcükler “zaman, devir” anlamlarında kullanılmışlardır. “Dehr” sözcüğü bu anlamının yanı sıra “bâğ-ı dehr” tamlamasında “dünya, cihan, âlem” anlamını ifade etmektedir.

59.4. hem ... hem ...-... da ... da

Hem: *zf.* (Fars. *hem*) **1.** Kullanıldığı cümleye “üstelik, bir de, şu da var ki, zâten” mânâları katarak anlamı kuvvetlendirir: *Hem kendini helâk edeceksin* (Nâmık Kemal). *Hem daha rahat uyuyabilirdin. Çünkü saçakların altında sabahlara kadar didişen kuşlar da yok...* (Rûşen E. Ünaydın). *bağl.* **2.** Birden fazla şeyin birlikte bulunduğunu veya birden fazla işin birlikte yapıldığını gösterir [Bu anlamda genellikle tekrar edilerek kullanılır]: *Hem yaşayacağız, hem vatanın istikbaldeki yüceliğini göreceğiz* (Nâmık Kemal). *Hem gece hem yağmur içinde yol alan vapur bana aceleci, çarpıntılı göründü* (Refik H. Karay). *Bir anda hem onu hem kendimi anlamak ihtiyâciyle hareketsiz ve şaşkın durakladım* (Peyâmî Safâ). **3.** İkincisi

birincisini açıklayan iki cümleyi birbirine bağlar: “*Kibardır, hem pek kibar.*”
“*Şaşkın, hem ne şaşkın!*”

De ... de: Cümlede eş görevli öğeleri birbirine bağlar, hem ... hem: *Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz / Biz neşâtun da gamun da rûzigârın görmüşüz* (Nâbî'den).

◆ Dizelerdeki eş görevli öğeleri birbirine bağlayan bu iki bağlaç bağlama aynı anlamı katmaktadır. “Hem ... hem ...” bağlacı “birden fazla şeyin birlikte bulunduğunu veya birden fazla işin birlikte yapıldığını gösterir” görevindedir. “... da ... da” bağlacı da benzer şekilde bir görevle kullanılmıştır. “Bâğ-ı dehrün **hem** hazânın **hem** bahârın görmüşüz / Biz neşâtun **da** gamun **da** rûzgârın görmüşüz” beyitinde dizelerin paralel anlamları olduğu belirtilmişti. Bu anlam benzerliği dizelerde kullanılan bağlaçlar için de geçerlidir. Her iki bağlaç da “üstelik” anlamına sahiptir. Kullanım farklılıkları bulunan bağlaçlar bu bağlamda birbirleri yerine kullanılabilirler. Ancak, “hem” sözcüğünün anlam alanı “da” bağlacından daha geniştir. Bu durum aralarında anlam farklılıkları olduğunu göstermektedir. Anlam ve kullanım farklılıkları bu beyitte görülmesi bile farklı bağlamlarda ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, bağlaçlar birbirine yakın anlamlıdır.

59.5. Âh-İnkisâr

İnkisâr: *i.* (Ar. *kesr* “kırmak”tan *inkisâr*) **1.** Kırılma [Maddî ve mânevî şeyler için kullanılır]: *Âb-ı hayvân olsa da vaslın getirmem yâdıma / Hayli demdir şîşe-i hâtrda vardır inkisâr* (Şeyhülislâm Yahyâ'dan). *Ne geldi bu dil-i zâra gubârdan gayri / Ne gördü âyînemiz inkisârdan gayri* (Sâkıb Dede'den). *Kendini yok etmeyince âdem olmak pek muhâl / Âdemiyyet bâbı Ken'an bâb-ı acz ü inkisâr* (Ken'an Rifâî). **2.** Gücenme, kalp kırılması: *Eden tahrîb-i âlem inkisâr-ı kalbidir halkın / Gönül yıkma cihânı eylemek âbâd lâzımsa* (Nâmık Kemal). *Kadın gönlündeki inkisârı bütün bütün unuttu* (Nâmık Kemal). *Garip bir inkisârla eve döndüm* (Hâlide E. Adıvar). **3.** Bedduâ, intizar: *Sima (kıрма) âyîne-i kalbim hazer kıl inkisârımdan* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Kılan zîr-i destânını hâksâr / Düşer zîr-i*

pâye alıp inkisâr (Abdülhak Hâmit'ten). **4. fizik.** Kırılma: *Güneşi göremiyoruz; fakat gökteki ziyâ inkisarlarından gurûbun yaklaştığını anlıyoruz* (Aka Gündüz).

Âh:ünl. (ses taklidi ortak kelime) **1.** Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddî veya mânevî bir acıyı, ağrı, ızdırıp, pişmanlık, esef, acıma, özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifâde eder: *“Ah, başım ağrıyor!” “Ah, ben ne ettim!” “Ah oğulcuğum!” “Ah gençlik!” “Ah, nerede o eski günler!” “Ah, bir bilsen, dayanılacak gibi değil!” “Ah, onu bir ele geçirebilsem!” “Ah ne cici bebek!” “Ah ne saâdet yâ Rabbi.”* **2. i. teşmil.** Feryat, inilti [Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir]: *Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır / Çiçek eydür ey derviş âhum dağlar eritir* (Yûnus Emre). *Bir dil ki şu demde âhsızdır* (Muallim Nâci). *Bir günah ettimse de / Şimdi işit âhımı* (Orhan S. Orhon). **3.** Bedduâ: *“Bu zavallının âhi er geç onu perîşan eder.”*

◆ Sözcükler beyit içinde yakın anlamlı değillerdir. *“Tûb-ı âh-ı inkisâra paydâr olmaz yine”* bağlamında *“âh”* sözcüğü *“beddua”* anlamında ve *“inkisâr”* sözcüğü *“kırılma(manevi olarak)”* anlamında kullanılmıştır. *“âh”* sözcüğü burada *“feryat, inilti”* anlamlarını çağrıştırmaktadır. *“Ehl-i derdün seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz”* bağlamında ise *“inkisâr”* sözcüğü *“kırgın, kırılmış (manevi olarak)”* anlamında kullanılsa da *“intizar”* anlamını da çağrıştırmaktadır. Çünkü *“inkisâr”*ın gözyaşlarının selinden bahsedilmektedir. Dert ehlinin sel gibi akan gözyaşlarında intizar, beddua olur. Buradaki kullanımı ile *“inkisâr”* sözcüğü *“âh”* sözcüğü ile yakın anlamlıdır. Sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı olan bu sözcüklerden *“âh”* sözcüğünün anlam alanı daha geniştir.

59.6. Hezâr-Bin

Hezâr: *sıf.* (Fars. *hezâr*) **Bin:** *Hezâr şîve ile gönlümü o şâh kapar* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Gökten geliyor hezâr feryad* (Cenap Şahâbeddin). *İntihap dâireleri merkezinde modern bir otel temin ettiren*

mebûsa hezar âferin! (Refik H. Karay). KL’de **Hezâran:** *sıf.* (Fars. çoğul eki *-ân* ile) Binlerce, bin kere: *Sad hezâran hasret ü derd ile âh* (Süleyman Çelebi). *Dîl-i pür ıztırâbın bîmi yoktur gamzeden zîrâ / Ki sîm-âba hezâran tîğ urulsa zahm-dâr olmaz* (Fitnat Hanım).

Bin:i. (Eski Türk. *bing* > Orta Türk. *ming* > *biñ*) **1.** Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, bin birden önce gelen sayının adı. **2.** Bu sayıyı gösteren rakam, 1000, M. **3.** *sıf.* Yüz kere on veya on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir fazla olan: *Dünyâda vatan yoluna ölmeyi bin yıl yaşamaktan hayırlı bilen çocuklar bırakacağız* (Nâmık Kemal). *Bin âlimin bilmediğini bir ârif bilir derler* (Ömer Seyfeddin).

◆ **“Hezâr”** sözcüğü *“Biz hezârân mest-i mağrûrun humârın görmüşüz”* bağlamında *“binlerce”* anlamına gelen *“hezârân”* yapısında bağlamda yer almaktadır. Burada *“hezâr”* sözcüğü *“-ân”* Farsça çoğul eki almıştır. *“Bir hurûşiyle eder bin hâne-i ikbâl-i pest”* bağlamında *“bin”* sözcüğü sayı anlamından ziyade çokluğu belirten abartılı bir ifade için kullanılmıştır. Aynı durum *“hezâran”* için de geçerlidir. Sözcükler *“yüz kere on veya on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir fazla olan”* anlamı ve *“çokluk”* ifadesi anlamında yakın anlamlı sözcüklerdir. Buradaki bağlamlarda da görüldüğü üzere, sözcükler farklı yapılarda kullanılabilirler. Sözcükler her ne kadar aynı anlama sahip gibi görünse de anlamı kuvvetlendirme ve sanat dilinde kullanımlarıyla farklıdır. Günümüz Türkçesinde *“sittin sene”* birleşik zarfındaki *“sittin”* sözcüğü *“altmış”* anlamını yitirmiştir. KL’de bu yapı için *“Seneler boyunca, ömür boyu, uzun zaman: Az daha Acemoğlu zorlamasaydı bir düşüş kaçırıyordum ki sittinsene yanacaktım* (Ercüment E. Talu). *Dişçiliği permili olarak Acemyan Bey’den öğrenmiş, mübâreğe sittinsene hizmet etmişti* (Fahri Celâl). *Siz sittinsene bu kahveye gelip gütseniz gene de adam olamazsınız...* (Burhan Felek).” anlam karşılıkları verilmiştir. Bu yapı, günümüz Türkçesinde kullanılan *“binlerce”* sözcüğündeki abartılı çokluk ifadesinden daha kuvvetli bir anlam ifadesi için kullanılmaktadır. Bağlam içinde sözcüklerin anlama kattığı yoğun ifade sözlük karşılıklarında verilmez. Bu yoğunluk, kullanımda ortaya çıkar. Bu nedenle, *“hezâr/hezâran”* ve *“bin”* sözcükleri *“eş”* anlam ifade etmez ve yakın anlamlı olarak addedilebilirler.

59.7. Meyhâne-i ikbâl-Câygâh-Sadr-ı i'tibâr

Meyhâne-i ikbâl: Baş döndürücü yüksek mevki: *Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde / Biz hezâran mest-i mağrûrun humârın görmüşüz* (Nâbî).

Câygâh: KL'de **Cay (Câ)-gâh (-geh)** tür. i. (Fars. yer bildiren -gâh > -geh ekiyle) Mevki, makam, yer: *Âhirette verip mükâfâtın eylesin cay-gâhını cennet* (Recâizâde M. Ekrem).

Sadr-ı i'tibâr:KL'de **sadr:** i. (Ar. şadr) **1.** Göğüs, sîne: *Ama insanların her biri kendi omuzları üzerinde bir başka kafa ve sadırları içinde bir başka yürek taşımakta* (Ahmed Midhat Efendi). *Sessizce, fakat sadrı sarsıla sarsıla ağlıyordu* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Kalp, yürek: *Zikr ile tevhide ererse gönül / Ma'rifetle bula sadrın inşirâh* (Niyâzî-i Mısırî). **3.** Bir şeyin başı, baş tarafı, en yüksek yeri: *"Sadr-ı cümle." Zâtını eyle sezâ-yı rağbet / Geçirirler seni sadra elbet* (Sünbülzâde Vehbî). *Dem-beste kaldı hayret ile andelîb-i zâr / Gördükte zâğa düştüğünü sadr-ı gülşenin* (Muallim Nâci). **4.** Baş, başkan, reis: *"Sadr-ı âlî: Yüce reis, sadrâzam." Şem'-i harem-i rağbet-i sadrî'l-vüzerâdır* (Nâilî). *Müjde ey dil zîb-bahş-ı sadr-ı dîvandır gelen / Âsaf-ı devran Alî Paşa-yı zîşandır gelen* (Fıtnat Hanım). *Ben şâirim ancak ederim keyfime hizmet / Sen sadr-ı zamân olmalısın hâdim-i ümmet* (Abdülhak Hâmit'ten). **5.** târih. (*Sadr-ı a'zam* tamlamasının kısaltılmış şekli olarak) Sadrâzam: *"Sadr-ı esbak: Eski sadrâzam." O sadr-ı muhterem âlî-himem allâme-i âlem / Kemâl-i ilm ü fazl u zühd ile bî-misl ü hemtâdır* (Fıtnat Hanım). **6.** edeb. Bir beyitteki birinci mısraın ilk cüzü.". KL'de **i'tibâr:**i. (Ar. 'abr "ölçmek, tartmak" 'ubûr "geçmek"ten i'tibâr) **1.** Saygı görme, saygı gösterme, değer verme, kendine değer verilme: *İnsan ki görür bu i'tibârı / Gitmez mi elinden ihtiyârı* (Ziyâ Paşa'dan). *Hilmi Bey, âilenin ve an'änenin gerektirdiği hürmet ve îtibarda da kusur etmezdi* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Önem verme, önem verilme, dikkate alma, dikkate alınma: *Bunun câiz ve mümkün olduğunu inkâr edene îtibar edilmez* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Nûri Bey'in temiz ve sâde rûhu da yaş denilen şeyi hiç*

îtibâra almazdı(Hâlîde E. Adıvar). **3.** Hatırı sayılır olma durumu, şeref, haysiyet: “*Îtibâr kazanmak.*” “*Îtibârı zedelenmek.*” *Efendimsin cihanda i’tibârım varsa sendendir / Meyân-ı âşıkanda iştihârım varsa sendendir* (Şeyh Gâlib). *Temâşâcılıkta îtibârım artıyor* (Reşat N. Güntekin). **4.** Ticârî hayatta güvenilir olma durumu, güven kazanmış olma: “*Borcunu ödemezsen îtibârın sarsılır.*” “*Piyasadaki îtibârına güvenerek sermâye toplamaya karar verdi.*” *Verdiği sözü tutar, îtibârı yerinde* (Enis B. Koryürek). **5.** Bir şeyin gerçek olmayan, öyle farzedilen değeri. **6.** *eski.* İbret alma. “

◆ “Çok da mağrûr olma kim *mevhâne-i ikbâlde*” dizesinde “*mevhâne-i ikbâl*” tamlaması “yüksek mevki” anlamında; “Bir gün eyler dest-beste pâygâhı *câygâh*” dizesinde “*câygâh*” yapısı “mevki, makam” anlamında; “Bî-‘aded mağrûr-ı *sadr-ı i’tibâr*ın görmüşüz” dizesinde ise “*sadr-ı i’tibâr*” tamlaması “saygı görülen, mevki, makam” anlamında kullanılmıştır. Sözcükler birbirine yakın anlamda kullanılmış olsalar bile aralarında ince anlam ayrımları bulunmaktadır. Şair, genel bir ifade ile mevki ve makamın kişiye fayda sağlamayacağını ifade etmektedir. “Mevki, makam” ifadesi için de bu sözcükleri kullanmıştır. Aynı anlam çağrışımının farklı şekilde ifade edilmesi şiirde anlatım zenginliğidir. Şair de bundan faydalanmıştır. Sözcükler arasında “yüksek mevki (*Meyhâne-i ikbâl*), herhangi bir mevki (*câygâh*), saygı duyulan mevki (*sadr-ı i’tibâr*)” şeklinde ince ayrımlar bulunmaktadır.

59.8. Hezarân-Bin-Nice-Bî-‘aded-Çok

Hezarân: *sıf.* (Fars. çoğul eki *-ân* ile) Binlerce, bin kere: *Sad hezâran hasret ü derd ile âh* (Süleyman Çelebi). *Dîl-i pür ıztırâbın bîmi yoktur gamzeden zîrâ / Ki sîm-âba hezâran tîğ urulsa zahm-dâr olmaz* (Fıtnat Hanım).

Bin: *i.* (Eski Türk. *bing* > Orta Türk. *ming* > *biñ*) **1.** Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra, bin birden önce gelen sayının adı. **2.** Bu sayıyı gösteren rakam, 1000, M. **3.** *sıf.* Yüz kere on veya on kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir fazla olan: *Dünyâda vatan yoluna ölmeyi bin yıl yaşamaktan*

hayırlı bilen çocuklar bırakacağız (Nâmık Kemal). *Bin âlimin bilmediğini bir ârif bilir derler* (Ömer Seyfeddin).

Nice: *sıf.* (< ne+ce < ne+çe) **1.** Çok, pek çok, birçok: *Tamâm oldu güzellik sanma Şîrîn ile Leylâ'da / Nice Leylâ bulunur erlik ammâ âşık olmaktır* (Nev'î'den). *Nice günler bakarak dalgalara / Dediler uğradı Leylâ nazara* (Yahyâ Kemal). *Ben de o muâyene odasının ve nice muâyene odalarının önünde senelerce bekledim* (Peyâmi Safâ). **2.** *z.f. E. T. Türk. ve halk ağzı.* Nasıl: *İşit imdi nice doğdu ol resûl* (Süleyman Çelebi). *Böyle mahabbete nice doyulur* (Pir Sultan Abdal). *Hânım, biz bu suyu nice geçelim?* (Refik H. Karay'dan).

Bî-aded: KL'de **bî-:** Farsça ve Arapça kelimelerin başına gelen ve dilimizdeki “-siz, -mez” eklerinin anlamını karşılayan ön ek. KL'de **'aded:** *i.* (Ar. 'aded) **1.** Sayı: *Silâhlarımızın adedi müsvât olsun* (Ömer Seyfeddin). *Hastanın nabzını eline alır, saatini çıkarır, aded-i darabânı saymaya başlar* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Sayı bildiren işaret, rakam. **3.** Tâne: *“Bir düzine diye aldım, paketten on bir adet defter çıktı.”*

Çok: *sıf.* (Eski Türkçe'de geçmez, ilk defa Hârezm Türkçesi'nde ortaya çıkmıştır) **1.** Miktarı, derecesi ve niteliği belli bir ölçünün üstünde bulunan, az olmayan, fazla, ziyâde: *Düşman çok, asker az* (Nâmık Kemal). *Elimi çok dallı bir ağaç gibi / Tutarım gölün üstüne* (Orhan V. Kanık). **2.** (Zaman, mesâfe... için) Uzun: *“Çok vakit aldı.” “Çok yol yürüyemezsin.” “Çok mesâfe var.”* **3.** *z.f.* Belli bir ölçünün üstünde: *“Çok ağladı.” “Çok konuştum.” Çok çalıştı, emsalsiz işler meydana getirdi* (Ömer Seyfeddin). *Taşır çok yüklü dallar / Alevden portakallar* (Yahyâ Kemal). *i.* **4.** Çok olan şey, çok şey: *“Aza sormuşlar nereye, çoğun yanına demiş.” Azdan az olur, çoktan çok* (Nâmık Kemal). *Az ümit edip çok elde etmek hayâtın hakîkî sırrıdır* (Peyâmi Safâ). **5.** Büyük bir kısım, büyük bir parça: *“Çoğunu ben aldım.” Akşam yaptıklarımın çoğundan haberim yok* (Hüseyin R. Gürpınar). *Masaların çoğunda İngiliz zâbitleri oturuyordu* (Refik H. Karay).

◆ Bu sözcükler gazel boyunca “çokluk, sayısız” anlam ifadeleri için kullanılmışlardır. Bu “çokluk, sayısız” anlam ifadesi abartılı bir ifadedir. “Bin” ve “hezârân” sözcükleri 59.6. da açıklanmıştır. “Nice” , “bî-aded” ve “çok” sözcükleri de benzer anlamlarda kullanılmışlardır. “Biz bu meydânun *nice* çâpük-süvârın görmüşüz” bağlamında “nice” sözcüğü “çok, pek çok, sayısız” anlamında; “*Bî-‘aded* mağrûr-ı sadr-ı i’tibârın görmüşüz” dizesinde “bî-‘aded” sözcüğü “sayısız, adetsiz, sayılamayacak kadar çok” anlamında; “Biz bu bezmün Nâbiyâ *çok* bâde-hârın görmüşüz” dizesinde “çok” sözcüğü yine “sayısız, fazla” anlamında kullanılmıştır. Anlamca birbirine yakın olan sözcükler kullanım değerleri ve kullanım sıklıkları bakımından farklılık göstermektedir. Anlamlar arasında, şeyin ya da durumun sayı ve miktar bakımından abartılması dereceleri anlam çağrışımını etkilemektedir. Örneğin, şair “mağrur-ı sadr-ı i’tibâr” için “bî-‘aded” çokluğunu kullanmıştır. Sözcükteki “sayılamayacak kadar çok” ifadesi diğer sözcüklere göre daha kuvvetlidir ve “bî-‘aded” sözcüğünün “insan” için kullanılması beyitin genel anlamında, “sıradan, ehemmiyetsiz” anlamının çağrışım yapmasına neden olmaktadır.

59.9. Bâğ-ı dehr- Kişver-i câh-Meydân-Bezm

Bâğ-ı dehr: KL’de *bâğ:i*. (Fars. *bâğ*) **1.** Üzüm kütükleri dikili olan ve üzüm yetiştirilen yer: *Bağa bak üzüm olsun, üzüm yemeğe yüzün olsun*(Atasözü). **2.** Bahçe, yeşillik, ağaçlık ve çiçeklik yer, bostan: *Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur* (Atasözü). *Bâğ-ı dehrin hem bahârın hem hazânın görmüşüz / Biz neşâtın da gamın da rûzigârın görmüşüz* (Nâbî) . KL’de **dehr:** *i*. (Ar. *dehr*) **1.** Dünya, cihan, âlem: *Dehr bir bâzârdır herkes metâin arz eder / Ehl-i dünyâ sîm ü zer ehl-i hüner fazl ü kemâl* (Fuzûlî). *Bilcümle çiçekleri bu dehrin / Beyrût’ta açsın ey semen-ten* (Abdülhak Hâmit). **2.** Zaman, kesintisiz zaman, devir.

Kişver-i câh: KL’de *kişver:i*. (Fars. *kişver*) Memleket, ülke: *Hükümüne ola mutî İran dahi / Anın ola kişver-i Tûran dahi* (Ahmedî). *Şehinşâh-ı muzaffer pâdişâh-ı heft kişver kim / Hirâs-ı tîğ-i kahrı dehşet-efgen kalb-i a’dâya* (Fitnat Hanım). *Bugünkü vatan mîras bırakılmış bir kişver*

değil (Yahyâ Kemal). KL'de **câh: i.** (Ar. *câh*) Yüksek mevki, makam, rütbe: *Nedir gurûru aceb mest-i bâde-i câhın / Bu neşvenin sonu elbet humâr gelmez mi* (Fıtnat Hanım). *Ne cidâl isterim ne câh ararım* (Muallim Nâci).

Meydân:i. (Ar. *meydân*) **1.** Üzerinde binâ vb. şeyler bulunmayan düz, açık ve geniş yer, açıklık, alan, sâha: *Vuruşmak için bir meydan bulacağız* (Ömer Seyfeddin). *Haffaflar çarşısının ortasında bir meydan var* (Ahmet Hâşim). *Böylece de çeşmesi, sebili, imâreti, medresesi, meydanı, ağacı ve çarşısıyla mahalle (...) bir bütün olmuştur* (Sâmiha Ayverdi). **2.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Pazar, panayır kurmaya, spor yarışmaları ve karşılaşmaları, askerî tâlim, tatbîkat vb. işler yapmaya elverişli yer: *"At meydanı."* *"Ok meydanı."* *"Cirit meydanı."* *Dün Okmeydanı'na vardık, güleşi kurulmuş bulduk / Meydanda iki pehlivan, bir tarafta seyre durduk* (Ramazannâme). *Sonra sersemleşmiş bir halde dönerken pazar meydanında önüne bir çerçici sergisi çıktı* (Refik H. Karay). *Düşman, binlerce maktulleriyle doldurduğu muhârebe meydanını silâhlarımıza terketmiştir* (İsmet İnönü'den). **3. mec.** İmkân, fırsat, uygun zaman [Bu anlam daha çok deyimlerde ortaya çıkar]: *"Meydan aramak."* *"Meydan bulamamak."* *"Meydan vermemek."* *Silâhını almasına meydan bıraksa, yiğitçe dövüşüp hesaplaşmayı kabullense, adam öldürmek uçlarda pek büyük bir suç sayılmıyor, hiç değilse âileler arasında bir özel kan dâvâsı olmaktan ileri götürülmüyordu* (Kemal Tâhir). **4. teşmil.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeyin, bir husûsun ortaya döküldüğü, cereyan ettiği yer: *"Aşk meydanı."* *"Siyâset meydanı."* *"Meydân-ı hüner."* *"Meydân-ı gazâ."* *Meydân-ı sühanda yok iken sen gibi bir er / Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber* (Ziyâ Paşa). **5.** Tekkelerde zikir ve âyin yapılan yer, semâhâne: *Meydan bir sikke ve tennûre bahçesi hâline inkılâp etti* (Rûşen E. Ünaydın). *Tasavvufta "meydan" muhabbet alanı, zikir ve vecd alanıdır. Esmâ ile sülûk görenlerin zikirlerinde ilâhî okuyanlar, "Yâ sâhibe'l-meydan –Ey meydanın sâhibi" sözüyle o tarîkatın pîrini kastederler* (Abdûlbâki Gölpınarlı). **6.** Orta oyununda oyunun sergilendiği alan, bir tür sahne.

Bezm: i. (Fars. *bezm*) **1.** İçkili, eğlenceli yiyip içme ve sohbet meclisi: *Bezme teşrîf eyle ey çeşm-i âfet / Bu şeb hâne halvet eyle muhabbet* (Şarkı). *Ben mi*

sâkî olayım bezme dururken sevdiğim (Yusuf Z. Ortaç). *Bir yerde bezm-i canda mı dîvân-ı Cem'de mi / Bir yerde görmüşüm seni dünyâmu görmeden* (Fâruk N. Çamlıbel). **2.** Topluluk, meclis: *Nizâmülmülk ü Âsaf bezm-i hâssında mürîd olsun* (Fitnat Hanım). *Bezm-i cühhâl gibi ârife zindân olmaz* (Leskofçalı Gâlib).

◆“Bâğ-ı dehr”, “kişver-i câh”, “meydân” ve “bezm” tamlama ve sözcükleri sözlük anlamları dışında gazelde “dünya” anlamıyla kullanılmıştır. Burada gazelin genel anlamında “dünya”nın ve insanların genel durumu şair tarafından eleştirilmektedir. Çeşitli benzetmelerle “dünya”nın farklı özellikleri verilmektedir. Şair, dünyanın geçiciliğini vurgulamaktadır ve bunu “dünya”yı “bahçe, mevki ve makam ülkesi, meydân, içki meclisi” gibi daha dar alanlara benzeterak dile getirmektedir. Sözcükler ve tamlamalar sözlük anlamları dışında benzetildikleri “dünya” anlamı ile yakın anlamlıdır. Bu yakın anlamlılık gazelin genel anlamından ortaya çıkmaktadır.

60. Bir devrde geldük ki ‘*azîzân* unutulmuş

Tutmuş yerini hurd ü *büzürgân* unutulmuş (345.1)

Nâ-pâk yatur dest-i kerem dâmen-i ‘*ismet*

Has-pûş kalup çeşme-i hayvân unutulmuş (345.3)

Kalmış ser-i meydân-ı mahabbet *tek ü tenhâ*

Zen-tab’lar almış yiri merdân unutulmuş (345.4)

Nâdanlık olup mu’teber *ebnâ-i zamân* da

Hattı bozulup nüsha-i ‘irfân unutulmuş (345.5)

Hikmet *taleb*-i mâlda Kârun gibi şimdi

*Hâhiş*gerî-i lokmada Lokmân unutulmuş (345.6)

Olmış o kadar *halk-ı cihân* mekrde üstâd

Kim sâbika-i şöhret-i şeytân unutulmuş (345.7)

Halk açmadadır birbirine pençe-i târâc
Ahkâm-ı Hudâ ma'nî-i Kurân unutulmuş (345.8)

Nâbî kimi görsen yürüdür **hük**münü nefsün
Hakkun bize gönderdiği **fermân** unutulmuş (345.9)

60.1. 'Azîzân-Büzürgân

'**Azîzân**:KL'de '**azîz**: *sıf.* (Ar. 'izzet "üstün ve yüce olmak"tan 'aziz) **1.** Yüce, kıymetli, değerli, mukaddes, muazzez: *Aziz ömrümüzün kalanını ilm-i şerif tahsîline ayırdık...* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Sana dün bir tepeden baktım azîz İstanbul* (Yahyâ Kemal). *Malazgirt'te bileğinin kuvvetiyle, dehâsının zoruyla bu aziz vatanın kapılarını açar Alpaslan...* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Saygı duyulan, hürmet edilen, sevgili, dost: *Nasıl ki en aziz ölümlerin bile döndüğünü istemiyoruz* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *i.* **3.** Maddî ve mânevî hayâtı insanlığa örnek olabilecek kerâmet sâhibi erkek eren, ermiş, velî: *Fakat o yüksek kalbli bir azizdir* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Bu türbede bir aziz yatıyor* (Şemseddin Sâmî). *Bize necat vermek için yol açan azizlerin sırasında sayılır* (Mehmet E. Yurdakul). **4.** Hıristiyanlıkta kilisenin din büyüğü olarak kabul ettiği kimse: *Azizlerini bu türlü bir tabiat manzarası içinde tasvir ettiler* (Rûşen E. Ünaydın). **5.** "Benzeri bulunmayan, eşsiz kudret sâhibi, mağlûp edilmesi mümkün olmayan" mânâsında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır. KL'de '**Azîzân** (Fars. çoğul eki -ân ile) Azizler: *Ey azîzan işte başlarınız söze* (Süleyman Çelebi).

Büzürgân: KL'de **Büzürg**: *sıf.* (Fars. *buzurg*) Büyük, ulu: *Hâce-i büzürk unvânı yalnız imparatorluğun birinci adamı ve büyük sultanın vekîl-i mutlaka olan vezîre mahsus idi* (Fuat Köprülü). KL'de -ân: ek. (Fars. -ân) Farsça ve Arapça kelimelerin sonuna gelen çoğul eki.

◆Sözcükler beyit içinde "büyükler, ulular" anlamlarında kullanılmıştır. Sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı olan sözcükler arasında anlam farklılıkları bulunmaktadır. "Azîz" sözcüğünde "kutsallık" çağrışımı

bulunmaktadır (keramet sahibi, mukaddes vs.). “Büzürg” sözcüğünde böyle bir çağrışım yoktur. “Tutmuş yerini hurd ü büzürgân unutulmuş” dizesinde “büzürgân” sözcüğü “büyüklük” anlamında kullanılmıştır (Hurd KL’de “küçük, ufak”). Sözcükler, bağlamda bir arada kullanıldıkları diğer sözcüklere göre de anlamları belirlenebilmektedir.

60.2. Pâk-‘İsmet

Pâk: *sif.* (Fars. *pâk*) [Aslında ince olan “k” sesi bugün Türkçe söyleyişlerde kalınlaşmıştır] **1.** Temiz: “Libâs-ı pâk: Temiz elbise.” *Çemen güzellerinin yüzü suyu olmuştur / Ki ruhlarını kılar pâk her seher jâle* (Mesîhî). *Arıttım pâk ettim gönüm sarayın* (Pir Sultan Abdal). *Allah hayırlar versin, dün gece rüyâmda peder-i merhûmu pâk câmeler, pâk imâmelerle gördüm* (Fâik Reşat). **2.** Hâlis, saf, katışıksız: “Âb-ı pâk: Saf su.” *Gill ü gıştan kalbi gâyet pâk idi* (Süleyman Çelebi). *Güneş kadar lekesiz, pâk ü saf bir vicdan* (Hüseyin Sîret). **3.** *mec.* Mübârek, kusursuz, günahsız: *İsm-i pâkin pâk olur zikr eyleyen / Her murâda erişir Allah diyen* (Süleyman Çelebi). *Şehinşâh-ı melâik ser-i hayl-i enbiyâ / Ya’nî habîb-i muhterem-i Hazret-i Hudâ / Kim zât-ı pâki âlemin ayn-ı inâyeti* (Fıtnat Hanım). *Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker / Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer* (Mehmet Âkif).

İsmet: *i.* (Ar. *‘ismet*) **1.** Nâmuslu olma, ahlâk kurallarına uyma, nefsi nâmûsa dokunacak fuhuş vb. şeylerden uzak tutma, ırz temizliği, iffet: *Şart-ı ismet bu mudur kim ola benden sonra / Seni pehlûya çeker pîrâheninden gayri* (Nâilî’den). *İkinci hanımefendinin yatak odasına kadar girdi ve kadının ismetine el de uzattı* (Ahmed Midhat Efendi). *Benim saâdet-i hayâtım nâmûsuma, ismetime merbuttur* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Haramdan, kötülüklerden uzak olma, çekinme, dürüstlük: *Cibrîl’e verir sünbülümüz neşve-i ismet / Biz gülşen-i kudsî-çemen-i bâğ-ı hayâyız* (Leskofçalı Gâlib). *Sâde sıhhat, kuvvet, neşe, temizlik ve ismet kesil* (Refik H. Karay). **3.** *din.* Günahsızlık, temizlik: “Peygamberler ismet sâhibidir.” *İsmet*

enbiyâ-yı izâmın hafî, celî her türlü mâsiyetten ve hasâset-i tab'a delâlet edecek hareketten berî olmalarıdır; bunun zıddı olan mâsiyet haklarında muhaldir (Ömer N. Bilmen).

◆Sözcükler, gazelde farklı yapılarda yakın anlamlı kullanılmıştır. “*Nâ-pâkyatur dest-i kerem dâmen-i 'ismet'*” dizesinde “pâk” sözcüğü “nâ-pâk (temiz olmayan, kirli)” yapısında “temiz” anlamında; “ismet” sözcüğü ise “dâmen-i 'ismet (iffet eteği)” tamlamasında “temiz, namuslu” anlamında kullanılmıştır. Buradaki “temiz” anlamı soyut bir ifade (namus, iffet) için kullanılmıştır. Kullanıldıkları yapılar farklıdır. Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

60.3. Kalmak-Yatmak

Kalmak: *geçişsiz f.* (Eski Türkçe'den beri kullanılır) (-de) **1.** (Olduğu yerde ve olduğu halde) Durmak: “*Haberi duyunca kapıda kaldı, bir adım atamadı.*” *Kolları göğsünde bağlı, diz üstü kaldı* (Ömer Seyfeddin). **2.** (Bir süre bir yerde) Yaşamak, oturmak, ikâmet etmek: “*İki sene Erzurum'da kaldılar.*” “*Tahsilde iken bizim yanımızda kaldı.*” *Dört yüz sene burada kaldık* (Ziyâ Gökâlî). *Yengemin anneme isrârı üstüne köşkte birkaç gece kalmaya mecbur olmuşuk* (Peyâmî Safâ). **3.** (Hareket hâlindeki bir şey) Olduğu yerde durmak, hareketine, yoluna devam etmemek: “*At yokuşun başında kaldı.*” “*Benzin bitince araba kavşakta kaldı.*” *Sanma bu tekerlek kalır tümsekte* (Necip F. Kısakürek). **4.** (Bir şeye göre) Şurada veya burada yer almak, ... tarafa düşmek, ... tarafta olmak: “*Park bizim evin doğusunda kalıyor.*” “*Çiftlik nerede kaldı?*” **5.** (Bir yerde) Dışarı çıkamayacak durumda bulunmak: “*Yolcular vapurda kaldı.*” *Odada bir çocuk kalmış* (Reşat N. Güntekin). **6.** (Bir şey karşısında) Etkisini üzerinde hissedecek kadar uzun müddet durmak, o şeyin etkisine mâruz olmak: “*Çiçek ayazda kalmış.*” “*Güneşin altında fazla kalma.*” “*Rüzgârda, ateş karşısında, soğukta kalmak.*” “*Açık havada kalınca kokusu geçti.*” **7.** Beklemek, bekletilmek: “*Mallar gümrükte kaldı.*” “*Evrak müdürün masasında kalmış.*” “*İki saat kapıda kaldık.*” **8.** (Bir yerde) Olmak veya bulunmak: “*Gölgede kalmak.*” “*Dağ başında kalmak.*” “*Batan gemi dipte kaldı.*” “*Fikir kafada*

kaldıkça ne faydası vardır ne zararı (Burhan Felek). **9.** (Çalışmakta olduğu yerde) İşine devam etmek, o işten ayrılmamak: “*Orduda kalmak.*” “*Üniversitede kalmak.*” “*Öğretmenlikte kalmak.*” “*Uzun yıllar sahnede kaldı.*” **10.** (Bir şey bir kimsede veya bir yerde) Unutulmuş veya bırakılmış olmak: “*Cüzdanım evde kaldı.*” “*Üstü sizde kalsın.*” **11.** Ele geçirdiği, kazandığı şey üzerinde hakkı ve hükmü devam etmek: “*Belgrat üç buçuk asır Osmanlılar’da kaldı.*” “*Şampiyonluk üç devredir Galatasaray’da kalıyor.*” *Burası iki sene bizde kaldı* (Ömer Seyfeddin). *Dört yüz sene burada kaldık* (Ziyâ Gökalp). **12.** Sınıfı geçememek: “*Lise ikide kalmış.*” “*Bu sene orta üçte kalan çok.*” **13.** (Söz, okuma, yazı vb. şeyler için) Bırakmak, ara vermek: “*Geçen ders nerede kalmıştık?*” “*Kaldığı yerden derse devam etti.*” “*Burada kalalım.*” “*Hangi satırda kalmıştık?*” **14.** (Bir yerde) Ölmek: “*Nice genç bu vatan uğruna Sakarya’da, Çanakkale’de kaldı.*” “*Kumar masasında kaldı.*” **15.** Seviyesi veya hâli değişmeyip durumu aynen devam etmek: “*Kâtiplikte kalmak.*” “*Üçüncülükte kalmak.*” “*Aynı kiloda kalmak.*” *Ben de geberinceye kadar bir sandalcı Sohbet kalacağım* (Ahmed Midhat Efendi). *Hâlâ bize en çok âit olduğun günlerdeki gibi kalmanı istiyoruz* (Târık Buğra). **16.** –de, ... içinde olmak, ... kendisini kaplamış olmak: “*Toz içinde kalmak.*” “*Duman içinde kalmak.*” “*Hayrette, tereddütte kalmak.*” “*Merakta kalmak.*” **17.** Var olmaya devam etmek, bitmeden sürmek, sürüp gitmek: “*Şöhreti, nâmu, tesîri kalmak.*” “*İzi, lekesi kalmak.*” *Hayâtınız giderse adınız kalır* (Nâmık Kemal). *Misâfirperverlik ancak vesâit-i münâkaleden mahrum köylerde kaldı* (Cenap Şahâbeddin). *Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile / Tahayyülümde vatan kalsın eski hâliyle* (Yahyâ Kemal). **18.** Vakit geçirmek, eğlenmek: “*Nerede kaldın?*” “*Hiç kalmadan gelirim.*” *Iraktır yollarım dolandım geldim / Tatludur dillerin eğlendim kaldım* (Karacaoğlan). *Tek başına gerilerdeki ormanların içine dalıyor, saatlerce kalıyor, gülerken dönüyor* (Ömer Seyfeddin). *Yarım saatte gidecekti. Üç buçuk saat bizimle kaldı* (Ahmet H. Tanpınar). **19.** (Bir yerde belli bir işle) Görevli bulunmak: “*Refakatçi kalmak.*” “*Nöbetçi kalmak.*” (-den) **20.** (Bir bütünden) Artmak: “*Kumaştan sâdece 1 metre kaldı.*” “*Aylığınızdan ne kaldı?*” *Yedi kişi kaldık* (Nâmık Kemal). *Bir tek kökü kalmış ağacın toprakta* (Orhan V. Kanık). **21.** (Bir sebepten dolayı) Yapacağı şeyi yapamamak, gideceği yere gidememek, yapmaktan veya gitmekten mahrum

olmak: “*Olan bize oldu, eğlenceden kaldık.*” “*Hastalığı sebebiyle iki ay derlerden kaldı.*” “*Seferden kalmak.*” “*Yoldan kalmak.*” “*İşten kalmak.*” *Yürü gönül yürü dostundan kalma / Dâim hâtırın soruver gitsin*(Dertli). **22.** (Bir ders veya sınavda) Başarılı olamamak, dönmek: “*Fizikten kaldı.*” “*Kimyâdan kalacak.*” **23.** (Dünden bugüne veya mîras, yâdigâr, pay vb. olarak) Birinden diğerine geçmek, intikal etmek: *Karac’oğlan der bir mâni söyle / Ezelden kalmıştır bu kânun böyle* (Karacaoğlan). *Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden / Şimşek gibi bir hâtıra nal seslerimizden* (Yahyâ Kemal). *Selçuk devrinden ve sanat işlerinde onun devâmı olan ahilerden Ankara’da büyük eser kaldı* (Ahmet H. Tanpınar). **24.** (Bir durum, bir belirti) Bugüne kadar sürüp gelmek: “*Bu âriza tifodan kaldı.*” (-e) **25.** (Zaman, yer, miktar bildiren kelimelerden sonra kullanıldığında) Bunların tamamlanmasına belirtilen kadar zaman, yer, miktar bulunduğunu anlatır: “*Borcun bitmesine üç taksit kaldı.*” “*Bidonun dolmasına iki kilo kaldı.*” “*Nikâha iki gün kaldı.*” *Ey gönül fecre az zaman kalıyor* (Yahyâ Kemal). *Baktım, gece yarısına on dakîka kalmış*(Refik H. Karay). **26.** (Bir iş bir kimseye) Görev olarak düşmek, terettüp etmek: “*Sofrayı toplamak bana kaldı.*” “*Her iş ona kalmış.*” “*Buranın idâresi kime kaldı?*” **27.** Katılmak üzere bekleyip hazır bulunmak: “*Konsere kalmak.*” “*Baloya kalmak.*” “*Konferansa, toplantıya kalmak.*” “*Düğüne, çaya kalmak.*” *Yemeğe kalmayacaktı, fakat ikinci çayı içmeye râzı oldu* (Ahmet H. Tanpınar). **28.** (Başka zamâna) Bırakılmak, (geriye) atılmak, ertelenmek, tehir edilmek: “*Toplantı cumaya kaldı.*” *Bu hafta hareket ediyoruz diyordu. Bugün bir kartpostal daha göndermiş, hareketi gelecek haftaya kalmış* (Fahri Celâl). **29.** (Bir iş) -e kadar uzamak: “*İş karanlığa kalmak.*” “*Çamaşır akşama kalacak.*” “*Sabaha kalmaz doğurur.*” “*Yarına kalmaz gelir.*” *Bir aya kalmaz muhakkak haberimi alacaksınız* (Refik H. Karay). **30.** (Bir işin olması birine veya bir şeye) Bağlı olmak: “*İşimiz duâya kaldı.*” “*Tâyin müdüre kaldı.*” “*Her şey hazır, iş pasaporta kaldı.*” **31.** Muhtaç olmak, îtibar etmek durumunda bulunmak [Daha çok olumsuz şekli kullanılır]: “*Ben onun parasına kalmadım.*” *Cân ister isen cihâna kalma / Cânan diler isen câna kalma* (Hüsn ü Dil – T. S.). *Kalmayız ettiğine ağyârın / Yârdandır bizim şikâyetimiz* (Rûhî-i Bağdâdî). ♦ (-le) **32.** Yanında bulunmak, refâkat etmek: “*Teyzesiyle kalıyor.*” “*Dün gece*

dedemle kaldım.” “*Bu hasta ile kim kalacak?*” **33.** Baş başa olmak, berâber bulunmak, ... ile yalnız olmak: “*Arabada şoförle kalmıştık.*” “*Herkes gitti, sizinle kaldık.*” “*Koca konakta ahçı ile kaldı.*” Şimdi yalnız *Primo* ile *kalmışlardı* (Ömer Seyfeddin). **34.** Sâdece ondan ibâret olmak: “*Yaptığı yardım 1 milyon ile kaldı.*” “*Bütün gayretine rağmen bir eserle kaldı.*” **35.** Yetinmek, iktifâ etmek [Bu anlamda olumsuz şekli kullanılır]: “*Alay etmekle kalmadı, bir de isyan etti.*” *Suratının gülünç bir şekil aldığına bakıp da yalnız gülmekle kalmayınız* (Ahmed Midhat Efendi). *O bir başlangıç noktasını bir imparatorluk yapmakla kalmaz, ona rahm ve şefkatin derinliğini de katar* (Ahmet H. Tanpınar). **36.** Yaptığı şeye karşılık eline başka bir şey geçmemek: “*Kalp kırdığıyla kalacak.*” “*Gittiğiyle kalır.*” “*Yaptığı ile kalmak.*” “*Dayak yediği ile kalmak.*” “*Çektiğiyle kalmak.*” *Yanlışlık sonradan anlaşılır, koyuverirler, ama herif yattığıyla kalır* (Bedî Fâik). ♦ (-) **37.** (Tasarlanan bir iş) Olmamak, gerçekleşmemek: “*Çocuk hastalanınca seyahat kaldı.*” “*Kız tarafı vazgeçince evlenme işi kaldı.*” **38.** Var durumda olmak, mevcut bulunmak [Bu anlamda daha çok olumsuz şekli kullanılır]: “*Hâli, mecâli, kuvveti kalmamak.*” “*Değeri, önemi, mânâsı kalmamak.*” “*Ümîdi, cesâreti kalmamak.*” “*Pervâsı kalmamak.*” “*İlişigi kalmamak.*” “*Son bir ümit kaldı.*” “*Zerresi, katresi, damlası kalmadı.*” *Yârimin giydiği atlasın hası / Silindi gönlümün kalmadı pası* (Karacaoğlan). *Artık bana ölümden başka çâre kalmadı* (Hüseyin R. Gürpınar). *Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür / Mâdemki böyle duygularım kaldı çok şükür* (Yahyâ Kemal). **39.** (Rüzgâr ve fırtına için) Durmak, yatışmak. **40.** ... durumuna gelmek, ... durumda olmak: “*Aç, çâresiz kalmak.*” “*Memnun, hoşnut, minnettar kalmak.*” “*Alâkasız, ilgisiz, seyirci kalmak.*” “*Çekimser kalmak.*” *Âciz kaldım şu gönlümün elinden / Benim gitmediğim yollar mı kaldı* (Karacaoğlan). *Bu saâdetin yanında onu bir daha göremeyeceğimi bilmenin ıztırâbı bile küçük kalıyordu* (Ahmet H. Tanpınar). **41.** (Şu veya bu hâlini) Koruyup devam ettirmek, (o hâli) sürüp gitmek, devam etmek: “*Dost kalmak.*” “*Çocuk kalmak.*” “*Câhil kalmak.*” “*Bekâr kalmak.*” “*Güzel kalmak.*” “*Nâmuslu kalmak.*” “*Güdük kalmak.*” *Hıristiyan kalmış Rum ve Ermeni gibi yerli kavimlere mensup bir kalabalık...* (Ahmet H. Tanpınar). **42.** Olumsuz bir isim-fiilden sonra ve olumsuz olarak kullanıldığında bahsedilen şeyin

tamâmiyle yapıldığını, görüldüğünü, söylendiğini, hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını anlatır: “Görmediğim yer, sormadığım adam kalmadı.” “Okumadığım kitap kalmadı.” *Âciz kaldım şu gönliümün elinden / Benim gitmediğim yollar mı kaldı*(Karacaoğlan). *yard. f. 43.* Zarf-fiil eki almış bir fiilden sonra gelerek süreklilik fiili yapar: “*Bakakalmak.*” “*Donakalmak.*” “*Uyuyakalmak.*” “*Şaşakalmak.*” “*Donup kalmak.*” “*Şaşıp kalmak.*” .

Yatmak: *geçişsiz f.* (Eski Türkçe’den beri kullanılır) (-*de*, -*e*) **1.** Boylu boyunca uzanmak: *Babam karyolasında arka üstü upuzun yatıyordu* (Yusuf Z. Ortaç). *Uzanıp yatıvermiş sere serpe* (Orhan V. Kanık). *Kanepeye yatar, arada bir çocukluğumda çok işittiğim kahkahalarından birini atardı*(Peyâmi Safâ). **2.** Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek: *Bilmem gaflet bastı yattı uyudu / Bilmem o yâr bize küstü gelmedi*(Karacaoğlan). *Kim bilir bu döşekte kimler yatar / Hangi rüyâları örter bu yorgan* (Câhit S. Tarancı). *Hanımefendi Nüzhet artık yatsın diyor* (Peyâmi Safâ). **3.** Hastalanıp yatağa düşmek, yatakta kalmak: *Baksanıza, ben kaç gündür yatıyorum* (Nâmık Kemal). *Kış devam ettiği müddetçe evden hasta eksik olmadı. Çocukların biri yatıp diğeri kalkıyordu* (Reşat N. Güntekin). *Yattı, aylarca devam etti bu hal* (Yahyâ Kemal). **4.** Geceyi geçirmek için bir yerde kalmak: *Üç gece bir köyde yattık* (Nâmık Kemal). *Fakat yâ Rabbi, ben bu gece bu odada yatmaya niçin mahkûmum?* (Peyâmi Safâ). **5.** Mezarda gömülü olmak: *Medîne’de yatar peygamberimiz / Yâ Muhammed cânım arzular seni* (Âşık Yûnus). *Yaşamıştır derim en hoş ve uzun rü’yâda / Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan* (Yahyâ Kemal). *Kalede ve onun eteğinde serpilmiş mahallelerde Türk velîleri Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar* (Ahmet H. Tanpınar). **6.** Hapiste kalmak, hapsedilmek: *Ahmet’in karısı da kadınlar kısmında yatıyordu* (Bedîî Fâik). **7. (-le)** Aynı yatağı paylaşmak: *Geceleri Perver’le berâber yatıyordum* (Kerîme Nâdir). **8. (-le)** Cinsel ilişkide bulunmak: *Köye bir Tatar karısı dadanmıştı, tavukları çalardı. Etli butluydu da. Yatardı önüne gelenle* (Peyâmi Safâ). **9.** Yatay veya yataya yakın duruma gelmek, bir tarafa doğru eğilmek: “*Kayık sağa yattı.*” *Hele güneş ufka doğru yatarken Göksu’ya giren sandallarda bir ibâdethâneye gidiş huşûu sezmemek mümkün değildi* (Sâmiha Ayverdi). **10.** (Bir şey bir yerde) Kalmaması gerekirken

kalmak, beklemek, âtil durumda olmak: “*Mallar gümrükte yatıyor.*” “*Koca bir servet toprakta yatmakta.*” *Hâlâ cevâbı verilmemiş milyonla dilekçe devlet dâirelerinde yatar* (Burhan Felek). **11.** (Belli bir işleme tâbi tutulmak için) Bir şeyin içinde bir müddet beklemek, bekletilmek: “*Kireç kaymağında yatmak.*” “*Tuzlu suda yatmak.*” **12.** (Gemi için) Demir atmış olarak beklemek: *İskelede yatan vapurların bacaları hafif hafif duman çıkarıyorlar*(Sait Fâik). **13. mec.** Bulunmak, var olmak, mevcut olmak: *Her zâbitin kalbinde bir Murat Bey yatıyor* (Aka Gündüz). *İçinde dağ gibi bir hayal yatar* (Behçet K. Çağlar). *Latîfe idi, ama altında oldukça mühim ve ciddî bir mesele yatıyordu*(Burhan Felek). ♦ (-e) **14.** Yatkın duruma gelmek, alışmak: “*Eli işe yatmak.*” *Dili bir türlü İspanyolca’ya yatmayan anasından...* (Refik H. Karay). *Bir dam altında yatıp kalkmamıza rağmen dilim dillerine yatmamıştı* (Refik H. Karay). **15. argo.** Bir şeyle yetinmek zorunda kalmak: *Çocuk meraklısıdır. Bebek’te eğlenir, Arnavutköy’de kuzu ciğeriyle piyaza yatar* (Ahmet Râsim). *Ayhıkları naylon çoraplara döküp ay başlarına kadar işkembe çorbalarına yatmak filân hiç bunun yanında* (Atilla İlhan’dan). *Yoksa öğlen akşam sâde suya patates ile kapuskaya yatarsınız ki Afganistan mültecîleri sizin yanınızda pâdişah!...* (Hâlit Çapın’dan). **16. mec.** Olumlu kabul etmek, yanaşmak: *Bu teklifleri insan vehleten kabul edemiyor. Bunların icrâsı mümkün değil gibi geliyor. Fakat sonra yavaş yavaş zihin yatıyor* (Hüseyin R. Gürpınar). *Amma eskimenin sonu yıpranmak, çözümlüp dağılmak ve bir mânâda da ölüm demek olduğuna göre insan oğlu eskimeyi nasıl istesin, gönlü bu işe nasıl yatsın?* (Sâmiha Ayverdi). ♦ (-) **17.** İşsiz olmak, çalışmamak, tembellik etmek: “*Bütün gün yatıyor.*” **18. argo.** (İş, durum, teklif vb.) Yürümemek, kalmak, başarısızlığa uğramak: “*Bizim takım yattı.*” *Kadın, yapamayacağı şeyi istedi mi erkekten bu iş yatmış demektir* (Târik Buğra). *Öyleyse yatar bu iş. Haydi eyvallah!*(Orhan Kemal’dan).

♦Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de beyitte kullanıldıkları anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Nâ-pâkyatur dest-i kerem dâmen-i *ismet* / Has-pûş *kalup* çeşme-i hayvân unutulmuş” beyitinde “yatmak” sözcüğü “cömertlik elinin ve namus eteğinin kirlilik içinde olması (bekletilmesi, yatması)” bağlamında “(bir şey bir yerde) kalmaması

gerekirken kalmak, beklemek, âtil durumda olmak” ve “bulunmak, var olmak, mevcut olmak” anlamlarında; “kalmak” sözcüğü “çer çöp içinde kalan (olan, bırakılan) ölümsüzlük suyu unutulmuş” bağlamında “–de, ... içinde olmak, ... kendisini kaplamış olmak” ve “(bir şey karşısında) etkisini üzerinde hissedecek kadar uzun müddet durmak, o şeyin etkisine mâruz olmak” anlamlarında kullanılmıştır. Aralarındaki ince ayrımlar, sözcüklerin kullanım farklılıkları ve bağlamın bütünündeki anlam ile ilgilidir.

60.4. Has-pûş-Nâ-pâk

Has-pûş: KL’de *has:* i. (Fars. *has*) Dal veya ot kırıntısı, yonga, çöp: *Dil çekse n’ola cân ü teni hâk-i kûyuna / Hâr u has iletir anda ki kuş âşiyân tutar* (Fuzûlî). *Ezhâr-ı neşât böyle pejmürde olur / Has-perver olunca bâğbân-ı ikbâl*(Azmîzâde Hâletî). KL’de *–pûş:sıf.* (Fars. *pûşiden* “giymek, giyinmek, örtmek”ten *pûş*) Sonuna geldiği kelimelere “giyen, örten” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik kelimeler yapar: *Abâ-pûş:* “Aba giyen” Derviş, kalender. *Âhen-pûş:* Zırh giyen. *Ayb-pûş:* Ayıp örten. *Pâ-pûş, Ser-pûş.*

Nâ-pâk: Temiz olmayan, kirli: *İbrîk u leğen ma’den-i vâhîdden iken / Birinde su pâk ü birisinde nâ-pâk* (Nâbî’den). *Yaktın beni ey lehîb-i nâ-pâk / Bu perdeyi eylemez misin çâk* (Abdülhak Hâmit)

◆Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı değildir. Gazelde sözcükler, “kirli” anlamında kullanılmıştır. Bu “kirli”lik soyut bir kirliliktir. “*Nâ-pâk* yatur dest-i kerem dâmen-i ‘ismet / *Has-pûş* kalup çeşme-i hayvân unutulmuş” beyitinde “cömertlik eli ve namus eteğinin kirli olması” bağlamında “nâ-pâk” sözcüğü “kirli” anlamında soyut bir ifade için kullanılmıştır. “Has-pûş” sözcüğü “çer çöp içinde kalan ölümsüzlük suyu unutulmuş” bağlamında “çer çöp” mecaz olarak “kirli” anlamında kullanılmıştır. “Nâ-pâk” sözcüğünün “kirlilik” anlamı “namus, iffet, cömertlik” sözcükleri ile ilgilidir. “Has-puş” sözcüğünün kirliliği ise “ölümsüzlük çeşmesine önem verilmediği, unutulduğu” anlamındadır.

60.5. Tek-Tenhâ(Tek ü tenhâ)

Tek: *sıf.* (Eski Türk. *tek* “belli bir amacı olmayan”) **1.** Biricik, yegâne, eşi olmayan: *Dünyâda tek sevdiği paradan ibâret değildi* (Ahmed Midhat Efendi). *Jülûde bana ondan kalmış tek yâdigârdı* (Reşat N. Güntekin). *Öyle ki hayâtının hemen de tek gurûru ve gâyesi olan büyük servetini kardeşinin karşısında utanılacak bir ayıpmış gibi hissettiği zamanlar olur* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Bir: *Garson onu tek yataklı odalardan birine götürdü* (Ömer Seyfeddin). *Boş, tenhâ, çıplak bir arsaya oturtulmuş tek katlı bir binâ önünde durduk* (Refik H. Karay). *Bizi karşı karşıya görünce bir tek kelime söylemedi* (Sait Fâik). **3.** (Olumsuz cümlelerde) Hiç, hiçbir. *i.* **4.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Aynı işi gören nesnelere her biri: *“Terliğin teki.” “Çorabın teki.”* **5.** Bir kadeh içki: *Canım, şurada bir tek atalım, serinleriz* (Refik H. Karay). *Ben akşamdan akşama şöyle iki tek parlattım* (Ahmet K. Tecer). *Tezgâh başında görülmekten korkarak bir tek atıp evin yolunu tutan...* (Sâmiha Ayverdi). **6.** *z.f.* Önüne getirildiği cümleye istek ve hasret kavramı katar, yeter ki, elverir ki: *“Tek gelsin de.” “Tek o yaşasın, râzıyım.” İsterim hüsnün gibi cevrine pâyân olmasın / Tek seni sevmek cihan halkına âsân olmasın* (Ahmed Paşa). *Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ* (Mehmet Âkif). *Tek onun zahminden halâs olasın* (Yâkub K. Karaosmanoğlu).

Tenhâ: *sıf.* ve *i.* (Fars. *tenhâ*) **1.** Issız, içinde az insan bulunan (yer): *“Tenhâda görüşelim.” Tenhâ yolun ortasında rüzgâr / Teşrin yapraklarıyla oynar* (Yahyâ Kemal). *Şehzâdebaşı'na çıkan yokuşun tenhâ yerlerinde mektubu cebimden çıkarıp çıkarıp okuyordum* (Yusuf Z. Ortaç). *Bir karış karı, keskin ayazı, tenhâ sokaklarıyla berrak bir kış sabâhı...* (Aka Gündüz). **2.** *z.f.* Tek başına, yalnız: *Çü tenhâ kala bir avrat bir oğlan / Üçüncüsü olur elbette şeytan* (Şeyhî). *Emîiniz fitneden bir serverin devrinde kim hurşîd / Başında götürüp altun tabak dehri gezer tenhâ* (Rûhî-i Bağdâdî). *Gece, Leylâ'yı ayın on dördü / Koyda tenhâ yıkanırken gördü* (Yahyâ Kemal).

◆ “Kalmış ser-i meydân-ı mahabbet *tek ü tenhâ*” dizesinde şair, aşk meydanının başının “yalnız” ve “ıssız” kaldığını dile getirmektedir. Sözlük anlamları yakın olmasa da bu sözcükler “tek ü tenhâ” yapısında yakın anlamlı şekilde kullanılmıştır. “yalnız, ıssız” anlamını veren bu yapı sözcüklerin anlamını da birbirine yaklaştırmıştır.

60.6. Taleb-Hâhiş

Taleb: *i.* (Ar. *taleb*) **1.** İsteme, dileme, arzu etme: *Ger tekâpû-yı talebde olsa dâman çâk çâk / Pençe-i hirmân ile olmaz girîban çâk çâk*(Osman Şems). **2.** İstek, dilek: *Nasîhatlarına kulak asmayarak taleplerinde ısrar ediyorlar* (Kâtip Çelebi'den Seç.).

Hâhiş:*i.* (Fars. *hâhiş*) İstek, arzu: *Hâhiş-i la'lin ile gûyâ ise Fitnat n'ola* (Fitnat Hanım). *Emret öleyim ger sana bâr ise hayâtım / Mahşerde dahi hâhişin olmazsa dirilmem* (Nevres-i Kadîm). *Hesnâ Hanım râzı olmadığı halde kız kendi hâhiş ve icbârıyla o kadar uzak mahalle gelin gitmiş* (Ahmed Midhat Efendi).

◆ “Hikmet *taleb*-i mâlda Kârun gibi şimdi / *Hâhiş*gerî-i lokmada Lokmân unutulmuş” beyitinde “taleb” sözcüğü “isteme” anlamında kullanılmıştır. “Hâhiş” sözcüğü ise “hâhişgerî” yapısında “istekli” anlamında kullanılmıştır (KL'de -ger: *ek.* (Fars. -*gâr* > -*ger*) Sonuna geldiği kelimelere “-li, -ci, eden, edici” anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş sıfat ve isimler yapar; -î: sonuna geldiği kelimelere “âit olan, ilgili, mensup, ... niteliğinde olan” vb. anlamlar katan ek, nispet eki). Sözcükler, sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

60.7. Ebnâ-i zaman-Halk-ı cihân

Ebnâ-i zaman: KL'de *ebnâ-yı zaman* (*zamâne*, *dehr*): “İçinde bulunulan zamânın insanları” *mec.* Her devrin her şekline uyabilen kimseler, zamâne

insanları: *Ebnâ-yı zamânın talebi nâm u nişandır / Her biri tasavvurda fülân ibn-i fülândır* (Rûhî-i Bağdâdî'den).

Halk-ı cihân: KL'de **Halk-ı âlem (cihan):** Bütün insanlar.

◆Tamlamalar “insanlar” anlamında yakın anlamlıdır. Sözlük anlamları da yakın olan bu sözcükler arasında ifade farklılıkları bulunmaktadır. “Nâdanlık olup mu'teber *ebnâ-i zamân*da” dizesinde “ebnâ-i zaman” tamlaması “zamane insanları” anlamında; “Olmış o kadar *halk-ı cihân* mekrde üstâd” dizesinde “halk-ı cihân” tamlaması “bütün insanlar” anlamında kullanılmıştır. Bu ifade farklılıklarına rağmen tamlamaların işaret ettiği anlam “insanlar” anlamıdır.

60.8. Ahkâm-ı Hudâ-Ma'nî-i Kurân

Ahkâm-ı Hûdâ: KL'de **ahkâm:** i. (Ar. *hukm*'ün çoğul şekli *ahkâm*) **1.** Hükümler, kânunlar, emirler, buyruklar: *Zamâne mâni-i ahkâm-ı inkilâb olmuş* (Nâilî). *Vukûât-ı cihan hep şîve-i ahkâm-ı aşkındır* (Leskofçalı Gâlib). *Gülhâne Hattı'nın ellerde mevcut olan ahkâm-ı adâleti pâre pâre edildi, ayaklar altına alındı* (Nâmık Kemal). **2.** Yıldızlardan ve muhtelif alâmetlerden çıkarılan anlamlar ve varılan sonuçlar. KL'de **Hudâ:**i. (Fars. *Hudâ*) Allah, Tanrı, Cenâbıhak: *Cümle halk bana yâr için ağyâr oldu / Kalmadı kimse bana yâr Hudâ'dan gayrı* (Fuzûlî). *Seni Hudâ'nın birliğine emânet ettim* (Nâmık Kemal). *Cânı, cânânı bütün varımı alsın da Hudâ / Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ* (Mehmet Âkif).

Ma'nî-i Kurân: KL'de **ma'nî:**i. (Fars. *ma'ni* < Ar. *ma'nâ*) Mânâ kelimesinin eski şiirlerde geçen şekli: *Âbsın ma'nîde ammâ âb-ı âteş-pâresin / La'lsin sûrette reng-i rûy ile ammâ nesin* (Nef'î'den). *Mazhar-ı feyz-i ubûdiyyet olandır insan / Yoksa ma'nîde kişi şekl ile insân olmaz* (Leskofçalı Gâlib). KL'de **Kurân:** i. (Ar. *kirâ'et* “okumak; bir araya getirmek, toplamak”tan *kur'ân*) Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen kutsal kitap, İslâm dîninin temel kitabı, kelâm-ı kadim, Kur'ân-ı

Kerim: *Kur'an'dan, Şehnâme'den ve Oğuz Destanı'ndan berâberce koparılmış mücevherlere benzeyen Selçuk adları...* (Ahmet H. Tanpınar). *Kur'an'dan âyetler seçip mâbet duvarlarına yazdıklarını zikretmektedir* (Refik H. Karay).

◆ “*Ahkâm-ı Hudâ ma'nî-i Kurân* unutulmuş” dizesinde şair, “Allah'ın hükümleri” ve “Kuran'ın anlamı”nın unutulduğunu söylemektedir. “*Ahkâm-ı Hudâ*” tamlaması da “*ma'nî-i Kurân*” tamlaması da “*Kurân*”ı işaret etmektedir. Bu bakımdan, bu iki tamlama yakın anlamlıdır.

60.9. Fermân-Kurân

Fermân: *i.* (Fars. *fermân*) [Arapça'ya girmiş olan kelime Türkçe'den Çek diline ve Almanca'ya da geçmiştir] **1.** Emir, buyruk: *Bu tecâhüllere hep şimdi nedir bâis olan / Bir gün evvel garazın katlim ise kıl ferman* (Esrar Dede). *Gök Tanrı'nun fermânı önünde biz ne deriz* (Fâruk N. Çamlıbel). *Var git / Böyle ferman etti Câhit / Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan* (Câhit S. Tarancı). **2.** Yazılı pâdişah emri, berat, yarlık, buyrultu: *Pâdişâhın emrine karşı boynumuz kıldan incedir. Ne yolda ferman sâdir olursa ona boyun eğeceğiz* (Mec. Um. Bel.). *Bu fermân-ı hümayunu şimdi al, koş Niş'e götür* (Ömer Seyfeddin). *Ama bu körpecik kızın gönüldaşlığı şahların fermânından, yasadan, töreden daha ileri* (Sâmiha Ayverdi).

Kurân: *i.* (Ar. *kirâ'et* “okumak; bir araya getirmek, toplamak”tan *kur'ân*) Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen kutsal kitap, İslâm dîninin temel kitabı, kelâm-ı kadim, Kur'ân-ı Kerim: *Kur'an'dan, Şehnâme'den ve Oğuz Destanı'ndan berâberce koparılmış mücevherlere benzeyen Selçuk adları...* (Ahmet H. Tanpınar). *Kur'an'dan âyetler seçip mâbet duvarlarına yazdıklarını zikretmektedir* (Refik H. Karay).

◆ “*Ahkâm-ı Hudâ ma'nî-i Kurân* unutulmuş” dizesinde “*Kurân*” sözcüğü “Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen kutsal kitap, İslâm dîninin temel kitabı, kelâm-ı kadim, Kur'ân-ı Kerim” anlamında kullanılmıştır.

“Hakkun bize gönderdiği *fermân* unutulmuş” dizesinde “fermân” sözcüğü “Allah’ın gönderdiği ferman” bağlamı içinde “Kurân”ı işaret etmektedir. “Fermân” sözcüğünün içinde bulunduğu bağlam dikkate alındığında “Kurân” sözcüğü ile yakın anlamlı kullanıldıkları açıktır. Sözcükler, sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı değildir.

60.10. Hakk-Hudâ

Hakk:i. (Ar. *ḥaqq*) **1.** Doğru, gerçek. Karşıtı: BÂTİL: *Yâ Rabbi! Hakkı hak olarak göster ve ona uymayı nasip et; bâtili bâtil olarak göster ve ondan kaçınmayı nasip eyle* (Hadis Terc.). *Din yerine riyâyı, fetânet yerine desîseyi, hak yerine kuvveti koyarak ilm-i hâline “siyâset” demiş* (Cenap Şahâbeddin). *Müslüman dâima hakkın tarafını tutmaya mecburdur* (Kaya Bilgegil). **2.** Allah, Cenâbıhak, Tanrı, Hudâ: *Hak şerleri hayr eyler / Zannetme ki gayr eyler* (Erzurumlu İbrâhim Hakkı). *Sen Ahmed ü Mahmûd ü Muhammed’sin efendim / Hak’tan bize sultân-ı müeyyedsin efendim* (Şeyh Gâlib). *Diktim nazarı semâya doğru / Râhım gider ol Hudâ’ya doğru / Bir şey ki berî feyz-i Hak’tan / Elbette olur benimle düşman* (Tevfik Fikret). **3.** Hukûkun veya geleneğin bir kimseye tanıdığı şey, hisse, pay: *Köylü ile çiftçi sınıfının hakları toprak sâhibi beyler tarafından korunurdu* (Ahmet H. Tanpınar). *Sonuna kadar da kardeşlerinin haklarını ödemiş, hâmî ağabey tavrını muhâfaza etmiştir* (Sâmiha Ayverdi). **4.** Bir kimsenin, sorumluluğunu yüklenerek yaptığı bir işin maddî karşılığı: *“Bütün gün çalıştırdılar, hakkımı vermediler.”* **5.** Bir kimseye sarfedilen ve ancak ona lâyük olmakla ödenebilecek büyük emek ve gayret [Bu anlamda isim tamlamasının ikinci ögesi olarak kullanılır]: *“Ana baba hakkı, usta hakkı, hoca hakkı, mürşit hakkı.”* *“Analık hakkını helâl eder misin?”* *“Üzerinde hakkı var.”* *Uhuvvete bir de hakk-ı tâlim ilâve eyledi* (Muallim Nâci). **6.** Hisse, pay [Bu anlamda da isim tamlamasının ikinci ögesi olarak kullanılır]: *“Makas hakkı.”* *“Barut hakkı.”* *“Dikiş hakkı.”* *“Değirmen hakkı.”* **7.** Varlığı ezelden ebede sâbit olan, hiçbir değişikliğe uğramadan var ve dâimî olan, bâtil olmayan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır: *Ne sandın sen alan Hak’tır veren Hak / İşiten söyleyen Hak’tır, gören Hak* (Aziz Mahmud Hüdâyî). **8.** *sıf. Dîne, kânunlara, adâlete,*

vicdâna uygun olan: *Bu babda hak kelâm ve ulu söz budur ki...* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Senin ağzından çıkan sözü ben hak tanırım* (Fâruk N. Çamlıbel).

Hudâ: *i.* (Fars. *Hudâ*) Allah, Tanrı, Cenâbıhak: *Cümle halk bana yâr için ağyâr oldu / Kalmadı kimse bana yâr Hudâ'dan gayrı* (Fuzûlî). *Seni Hudâ'nın birliğine emânet ettim* (Nâmık Kemal). *Cânı, cânânı bütün varımı alsın da Hudâ / Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ* (Mehmet Âkif).

◆ Arapça kökenli “Hakk” ve Farsça kökenli “Hudâ” sözcükleri gazelde “Tanrı, Allah” anlamlarında kullanılmışlardır. Aralarında gazelde anlam olarak bir farklılık bulunmamaktadır. Aruz vezni bakımından hece değerleri farklıdır. Ayrıca farklı kullanımlar anlatıma zenginlik katmaktadır. Sözcükler, sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlıdır. “Hakk” sözcüğünün anlam alanı daha geniştir.

60.14. Fermân-Hükm

Fermân: *i.* (Fars. *fermân*) [Arapça'ya girmiş olan kelime Türkçe'den Çek diline ve Almanca'ya da geçmiştir] **1.** Emir, buyruk: *Bu tecâhüllere hep şimdi nedir bâis olan / Bir gün evvel garazın katlim ise kıl ferman* (Esrar Dede). *Gök Tanrı'nın fermânı önünde biz ne deriz* (Fâruk N. Çamlıbel). *Var git / Böyle ferman etti Câhit / Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan* (Câhit S. Tarancı). **2.** Yazılı pâdişah emri, berat, yarlık, buyrultu: *Pâdişâhın emrine karşı boynumuz kıldan incedir. Ne yolda ferman sâdır olursa ona boyun eğeceğiz* (Mec. Um. Bel.). *Bu fermân-ı hümayunu şimdi al, koş Niş'e götür* (Ömer Seyfeddin). *Ama bu körpecik kızın gönüldaşlığı şahların fermânından, yasadan, töreden daha ileri* (Sâmiha Ayverdi).

Hükm: *i.* (Ar. *hukm*) **1.** Bir şeyin şöyle veya böyle olduğu hakkında verilen karar, yargı: *Ver hükmünü refâtara gelip rûz-ı cezânın / Kaddinle senin kâim olur şân-ı kıyâmet* (Leskofçalı Gâlib). *İlmin derin görüşleri, aklın hükümleri / Doldurmuyor boşalmış olan hisli bir yeri* (Yahyâ Kemal). ... *Rakamlar üzerinde ameliyeler yaparak hükümler çıkarır* (Ahmet H.

Tanpınar). **2.** Hâkimiyet. **3.** Önem, kuvvet, geçerlilik: “*Yeminler, vaatler artık hükmünü kaybetti.*” “*Sizin yaptıklarınızın yanında benimkilerin ne hükmü var?*” *Nişanlıların hükmü kalmadı* (Ahmed Midhat Efendi). **4.** Tesir, nüfuz, kudret: “*Bu ilâç zehrin hükmünü ortadan kaldırır.*” *Ben bugün hapı almam. Öğleye doğru aldığımın hükmü geçecek* (Ahmet Râsim). *Bizim ne hükmümüz olur diye düşünülmesin* (Mustafa N. Sepetçioğlu). **5.** Emir, buyruk: *Eğer bir hükmün bozulması münâsip ise hat gönderir, beyler ona göre amel ederler* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Hakîkatte yine cârî olan hükm-i kazâdır hep / Beşer ikbâl ile ef’âle gâlip olsa da ekser*(Leskofçalı Gâlib). **6.** hukuk. Mahkemenin yargılama sonunda verdiği karar. **7.** *târih.* Dîvân-ı hümâyundan pâdişah adına çıkan karar.

◆Sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı olsa da gazelde farklı anlamlarda kullanılmışlardır. “Nâbî kimi görse yürüdür **hükmünü** nefsün/ Hakkun bize gönderdiği **fermân** unutulmuş” beyitinde “hükm” sözcüğü “emir, buyruk” anlamında; “fermân” sözcüğü ise “Kurân” anlamında kullanılmıştır. Ancak, Kuran’ın Allah’ın emirleri, buyrukları olduğu düşünülürse, “ferman” sözcüğü bu bakımdan “hükm” sözcüğü ile buldukları bağlam içinde de yakın anlamlıdır.

61. Gülsitân-ı dehre geldük reng **yok** bû **kalmamış**

Sâye-endaz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış (353.1)

Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i **rûzgâr**

Hokka-i pirûze-i **gerdûn**da dârû kalmamış (353.2)

Kadrin **anlar** yok **bilir** yok merdüm-i sencîdenün

Çâr-sûy-yı kâbiliyetde terâzû kalmamış (353.4)

Ceyş-i gamdan kanda itsün ilticâ ehl-i niyâz

Kal’a-i himmetde Nâbî **burc** u **bârû** kalmamış (353.5)

61.1. Yok-Kalmamak

Yok: *sıf. ve i.* (Eski Türk. *yök; yöd-mak* [*yō-d-mak]“silmek”ten yō-k) **1.** Bulunmayan, mevcut olmayan (şey). Karşıtı: VAR: *Vatan yolunda ölecek kırk kişi yoktur sanırdım* (Nâmık Kemal). *Emindirler ki insanlar arasında sabretmesini, beklemesini onlar kadar bilen yoktur* (Peyâmi Safâ). *Işık yok gecemde, gündüzümde* (Orhan V. Kanık). *i.* **2.** Mevcut olmayan, bulunmayan şey, nesne veya kimse: *Şehzâde sağa çalınır, sola çalınır; ne yapsın, yoktan yonga kopmaz ki...* (Eflâtun C. Güney). **3.** Mevcut olmama, bulunmama, fıkdan: “*Yoktan anlamaz mısın?*” **4.** Yokluk, adem: *Gerçi yoktan bunları var eyledi* (Süleyman Çelebi). *Cihâni var eden sensin / Yoğu izhâr eden sensin* (Aziz Mahmud Hüdâyî). *Zîra zuhur vücûdun ve varlığın şânıdır ve yoktan hiçbir şey çıkmaz* (Ahmet A. Konuk). *ünl.* **5.** Yasak, memnû: “*Dışarı çıkmak yok.*” “*Buna dokunmak yok.*” **6.** Hayır: *Yok yok, o dünyâda benden başka kimseyi sevmez* (Nâmık Kemal). *Yok Recep! Sen yalnız bize simit al, üst tarafını ben yaparım* (Burhan Felek). **♦ bağl.** **7.** Birbirine zıt iki cümleden ikincisinin başına getirilir, eğer: “*Sabah erkenden yola çıkmalısın, yok gitmeyeceğim dersin o başka.*” **8.** Birinin söylediği sözler nakledilirken bunlara inanılmadığını, bahâne kabul edildiğini anlatmak için tekrar edilerek kullanılır: “*Yok geldim, yok geleceğim diye oyaladı durdu.*”

Kalmak: *geçişsiz f.* (Eski Türkçe’den beri kullanılır) (**-de**) **1.** (Olduğu yerde ve olduğu halde) Durmak: “*Haberi duyunca kapıda kaldı, bir adım atamadı.*” *Kolları göğsünde bağlı, diz üstü kaldı* (Ömer Seyfeddin). **2.** (Bir süre bir yerde) Yaşamak, oturmak, ikâmet etmek: “*İki sene Erzurum’da kaldılar.*” “*Tahsilde iken bizim yanımızda kaldı.*” *Dört yüz sene burada kaldık* (Ziyâ Gökalp). *Yengemin anneme isrârı üstüne köşkte birkaç gece kalmaya mecbur olmuştuk* (Peyâmi Safâ). **3.** (Hareket hâlindeki bir şey) Olduğu yerde durmak, hareketine, yoluna devam etmemek: “*At yokuşun başında kaldı.*” “*Benzin bitince araba kavşakta kaldı.*” *Sanma bu tekerlek kalır tümsekte* (Necip F. Kısakürek). **4.** (Bir şeye göre) Şurada veya burada yer almak, ... tarafa düşmek, ... tarafta olmak: “*Park bizim evin doğusunda kalıyor.*” “*Çiftlik nerede kaldı?*” **5.** (Bir yerde) Dışarı çıkamayacak durumda bulunmak: “*Yolcular vapurda kaldı.*” *Odada bir çocuk kalmış* (Reşat N. Güntekin). **6.** (Bir şey karşısında) Etkisini üzerinde hissedecek kadar uzun

müddet durmak, o şeyin etkisine mâruz olmak: “Çiçek ayazda kalmış.” “Güneşin altında fazla kalma.” “Rüzgârda, ateş karşısında, soğukta kalmak.” “Açık havada kalınca kokusu geçti.” **7.** Beklemek, bekletilmek: “Mallar gümrükte kaldı.” “Evrak müdürün masasında kalmış.” “İki saat kapıda kaldık.” **8.** (Bir yerde) Olmak veya bulunmak: “Gölgede kalmak.” “Dağ başında kalmak.” “Batan gemi dipte kaldı.” “Fikir kafada kaldıkça ne faydası vardır ne zararı (Burhan Felek). **9.** (Çalışmakta olduğu yerde) İşine devam etmek, o işten ayrılmamak: “Orduda kalmak.” “Üniversitede kalmak.” “Öğretmenlikte kalmak.” “Uzun yıllar sahnede kaldı.” **10.** (Bir şey bir kimsede veya bir yerde) Unutulmuş veya bırakılmış olmak: “Cüzdanım evde kaldı.” “Üstü sizde kalsın.” **11.** Ele geçirdiği, kazandığı şey üzerinde hakkı ve hükmü devam etmek: “Belgrat üç buçuk asır Osmanlılar’da kaldı.” “Şampiyonluk üç devredir Galatasaray’da kalıyor.” *Burası iki sene bizde kaldı (Ömer Seyfeddin). Dört yüz sene burada kaldık (Ziyâ Gökâlâ).* **12.** Sınıfı geçememek: “Lise ikide kalmış.” “Bu sene orta üçte kalan çok.” **13.** (Söz, okuma, yazı vb. şeyler için) Bırakmak, ara vermek: “Geçen ders nerede kalmıştık?” “Kaldığı yerden derse devam etti.” “Burada kalalım.” “Hangi satırda kalmıştık?” **14.** (Bir yerde) Ölmek: “Nice genç bu vatan uğruna Sakarya’da, Çanakkale’de kaldı.” “Kumar masasında kaldı.” **15.** Seviyesi veya hâli değişmeyip durumu aynen devam etmek: “Kâtiplikte kalmak.” “Üçüncülükte kalmak.” “Aynı kiloda kalmak.” *Ben de geberinceye kadar bir sandalcı Sohbet kalacağım (Ahmed Midhat Efendi). Hâlâ bize en çok âit olduğun günlerdeki gibi kalmanı istiyoruz (Târık Buğra).* **16.** –de, ... içinde olmak, ... kendisini kaplamış olmak: “Toz içinde kalmak.” “Duman içinde kalmak.” “Hayrette, tereddütte kalmak.” “Merakta kalmak.” **17.** Var olmaya devam etmek, bitmeden sürmek, sürüp gitmek: “Şöhreti, nâmi, tesîri kalmak.” “İzi, lekesi kalmak.” *Hayâtınız giderse adınız kalır (Nâmık Kemal). Misâfirperverlik ancak vesâit-i münâkaleden mahrum köylerde kaldı (Cenap Şahâbeddin). Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile / Tahayyülümde vatan kalsın eski hâliyle (Yahyâ Kemal).* **18.** Vakit geçirmek, eğlenmek: “Nerede kaldın?” “Hiç kalmadan gelirim.” *Iraktır yollarım dolandım geldim / Tatlıdır dillerin eğlendim kaldım (Karacaoğlan). Tek başına gerilerdeki ormanların içine dalıyor, saatlerce kalıyor, gülerken dönüyor (Ömer Seyfeddin). Yarım saatte gidecekti.*

Üç buçuk saat bizimle kaldı (Ahmet H. Tanpınar). **19.** (Bir yerde belli bir işle) Görevli bulunmak: “Refakatçi kalmak.” “Nöbetçi kalmak.” ♦ (-den) **20.** (Bir bütünden) Artmak: “Kumaştan sâdece 1 metre kaldı.” “Aylığınızdan ne kaldı?” Yedi kişi kaldık (Nâmık Kemal). Bir tek kökü kalmış ağacın toprakta (Orhan V. Kanık). **21.** (Bir sebepten dolayı) Yapacağı şeyi yapamamak, gideceği yere gidememek, yapmaktan veya gitmekten mahrum olmak: “Olan bize oldu, eğlenceden kaldık.” “Hastalığı sebebiyle iki ay derslerden kaldı.” “Seferden kalmak.” “Yoldan kalmak.” “İşten kalmak.” Yürü gönül yürü dostundan kalma / Dâim hâtırın soruver gitsin (Dertli). **22.** (Bir ders veya sınavda) Başarılı olamamak, dönmek: “Fizikten kaldı.” “Kimyâdan kalacak.” **23.** (Dünden bugüne veya mîras, yâdigâr, pay vb. olarak) Birinden diğerine geçmek, intikal etmek: Karac’oğlan der bir mâni söyle / Ezelden kalmıştır bu kânun böyle (Karacaoğlan). Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden / Şimşek gibi bir hâtıra nal seslerimizden (Yahyâ Kemal). Selçuk devrinden ve sanat işlerinde onun devâmı olan ahilerden Ankara’da büyük eser kaldı (Ahmet H. Tanpınar). **24.** (Bir durum, bir belirti) Bugüne kadar sürüp gelmek: “Bu ârıza tifodan kaldı.” (-e) **25.** (Zaman, yer, miktar bildiren kelimelerden sonra kullanıldığında) Bunların tamamlanmasına belirtilen kadar zaman, yer, miktar bulunduğunu anlatır: “Borcun bitmesine üç taksit kaldı.” “Bidonun dolmasına iki kilo kaldı.” “Nikâha iki gün kaldı.” Ey gönül fecre az zaman kalıyor (Yahyâ Kemal). Baktım, gece yarısına on dakîka kalmış (Refik H. Karay). **26.** (Bir iş bir kimseye) Görev olarak düşmek, terettüp etmek: “Sofrayı toplamak bana kaldı.” “Her iş ona kalmış.” “Buranın idâresi kime kaldı?” **27.** Katılmak üzere bekleyip hazır bulunmak: “Konsere kalmak.” “Baloya kalmak.” “Konferansa, toplantıya kalmak.” “Düğüne, çaya kalmak.” Yemeğe kalmayacaktı, fakat ikinci çayı içmeye râzı oldu (Ahmet H. Tanpınar). **28.** (Başka zamâna) Bırakılmak, (geriye) atılmak, ertelenmek, tehir edilmek: “Toplantı cumaya kaldı.” Bu hafta hareket ediyoruz diyordu. Bugün bir kartpostal daha göndermiş, hareketi gelecek haftaya kalmış (Fahri Celâl). **29.** (Bir iş) -e kadar uzamak: “İş karanlığa kalmak.” “Çamaşır akşama kalacak.” “Sabaha kalmaz doğurur.” “Yarına kalmaz gelir.” Bir aya kalmaz muhakkak haberimi alacaksınız (Refik H. Karay). **30.** (Bir işin olması birine veya bir şeye) Bağlı olmak: “İşimiz duâyâ

kaldı.” “Tâyin müdüre kaldı.” “Her şey hazır, iş pasaporta kaldı.” **31.** Muhtaç olmak, îtibar etmek durumunda bulunmak [Daha çok olumsuz şekli kullanılır]: “Ben onun parasına kalmadım.” Cân ister isen cihâna kalma / Cânan diler isen câna kalma (Hüsn ü Dil – T. S.). Kalmayız ettiğine ağıârın / Yârdandır bizim şikâyetimiz (Rûhî-i Bağdâdî). (-le) **32.** Yanında bulunmak, refâkat etmek: “Teyzesiyle kalıyor.” “Dün gece dedemle kaldım.” “Bu hasta ile kim kalacak?” **33.** Baş başa olmak, berâber bulunmak, ... ile yalnız olmak: “Arabada şoförle kalmıştık.” “Herkes gitti, sizinle kaldık.” “Koca konakta ahçı ile kaldı.” Şimdi yalnız Primo ile kalmışlardı (Ömer Seyfeddin). **34.** Sâdece ondan ibâret olmak: “Yaptığı yardım 1 milyon ile kaldı.” “Bütün gayretine rağmen bir eserle kaldı.” **35.** Yetinmek, iktifâ etmek [Bu anlamda olumsuz şekli kullanılır]: “Alay etmekle kalmadı, bir de isyan etti.” Suratının gülünç bir şekil aldığına bakıp da yalnız gülmekle kalmayınız (Ahmed Midhat Efendi). O bir başlangıç noktasını bir imparatorluk yapmakla kalmaz, ona rahm ve şefkatin derinliğini de katar (Ahmet H. Tanpınar). **36.** Yaptığı şeye karşılık eline başka bir şey geçmemek: “Kalp kırdığıyla kalacak.” “Gittiğiyle kalır.” “Yaptığı ile kalmak.” “Dayak yediği ile kalmak.” “Çektiğiyle kalmak.” Yanlışlık sonradan anlaşılır, koyuverirler, ama herif yattığıyla kalır (Bedî Fâik). **37.** (Tasarlanan bir iş) Olmamak, gerçekleşmemek: “Çocuk hastalanınca seyahat kaldı.” “Kız tarafı vazgeçince evlenme işi kaldı.” **38.** Var durumda olmak, mevcut bulunmak [Bu anlamda daha çok olumsuz şekli kullanılır]: “Hâli, mecâli, kuvveti kalmamak.” “Değeri, önemi, mânâsı kalmamak.” “Ümîdi, cesâreti kalmamak.” “Pervâsı kalmamak.” “İlişgi kalmamak.” “Son bir ümit kaldı.” “Zerresi, katresi, damlası kalmadı.” Yârimin giydiği atlasın hası / Silindi gönlümün kalmadı pası (Karacaoğlan). Artık bana ölümden başka çâre kalmadı (Hüseyin R. Gürpınar). Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür / Mâdemki böyle duygularım kaldı çok şükür (Yahyâ Kemal). **39.** (Rüzgâr ve fırtına için) Durmak, yatışmak. **40.** ... durumuna gelmek, ... durumda olmak: “Aç, çâresiz kalmak.” “Memnun, hoşnut, minnettar kalmak.” “Alâkasız, ilgisiz, seyirci kalmak.” “Çekimsiz kalmak.” Âciz kaldım şu gönlümün elinden / Benim gitmediğim yollar mı kaldı (Karacaoğlan). Bu saâdetin yanında onu bir daha göremeyeceğimi bilmenin ıztırâbı bile küçük

kaliyordu (Ahmet H. Tanpınar). **41.** (Şu veya bu hâlini) Koruyup devam ettirmek, (o hâli) sürüp gitmek, devam etmek: “*Dost kalmak.*” “*Çocuk kalmak.*” “*Câhil kalmak.*” “*Bekâr kalmak.*” “*Güzel kalmak.*” “*Nâmuslu kalmak.*” “*Güçük kalmak.*” *Hıristiyan kalmış Rum ve Ermeni gibi yerli kavimlere mensup bir kalabalık...* (Ahmet H. Tanpınar). **42.** Olumsuz bir isim-fiilden sonra ve olumsuz olarak kullanıldığında bahsedilen şeyin tamâmıyla yapıldığını, görüldüğünü, söylendiğini, hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını anlatır: “*Görmediğim yer, sormadığım adam kalmadı.*” “*Okumadığım kitap kalmadı.*” *Âciz kaldım şu gönlümün elinden / Benim gitmediğim yollar mı kaldı*(Karacaoğlan). *yard. f.* **43.** Zarf-fiil eki almış bir fiilden sonra gelerek süreklilik fiili yapar: “*Bakakalmak.*” “*Donakalmak.*” “*Uyuyakalmak.*” “*Şaşakalmak.*” “*Donup kalmak.*” “*Şaşıp kalmak.*”

◆ “Gülsitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış” dizesinde “kalmamak” ve “yok” sözcükleri “(bir şeyin) olmaması, yok” anlamlarında kullanılmıştır: “Dünyanın gül bahçesine geldik. Renk yok, koku yok (kalmamış)” . Sözcükler “kalmak” sözcüğünün olumsuz çekimlenmesi ile yakın anlamlı hale gelmiştir. Olumsuz çekimler sözlüklerde yer almadığı için sözlüksel bir yakınlık söz konusu olamamaktadır.

61.2. Anlamak-Bilmek

Anlamak: *geçişli f.* (Eski Türk. *angla-mak*, *ang* “anlayış, idrak”ten *ang+la-mak*) [*ang* Eski Türkçe’de nâdir geçer; bugün bâzı lehçelerde kullanılmaktadır] **1.** Bir şeyin ne olduğunu akıl yoluyla kavramak, akıl erdirmek: *Bir bakışta vaziyeti anlamıştı* (Reşat N. Güntekin). *Izıraplarını benimle berâber yaşamış olduklarını bundan anladım ve tesellî buldum* (Peyâmi Safâ). *Bu hakîkati gâyet iyi gören ve anlayan Evliyâ Çelebi Bursa’dan bahsederken, “Ruhâniyetli bir şehirdir” der*(Ahmet H. Tanpınar). **2.** Bir şeyin gerçeğini, aslını duygu ve düşünce yoluyla idrak etmek, künhüne varmak: *Gözler, taşa en ilâhî mânâyı veren o muhayyirü’l-ukul mîmârîyi anlamış değillerdir* (Ahmet Hâşim). *Son şâheserlerini artık güzelliği anlamayan bir neslin lâkaydîsi içinde vücûda getiriyor* (Ahmet

Hâşim). **3.** Sezmek, hissetmek: *O gece uyuyamayacağımı anlıyordum* (Peyâmi Safâ). *Muhîtimin telâşından anlıyorum ki hastalığımda bana söylenmeyen bir tehlike var* (Peyâmi Safâ). **4.** Öğrenmek, bilmek: *Anlamak istediği şeyi kimsenin bilmediğini görünce canı daha beter sıkıldı* (Ömer Seyfeddin). *Onun ne düşündüğünü anlamak için ilk sözü ondan bekliyorum* (Peyâmi Safâ). **5.** Sorup öğrenmek, araştırmak, tahkik etmek: *Onun adresini anlayacağım* (Ömer Seyfeddin). *Yarın bu adamın kim olduğunu muhakkak anla* (Yusuf Z. Ortaç). **6.** Kabul etmek: *“Bu meselenin yalnız benim gayretimle halledilemeyeceğini artık anlamam lâzımdı.”* *Birçok fedâkârlıklara katlanmak lâzım geldiğini anlıyordum* (Peyâmi Safâ). **7.** Bir kimsenin duygu ve düşüncelerini sezebilmek, hislerine katılmak, ortak olmak: *Gâliba beni siz anlayacaksınız* (Reşat N. Güntekin). *Ondan başka anlayacak beni kim vardır* (Behçet K. Çağlar). **8.** Öyle kabul etmek, ... şeklinde değerlendirmek: *“Laiklikten dinsizliği anlıyor.”* *“Ticâret denince sâdece kârı anlıyor.”* **9.** (Bir şey, ne gibi kelimelerle) Zevk almak: *“Bu sigaradan ne anlıyorsun bilmem.”* *“O kadar para harcadın, bâri bu seyâhatten bir şey anladın mı?”* **10.** Umduğu sonucu elde etmek, faydalanmak [Bu anlamda fiilin yalnız olumsuz ve soru şekilleri kullanılır]: *“Verdiğiniz ilâçtan bir şey anlamadım.”* *“Kaplıca tedâvisinden bir şey anladın mı?”* geçişsiz f. (-den) **11.** Bir şey üzerinde bilgi sâhibi olmak: *“Mûsikîden anlamak.”* *“Elektrikten anlamak.”* *“Kimyadan anlamak.”* *N’olurdu anlasan bu mürg-ı nâlânın lisânından* (Cenap Şahâbeddin). **12.** (Bir şey, bir hal bir kimseye) Tesir etmek, hitap etmek: *“İyilikten anlamak.”* *“O sözden değil dayaktan anlar.”* *“Sâdece paradan anlar.”*

Bilmek: geçişli f. [Eski Türkçe’den beri kullanılır] **1.** Bir şey hakkında bilgisi, mâlûmâtı olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak: *Talat Hanımefendi’nin bir hizmetçi aradığını bilmiyordum* (Hüseyin R. Gürpınar). *Gene Şevkiye Hanımefendi’nin beyânına göre bunun gizli sebebini bilen az, bilmeyen çoktu* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Bir işin ehli olmak, o işi yapmaya alışmış bulunmak: *“Yemek bilir, ütü bilir, her işin üstesinden gelir.”* *Mükemmel Fransızca bilir* (Refik H. Karay). **3.** Bir şeye yeteneği olmak, başarmak, muktedir olmak: *Onları garip bir seyyâleyle canlandırmasını bilirdi* (Ahmet

Hâşim). *Sevmeyi bilmek, sevebilmek de bir hüner, bir mutlu Allah vergisiydi* (Sâmiha Ayverdi). **4.** Anlamak, gerçeğine erişmek, idrak etmek: “*Kendini bilmek, hakikatini bilmek, anlamını bilmek, nefsinin bilmek, aslını bilmek.*” *Vatan ki hâlâ erkeklerimiz mânâsını bilmiyor* (Nâmık Kemal). *Derler bilir hakikati yüzlerce feylesof / Bir kısmı şek ve şüphede bir kısmı hayli kof* (Yahyâ Kemal). **5.** Hatırlamak: *Ey Zuhûrî'ye çıkan maskara bildim bildim* (Mehmet Âkif). *Ahmet Şevki Efendi gülerken bu Tayyar'ı bildin ya diyordu* (Hâlit Z. Uşaklıgil). **6.** Tanımak: “*Arı bal alacak çiçeği bilir.*” *Adayı karış karış bilir* (Reşat N. Güntekin). *Vedide görümcesini bilmezdi* (Hâlit Z. Uşaklıgil). **7.** Sorumlu kabul etmek, muhâtap tutmak: “*Sizinle işim yok, ben mal sâhibini bilirim.*” **8.** Değerlendirmek, takdir etmek: “*Kıymetini bilmek, kadrini bilmek, iyilik bilmek.*” “*İyilik yap da denize at, balık bilmezse hâlık bilir.*” *Şimdi hayâtımın kıymetini iyice biliyorum* (Nâmık Kemal). (-i / ..., -i / -den) **9.** Öyle olduğuna inanmak, sanmak, zannetmek: *Kâmil olan cümleyi kâmil bilir* (Süleyman Çelebi). *Ben Ahmed Bey'i öldü biliyorum* (Nâmık Kemal). *İhtiyar adam bu bozgunu evvelâ Hayriye Hanım'dan bilmiş ve (...) yok yere o fakîrin günâhına girmiştir* (Reşat N. Güntekin). **10.** Kabul etmek, addetmek, saymak: *Hak'tan bil başına ne hal gelirse* (Pir Sultan Abdal). *Bütün insanları kardeş biliyorum* (Câhit S. Tarancı). **11.** Olumsuz şekli bâzı mastarlardan sonra kullanıldığında iş ve hareketin geciktiğini, uzun süre yapılmadığını veya bir türlü olmadığını ifâde eder: “*Gelmek bilmedi.*” “*Yağmur bir türlü dinmek bilmiyor.*” **12.** *yard. f.* -e zarf-fiil eki almış bir fiilin sonuna geldiği zaman bu fiilde belirtilen işi yapma gücünde olmayı ifâde eder: “*Görebilmek: Görmeye gücü yetmek.*” “*Çıka-bilmek: Çıkmaya gücü yetmek.*”

◆Sözcükler hem sözlük karşılıkları hem de beyit içinde kullanımları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Kadrin **anlar** yok **bilir** yok merdüm-i sencîdenün” dizesinde anlamı kuvvetlendirmek için “anlar yok bilir yok” şeklinde sözcükler art arda kullanılmıştır. “Anlamak” sözcüğü beyitte “bir şeyin ne olduğunu akıl yoluyla kavramak, akıl erdirmek” ve “bir kimsenin duygu ve düşüncelerini sezebilmek, hislerine katılmak, ortak olmak” anlamlarında; “bilmek” sözcüğü ise “anlamak, gerçeğine erişmek, idrak

etmek” anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki anlam ayrımı sözlük karşılıklarından anlaşılmaktadır.

61.3. Burc-Bârû (Burc u bârû)

Burc:*i.* (Ar. *burc*) Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi: *Bir burca zafer sancağı dikmiş Ulubatlı* (Orhan S. Orhon).

Bârû:*i.* (Fars. *bârû*) Kale duvarı, hisar burcu, sur: *Rumeli Hisarı burc u bârûsu ile Boğaz 'ın en haşmetli eseridir*(Ekrem H. Ayverdi).

◆ “Kal’a-i himmetde Nâbî *burc* u *bârû* kalmamış” dizesinde “burc” ve “bârû” sözcükleri “burc u bârû” yapısında ikileme gibi kullanılmıştır. Bu tür yapılar benzer anlamlı sözcüklerle kurulmaktadır ve genelde tek bir anlam ifadesi için kullanılmaktadır. Bu bağlamda “kale duvarı, sur” anlamı anlaşılmaktadır. Sözcükler sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

62. Cevher-i zâtî-i aslîdür hakîkatden *murâd*

Sanma insândan fakat *şekl ü şemâil*dir *garaz* (365.3)

62.1. Murâd-garaz

Murâd:*i.* (Ar. *irâde* “dilemek, istemek, seçmek”ten *murâd*) **1.** Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç: *İkbâlîme yoktur i'timâdım / Müşkil görünür benim murâdım* (Fuzûlî'den). *Bahtiyâr olmağı sevdâdan murâdı tab'ımın / Bahtıma düşman kesildin tab'ıma yâr olmadın* (Nâbîzâde Nâzım'dan). *Benim murâdım sizi gazâdan menetmek değildir* (Ömer Seyfeddin). **2.** Anlaşılan, anlatılmak istenen şey, maksat, meram, niyet: *Hâfiz üzülme, güvenmedim vallâhi, murâdım latîfe idi* (Sâmîha Ayverdi).

Garaz: *i.* (Ar. *ğaraz*) **1.** Gâye, maksat, istek, arzu: *Garazım bu risâleden hâşâ / Ellerin aybını değil ifşâ* (Âlî Mustafa Efendi). *Halkı bunca enbiyâ kim*

geldi da'vet eyledi / Vahdetin sırrı bilinmektir o da'vetten garaz (Niyâzî-i Mısırî). *Gülşeni vasf eylemekten rûy-i cânandır garaz* (Fıtnat Hanım). **2.** Birine karşı beslenen kötü niyet, gizli düşmanlık, hınç, kin: *Bu zengin elçiye karşı nefsinde derin bir garaz duydu* (Ömer Seyfeddin).

◆Sözcükler sözlük anlamları bakımından ve beyitte kullanıldıkları bağlam içindeki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Cevher-i zâtî-i aslîdür hakîkatden murâd / Sanma insândan fakat şekl ü şemâildir garaz” beyitinde “murâd” sözcüğü “maksat” anlamında; “garaz” sözcüğü ise “istek, gaye” anlamında kullanılmıştır: Şairin insandan istediği şey dış görünüş değil, hakikatten maksadı insanın aslında bulunan cevherdir.

62.2. Şekl-Şemâil (Şekl ü şemâil)

Şekl:i. (Ar. *şekl*) **1.** Dış görünüş, dış çizgiler, biçim: “Yüz şekli.” “Vücut şekli.” *Şekl-i elfâzî serâpâ muhtelif ma'nâsı bir* (Leskofçalı Gâlib). *Bizde teferruat kıymetinde tutulan renk, şekil meselelerine ne kadar ehemmiyet verilse yeri var* (Ahmet Hâşim). *Şişesinin şeklinden anladığıma göre bugün Ren şarabı içiyordu* (Refik H. Karay). **2.** Bir konuyu açıklamak için çizilen resim: *Oyaları hatırlatan şekiller çiziyor* (Reşat N. Güntekin). *Bu kalemtraşlara ustalar kullanılacağı yere göre şekil düşürür ve şekline göre de her biri...* (Sâmiha Ayverdi). **3.** Biçim, tarz: “*Bu şekilde hareket etmemelisin.*” *Konuşmanın aldığı şekil Sohbet'te neşe bırakmamıştı* (Ahmed Midhat Efendi). *Yirmi dört saatlik yabancı günün getirdiği mâişet şekli bizi fecir âleminden mehcur bıraktı* (Ahmet Hâşim). *Türkiye bunu en iyi şekilde başarabilecek bir mevkide* (Ahmet H. Tanpınar). **4.** Olma biçimi, durum, hal: “*Bâzı elementler tabiatta birleşik şekilde bulunur.*” **5.** (Bir şeyin taşıdığı anlamdan soyutlanmış olarak) Sâdece dış görünüş, kalıplaşmış biçim, biçime âit yapı, zâhir: “*Şekle bağlı kalmak.*” “*Şekilden mânâyâ geçememek.*” “*Şekil üzerinde durmak.*” **6.** Çeşit, tür, nevi. **7. edeb.** Edebî eserlerin dış biçimi, dış yapısı: “*Nazım şekilleri kasîde, gazel vb.dir.*” **8.** Matematik ve geometride varlıkların gösterilmesine yarayan resim: “*Şekil 1'deki üçgen.*” “*Geometri kitabındaki şekiller.*”

Şemâil:*i.* (Ar. *şimâl* – *şemile* “tabiat, huy”un çoğul şekli *şemâ’il*) **1.** Huylar, tabiatlar. **2.** Bir kimsenin dış görünüşü [Daha çok *şekil* kelimesiyle birlikte kullanılır]: *Halkının şekl ü şemâilini beğenip nakış san’atına meyillerini gördü* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Fenâ, fenâ kadını ben bakın şemâilime / Kadınlık olmada gâlib bütün hasâilime* (Abdülhak Hâmit). *Ey Türk halkı, ne zaman çağdaşlaşacaksın? Bu aydınlar senin sıyânet meleklerindir. Şekilleri, şemâilleri, kılıkları, kıyâfetleri sana benzemese de yürekleri senin için çarpar. Ne zaman anlayacaksın?* (Beşir Ayvazoğlu). **3.** Hz. Muhammed’in ahlâkî ve fizikî özelliklerini konu edinen eser [*Şemâil-i şerîfe* de denir].

◆ “Sanma insândan fakat şekl ü şemâildir garaz” dizesinde “şekl ü şemâil” yapısı “dış görünüş” anlamında kullanılmıştır. Bu yapı kalıplaşmış bir yapıdır ve birbirine anlamca yakın sözcüklerden oluşmuştur. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde de yakın anlamlı oldukları görülmektedir. Sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Şekl” sözcüğünün anlam alanı daha geniştir.

63. Hicran çekerek *zevk*-i mülâkâtı unutduk

Mahmûr olarak *lezzet*-i sahbâdan usanduk (395.2)

Düşdük *kati çok*dan *heves*-i vuslata ammâ

Ol *dâ’iye*-i dağdağa-fermâdan usanduk (395.3)

Dil gamla dahi *dest ü girîbân*dan usanmaz

Bir yâr için ağyâr ile *gavgâ*dan usandık (395.4)

63.1. Zevk-Lezzet

Zevk: *i.* (Ar. *zevk*) **1.** Hoşa giden bir şeyden duyulan beğenme duygusu: *Ehl-i Hak olmak dilersen zevk-ı tâat terkin et* (Niyâzî-i Mısrî). *Hulyâsı kalmayınca hayâtın ne zevki var* (Yahyâ Kemal). *Teslîmiyetin zevki içinde başımı tekrar yastığa koydum* (Peyâmi Safâ). **2.** Hoşa giden veya eğlendiren şey: *Geriye kalan zevkler neye yarar?* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Gözlerinizin çiy ışıktan ve göğsünüzün nefes darlığından kurtulacağını düşünerek bir şeyler*

yapmak, bir zevke hazırlanmak istersiniz (Refik H. Karay). **3.** Güzeli seçme yeteneği: Rengine, biçimine karar vermek hayli zor bir zevk işi (Yusuf Z. Ortaç). Fakat zevk sâhibi bir âşık gibi o da güzelliğinin şuûruna erdiği bu şehre su seslerinden çelenkler (...) hediye etmiş (Ahmet H. Tanpınar). *Reşat Nâri büyük bir Türk dili zevkine ve bilgisine sâhipti* (Nihad S. Banarlı). **4. teşmil.** Eğlence: Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner / Gam u şâdî-i felek böyle gelir böyle gider (Enderunlu Vâsıf). *Hür olmak eğer ister isen olma cihânın / Zevkinde safâsında gamunda kederinde* (Ziyâ Paşa). *Herkes zevkinde, safâsında* (Nâmık Kemal). **5. eski.** Alay, eğlenme, istihzâ: *Diyorum ki beni zevke almamalı* (Ahmed Vefik Paşa). *Garson diye kahvecilere doğru bağırınca seyircilerin alaycılarında bâzıları Behruz Bey'i zevke alıp...* (Recâîzâde M. Ekrem). **6. eski.** Tat alma, tat, lezzet: *O meyvenin zevki nasıldır?* (Şemseddin Sâmi). **7. tasavvuf.** İlâhî tecellîlerin müşâhedesinden dolayı ârifin kalbinde hâsıl olan idrak ve bu hâlin verdiği haz.

Lezzet: i. (Ar. *lezzet*) **1.** Ağızla duyulan tat, çeşni: *Orada meyveler çiçek kokuyor, çiçekler meyve lezzetinde duruyor* (Refik H. Karay). *Baharda öyle serin, öyle tatlıdır ki sular / Yazık bu lezzeti ömründe tatmamışsan hiç* (Orhan S. Orhon). *Baklava ile samsa arasındaki lezzet ve yapılış farkını anlatmaya başlar* (Sâmiha Ayverdi). **2.** Herhangi bir şeyden alınan zevk, haz, safâ: *Rûh ufksuz yaşamaz / Dağlar ufkunda mehâbet / Ova ufkunda huzur / Deniz ufkunda tesellî duyulur / Yalnız onlarda bulur rûh ezeli lezzetini* (Yahyâ Kemal). *Bir şâheserin lezzetini birden tatsaydım...* (Yâkup K. Karaosmanoğlu). *Cefâsı bile lezzet, sükûnu bile cidal, neşesi bile melâl kılıklı Anadolu...* (Rûşen E. Ünaydın).

◆ “Hicran çekerek zevk-i mülâkâtı unutduk / Mahmûr olarak lezzet-i sahbâdan usanduk” beyitinde “zevk” sözcüğü “hoşa giden bir şeyden duyulan beğenme duygusu” anlamının yanısıra “tat alma, tat, lezzet” anlamını da çağrıştırmaktadır. “Lezzet” sözcüğü ise bulunduğu bağlamda “sahbâ”nın “lezzet”i anlamında “ağızla duyulan tat, çeşni” anlamında kullanılmıştır. “Lezzet” sözcüğü ayrıca, “herhangi bir şeyden alınan zevk, haz, safâ” anlamını soyut olarak çağrıştırmaktadır. Bu bakımdan sözcükler yakın

anlamda kullanılmıştır. Ayrıca, sözcükler, sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir.

63.2. Katı-Çok: (Bkz. 3. gazel 3.1.)

63.3. Heves-Dâ'iyе

Heves: *i.* (Ar. *heves*) **1.** İstek, arzu, meyil: *Hevesle beklediğim bahar ramazanları* (Rûşen E. Üneydın). *Uçtuk Mohaç ufunda görünmek hevesiyle* (Yahyâ Kemal). *Yaşardım emelden, hevesten uzak* (Ali M. Arolat). **2.** Gelip geçici arzu, devamlı olmayan istek: “Çocukça bir heves.” *Bunu şâirâne bir hevesle değil, fakat amelî nokta-i nazardan söylüyorum* (Ahmet Hâşim). *Tutar tarafı kalmamış Osmanlı İmparatorluğu eni enine, boyu boyuna uymayan bir mâcerâ, bir heves uğruna yerleşmiş, oturmuş devlet mefhûmunu yıkarsa hâli ne olurdu*(Sâmiha Ayverdi).

Dâ'iyе: *i.* (Ar. *da'vet* > *dâ'i* “dâvet eden”den *dâ'iyе*) **1.** Bir şeyi yapmak husûsunda duyulan ve içten gelen teşvik edici istek, gayrete getirici hal, arzu: “*Dâ'iyе-i istiklâl: Bağımsızlık arzusu.*” “*Dâ'iyе-i tefevvuk: Üstünlük arzusu.*” *Adl ise abdin bir fiili işlemesi, kendisinde Cenâb-ı Hakk'ın halkettiği kudret ve dâ'iyе vâsıtasıyla olduğuna kâil olmaktır* (Muallim Nâci). *Bermûtat bu dâ'iyе-i meşrûanın şevkiyle ihtiyâr-ı harp olunur* (Cenap Şahâbeddin). **2.** İhtiras hâlini alan şiddetli arzu, hırs, iddia, dâvâ: *Hâlî ise bu dâ'iyelerden eğer dilin / Bâis ne irtikâba bu renc ü bu mihneti* (Nâbî). *Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akçe kazanmak dâ'iyesine düşerek...* (Mec. Um. Bel.).

◆“Düşdük katı çokdan **heves-i** vuslata ammâ / Ol **dâ'iyе-i** dağdağa-fermâdan usanduk” beyitinde “heves” sözcüğü “heves-i vuslat (vuslat arzusu, isteği)” tamlamasında “istek, arzu” anlamlarında kullanılmıştır. “Dâ'iyе” sözcüğü ise “dâ'iyе-i dağdağa-fermâ (gürültü koparan arzu, istek)” tamlamasında “istek, arzu” anlamlarında kullanılmıştır. “Heves” sözcüğünde “istek” anlamı “dâ'iyе” sözcüğündeki “istek” anlamı kadar yoğun değildir. Bu bakımdan sözcükler arasında ince bir anlam ayrımı bulunmaktadır. Sözcükler, hem bu

beyitteki anlamları hem de sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

63.4. Dest ü girîbân-Gavgâ

Dest ü girîbân: Elle yakasına yapışmak, çekişmek (Devellioğlu, 2008).

Gavgâ: KL'de **kavga:** *i.* (Fars. *gavgâ*'dan) **1.** Şiddetli tartışma veya dövüş, mücadele: *Al sana bir kavga* (Ahmed Midhat Efendi). *Şu kavga bir bitse dersin* (Orhan V. Kanık). *Fakat beni asıl saran şey Kul Hasan'ın ölümünden iki yüz elli sene sonra Eşrefoğlu ile kavga etmesidir* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Savaş, cenk: *Mızıka kavga havası çalıyor* (Nâmık Kemal). *Kavgada vatanın hudûdu ile âhiretin hudûdu arasında ne fark olur?* (Nâmık Kemal).

◆Sözcükler sözlük anlamları bakımından benzer olsalar da, aralarındaki anlam farkı büyüktür. Bu yüzden yakın anlamlı değildirler. Ancak, “*Dil gamla dahi dest ü girîbândan usanmaz / Bir yâr için ağyâr ile gavgâdan usandı*” bağlamında âşığın rakibiyle ve gönlün dert ile olan “çekişmesi” bakımından anlam ortaklığı kazanmıştır. “*Dest ü girîbân*” yapısı “çekişmek” anlamında; “*gavgâ*” sözcüğü de “çekişme, mücadele” anlamında kullanılmıştır. “*Gavgâ*” sözcüğünün “çekişme” şiddeti “*dest ü girîbân*” yapısındaki “çekişme” anlamından daha fazladır.

64. Yârün elinde sahbâyı Nâbî

Zehr olsa içsek **şişsek kabarsak** (396.7)

64.1. Şişmek-Kabarmak

Şişmek: *geçişsiz f.* (Eski Türk. *sış-mak*'tan benzeşme ile *sış-mak* > *şişmek*) **1.** İçi hava vb. bir gazla dolarak gerilmek: *Uzakta görünen yelkenleri şişmiş bir gemiyi gösterdi* (Refik H. Karay). *Açık pencereden bir rüzgâr kabarıyor, çarşaplardan yapılmış perdeler şişiyor* (Ahmet H. Tanpınar). **2.** Sıvı emerek hacmi büyüme, genişleme: *Yağmurdan şişmiş*

olan tahta kepenklere iki elimle abandım, açıldılar (Refik H. Karay). **3.** Gerilip kabarmak, şişkin bir durum almak: “Dizim şişti.” “Boğazı şişmiş.” Şakaklarında kıvrım kıvrım damarlar şişmeye başlar (Yusuf Z. Ortaç). Vesîme'nin gözleri kızarmış ve şişmişti (Kerîme Nâdir). **4.** Fazla yemek yemekten dolayı şişkinlik duymak, rahatsızlık hissetmek. **5.** (Yürüyüş, koşu veya oyunda) Yorulup yürüyemez veya koşamaz duruma gelmek: İstesen de oynayamazsın hoca efendi, sen bu gövde ile sâhada şişersin (Burhan Felek). **6.** Kilosu fazlalaşmak, şişman duruma gelmek: “Oturdukça şişiyorsun, biraz yürü.” **7.** Tabîi hâlinin üstüne çıkmak, yükselmek, kabarmak: “Hesâbınız şiştikçe şişiyor.” Para düşüp fiyatlar şişince, yâni rakamlar büyüyünce nisbî ve müterakkî vergiler de arttı, yükseldi (Burhan Felek). **8.** argo. Mahçup olmak, bozum olmak, bozulmak. **9.** halk ağzı. Gururlanmak.

Kabarmak: geçişsiz f. (Eski Türk. *kāpar-mak* < *kāpa* “kaba”) **1.** Ağırlığı artmadan hacmi büyüme, şişmek, şişkin bir durum almak: “Hamur iyi kabarmamış.” “Köfteler güzel kabarmış.” “Kek kabardı mı?” Mermer musluğun yanındaki kayık tabaklarında kabaran dolgun güllâçları kar toplarına benzetirdim (Rûşen E. Ünaydın). **2.** Miktarı artmak, çoğalmak: “Masraf iyice kabardı.” Bizim kâfile adamakıllı kabarmıştı (Hâlîde E. Adıvar). **3.** (Bâzı sulu maddeler sıcaklık etkisiyle) Köpüklenip taşmaya yüz tutmak: “Süt, kahve, şurup kabardı.” “Boza kabarıp taşmış.” “Şıra kabarmış.” **4.** (Sıcaklık, rutûbet, su gibi dış etkilerle) Altı boşalıp bulunduğu yerden ayrılacak duruma gelmek, kavlamak: “Badana, siva kabarmış.” “Parkeler kabarıyor.” **5.** (Deniz için) Seviyesi yükselmek, dalgalar peydâ etmek. **6.** (Nehir, ırmak, çay vb. akar sular için) Fazla yağmur ve kar erimesinden dolayı suyu çoğalmak: Çaylar kabarcak, nehirler taşacak (Refik H. Karay). **7.** (Hayvanlar) Tüylerini ürpertip dik hâle getirmek: “Hindi kabarmaya başladı.” Güvercinler kabarak, guruldayarak dolaşıyorlar, korkunç uçurumun üstünde keyifle takla atıyorlardı (Kemal Tâhir). **8.** (Tüylü şeyler için) Tüyleri dikleşmek: “Kedinin kuyruğu kabardı.” Atlar koşar, ön safta kabarmış yeşellerle (Orhan S. Orhon). **9.** (Kumaş için) Tüylenecek, üzerinde pürüzler meydana gelmek, tüyleri kalkmak. **10.** (Vücûdun herhangi bir yerinde) Deri üstünde ufak şişlikler,

kabarcıklar peydâ olmak: “*Kollarım fiske fiske kabardı.*” “*Tuzlu yemekten dudakları kabarmış.*” *Ensem Galata firancası gibi kabardı* (Ahmed Midhat Efendi). *Durma, yürü, ayakların yürümekten kabarsın* (Mehmet E. Yurdakul). **11.** (Arzu, istek, öfke vb. duygular) Artmak, şiddetlenmek, coşmak: *Nâlân’a karşı eski kinlerim kabarmış gibi idi* (Kerîme Nâdir). *Yunan yüceltildikçe Osmanlı’ya karşı duyulan husûmet de kabarıyor* (Cemil Meriç). *Eczâcı beyin nargile tiryâkiliği böyle zamanlarda kabarırdı* (Burhan Felek). **12. mec.** Böbürlenmek, kurulmak, azamet satmak. **13. mec.** Kafa tutmak, diklenmek: *Delikanlı, ne kabarıyorsun? Fenâ bir şey mi dedim?* (Mahmut Yesâri). *Ama İstanbul’a birisi el uzatsa herkes kabarıyor* (Burhan Felek).

◆ “Yârün elinde sahbâyı Nâbî / Zehr olsa içsek **şişsek kabarsak**” beyitinde “şişmek” ve “kabarmak” sözcükleri yakın anlamlı kullanılmıştır. Sözcüklerin art arda kullanılması anlamı pekiştirmektedir. Beyitte “kabarmak” sözcüğü “(Arzu, istek, öfke vb. duygular) artmak, şiddetlenmek, coşmak” anlamını da çağrıştırmaktadır. “Şişmek” ve “kabarmak” sözcükleri sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı sözcüklerdir. Ancak, anlam farklılıkları benzerliklerinden fazladır.

65. Pâyine bâri bu takrîb ile düşsem yârün

Kalınadı âh meded **tâb ü tüvân**um diyerek (445.2)

Yâr söyletdi bana bu gazeli ey Nâbî

Söyleye söyleye ey tâze-zebân**um diyerek** (445.5)

65.1. Tâb-Tüvân(Tâb ü tüvân)

Tâb:i. (Fars. *tâb*) **1.** Güç, kuvvet, tâkat: *Dilimde tâb koymadı kelâma fart-ı hayretim* (Recâizâde M. Ekrem). *Vicdanca olan rahatsızlık dahi maddece olan rahatsızlığa munzam olmuş bulunduğundan âdeta bütüin bütüin tâb ü tüvânı kesilerek yıkılıvermek üzere idi* (Ahmed Midhat Efendi). *Bu kabir-i sâkiti ihyâya yok mudur tâbın* (Abdülhak Hâmit). **2.** Sıcaklık, harâret: *Gözü yaşından erişmese seylâb / Yakardı dehri yüreğindeki tâb* (Şeyhî). *Dil gülşeni*

ol tâb ile külhan-veş imiş (Şeyhülislâm Yahyâ). *Ben semender-fitratım kim havf-i nîran eylemem / Cennet ammâ lerze-nâk-i sûz u tâbımdır benim* (Leskofçalı Gâlib). **3.** Işık, parıltı: *Hoşâ bezm-i cünun kim rûşenâdır tâb-ı şem'inden* (Leskofçalı Gâlib). **4.** Tâzelik, tarâvet. **5.** Kıvrım, büküm: *Bağlanıp zülf-i hezâran-tâbına / İbret oldum âh aşk erbâbına* (Muallim Nâci'den). **6.** Sıkıntı, endişe, ızdırap.

Tüvân: (Fars. *tuvân*) Güç, kuvvet, tâkat: *Âheste âheste sâhil-i deryâya gidinceye kadar tâb u tüvandan kesilir*(Nâmık Kemal). *Ben de yarı çürüdüm, tüvansızım* (Refik H. Karay). *Bu seyriüseferler insanda tâb u tüvan mı bırakır* (Refik H. Karay).

◆Farsça kökenli “tâb” ve “tüvân” sözcükleri, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Kalmadı âh meded *tâb ü tüvân*um diyerek” beyitinde ise “tâb ü tüvân” yapısında “güç, kuvvet, takat” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcükler, bu yapıda kalıplaşmıştır ve tek bir anlam ifadesi için kullanılmaktadır. Bu nedenle aralarındaki anlam ayrımını ayırt etmek oldukça zordur.

65.2. Söylemek-Dimek: (Bkz. 25. gazel 25.1.)

66. Hayâl-i zülfün olsun mün'akisâyîne-i kalbe

Misâl-i *şî'r*-i rengînüm şebistân-ı hayâl olsun (564.4)

Suhan-gû peyrev olsun hazret-i Râmî Efendi'ye

Ki Nâbî *nazm* öyle hoş-makâl u pür-me'âl olsun (564.10)

66.1. Şî'r-Nazm

Şî'r:i. (Ar. *şî'r*) **1.** Duygu ve heyecanları, güzellikleri, seslerin uyumundan ve âhenginden faydalanarak etkili bir şekilde anlatma sanatı ve bu sanat yoluyla verilen edebî eser: *Edebiyat beliğ sözler ise şiir en beliğ sözlerdir. Şiir hem nazım hem nesir kisvesinde tecellî edebilir* (Tâhirü'l-Mevlevî). *Çok kerre*

hayâlimizde cânan / Bir şi'ri hatırlatan kadındı (Yahyâ Kemal). *Şiir bir cennet bahçesi / Girmeyene anlatılmaz / Cennet nedir, bahçe nasıl / Görmeyene anlatılmaz* (Abdurrahman Karakoç). **2.** *Manzûme: Nice ebhâs eyler idim hep ilzam / Şi'r ü inşâda mahâretle tamam* (Sünbülzâde Vehbî). **3.** *mec.* Gönüle ve hayâle hitap eden, insanda güzellik duygusu ve heyecan uyandıran şey, görünüş, oluş vb.: *Ey şûh sen o şi'r-i musaffâ değil misin?* (Cenap Şahâbeddin). *Mîmârî hatlarındaki felsefenin kusvâsını arzeden bu câmi mîmârın karîhasındaki şiiri gösteriyordu* (Rûşen E. Ünaydın). *O hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder* (Ahmet H. Tanpınar).

Nazm: *i.* (Ar. nazm) **1.** Vezinli, kâfiyeli söz dizisi. Karşıtı: Nesir: *Mahlasım Adlı'dır Ömer'dir adım / Dillerde söylenir nazm-ı icâdım* (Âşık Ömer). *Yeter dünyâyı i'câz eyledin nazm ile ey hâme / Yeter mest oldu âlem câm-ı feyz-i câvidânımdan* (Leskofçalı Gâlib). *Maksatları bunların ayandır / Nazm ile hakîkati beyandır* (Ziyâ Paşa'dan). **2.** (Kur'ân için) *Metin: Kur'an nazm ile mânâdan ibârettir dediler, yâni nazmı zevâhir-i ahkâma delâlet ve mânâsı hakâik ve hikeme işâret eyler* (İsmâil Hakkı Bursevî).

◆Sözcükler hem sözlük karşılıkları bakımından hem de gazeldeki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. Aralarındaki anlam farklılığı belli belirsizdir. “Misâl-i **şi'r**-i rengînüm şebistân-ı hayâl olsun” dizesinde “**şi'r**” sözcüğü “duygu ve heyecanları, güzellikleri, seslerin uyumundan ve âhenginden faydalanarak etkili bir şekilde anlatma sanatı ve bu sanat yoluyla verilen edebî eser” anlamında kullanılmıştır. “Nazm” sözcüğü ise “ki Nâbî **nazm** öyle hoş-makâl u pür-me'âl olsun” dizesinde “vezinli, kâfiyeli söz dizisi” anlamında kullanılmıştır. Her iki anlamda neredeyse aynıdır. Ancak, “nazm” bir edebi metin olmak zorunda değildir. Kafiye ve vezinli yazılan bir cümle de “nazm” olabilmektedir. Bu bakımdan, “nazm” sözcüğü anlam bakımından “şi'r” sözcüğünden daha geniş bir anlama sahiptir.

67. Yâre varsun peyk-i **nâlem âh u zâr**um söylesün

Âb-ı çeşm-i girye-i bî-ihitiyârum söylesün (596.1)

Çâk çâk-1 sîne *vir*sün mevce-i gamdan *haber*

Zahm-1 hûnpâş-1 derûnum inkisârûm *söylesün* (596.2)

67.1. Nâle-Âh u zâr

Nâle: *i.* (Fars. *nâle*) İnleme, inilti: *Can kulağıdır işiten / Bu âşıklar nâlesini* (Yûnus Emre). *Câm-ı mey yollamış nûş etsin deyü / İçsin de hâtırın hoş etsin deyü / Nâle vü feryâdın gûş etsin deyü / Hüseyinî perdesin hicâza çekmiş* (Dertli). *Pek müessirdir nevâ-yı ehl-i dil ehl-i dile / Nâle-i can-sûz-ı bülbüldür yakan pervâneyi* (Es'ad Muhlis Paşa'dan).

Âh u zâr: KL'de *Âh ü enin* (*feryat, figan, vâh, zâr*): Ağlama, inleme, feryat etme, sızlanma.

◆“Nâle” ve “âh u zâr” hem sözlük anlamları hem de beyitteki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Yâre varsun peyk-i *nâlem âh u zâr*um söylesün” dizesinde “nâle” ve “âh u zâr” yapısı yakın anlamlı olarak kullanılmıştır: âşık, iniltisinin habercisinin sevgilisine onun feryadını iletmesini istemektedir. “Nâle” sözcüğü “inilti” anlamında ve “âh u zâr” yapısı da “feryat” anlamında kullanılmıştır.

67.2. Haber vermek-Söylemek

Haber vermek: Bir şeyi bildirmek, bir şey hakkında bilgi vermek: *Cümlesin ashâbına verdi haber*(Süleyman Çelebi). *Sonra postahâneye gir, annene bir kart yaz ve burada bir ay kadar kalacağını haber ver*(Peyâmi Safâ). *Park bekçileri, kapanma saatinin geldiğini çingiraklar çalarak haber veriyorlar* (Yusuf Z. Ortaç).

Söylemek: *geçişli f.* (Eski Türk. *sözle-mek*) **1.** (Anlatmak istediği şeyi) Sözle bildirmek: *Sordum o şûha bâis-i âhın nedir dedi / Gâlib tehâlûk eyleme inan söylerim sana* (Şeyh Gâlib'den). *Köşkünü görmek ve kendisini tanımak için geldiğimi söyledim* (Ahmet Hâşim). *Güneşi görmeyen şehirde / Söyle nasıl yaşanır* (Orhan V. Kanık). **2.** (Bir fikir veya husûsu) İleriye sürmek, ortaya

koymak: *Sükûtu bilmediğinden değil edebindedir / Gerçi söylemez ammâ neler bilir âşık* (Hızırzâde Said Bey'den). *İngiltere için sulh-i umûmîyi temin etmekten daha şerefli bir vazîfe olamayacağını söylememiş mi idi?* (Cenap Şahâbeddin). *Fikrimi açıkça söyledim* (Ahmet Hâşim). **3.** Konuşmak: “*Çok çabuk söylüyorsun, anlamıyorum.*” *Halkın söylediği Türkçe bizimdir* (Ziyâ Gökalp). *O kadar güzel Türkçe söylüyordu ki insan vücûdunu görmese, ismini işitmese şîvesine aldanacak, Türk diyecekti* (Ömer Seyfeddin). *Bir tek İngilizce kelime söylemezken “Pikadili”den kendine boyun bağı aldı* (Rûşen E. Ünaydın). **4.** Bir şeyin yapılmasını sözle istemek, ısmarlamak: “*Kahve, çay söylemek.*” *Dur ki çay demleyelim, nargile gelsin kerem et / Söyle gelsin, hadi, zahmetse de... Hâşâ, rahmet* (Mehmet Âkif). **5.** (Türkü, şarkı vb.) Okumak: *Biz de kavga türküsü söyleriz* (Nâmık Kemal). *Koşuylardan birinin penceresinden hasta bir çocuğun söylediği türkü geliyor* (Peyâmi Safâ). *Bağlamasın çalar gelir elleri / Türkü söyler güzelimin dilleri* (Eflâtun C. Güney). **6.** Önceden bildirmek, tahmin etmek: “*Öleceğini bir ay önce söyledi.*” **7.** (Şiir vb. şeyler için) Düzenlemek, tanzim etmek: “*Mersiye, ağıt söylemek.*” “*Hükümdar için kasîde söylemek.*” **8.** (Herhangi bir şeyi) Hâliyle bildirmek, ifâde etmek: *Şiirler kemer ve sütunların güzelliğini söylüyordu* (Ahmet Hâşim). *Akşam yeli nedâmeti söyler* (Câhit S. Tarancı). *Annemin kıpkırmızı gözleri bana rüyâ görmediğimi söylediler* (Yusuf Z. Ortaç). **9.** Uyarmak, îkaz etmek: “*Söyle de kapıları iyice kontrol etsin.*” “*Söylemedi deme.*” **10.** Haber vermek, bildirmek: “*Benim burada olduğumu herkese söyle.*”

◆“Haber vermek” ve “söylemek” fiilleri hem sözlük karşılıkları bakımından hem de beyitteki anlamları bakımından yakın anlamlı fiillerdir. “Söylemek” fiilinin anlam alanı daha geniştir. “Çâk çâk-ı sîne *vir*sün mevce-i gamdan *haber* / Zahm-ı hûnpâş-ı derûnum inkisârum *söyle*sün” beyitinde “haber vermek” fiili “bir şeyi bildirmek, bir şey hakkında bilgi vermek” anlamında; “söylemek” fiili ise hem bu beyitte hem de kullanıldığı diğer beyitlerde “haber vermek, bildirmek” ve “(herhangi bir şeyi) hâliyle bildirmek, ifâde etmek” anlamlarında kullanılmıştır. Buradaki kullanımları bakımında, aralarındaki anlam ayrımı belli belirsizdir.

68. Nazarun düşmede bâlâlara bedr oldukda

Sakın ey meh hedef-i nâvek-i **âh** olmayasın (600.3)

Bedduâ eylemem ancak göresin ol günü kim

Teşne-i nâz olasın gark-ı nigâh olmayasın (600.6)

68.1. Âh- Bedduâ

Âh:inl. (ses taklidi ortak kelime) **1.** Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre maddî veya mânevî bir acıyı, ağrı, ızdırıp, pişmanlık, esef, acıma, özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifade eder: “*Ah, başım ağrıyor!*” “*Ah, ben ne ettim!*” “*Ah oğulcuğum!*” “*Ah gençlik!*” “*Ah, nerede o eski günler!*” “*Ah, bir bilsen, dayanılacak gibi değil!*” “*Ah, onu bir ele geçirebilsem!*” “*Ah ne cici bebek!*” “*Ah ne saâdet yâ Rabbi.*” **2. i. teşmil.** Feryat, inilti [Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir]: *Sordum sarı çiçeğe benzin neden sarıdır / Çiçek eydür ey derviş âhum dağlar eritir* (Yûnus Emre). *Bir dil ki şu demde âhsızdır* (Muallim Nâci). *Bir günah ettimse de / Şimdi işit âhımı* (Orhan S. Orhon). **3.** Bedduâ: “*Bu zavallının âhi er geç onu perişan eder.*”

Bedduâ: i. (Fars. *bed* “kötü” ve Ar. *du ‘â’* ile *bed-du ‘â’*) Bir kimseye kötülük dilemek için edilen duâ, ilenç, inkisar, intizar: *Zîra enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ ibâdullâha bedduâ etmezler; onların bedduâ şeklindeki kelâmları zımında hayr-ı kesir vardır* (Ahmet A. Konuk). *Ve ağır ağır uzaklaşan ayak seslerine son basamakta bir bedduâ karıştı* (Yusuf Z. Ortaç).

◆Sözcükler, sözlük anlamları ve gazeldeki anlamları ile yakın anlamlı sözcüklerdir. “Âh” sözcüğünün anlam alanı “bedduâ” sözcüğüne göre daha geniştir. “Sakın ey meh hedef-i nâvek-i **âh** olmayasın” dizesinde “âh” sözcüğü hem “beddua” anlamında hem de “feryat, inilti” anlamında kullanılmıştır: Şair, sevgilisine seslenmekte ve beddua/feryat oklarının hedefi olmaktan sakınması için onu uyarmaktadır. “Bedduâ” sözcüğü ise “**Bedduâ** eylemem ancak göresin ol günü kim” dizesinde “bir kimseye kötülük etmek

için edilen dua” anlamında kullanılmıştır. Aralarında anlam farklılığı bulunmakla beraber sözcükler burada yakın anlamlı olarak kullanılmışlardır.

69. Bizümle hep zebân-ı hançer ile *söyleşür* şimdi

Ser-i rehde düçâr oldukça evvel merhabâ *dirken* (621.3)

69.1. Söylemek-Dimek: Bkz. 25. gazel 25.1.

70. Beni şâd eylemedün sen *dahı* nâşad olasın

Şu’le-i âh-ı garîbân gibi ber-bâd olasın (622.1)

Künc-i hicrâna olup sen *de* benüm gibi esîr

Rûz u şeb dest-zen-i dâmen-i feryâd olasın (622.2)

Eyledün Nâbî-i bî-çâreye çok *cevr ü sitem*

Yok ümîdüm ki mükâfâtdan âzâd olasın (622.6)

70.1. Dahı-Da/de

Dahı: *takı*. (Eski Türk. *takı*, *tak-mak*’tan zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyle *tak-ı* > *dakı* > *dağı* > *dağı* > *dahi*) “Fazla olarak, üstelik, daha, bile, de” anlamlarına gelen kuvvetlendirme sözü: *Mustafâ’dan ibret alın siz dahi*(Süleyman Çelebi). *Ben dahi onlardanım görsün ilâhî gözlerin* (Cenap Şahâbeddin). [E. T. Türk.de “bundan başka, aynı zamanda, başka, diğer, daha çok, henüz, hâlâ, bundan sonra, artık, yine” gibi anlamlara gelen kelime bu mânâlarını gittikçe kaybetmiştir. Bugün başlıca “de” ve “bile” anlamlarında kullanılmaktadır].

Da/de: *takı*. (Eski Türk. *takı* > *dakı* > *dak* > *dağ* > *da*) Her çeşit ve her gramer şeklindeki kelimedden sonra gelen ve ilgi kurduğu kelimeyi anlam bakımından güçlendiren, dikkati üzerine çekerek belirten veya onu önceki veya sonraki unsurlara bağlayan, “dahi, bile, esâsen, fakat, artık, aynen,

üstelik, ise, o kadar, pek, hatta” vb. mânâlara gelen, kelimedен ayrı yazılan takı [Sonuna geldiği kelimenin anlamı ve cümledeki görevi üzerinde yaptığı değişiklik kelimenin sıfat, zamir, isim, fiil, zarf... oluşuna göre değişir].

◆ Aynı köktün farklı formları olan bu iki bağlaç gazelde aynı görevde kullanılmışlardır. Dolayısıyla anlamları da aynıdır. Aruz vezninden kaynaklı olabilecek bir kullanım farklılığı söz konusudur.

70.2. Cevr-Sitem(Cevr ü sitem)

Cevr: *i.* (Ar. *cevr*) Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm: *Derûnum feyz-yâb-ı ye's kılsa baht-ı vârunum / Sipihrin zulm ü cevrinden peşimân olduğun görsem* (Leskofçalı Gâlib). *Beni cevrinle öldürdün beyim, ağyâra aldandın* (Nâmık Kemal). *En sinsî bir ezâ gibidir geçmeyen zaman / Bin türlü başka cevri de vardır ki bâaman* (Yahyâ Kemal).

Sitem: *:i.* (Fars. *sitem*) [Kelime 1. anlamını Türkçe’de kazanmıştır] **1.** Bir kimseye herhangi bir davranışından dolayı üzüldüğünü, kırıldığını, alındığını öfkelenmeden belirtme, dostça çıkışma: *Bu sitemleri de kendime şeref sayardım* (Ahmed Midhat Efendi). *Ben bu sitemi ondan ne kadar dinledimdi* (Yusuf Z. Ortaç). *Ne azap, ne sitem bu yalnızlıktan / Kime ne, aşılmaz duvar bendedir* (Necip F. Kısakürek). **2.** Eziyet, cefâ, zulüm, haksızlık: *Çekemezler sitem-i zülfünü mânend-i Nesîb / Gerçi ebnâ-yı zaman cümlesi hep bende geçer* (Nesîb’den). *Bî-mecâlim sitem-i dehr ile gâyet affet / Vâsf-ı pâkinde ger ettimse zarûrî taksîr* (Üsküdarlı Hakkı Bey’den). *Zikre lâıyk bahsi ancak zevkidir ömrün Kemâl / Gerçi tâli’den nihâyetsiz sitemler görmüşüz* (Yahyâ Kemal).

◆ “Eyledün Nâbî-i bî-çâreye çok *cevr ü sitem*” dizesinde “cevr ü sitem” yapısı “eziyet, cefa, zulüm” anlamlarında kullanılmıştır. Bu tür yapıların benzer anlamlı sözcüklerle kurulduğu pek çok örnek vardır: *cevr ü cefâ*, *âh u zâr*, *nâle ü feryâd* gibi. Bu nedenle, bu yapılar tek bir anlam ifadesi için kullanılmaktadır. Sözcükler, ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise sözcüklerin sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı olduğu görülmektedir.

71. Teşrîfe bu şeb va'di var ol şem'-i umîdün

Ey hâb-ı siyeh-baht 'işâdan mı *gelürsün* (654.3)

Her bir bün-i mûyından akar âb-ı *letâfet*

Deryâ-yı *melâhat*de şinâdan mı gelürsün (654.6)

71.1. Teşrîf-Gelmek

Teşrîf:*i.* (Ar. *şeref*“derecesi yüce olmak”tan *teşrîf*) **1.** Şeref verme, şereflendirme. **2.** Bir yerden bir yere gelme veya gitme: *Müjde-i teşrîf-i vaslın geldi çün ammâ ne sûd / Sûz-ı hicrânı ziyâd eylerdi dâğ-ı intizâr* (Fuzûlî). *Kadem kadem gece teşrîfi Nâilî o mehin / Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi*(Nâilî). *Teşrîfinizden o kadar memnun oldum ki...* (Ahmed Midhat Efendi).

Gelmek:*geçişsiz f.* (Eski Türk. *kel-mek*) (-e) **1.** (Bir şey veya kimse) Konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere doğru yol almak, bir mesâfe katedip uzak bir yerdan daha yakın bir yere varmak: *Bağdat'tan buraya kadar o niyetle geldim* (Nâmık Kemal). *Ankara'ya geldiği zaman Hacı Bayram'ı müritleriyle ovada mahsul toplarken görür* (Ahmet H. Tanpınar). *Geldi yolunu gözlediğim yâr* (Orhan V. Kanık). **2.** Bulunduğu yerden ayrılıp geri dönmek, avdet etmek: *İnşallah selâmetle gelirsün* (Nâmık Kemal). *Geldikten sonra bu kaftan senin işine yaramaz* (Ömer Seyfeddin). *Şâir Erzincan'a gitmişti, gelmeyecekti* (Ahmet H. Tanpınar). **3.** (Bir maksatla) Bir yere uğramak, ziyâret etmek: *Benim gibi merak şevkiyle gelmiş birkaç yabancı* (Ahmet Hâşim). *Madam G.B. her birine, "Güle güle, ne zaman isterseniz yine gelin, kendi bahçeniz gibi" diyordu*(Ahmet Hâşim). *Bu adam bize iki üç defa geldi, arkasından beni istedi* (Peyâmi Safâ). **4.** Varmak, ulaşmak, erişmek, vâsıl olmak: *"Boyu omuzuma geliyor."* *Bâzı kadınlar otuz beşe gelirler de yirmi sekiz, yirmi dokuzdan yukarı çıkmak istemezler* (Hüseyin R. Gürpınar). *Halbuki romanda epey ilerlemiş ve meraklı yere gelmiştim* (Peyâmi Safâ). **5.** Doğmak,

yaşamak, dünyâya gelmek: *Bu senin oğlun gibi hiçbir oğul / Yaradılalı cihan gelmiş değil*(Süleyman Çelebi). *Ben o zamanlar gelseydim muhakkak Celvetî olurdum dedi* (Ahmet H. Tanpınar). *Birleşip böyle diyorlardı derin bir sesle / Yeri fethetmek için gelmiş o fâtil nesle* (Yahyâ Kemal). **6.** Rast gelmek, rastlamak, isâbet etmek: *“Kiremit ayağına gelmiş.” İlâhî, yumru başın bir geleydi sivri taşa*(Mehmet Âkif). **7.** Uymak, uygun olmak: *“İşine gelmek.” “Hesâbına gelmek.” “Bu elbise size gelmez.”* **8.** (Yapılacak şeye) Elverişli olmak: *“Kalıba gelmek.” “Ütüye, yıkanmaya gelmek.” “Bu pirinç pilâva gelmiyor.” Eyere de gelir semere de* (Atasözü). **9.** Mal olmak: *“Tânesi 10 milyona geliyor.” “Bu seyâhat bize bedâvaya geldi.” “Çok pahalıya geldi.” Kaça gelir hesap edin* (Burhan Felek). **10.** Katılmak, girmek, iştirak veya intisap etmek: *“İslâm’a gelmek.” “Tevhîde gelmek.” “Sen de aramıza gel.” “Bizim partiye gelecekmış.”* **11.** Ele almak, üzerinde durmak: *“Gelelim büyük oğluna.” “Gelelim ücret meselesine.” “O bahse biraz sonra geleceğiz.” Bu insan sorumluluğu bahsini kısaca geçtikten sonra hoca-talebe münâsebetlerine geleceğim*(Burhan Felek). **12.** Katlanmak, dayanmak, çekmek, tahammül etmek [Bu anlamda fiilin daha çok olumsuz şekli kullanılır]: *“Şakaya gelmemek.” “Zora gelmemek.” “Sıkıntıya gelmemek.” Gelemem öyle vefâsızlığa ben* (Recâizâde M. Ekrem). *Ben öyle şakalara gelmem* (Sait Fâik). *Kitaplarına o kadar meraklıdır, ben arkadaşlara dağıttığım halde dâmat, “Yoo... ben buna gelemem” demedi* (Fahri Celâl). **13.** (Bir yer veya makâmın) Sorumluluğunu üstüne almak: *“İktidâra gelmek.” “Sadârete gelmek.”* **14.** (Bir hal bir kimseye) Hâkim olmak; (iyi durumlar için) kaplamak, olumlu etkisini göstermek, (kötü durumlar için) ârız olmak anlamını taşır: *“Sıkıntı, durgunluk gelmek.” “Hüzün gelmek.” “Neşe, sevinç, ferahlık gelmek.” “Kanaat, itminan, cesâret gelmek.” “Titreme, baygınlık, fenâlık gelmek.” “Ateh, felç, hastalık gelmek.” Kızının sarardığını gören Dîdar hanımın ellerine hafif bir titreme geldi* (Hüseyin R. Gürpınar). *Dâvetlilerle konuşurken üzerine tuhaf bir hal geliyor* (Reşat N. Güntekin). *Bu arada sırada gelen bir buhrandır* (Kerîme Nâdir). **15.** (Bir kimse veya yer üzerinde) Belli bir durum veya sıfatın etkisi görünür, hissedilir olmak: *“Birine gurur, benlik, kibir, büyüklük, ukâlalık gelmek.” “Yüzüne güzellik, renk gelmek.” “Üstüne bir bayağılık geldi.” “Salona bir ferahlık gelmiş.”* **16.** (Bir şey) Belli bir zamâna rastlamak: *“Yaşlılığıma geldi,*

bu çocuğa iyi bakamadım.” “Aceleye geldi, güzel olmadı.” “Ramazan yaza geliyor.” **17.** ... Hâline erişmek, varmak, vâsıl olmak: “Aşka, cezbeyle gelmek.” “Heyecana, şevke gelmek.” **18.** Uğramak, dūçar olmak, musap olmak: “Âha gelmek.” “Bedduâya gelmek.” “Nazara gelmek.” “Büyük sözüne gelmek.” Yıldırım hışmina gelip geberesi mendebur işleri bozdu (Ahmed Vefik Paşa). **19.** (İsimlerin yönelme hâliyle) Etmek yardımcı fiili yerine kullanılır: “İkrâra, tövbeye gelmek.” “Harekete gelmek.” “İnsâfa, merhamete gelmek.” “Gayrete gelmek.” “Gazaba gelmek.” “Galeyâna, hurûşa gelmek.” (-den) **20.** Getirilmek, gönderilmek: “Gurbetten haber gelmek.” “Postadan havâle gelmek.” “Baharat Hindistan’dan, kahve Brezilya’dan gelir.” “İsmarladığımız eşyâlar geldi mi?” Mektup sözünü işittiğim gibi ondan geldiğini bildim (Nâmık Kemal). Dış kapıdan bir sedye geliyor (Peyâmi Safâ). **21.** (Geçmişten bugüne) Varlığını devam ettirmek, intikal etmek: “Târihten gelen eserler.” “Bu alışkanlık âileden geliyor.” “Gelenek ve görenekler asırların ötesinden gelir.” Leylâ vü Mecnun vakfıdır geldi müselsel muttasıl / Meşrûtadır zencîr-i aşk dîvânenen dîvâneye (Abdülhak Molla). Tâ atalardan, dedelerden sürüklenip gelen huzur, sükûn ve rahat mîraslarını kendi âhenkleri içine serpip yerleştirmişlerdi (Sâmiha Ayverdi). **22.** Tâkip etmek, izlemek: “Nereye gitsem geliyor.” Deniz bu yerde ölüm korkusu kadar derin / Kocaman bir kuş gibi geliyor peşimizden / Rûhu bu kapkaranlık suda can verenlerin (Necip F. Kısakürek). Seni korkutacak geçtiğin yollar / Arkandan gelecek hep ayak sesim (Necip F. Kısakürek). **23.** Doğmak, neşet etmek, hâsıl olmak: “Kuvveti parasından geliyor.” Bu, yalnız yaptığı işlerden veya mevkiinden gelmiyordu, Mustafa Kemalliğinden geliyordu (Ahmet H. Tanpınar). Bana bu kuvvet kendimden mi geliyordu, Nüzhet’ten mi? (Peyâmi Safâ). Paşanın seleflerine ve çağdaşlarına üstünlüğü nereden gelmektedir?(Ümit Meriç). **24.** Çıkmak, sâdır olmak, sudur etmek: “İyilik gelmek.” “Kötülük gelmek.” “Vatan sevgisi olmayan insandan hayır gelmiyor.” “Bu teklif kimden geldi?” **25.** Gelir olarak ele geçmek, sağlanmak: “Size dükkândan her ay kaç lira geliyor?” “Geçim paramız çiftlikten gelecek.” **26.** Girmek: “Arapça’dan gelen kelimeler.” “Bu âdet bize Avrupa’dan geldi.” “Bu ışık nereden geliyor?” “Rüzgâr gelecek delikleri tıkamak gerek.” **27.** Türemek, çıkmış olmak: “Fransızca ve İngilizce Latince’den gelen dillerdir.” “Yazar sözü

yazmak'tan gelir." "Aynı ırktan gelen milletler akrabâ sayılır." Âdem'le Havvâ'dan geldiğim doğru (Câhit S. Tarancı). **28.** "... görünmek, ... gibi davranmak, ... tavrı takınmak" anlamında deyimler yapar: "Anlamazlıktan anlamamazlıktan gelmek." "Duymazlıktan duymamazlıktan, bilmezlikten bilmemezlikten gelmek." **29.** (Zaman bildiren kelimeler veya zamâna bağlı şeylerle) Çatmak, girmek, erişmek, başlamak: Yaz gelir de heveslenir bitersin / Güz gelince başın alır gidersin (Karacaoğlan). Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan (Yahyâ Kemal). Saat altıya gelmiş (Burhan Felek). **30.** Yer almak, bulunmak: "Beşten sonra altı gelir." "Beyazıt'tan sonra Çarşıkapı geliyor." "Ekler bâzı dillerde kelime başına, bâzılarında sonuna gelir." Ondan sonra 1197'den itibaren başlayan bir yığın doğum, ölüm târihi geliyordu (Ahmet H. Tanpınar). Bunların başında kendisinden on yaş küçük kardeşi Hilmi Bey gelirdi (Sâmiha Ayverdi). **31.** Ortaya çıkmak, baş göstermek, zuhur etmek: "Yılbaşında yeni zamlar geliyormuş." "Bu yağmurların arkasından sıcaklar gelecekmiş." "Fırtına ile berâber dolu geldi." Bâzan kader gelen bora hâlinde zorludur (Yahyâ Kemal). **32.** (Koku, ses ve sesle ilgili şeyler için) Duyulmak: "Bir esans kokusu geldi." Dün gece geç vakit bataklık tarafından silâh sesleri gelmeye başladı (Reşat N. Güntekin). Uzaktan su ve ezan sesleri geliyor, hava akşam dumanlarının âilevî kokularıyla doluyordu (Ahmet Hâşim). Kim o? diye bir ses geldi, onun sesi (Peyâmi Safâ). **33.** (Sıvılar için) Çıkıp akmak: "Kan gelmek." "Cerâhat geliyor." "Bu musluktan sıcak su gelir." **34.** ... İhtiyâcını duymak, ... isteği hissetmek: "Abdesti gelmek." "Göreceği gelmek." "Güleceği gelmek." "Çişi gelmek." "Haykırası gelmek." "Öğüresi gelmek." "Bağırısı gelmek." "Uykusu gelmek." İnsanın şâir olup şiir söyleyeceği geliyor (Orhan V. Kanık). **35.** (Şöyle veya böyle) Etki bırakmak, ... etkisi bırakmak: "İyi gelmek." "Acı, ekşi, tuzlu, tatlı gelmek." "Zor, güç gelmek." "Ağır, aşırı, aykırı gelmek." "Tabiî gelmek." "Garip gelmek." "Ters gelmek." "Bana öyle geliyor ki..." Neşâtî'den veya Nâilî'den birer gazel gibi gelirler (Ahmet H. Tanpınar). Bu hayal o kadar tatlı geldi ki / Büsbütün rûhumu sardı gitgide (Orhan S. Orhon). **36.** ... Çekmek, ... ağırlığında olmak: Gelmesin eksik terâzûda metâi kimsenin (Nâilî). Bugün doksan beş kilo geliyorum (Ömer Seyfeddin). Oğlum, bir kuzu dolmasıyla berâber 8 – 10 kilo

gelir (Burhan Felek). **37.** ... Olduğu görülmek, ... olduğu meydana çıkmak: “*Üstün, gâlip gelmek.*” “*Râzı gelmek.*” “*Kâfi gelmek.*” “*Dar, bol, geniş gelmek.*” “*Tam gelmek.*” “*Uzun, kısa gelmek.*” “*Eksik, fazla gelmek.*” “*Hafif, ağır gelmek.*” “*Alçak, yüksek gelmek.*” “*Az, çok gelmek.*” “*Tamam gelmek.*” “*Küçük gelmek.*” “*Birinci gelmek.*” “*Sonuncu gelmek.*” **38.** (-le) Refâkat etmek: “*Siz benimle gelin.*” **39.** (Yardımcı fiil olarak) Oluş ve kılışın eski bir zamanda başlamış olup sürmekte olduğunu anlatan süreklilik fiilleri yapar: “*Olagelmek, süregelmek, yapılagelmek.*”

◆ Sözcükler arasında “(bir şey veya kimse) konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere doğru yol almak, bir mesâfe katedip uzak bir yerdan daha yakın bir yere varmak” anlamında ortak bir anlam söz konusudur. Ancak, “teşrif” sözcüğündeki “gelme” durumu “şeref veren” bir durumdur. “Gelmek” fiilinde böyle bir anlam söz konusu değildir. Ayrıca, sözcükler, sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı olsalar da “gelmek” fiilinin anlam alanı “teşrif” sözcüğüne göre çok daha geniştir.

71.2. Melâhat-Letâfet

Melâhat: *i.* (Ar. *melâhat*) Güzellik, şirinlik: *Ol perî-veş kim melâhat mülküniün sultânıdır / Hükm onun hükmü-durur fermân onun fermânıdır* (Fuzûlî’den). *Bakınız cilve-i melâhatine / Reng-i gülden safâlı humretine* (Ali E. Bolayır’dan). *Aşk olmasa bî-fâidedir nûr-ı melâhat* (Cenap Şahâbeddin).

Letâfet: *i.* (Ar. *leţâfet*) **1.** Hoşluk, güzellik, incelik: *Gül mü zîbâdır letâfette ya ruhsârın senin / Lâle mi hoştur tarâvette ya dîdârın senin* (Ahmedî). *Fağfûrun aslı bir gâyet latif ak taştır ki letâfetine eş yoktur* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Peçesini açmış, çarşafının siyahlığıyla bir tezâd-ı tam teşkil eden çehresinin letâfeti bütün bütün artmış* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Maddî varlığı gözle görülebilecek gibi olmama.

◆ Beyitte sözcükler benzer yapılarda kullanılmıştır: “Her bir bün-i mûyından akar âb-ı *letâfet* / Deryâ-yı *melâhat*de şinâdan mı gelürsin”. “Âb-ı letâfet

(güzellik suyu)” tamlamasında “letâfet” sözcüğü “güzellik” anlamında; “deryâ-yı melâhat (Güzellik denizi)” tamlamasında “melâhat” sözcüğü de “güzellik” anlamında kullanılmıştır. Ancak, “melâhat” sözcüğündeki “güzellik” anlamının içinde “şirinlik, tatlılık” anlamı da bulunmaktadır ve bu anlamıyla “letâfet” sözcüğünün anlamından farklılaşmaktadır. Aralarındaki bu çok ince ayrımla beraber sözcükler, hem sözlük karşılıkları hem de beyitteki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

72. Sakın terk-i edebden *kûy-ı mahbûb-ı Hudâ*’dur bu

Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâ’dur bu (655.1)

Felek mâh-ı nev bâbü’s-selâmun cilvegâhıdır

Bunun kindîlidir hûr matla’-ı *nûr* u *ziyâ*dur bu (655.2)

Mürâ’ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha

*Metâf-ı kudsiyân*dur *bûsegâh-ı enbiyâ*dur bu (655.5)

72.1. Kûy-ı mahbûb-ı Hudâ-Nazargâh-ı ilahi-Makâm-ı Mustafâ-Metâf-ı kudsiyân-Bûsegâh-ı enbiyâ

◆Bu tamlamalarda benzetme yoluyla “Kabe” anlamı bulunmaktadır. “Kûy-ı mahbûb-ı Hudâ” tamlaması “Allah’ın sevgilisinin köyü” anlamında; “Nazargâh-ı ilahi” tamlaması “Tanrının bakışının üzerinde olduğu yer” anlamında; “Makâm-ı Mustafâ” tamlaması “Hz. Muhammed’in makamı” anlamında; “Metâf-ı kudsiyân” tamlaması “meleklerin tavaf ettiği yer” anlamında; “Bûsegâh-ı enbiyâ” tamlaması ise “peygamberlerin busegahı” anlamında kullanılmıştır. Bütün bu anlamlar aslında “kabe”nin farklı özelliklerinden meydana gelmiş benzetmeler yoluyla yapılmıştır. Şair, övdüğü bu yerin ismini dahi vermeden benzetmelerle şiir boyunca burayı övmüştür. Tamlamaların işaret ettiği anlam aynı olduğu için, bu tamlamalar arasında anlam yakınlığı bulunmaktadır.

72.2. Mahbub-ı Hudâ-Mustafâ

Mahbub-ı Hudâ: KL'de *Mahbûb-ı Hudâ (Hak)*: “Allah'ın sevgilisi” Hz. Muhammed: *Çün işâret kıldı ol mahbûb-ı Hak* (Süleyman Çelebi). *Mahmûd-ı Muhammed ü mübeccel / Mahbûb-ı Hudâ nebiyy-i mürsel* (Ziyâ Paşa'dan).

Mustafâ: *sıf. ve i.* (Ar. *işîfâ* “seçmek, tercih etmek”ten *muştafâ*) **1.** Maddî mânevî yönden artırılıp saf ve seçkin duruma getirilmiş veya cinsi içinden en temizi, en iyisi ve en hâlisi olarak seçilmiş (kimse): *Ol melîhü'l-vech ü ol kalbi safâ / Murtazâ vü müctebâ vü mustafâ* (Süleyman Çelebi). **2.** Bu anlamı ile kelime Hz. Muhammed'in hem sıfatı hem ismi olarak kullanılmıştır: “*Muhammed Mustafâ (s.a.v.)*”. *Mustafâ ahlâkını terk itmenüz / Doğru yolu koyup eğri gitmenüz* (Süleyman Çelebi). *Geldi sûret âlemine Mustafâ / Anın ile buldu âlem hoş safâ* (Süleyman Çelebi).

◆“Hz. Muhammed” anlamında kullanılan “Mahbub-ı Hudâ” tamlaması ve “Mustafâ” ismi yakın anlamlıdır. “Mustafa” sözcüğü hem “Maddî mânevî yönden artırılıp saf ve seçkin duruma getirilmiş veya cinsi içinden en temizi, en iyisi ve en hâlisi olarak seçilmiş (kimse)” anlamında hem de “Hz. Muhammed'in hem sıfatı hem ismi” anlamında kullanılmıştır. “Mahbub-ı Hudâ” tamlaması ise “Allah'ın sevgilisi” anlamındadır.

72.3. Nûr-Ziyâ (Nûr u ziyâ)

Nûr: *i.* (Ar. *nûr*) **1.** Gözle görülen aydınlık, maddî şeyleri görmeye yarayan ışık, ziyâ: *Ahkâm-ı irtibâtını gör nûr u zulmetin / Vermiş şuûn-ı kudrete leyl ü nehâr mevc* (Hersekli Ârif Hikmet). *Pencerelerden içeriye giren güneş odanın içini nûra boğmuştu* (Ahmed Midhat Efendi). *Meyve, çiçek, su ve nur ülkesi* (Refik H. Karay). **2.** Kalp gözüyle his ve idrak edilen gönül açıcı aydınlık, maddî olmayan hususlarda basîret gözüyle görülen ve gerçeği görmeyi sağlayan mânevî ışık: *Muhammed dünyâyâ geldi / Kalbimiz nûr ile doldu* (Pir Sultan Abdal). *Saklarım sînemde aşkın nûr-ı imânım gibi / Beslerim cismimde derdin cevher-i cânım gibi* (Osman Şems). *Dînî bir vecd olan Süleyman Dede'nin nurdan mısralarını okurduk* (Rûşen E. Ünaydın). **3. teşmil.** Âlemi aydınlatıcı olduğu için Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkında kullanılmıştır: *Geldi ol nûr gitti âlem*

zulmeti (Süleyman Çelebi). *Revân eyle o nûr-ı müctebâya / Salât ile selâmu bâ-nihâye* (Sünbülzâde Vehbî). **4. tasavvuf.** Cenâbıhakk'ın bütün mahlûkâtı yokluk zulmetinden çıkarıp idrak edilebilecek, hissedilebilecek, görülebilecek duruma getiren ilâhî tecellîsi: *Hak yarattı Muhammed'i nûrundan* (Pir Sultan Abdal). *Her şeye mahlûk gözüyle baksan ol mahlûk olur / Hak gözüyle bak ki bâ-şek nûr-ı Yezdân andadır* (Niyâzî-i Mısırî). *Sanma eyler âb u tâb ol mâh-ı garrâdan zuhûr / Nûr-ı vahdettir eder mihr-i tecellâdan zuhûr* (Leskofçalı Gâlib). **5.** “Âlemleri, gönülleri, zihinleri aydınlatan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır.

Ziyâ:i. (Ar. *ziyâ'*) Işık: *Uyanık ol seherlerde safâ bul / Bu gaflet zulmetinden çık ziyâ bul* (Şemseddin Sivâsî). *Mihr-i rûyundan bulur âlem ziyâ-yı câvidan* (Leskofçalı Gâlib). *Bütün mâbetler içinde güneşten ilk ziyâ alan câmidir* (Ahmet Hâşim).

◆ “Bunun kindîlidir hûr matla'-ı *nûr* u *ziyâ*dur bu” dizesinde “nûr u ziyâ” yapısında “ışık” anlamında kullanılmıştır. Daha önce benzer örneklerde, bu tür yapıların benzer anlamlı sözcüklerle kurulduğunu ifade etmiştik. Burada da aynı durum söz konusudur. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiklerinde ise, “nûr” ve “ziyâ” sözcükleri sözlük anlamları bakımından “ışık” ortak anlamıyla yakın anlamlıdırlar. “Nûr” sözcüğünün anlam ve kullanım alanı “ziyâ” sözcüğüne göre daha geniştir.

73. Bu bezm ki *peymâne*-i devlet var içinde

Ne kimseye pâyende ne rahat var içinde (696.1)

Câm-ı kefi sâkîde şikest olması yeğdür

Ol bâde ki keyfiyyet-i minnet var içinde (696.3)

Ol gül ki gire nahvet-i gül-çîn ile deste

Şemm eyleyemem *bûy*-ı mezellet var içinde (696.4)

73.1. Peymane-Câm

Peymane:i. (Fars. *peymâne*) **1.** İçki kadehi, özellikle şarap kadehi: *Lutf eyle sâkî nâzı ko mey sun ki kalmaz böyle bu / Dolsun sürâhî vü sebû boş durmasın peymâneler* (Nef'î'den). *Çarh-ı denîden etme recâ-yı atâ abes / Peymâne-i nigûndan ümîd-i safâ abes* (Fitnat Hanım). **2. teşmil.** Şarap: *Neş'e-i câm-ı leb cânâneye bîgânedir / Ol dil-i hûşyâr kim peymâneye bîgânedir* (Leskofçalı Gâlib).

Câm:i. (Fars. *câm*) **eski.** Cam veya topraktan yapılmış bardak, içki kadehi: *Susadım gâyet harâretten katı / Sundular bir cam dolusu şerbeti* (Süleyman Çelebi). *Câm-ı mînâdan mey-i ser-şâr kendin gösterir* (Fitnat Hanım). *Her câm içinde seyredilir başka bir cihan* (Yahyâ Kemal).

◆ Her iki sözcük de “içki kadehi” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlam ile yakın anlamlıdır. Ancak, “peymâne” sözcüğü “Bu bezm ki *peymâne*-i devlet var içinde” dizesinde hem “içki kadehi” hem “şarap” anlamına gelebilmektedir. Ayrıca, “peymâne” sadece “şarap kadehi”dir. “Câm” ise genel anlamda kullanılan “içki kadehi”dir. Aralarındaki bu anlam ayrımı ile beraber sözcüklerin hem sözlük karşılıkları bakımından hem de buradaki kullanımları bakımından yakın anlamlı olduğu söylenebilir.

73.2. Şemm-Bûy: (Bkz. 28. gazel 28.1.)

74. Halkun miyânesinde bulunmazdı ittihâd

Meşreblerinde râbita-i hisset **ol**masa (757.2)

Kendü **vücûd**ına bile kıymazdı mâlı halk

Kasd-i **nümâyiş** ü **şeref** ü **şevket** olmasa (757.3)

Yok bî-**garaz** mu'âmele **ehl**-i zamânede

Kimse 'ibâdet etmez idi cennet olmasa (757.4)

İtmez **zuhûr** 'asrda bir kimseden kerem

Zımnında **kas**dî **dâ'iy**e-i şöhret olmasa (757.6)

Kem-yâb idi *miyân*-ı le'imânda imtizâc
Mâ-beynde 'alâka-i cinsiyyet olmasa (757.7)

Bâd-ı bürût iderdi füsürde *bedenleri*
 Nâr-ı tama' mü'eddî-i germiyyet olmasa (757.8)

74.1. Bulunmak-Olmak

Bulunmak: *edilgen f.* (< *bul-u-n-mak*) **1.** (Aranılarak veya tesâdüfen) Elde edilmek, ele geçirilmek: “*Kolay bulunan şeyin kıymeti yoktur.*” *Yürürüm yürürüm tepe bulunmaz / Tepeden bakarım sılam görünmez* (Halk Şiiri). **2.** (Kaybedilen bir şey) Tekrar elde edilmek: “*Çantam bulunmuş.*” **3.** (Varlığı bilinmeyen veya mevcut olmayan bir şey) Ortaya çıkarılmak, keşfedilmek, îcat edilmek: “*Pasifik'te yeni bir ada bulunmuş.*” “*Matbaanın bulunması ilme büyük hizmettir.*” **4.** Sağlanmak, tedârik ve temin edilmek: “*Trende yer bulunmazsa otobüsle gideriz.*” “*Oğlunuza iş bulunamadı.*” **5.** Belirlenmek, tespit edilmek: “*Adresi hâlâ bulunamadı.*” “*İki yanlısınız bulundu.*” “*Hacmi bilinirse deponun kaç kilo su alacağı bulunur.*” **6.** ... olarak görülmek, ... olduğu kabul edilmek, telakkî edilmek: “*Hatâlı bulunmak.*” “*Güzel bulunmak.*” **7. (-e)** (Kabahat, suç, kusur vb. kelimelerle) Yükletilmek, izâfe edilmek: “*Bu sofraya kusur bulunur mu?*” *dönüşlü f.* **8.** (Bir memlekette, bir şehirde) Oturmuş veya oturmakta olmak, ikâmet etmek: “*Paris'te hiç bulundunuz mu?*” *Bu, şark vilâyetlerinde bulunduğum sırada öğrendiğim bir dildi* (Refik H. Karay). **9.** Var olmak, mevcut olmak: *Aceb beyt-i musanna'dır bulunmaz değme dîvanda* (Bâkî). *Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri* (Abdülhak Molla). *Benim odada bulunuşumla alâkaları yokmuş gibi yatağıma yaklaştılar* (Peyâmî Safâ). **10. (-e)** Yardım etmek, imdâda yetişmek [Eskimiştir]: “*Çok iyi adamdır, herkese bulunur.*” *Sıkıntılı gününde dostuna bulunmayan adama dost denilmez* (Şemseddin Sâmi). **11. yard. f.** Bulunma hâlindeki isimlerden sonra gelerek o ismi fiilleştirir ve etmek, yapmak yardımcı fiillerinin vazîfesini görür: “*Mürâcaatta bulunmak.*” “*Mukâbelede bulunmak.*” “*Gelmek lutfunda*

bulunmak.” “*Bağıştta bulunmak.*” “*Serzenişte bulunmak.*” *İşret arkadaşları, içeceksin ibrâmında bulunmuşlardır* (Hüseyn R. Gürpınar). *Bâzı hanımlar, hanımlıkla bağdaşmayacak davranışlarda (...) bulunmuşlar* (Burhan Felek). **12.** *yard. f.* (Yalın halde veya bulunma hâlindeki isimlerden sonra) *Olmak, etmek, yapmak: “Berâber bulunmak.” “Dâhil bulunmak.” “İhtiyatlı bulunmak.” “Sıhhatte bulunmak.” “Abdestli bulunmak.” “Yardımda bulunmak.” Nasıl olur ki vatan tehlikede bulunsun da ben evimde rahat oturayım?* (Nâmık Kemal). *Her dakîka bulunmaz / Bir halde bir kararda* (Orhan S. Orhon). **13.** *-miş ekini alan isim-fiillerden sonra: a) Olmak [Bir üslûp özelliği olarak kullanılır]: “Görmüş bulunmak.” b) Sonradan pişman olduğu, esef ettiği bir şeyi istemeyerek yâhut irâdesi dışında yapmış veya bir oldu bittiye gelmiş olmak: “Bilmemeyi tercih ederdim, ama bir kere duymuş bulundum.” Sevmiş bulundum güzelim gayri ne çâre* (Türkü). **14.** *Fiilin şimdiki zamânı ve şimdiki zamânın hikâyesi bildirme eki yerine kullanılır: “O zaman dört yaşında bulunuyordu.” Paris’in en neş’eli insanlarından biri bulunuyor* (Ahmet Hâşim). *Gelecek nesillere intikal ettirmek mecbûriyet ve mes’ûliyetinin altında bulunuyoruz* (Sâmiha Ayverdi).

Olmak: *geçişsiz f.* (Eski Türk. *bol-mak*) **1.** *Meydana gelmek, vukû bulmak: Dışarıda bir gürültü olur* (Nâmık Kemal). *Her şey birdenbire oldu* (Orhan V. Kanık). **2.** *Gerçekleşmek, tahakkuk etmek: “Bu şartlarda ilim olmaz.” “Çok gayret ettik ama olmadı.” “Düğün ne zaman olacak?” İstesem bu da olacak, fakat mesut olmayı o kadar unutmuşum ki bu süratten korkuyorum* (Peyâmi Safâ). **3.** *Bulunmak, var olmak: Çâr köşe fânî dünyâda / Koç yiğitler olmasaydı / Dünyâyı zulmet alırdı / Ağlayanlar gülmeseydi* (Koroğlu). *Dünya her mihnete bedel / Sen olduğun için güzel* (Orhan S. Orhon). **4.** *Yaşamak, hayat sürmek, bulunmak: Manastır’da olaydım kocamı iki günde bu âşiftenin elinden kurtarırdım ya!* (Reşat N. Güntekin). **5.** *Olgunlaşmak, kemâle ermek: Şeftâliler oldu mu / Su testisi doldu mu / Seni bana verdiler / Şimdi gönlün oldu mu* (Mâni). *Bir gazeteci, bir fikra yazarı gazeteyle berâber gelişir, yükselir ve olur* (Burhan Felek). **6.** *Hazır duruma gelmek: “Helva oldu mu?” “Yemek ne zaman olacak?” Mangaldaki kömürler olmuştur* (Târik Buğra). **7.** *Uygun düşmek,*

yerinde olmak: “*Büyüklerin yanında sigara içmek olmaz.*” *Buna insafli olup da İstanbul hastalığı da desek olur* (Sâmiha Ayverdi). **8.** (Zaman bildiren kelimelerle) Geçmek, tamamlanmak: “*İki ay sonra bayram olacak.*” *Birçok zaman oldu*(Nâmîk Kemal). *İki sene oluyor* (Peyâmî Safâ). **9.** (Zaman bildiren kelimelerle) Gelip çatmak, yaklaşmak: *O kuş ancak bahâr olunca gelir* (Yahyâ Kemal). *Akşam ne çabuk oldu bugün* (Yusuf Z. Ortaç). **10.** (Bir şey) Birinin mülkiyetine geçmek: “*Bütün bu servet senin olacak.*” *Onun olsun o bahçeler, o altınlar, inciler* (Mehmet E. Yurdakul). **11.** (Bir şeye) Sâhip olmak: “*Çocuğu olmak.*” “*Parası, evi olmak.*” “*Dostu, düşmanı olmak.*” “*Niyeti, endişesi olmak.*” *Bin canı olsa verir* (Nâmîk Kemal). *Bilirsin bende para olduğu vakit hiç esirgemem* (Ahmed Midhat Efendi). **12.** (Hastalık bildiren kelimelerle) Yakalanmak, tutulmak, müptelâ olmak: “*Kızamık olmak.*” “*Nezle olmak.*” **13.** Sarhoş olmak: “*İyice olmuş ama hâlâ sarhoş değilim diyor.*” **14.** Tam gelmek, uymak: “*Bu pabuç ayağınıza olur mu?*” “*Bu kapak bu tencereye olmuyor.*” **15.** (İyelik eki almış bâzı kelimelerle) Dokunmak: “*Faydası olmak.*” “*Kötülüğü, zararı olmak.*” “*İyiliği, hayrı olmak.*” . (-den) **16.** Mahrum kalmak, elinden kaçırmak, yitirmek: “*İşinden olmak.*” “*Evinden olmak.*” “*Parasından olmak.*” “*Canından olmak.*” **17.** Yapılmak: “*Sapı tahtadan olsun.*” **18.** Bir yere mensup olmak: “*Partiden olmak.*” “*İkinci gruptan olmak.*” “*Tüccardan olmak.*” “*İlmiyeden olmak.*” **19.** Geniş zamânın ve şimdiki zamânın tekil üçüncü şahsı “-dir” anlamında kullanılır ve bildirme ifâde eder: “*Kayınbirâderim oluyor.*” “*Eniştem olur.*” “*Orada sonbaharda havalar güzel olur.*” “*Bu mevsimde deniz dalgalı oluyor.*” *Uzun olur gemilerin direği / Yanık olur âşıkların yüreği* (Türkü). **20.** (İsimlerden sonra geldiğinde) ... hâline gelmek: “*Ana olmak.*” “*Baba olmak.*” “*Ahbap, akrabâ olmak.*” “*Üye olmak.*” “*Engel olmak.*” “*Çocuk olmak.*” “*İnsan olmak.*” “*Doktor, öğretmen, mühendis olmak.*” **21.** (Sıfatlardan sonra geldiğinde) ... vasfını taşımak: “*Sağır, kör, dilsiz olmak.*” “*Akıllı, deli olmak.*” “*Sıkıntılı, neşeli olmak.*” “*Başiboş olmak.*” “*Meşhur olmak.*” “*Belli olmak.*” “*Âciz, gülünç olmak.*” “*Köylü olmak.*” “*Partili olmak.*” “*Güzel, çirkin olmak.*” **22.** İsim-fiillerden sonra anlamı kuvvetlendirmek, değişik bir ifâde sağlamak için bir üslûp özelliği olarak kullanılır: “*Gelir olmak.*” “*Gelmez olmak.*” “*Uçar olmak.*” “*Uçmaz olmak.*” “*Gider olmak.*” “*Gitmiş olmak.*” “*Söyleyecek*

olmak.” Kara ekmek yerine bembeyaz somunlar fırınlarda satılır olmuş, kıtlık yılları böylece geride kalmıştı (Sâmiha Ayverdi).

◆ "Olmak" ve "bulunmak" sözcükleri sözlük anlamları bakımından birbirine yakın olsa da anlam farklılıkları benzerliklerinden fazla olan sözcüklerdir. "Halkun miyânesinde **bulunmazdı** ittihâd / Meşreblerinde râbîta-i hisset **olmasa**" beyitinde sözcüklerin olumsuz yapıları "(bir şeyin) var olmaması" anlamında aralarında anlam yakınlığı oluşturmuştur.

74.2. Şeref-Şevket (Şeref ü şevket)

Şeref: *i.* (Ar. *şeref*) **1.** Bir kimseye gösterilen saygının dayandığı mânevî yücelik, mânevî ululuk, onur, haysiyet: *Vücûdunu, nâmûsunu, şerefini kendisine fedâ eden bir kızdın en sonunda çocuğunu da kurban etmek fedâkârlığını istemek...* (Ahmed Midhat Efendi). *Er meydanında ölmek şerefine o lâyük mü ki...* (Ömer Seyfeddin). **2.** Fazîlet, cesâret vb. üstün niteliklerle kazanılmış iyi şöhret: *Kâfi bir unvân-ı şeref olurdu* (Ahmet Hâşim). *Türk neferi elindeki tüfeği zâbitinin emri üzere isti'malden hiç, hiçbir kâr, hatta şan ve şeref bile beklemiyor* (Cenap Şahâbeddin). *Fakat terakkî-i medeniyet bu şeref ve şevket muhârebelerini ortadan kaldırdı* (Cenap Şahâbeddin). **3.** İftihar vesîlesi olan şey: *Bir insana ne büyük şereftir* (Nâmık Kemal). *Yaşayan en büyük mîmar için büyük şereftir* (Ahmet Hâşim). *Onun için de kendisiyle dostluk, âşinâlık ve ahbablık kurmak, hatta komşuluk edebilmek bir şeref sayılırdı* (Sâmiha Ayverdi).

Şevket: *i.* (Ar. *şevket* "kuvvet ve şiddet") Büyüklük, ululuk, heybet, haşmet: *Hemîşe dâim etsin şevket ü iclâl ile Mevlâ / Vücûdu tâc ü tahta tâ-be-mahşer iftihâr oldu* (Fıtnat Hanım). *Âfitâbın dehri tenvîr ettiği gündün beri / Olmamıştır böyle bir hurşîd-i şevket müncelî* (Muallim Nâci). *Fırat artık eski şevketini düşünerek şimdiki sefâletinden utanmış gibidir* (Refik H. Karay).

◆ Anlamca benzerlikleri olan sözcükler Divan şiirinde sıkça "u" bağlacı ile anlamı pekiştirmek amacıyla bir arada kullanılabilir. "Kendü vücûdına bile kıymazdı mâlı halk/ Kasd-i nümâyiş ü **şeref** ü **şevket** olmasa"

dizesinde de böyle bir kullanım bulunmaktadır. “Şeref ü şevket” tamlaması bu bağlamda “kibir, büyüklük, haysiyet” anlamlarında kullanılmıştır: Halkın gösteriş amacı “büyüklük ve haysiyet” olmasa mallarını (giysi) kendi vücutlarına dahi giymezlerdi. Sözcükler arasında sözlük anlamları bakımından da anlamca yakınlık bulunmaktadır. Yalnız, “Şeref” sözcüğündeki “büyüklük” anlamında “onur , haysiyet” anlam çağrışımları da bulunmaktadır.

74.3. Kasd-Garaz-Da’iye

Kasd: *i.* (Ar. *kaşd*) **1.** Niyet, istek, amaç, gāye: *Kastının ne olduğunu da anladım* (Ahmed Midhat Efendi). *Bir fakir adam kasd-ı ticâretle memleketinden çıkıp bir hayli yerler dolaşmış* (Fâik Reşat). *Saatten kastımız zamânı ölçen âlet değil* (Ahmet Hâşim). **2.** Birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet: *Korkma hanım, biz hırsız değiliz. Sana hiç de kastımız yok* (Ahmed Midhat Efendi). *Yine İngiliz kumandanının kastı cezâsız kalacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Velhâsıl kanımıza ekmek doğramak kastında...* (Ahmet Râsim). **3. hukuk.** Öldürme, yaralama veya zarar vermeye teşebbüs etme.

Garaz: *i.* (Ar. *ğaraz*) **1.** Gāye, maksat, istek, arzu: *Garazım bu risâleden hâşâ / Ellerin aybını değil ifşâ* (Âlî Mustafa Efendi). *Halkı bunca enbiyâ kim geldi da’vet eyledi / Vahdetin sırrı bilinmektir o da’vetten garaz* (Niyâzî-i Mısrî). *Gülşeni vasf eylemekten rûy-i cânandır garaz* (Fıtnat Hanım). **2.** Birine karşı beslenen kötü niyet, gizli düşmanlık, hınç, kin: *Bu zengin elçiye karşı nefsinde derin bir garaz duydu* (Ömer Seyfeddin).

Da’iye: *i.* (Ar. *da’vet* > *dâ’i* “dâvet eden”den *dâ’iye*) **1.** Bir şeyi yapmak husûsunda duyulan ve içten gelen teşvik edici istek, gayrete getirici hal, arzu: “*Dâiye-i istiklâl: Bağımsızlık arzusu.*” “*Dâiye-i tefevvuk: Üstünlük arzusu.*” *Adl ise abdin bir fiili işlemesi, kendisinde Cenâb-ı Hakk’ın halkettiği kudret ve dâiye vâsıtasıyla olduğuna kâil olmaktır* (Muallim Nâci). *Bermûtat bu dâiye-i meşrûanın şevkiyle ihtiyâr-ı harp olunur* (Cenap Şahâbeddin). **2.** İhtiras hâlini alan şiddetli arzu, hırs, iddia, dâvâ: *Hâlî ise bu*

dâiyelerden eğer dilin / Bâis ne irtikâba bu renc ü bu mihneti (Nâbî). Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akçe kazanmak dâiyesine düşerek... (Mec. Um. Bel.).

◆“Kasd-Garaz-Da’iye” sözcükleri hem sözlüksel anlamları bakımından hem de gazel içinde kullanımları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Kasd” sözcüğü “*Kasd-i nümâyiş ü şeref ü şevket olmasa*” ve “Zımnında *kasdî dâ’iye-i şöhrat olmasa*” dizelerinde “amaç, gaye” anlamlarında kullanılmıştır. “Garaz” sözcüğü “Yok bî-*garaz* mu’âmele ehl-i zamânede” dizesinde “istek, niyet” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün kullanıldığı bağlamda “art niyet” anlamı da bulunmaktadır. “Da’iye” sözcüğü ise “Zımnında *kasdî dâ’iye-i şöhrat olmasa*” dizesinde “istek, arzu” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcükteki “istek” anlamı diğerlerine göre daha yoğun daha kuvvetli bir istektir.

74.4. Ehl–Halk

Ehl: *i.* (Ar. *ehl*) [Çoğul gibi de kullanılır] **1.** Sâhip, mâlik: “*Ehl-i dikkat:* Dikkatli kimse(ler).” “*Ehl-i nâmus:* Nâmuslu(lar).” “*Ehl-i servet:* Zengin(ler).” *Her vücûdun k’âhiri ola adem / Varlığından ehl-i akl urmaya dem* (Ahmedî). *Ehl-i îmân olur eyler secde cânânım görüp / Kâfir olur eylemez îmân îmânım görüp* (Osman Şems). *Şimdi bize kendisini ırz ehli diye satamaz ya* (Ahmed Midhat Efendi). **2.** Bir yerin, bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup bulunanlar, cemâat: “*Ehl-i cennet.*” “*Ehl-i İslâm.*” “*Ehl-i vatan.*” “*Ehl-i aşîret.*” “*Ehl-i karye.*” *Sûretâ ehl-i harâbâtız velî ma’nîde biz / Şâh-ı aşkın zâhidâ kasr-ı muallâsındayız* (Zâtî). **3.** Bir işin ustası, o işte becerikli, mahâretli, ehliyetli, muktedir, yeterli kimse: “*İşi ehline bırak.*” *Ehl olan kadrin bilir ben cevheri medh eylemem* (Nef’î). *Dikkat ettim, bu adamda felsefeden çerkez tavuğuna, edebiyattan yağlı güreşe kadar her işte ehil olmak merâkı var* (Yusuf Z. Ortaç). **4.** *E. T. Türk. ve halk ağzı.* Karı kocadan her biri, eş: *Her kim anı boğazlasa mâlına ve ehline ve oğlancıklarına ziyan gele* (Ahmed Bîcan). *Evvelki ehlinden evlât da kalmamış* (Ahmed Vefik Paşa).

Halk: i. (Ar. *halk*) **1.** Bir milleti meydana getiren insan topluluğu: “*Türk halkı.*” “*Alman halkı.*” **2.** Aynı ülkede, aynı devlete bağlı vatandaşların tamâmı. **3.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Aynı yerde bulunan kimseler: “*Mahalle halkı.*” “*Vapur halkı.*” *Bir kadirga halkı üç yüz nefer olup...* (Kâtip Çelebi’den Seç.). *Bütün ev halkı, üstü muşamba örtülü yuvarlak masa başında toplanırdık* (Yusuf Z. Ortaç). **4.** (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Belli bir bölgede yaşayan kimseler: “*Batı Anadolu halkı.*” *Ve cenup halkını bilâkis (...) tembel ve fakir bulacağız* (Cenap Şahâbeddin). **5.** Bir milletin aydın tabakası ve devlet yöneticileri dışında kalan kısmı, ahâli: *Dünyânın etini ekmeğini buraya yığmışlardı; halk birikmiş, yemekle, almakla bitiremiyordu* (Refik H. Karay). *Bütün eserlerimiz, halkımız ve askerimiz / Birer birer görünen anlı şanlı cedlerimiz* (Yahyâ Kemal). **6.** Kalabalık, güruh: *İskele memurunun bu tâcîli üzerine düdük de ötünce bilet kulübesinin önünde müterâkim halk parmaklıklı kapıya doğru hücum eder* (Hüseyin R. Gürpınar). *Telâşlı, neşesiz bir halkla dolu sokaklar* (Yâkub K. Karaosmanoğlu). **7.** İnsanlar, yaratılmış olanlar: “*Halka değil Hakk’a güven.*” *Emr-i Hakk’ı halka bildirdi tamam* (Süleyman Çelebi). *Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür / Her ne görür kendi yüzün ger yahşi ger yaman görür* (Niyâzî-i Mısrî). *Halkın dediği Hakk’ın dediği* (Ömer Seyfeddin). **8.** (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Bir milletin aydın tabakasının dışında kalan büyük çoğunluğa âit, bu çoğunluk tarafından yapılan, ona has olan: “*Halk mûsikîsi.*” “*Halk şiiiri.*” “*Halk şâiri.*” “*Halk sanatı.*” “*Halk oyunları.*” “*Halk tâbirleri.*” *Halk hikâyesi, halk kahvelerinde veya köy odalarında meddahlar veya halk hikâyecileri tarafından söylenen, târihî veya efsânevî şahısların kahramanlık veya aşk mâcerâlarını anlatan anonim hikâyelere denilir* (Mehmet Kaplan).

◆ Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de gazelde kullanıldıkları anlamlar bakımından yakın anlamlıdır. “Yok bî-garaz mu’âmele **ehl**-i zamânede” dizesinde “ehl” sözcüğü “ehl-i zamâne” tamlamasında “ içinde bulunulan zamanın insanları” anlamında kullanılmıştır. “Halk” sözcüğü ise “**Halkun** miyânesinde bulunmazdı ittihâd” dizesinde “insanlar, yaratılmış olanlar” anlamının yanısıra daha dar anlamda “bir milleti meydana getiren insan topluluğu” anlamında da kullanılmıştır. “Ehl” sözcüğü “ehl-i zamâne”

tamlaması aynı anlamı daha geniş ifade ederken “halk” sözcüğü bu anlamı daha dar ifade etmektedir.

74.5. Miyâne-Miyân-Mâbeyn

Miyâne: *i.* (Fars. *miyâne*) **1.** Ara, mâbeyn, meyan: *Seyyâhin* (*Seyyahlar*) *meyânesinde mergub olan...* (Sâlim Tezkiresi). *Müzâkere netîcesinde esnaf kendilerinden kaç kişi istenir ise meyânelerinde onları tefrik ederek muhâkemeye gönderirler* (Mec. Um. Bel.). *Atılmışım iki lâ-yüfhem meyânesine / Zemîne anlatamam âsumâna anlatamam* (Muallim Nâci). **2.** Bir şeyin ortası, orta, vasat. **3.** Bir odada orta yere konan halı: *Bir odayı döşemek için kullanılan halı takımları ekseriya dört parçadan ibâret olur ki bunlardan odanın ortasına konulana orta halısı veya meyâne, iki yanlara konulan uzun halılara kenar halısı veya kenâre ve pencereler önünde sedirin bulunduğu tarafa konulana da baş halı veya serendaz denir. Bunların dördüne deste tâbir olunur* (Celâl E. Arseven). **4.** Gerdanlığın ortasında bulunan iri inci. **5. târih.** Yeniçeri teşkilâtında “orta” adı verilen cemâatten küçük, bölükten büyük, tabur büyüklüğünde topluluğun adı: “*Meyâne kâtipleri: Yeniçeri ortalarının kâtipleri.*” **6. târih.** Osmanlı ordusunda kullanılmış olan orta büyüklükteki bir top: *Rumeli askeri otuz pâre meyâne ile gönderildi*(Kâtip Çelebi’den Seç.).

Miyân: *i.* (Fars. *miyân*) **1.** Ara, mâbeyn: *Efendimsin cihanda i’tibârım varsa sendendir / Meyân-ı âşıkanda iştihârım varsa sendendir* (Şeyh Gâlib). *Âilesi meyânında geçirdiği hayâtına bu kız bir başkalık veriyordu* (Hüseyin R. Gürpınar). *Akvâm-ı ibtidâiyye meyânında harp bir hâl-i tabî idi* (Cenap Şahâbeddin). **2.** Bir şeyin ortası, vasat: “*Meyân-ı rah.*” *Meyân-ı halka-i bezme o yâr gelmez mi / Bizim de dâmımıza bir şikâr gelmez mi* (Fıtnat Hanım).

3. Kemer bağlanacak yer, bel: *Rîsmân-ı zülfüne dil tâ ki cânın bağladı / Hidmetine sîdk ile ten de meyânın bağladı*(Mihri). *Yârin ki meyânındadır ol hançer-i gaddâr* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Sıkma belini ince meyânın çürütürsün* (Âşık Ömer). **4. mus.** Bir şarkı veya bestenin geçki yapmaya yarayan orta hânesi, meyanhâne: *Sağır bir sesle bir şarkı tutturur ve tam*

meyânında nakarâta atlayacağına gene meyan perdesini vererek onu böyle on kere, yirmi kere tekrar ederdi (Hâlî Z. Uşaklıgil). *Hatta o kadar sevdiği meyan ve nakarâtı bile yarıda kesti* (Ahmet H. Tanpınar).

Mâbeyn: *i.* (Ar. *mā* “şey” ve *beyne* > *beyn* “ara”dan *mā-beyn*) [Kelime 1. anlamın dışındaki anlamları Türkçe’de kazanmıştır] **1.** İki şeyin arası, ara: “*Meseleyi mâbeynimizde halledelim.*” *Cemâlim bahri etsin Yûsuf’u gark / Görenler eylesin mâbeynimiz fark* (Yahyâ Bey). **2.** Eski saray ve konaklarda haremle selâmlık bölümleri arasında bulunan ve her iki tarafa da kapısı olan dâire veya oda: “*Mâbeyin odası gibi iki yüzlü münâfık.*” *Mesut Efendi yalıda bulunmakla derhal hanımefendiyi mâbeyin odasına götürdüler* (Nâmık Kemal). *Mâbeyin kapısı önünde uşağı ile sanki gizlice konuştuğu şu sözleri öteki odada Acem Ali Bey de dinliyordu* (Ahmed Midhat Efendi). **3.** Saraylarda selâmlık dâiresi. **4. teşmil. târih.** Pâdişah sarayı: *Bir gece mâbeyne çağırıldılar, irâde tebliğ ettiler* (Refik H. Karay). *Vilâyet ile mâbeyin arasında durmadan şifreli telgraflar gidip gelmektedir* (Sâmiha Ayverdi). **5. mus.** Tam seslerdeki akortlara göre yarım ses tiz olan ara akort: “*Dâvud mâbeyni.*” “*Müstahsen mâbeyni.*”

◆“Miyâne” ve “miyân” sözcükleri aynı sözcüğün farklı formlarıdır. Aynı anlamı ifade etmektedirler. “Halkun *miyânesinde* bulunmazdı ittihâd” dizesinde “miyâne” sözcüğü “ara” anlamında ve “Kem-yâb idi *miyân-ı* le’imânda imtizâc” dizesinde “miyân” sözcüğü de yine “ara” anlamında kullanılmıştır. Farklı formların kullanımı sanat dilinde hem aruz vezninden kaynaklanmaktadır hem de bağlamlarda kullanıldıkları yapılardan (tamlama vs.) dolaydır. “Mabeyn” sözcüğü ise “*Mâbeyn*de ‘alâka-i cinsiyyet olmasa” dizesinde yine “ara” anlamında kullanılmıştır. Kullanım farklılıkları bulunmakla beraber, her üç sözcük de hem sözlük anlamları bakımından hem de kullanıldıkları bağlamlarda yüklendikleri anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

74.6. Beden-Vücûd

Beden: *i.* (Ar. *beden*) **1.** Vücut, gövde: *Yanımda o gül-beden hırâman* (Muallim Nâci). *Balçar'ın titremesi durmuş, bütün bedenini kavurucu bir ateş basmıştı* (Mustafa N. Sepetçioğlu). **2.** İnsan ve hayvan vücûdunda baş, kollar ve bacaklardan, ağaçlarda kök ve dallardan geriye kalan kısım, gövde. **3.** Kale duvarı [*Kale bedeni* söyleyişinden kısaltmadır]: *Vuruldu sancaktar kaptı sancağı / İletti bedene dikti Genç Osman* (Kayıkçı Kul Mustafa). *O esnâda Estergon beyi bedende gezerken bir top şehid eyledi* (Kâtip Çelebi'den Seç.).

Vücûd: *i.* (Ar. *vucûd*) **1.** İnsan veya hayvan gövdesi, beden: *Mümkün olsa bütün vatan kardeşlerime şu zayıf vücûdumu siper edeceğim* (Nâmık Kemal). *Tam bizimkinin vücûduna göredir* (Yusuf Z. Ortaç). *Vücûdum büyük bir korku ile öne doğru eğildi ve dizimin üstüne kapandı* (Peyâmi Safâ). **2.** Var olma, bulunma: *Onun vücûdu ile ademi birdir* (Şemseddin Sâmi). *Mübârek vücûduyle şereflendiriyordu* (Reşat N. Güntekin). *Belâhet öyle bir havadır ki içinde yaşayan onun vücûdunu hissetmez bile* (Reşat N. Güntekin). **3.** Varlık. Karşıtı: Adem: *Âşık odur ki ola şeh-i muhteşem gibi / Cümle vücûd-ı dehr yanında adem gibi* (Osman Şems). *Onların vücut ve ademleri izâfîdir* (Ahmet A. Konuk). **4.** Benlik, varlık: *Bî-vücûd olmak gibi yoktur cihânın râhatı / Gör ki sîmurgun ne dâmi ne sayyâdı var* (Koca Râgıb Paşa'dan). *Kalbini pâk edemez mahv-ı vücûd eylemeyen / Kayd-ı tathîr-i denestir eriten sabunu* (Sünbülzâde Vehbî'den). *Hükm-i tevhîd istemez gayride âsâr-ı vücûd / Hemdem-i Mansûr olursan dâr kendin gösterir* (Leskofçalı Gâlib).

◆Arapça kökenli “vücûd” ve “beden” sözcükleri hem sözlük anlamları bakımından hem de gazelde yüklendikleri anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Kendü **vücûd**ına bile kıymazdı mâlı halk” dizesinde “vücûd” sözcüğü “insan gövdesi” anlamında kullanılmıştır. “Beden” sözcüğü ise “Bâd-ı bürût iderdi füsürde **beden**leri” dizesinde yine “insan gövdesi” anlamında kullanılmıştır. Aralarında belli belirsiz anlam ayrımları vardır ve bu kullanıldıkları bağlamlara kattıkları anlam çağrışımları ile alakalıdır. “Vücûd” ve “beden” sözcükleri arasındaki anlam farklılıkları sözlük karşılıklarında ortaya çıkmaktadır. Sözcükler bağlam içinde sözlük

anlamlarının sadece bir tanesini karşılayabildikleri gibi bazen iki veya daha fazla anlamı da çağrıştırabilmektedirler.

75. Gelür şevke *kesel neyl-i visâl-i* yârdan sonra

Olur ârız *giranlık* sâ'ime iftârdan sonra (799.1)

Değüldür zâta *mâ'il* halk mâl u câhadır *rağbet*

Dıraht etrâfına kimse dolaşmaz bârdan sonra (799.2)

Ferâmuş eyle *pîç ü tâb-ı* ye'si *afvı* yâd ile

Nedür Nâbî günâhun vak'ı *istîğfâr*dan sonra (799.7)

75.1. Neyl-Visâl

Neyl: *i.* (Ar. *neyl*) İsteğine ulaşma, merâma erme: *Neyl-i matlab hâtır-ı âzâdeyi der-kayd eder / Bestedir kârı kemendin gerden-i nahçîrde* (Nedim). *Devr eyledi çok nehâr çok leyl / Maksûduna kâbil olmadı neyl* (Abdülhak Hâmit'ten).

Visâl: *i.* (Ar. *vişâl*) Sevdiğine kavuşma, vuslat. Karşıtı: Firkat: *Yâr gönlüne girip kân-ı visâle erdi / Âferin Fevrî'ye kim rızkını taştan çıkarır* (Fevrî). *Görmez isem cemâlini / Güzel adın işiteyim / Ermez isem visâline / Güzel adın işiteyim* (Üftâde). *Onlar için bir kadını beğenmek onun visâline ermekten ibârettir* (Ahmed Midhat Efendi).

◆Sözlüksel olarak ve bağlamsal olarak hem “neyl” sözcüğünde hem de “visâl” sözcüğünde “ulaşma” anlamı ortaktır. “Visâl” sözcüğü “sevgiliye, sevilene ulaşma” anlamında kullanılırken, “neyl” sözcüğü daha geniş bir anlamda “isteğine ulaşma” anlamı taşımaktadır. “Gelür şevke *kesel neyl-i visâl-i* yârdan sonra” dizesinde “neyl-i visâl-i yâr” tamlamasında “sevgiliye kavuşma isteğine ulaşma” anlamı bulunmaktadır. “Visâl” sözcüğü “sevdiğine kavuşma” anlamı taşısa da şair “yâr” sözcüğünü de kullanmıştır. Aynı durum

“visâl” sözcüğü için de geçerlidir. “Visâl” sözcüğü “ulaşma” anlamını da taşımaktadır. Ancak, şair, “neyl” sözcüğüne “ulaşma” anlamını yüklemiş görünmektedir.

75.2. Kesel-Giranlık

Kesel: *i.* (Ar. *kesel*) Gevşeklik, uyuşukluk, tembellik, üşenme: *Hiçbir şey beklemeyecek bir kesel ve rehâvet içinde yaşamaya alıştım* (Hüseyn C. Yalçın). *Yaşlılıktan mütevellit bir kesel* (Hâlit Z. Uşaklıgil).

Giranlık: KL’de **giran:** *sif.* (Fars. *girân*) **1.** (Tartıda) Ağır: *Bâr-ı girânı gitti serimden o mihnetin* (Abdülhak Hâmit). *Sevgili neferlerimizden birine baktığım zaman rasin ve giran bir çelik külçesi hatırıma gelir* (Cenap Şahâbeddin). **2. mec.** (Kıymeti) fazla, (değeri) çok olan. **3. mec.** Sıkıcı, sıkıntı veren: *“Teklîf-i giran.”*

◆“Kesel” ve “giran” sözcükleri sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildir. “Gelür şevke *kesel* neyl-i visâl-i yârdan sonra /Olur ârız *giranlık* sâ’ime iftârdan sonra” beyitinde şair, sevgiliye kavuşma isteğinden sonra uyuşukluğun şevke geldiğini, iftardan sonra da oruç tutan kişide ağırlık, uyuşukluk olduğunu söylemektedir. Burada, “kesel” sözcüğü “gevşeklik, uyuşukluk, tembellik, üşenme” anlamında; “giranlık” sözcüğü de “ağırlık, gevşeklik, uyuşukluk” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüklerdeki bu anlam farklı şekilde olsa da sözcükler bağlam içinde yakın anlamlıdır.

75.3. Mâil-Rağbet

Mâil:*sif.* (Ar. *meyl* “eğilmek, meyletmek”ten *mâ’il*) **1.** Bir yana, bir tarafa doğru eğilmiş, meyletmiş: *“Direk düz değil sağ tarafa mâil.”* **2.** Bir şeye yatkınlığı, yeteneği olan: *Kâmil Efendi ki 1184’te vefat etmiştir, ârif ve kâmil ve letâife mâil bir şâir idi* (Fâik Reşat). *Sâde sen mâil-i teâlîsin* (Cenap Şahâbeddin). **3.** İstekli, hevesli, arzulu: *Değildim ben sana mâil sen ettin aklımı zâil / Bana ta’n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı* (Fuzûlî). *Gönül ne Göksu’ya mâil ne Sarıyar’a gider / Sipâh-ı gamdan emîn olmağa Hisâr’a*

gider(Sultan IV. Mehmed). *Güzeller şîveye mâil olursa / İstiğnâyı nâzı senden öğrensin* (Âşık Ömer). **4.** Andırır, benzer, –e çalar, yakın: *Biri siyah, biri kumrala mâildir* (Nâmık Kemal). **5. geo.** Dik ve yatık arası bir vaziyette olan, eğik, eğri, münhanî: “Hatt-ı mâil: Eğik çizgi.” “Sath-ı mâil: Eğik düzlem, satih.”

Rağbet: *i.* (Ar. *rağbet*) **1.** İstek, arzu, alâka, meyil, teveccüh: *Sarf etme ârzû-yı dile vakt-i fursatı / Ey dil havâyâ verme yeter nakd-i rağbeti* (Fıtnat Hanım). *Sedîr-i nâzdan etsin şu toprağa rağbet* (Hüseyn Sîret). *Mâzîye âit eşkâle fazla rağbetin şu ahlâkî fenâlığı vardır* (Ahmet Hâşim). **2.** İtibar, kabul, hüsnükabul: *Aslına bakılırsa hanımlar meclisinin tuzu biberi sayılan Nâdire Hanım’a gösterilen rağbetin muhabbetle pek alâkası yoktu* (Sâmiha Ayverdi). *Son asrın Yeniköy’ü, bilhassa gayrimüslim zenginlerin rağbetini kazanmış bir sayfiye şehri idi* (Sâmiha Ayverdi).

◆“Değüldür zâta **mâ’il** halk mâil u câhadır **rağbet**” dizesinde şair, insanların kişiye değil mala mülke rağbet duyduğundan söz etmektedir. Burada “mâ’il” ve “rağbet” sözcükler “istek, meyil” anlamlarında kullanılmıştır. Aralarında bağlama kattıkları anlam yoğunlukları farkı bulunmaktadır. Çünkü mala mülke duyulan “istek” duygusu burada daha yoğundur.

75.4. Afv-İstiğfâr

Afv: *i.* (Ar. ‘afv > ‘aff) **1.** Suç, kusur ve hatâyı cezâlandırmama, bağışlama: *Çünkü bu ses ümîdin ve affın sesiydi* (Abdülhak Hâmit). *Sevdiğinin her zaman affına müstahaksın* (Orhan S. Orhon). **2.** Mâzur görme, mâzur görülme: *Câriyeler hakkındaki af ve müsâmahası...* (Sâmişazâde Sezâî). *Huzûr-ı şâhânede öyle bir sürç-i lisan ettin ki bundan sonra ne tâmiri ne affı kâbidir* (Sâmiha Ayverdi). **3.** eski. Görevden, işten uzaklaştırılma: *“Müdürlükten affını istedi.”* **4.** hukuk. Suçlunun cezâsını indirme veya tamâmını bağışlama: *“Yakında af çıkacak diye seviniyor.”*

İstiğfâr: *i.* (Ar. *ğufrân* “(Allah) günâhı affetmek”ten *istiğfâr*) **1.** Allah’tan günahlarının bağışlanmasını isteme, tövbe etme: *İstemem öyle hem-nişîni ki*

eder / *Yâd olundukça bâde istiğfâr* (Muallim Nâci). *Serteser secde-gîr-i istiğfâr / Onu haşyetle seyreder gibidir* (Tevfik Fikret). *Devamlı istiğfar Resûlullah (s.a.)ın sünneti ve âdeti idi* (Kuşeyrî Risâlesi Terc.). **2.** Allah'tan af dilemek için söylenen “estağfirullah” sözüne ve bu sözle başlayan duâlara verilen isim: *Bana söylediği bu yalan için kimbilir şimdi kaç tövbe ve istiğfar çekecek* (Yusuf Z. Ortaç).

◆ Sözcükler hem sözlük anlamları bakımından hem de beyitteki kullanımları bakımından “bağışlama” anlamı ile yakın anlamlı sözcüklerdir. Ancak, “istiğfâr” sözcüğünde “bağışlama” isteği Tanrı'ya yapılır ve sadece Tanrı “istiğfâr” eder. “Afv” sözcüğü ise genel olarak kullanılan “bağışlama” anlamını ifade eder.

75.5. Pîç-Tâb (Pîç ü tâb)

Pîç ü tâb: İç sıkıntısı, endîşe, ızdırıp: *Dûçâr oldum hezâran pîç ü tâba* (Sünbülzâde Vehbî). *Katmam söze şâirâne evham / Yoktur o cihetçe pîç ü tâbım* (Muallim Nâci). *Bin hicap ve pîç ü tâb ile herifi üst tarafını kütiüphânedede vermek üzere (...) irzâ ederek taşı hammala yüklettik* (Fâik Reşat).

Pîç: *i.* (Fars. *piç*) Kıvrım, büklüm.

Tâb: *i.* (Fars. *tâb*) **1.** Güç, kuvvet, tâkat: *Dilimde tâb koymadı kelâma fart-ı hayretim* (Recâizâde M. Ekrem). *Vicdanca olan rahatsızlık dahi maddece olan rahatsızlığa munzam olmuş bulunduğundan âdeta bütün bütün tâb ü tuvânı kesilerek yıkılıvermek üzere idi* (Ahmed Midhat Efendi). *Bu kabr-i sâkiti ihyâya yok mudur tâbın* (Abdülhak Hâmit). **2.** Sıcaklık, harâret: *Gözü yaşından erişmese seylâb / Yakardı dehri yüreğindeki tâb* (Şeyhî). *Dil gülşeni ol tâb ile külhan-veş imiş* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Ben semender-fitratım kim havf-i nîran eylemem / Cennet ammâ lerze-nâk-i sûz u tâbımdır benim* (Leskofçalı Gâlib). **3.** Işık, parıltı: *Hoşâ bezm-i cünun kim rûşenâdır tâb-ı şem'inden* (Leskofçalı Gâlib). **4.** Tâzelik, tarâvet. **5.** Kıvrım,

büklüm: *Bağlanıp zülf-i hezâran-tâbına / İbret oldum âh aşk erbâbına* (Muallim Nâci'den). 6. Sıkıntı, endişe, ızdırap.

◆ “Ferâmuş eyle *pîç ü tâb*-1 ye’si *afv*1 yâd ile” dizesinde “pîç ü tâb” şeklinde kalıplaşmış bir ifade ile “iç sıkıntısı, endişe, ızdırap” anlamında kullanılan bu iki sözcük bağlam içindeki kullanımlarından farklı olarak sözlük karşılıkları bakımından değerlendirilmelidir. Çünkü, “pîç ü tâb” yapısı sözcüklerin sözlük anlamlarının dışında bir anlam taşımaktadır. Sözcükler, sözlük anlamları olarak değerlendirildiğinde ise “kıvrım, büklüm” anlamları ile ortak anlamlılık kazandıkları görülmektedir.

76. Güldürme iltifâtun ile kîne-cûları

İtdirme hande âşık-1 zâra adûları (824.1)

Vâ-restedir dehânın öpen *inkisâr*dan

Olmaz *şikeste* cûy-1 bihiştin sebûları (824.3)

Döksek iderdi micmere de ‘ûdı *sebz u ter*

Nahl-1 ümîde dökdüğümüz âb-rûları (824.4)

Çokdan gelürdi meclise hurşîde *eylese*k

Tahsîl-i vasla *itd*üğümüz *cüst-cû*ları (824.5)

76.1. Güldürmek-Hande itdirmek

Güldürmek: *oldurgan f.* (< *gül-dür-mek*) Gülmesine sebep olmak, gülmesini sağlamak: *Dost ağlatır, düşman güldürür*(Atasözü). *Ey çarh-ı dîn n’ettim sana hiç vermedin râhat bana / Güldürmedin önden sona ah mihnetâ vah mihnetâ* (Niyâzî-i Mısırî). *Behzat Reşit bir beyitle bütün sofrayı güldürdü* (Yusuf Z. Ortaç).

Hande itdirmek: KL’de *hande:* *i.* (Fars. *handiden* “gülmek”ten *hande*) Gülme, gülüş: *Çiçekler nûr alırdı handenizden* (Tevfik Fikret). *Bir hîledir ey*

seher bu hande (Abdülhak Hâmit). *Gözündeki ışık ile dudaklarındaki hande ümitten başka bir şey değildir* (Reşat N. Güntekin). **Hande etmek:** *Gülmek: Cihâna hande eder rind-i neşve-dâr olalım* (Muallim Nâci). *Ediyor hande rûy-i dehre çemen* (Muallim Nâci). *Sen hande ederken ağlasam ben* (Recâzâde M. Ekrem).

◆“**Güldürme** iltifâtun ile kîne-cûları / **İtdirme hande** âşık-ı zâra adûları” beyitinde âşık, sevgilisinden düşmanlarını iltifatıyla güldürmemesini ve düşmanlarının kendisine gülmesine sebep olmamasını ister. Her ikisi de “güldürme” anlamı ile yakın anlamlı olan fiillerdir. Ancak, bağlamda “güldürmek” fiilinin “gülmesine sebep olma” anlamı varken, “hande itdirmek” fiilinde bu anlam “alay konusu olmak, küçük düşmek” anlamı ile kullanılmıştır. Aralarında, bağlam içinde ortaya çıkan bu ince ayrım sözcükleri yakın anlamlı yapmaktadır.

76.2. İnkisâr-Şikeste

İnkisâr: *i.* (Ar. *kesr* “kırmak”tan *inkisâr*) **1.** Kırılma [Maddî ve mânevî şeyler için kullanılır]: *Âb-ı hayvân olsa da vaslın getirmem yâdıma / Hayli demdir şîşe-i hâtırda vardır inkisâr* (Şeyhülislâm Yahyâ’dan). *Ne geldi bu dil-i zâra gubârdan gayri / Ne gördü âyînemiz inkisârdan gayri* (Sâkıb Dede’den). *Kendini yok etmeyince âdem olmak pek muhâl / Âdemiyyet bâbı Ken’an bâb-ı acz ü inkisâr* (Ken’an Rifâî). **2.** Gücenme, kalp kırılması: *Eden tahrîb-i âlem inkisâr-ı kalbidir halkın / Gönül yıkma cihânı eylemek âbâd lâzımsa* (Nâmık Kemal). *Kadın gönlündeki inkisârı bütün bütün unuttu* (Nâmık Kemal). *Garip bir inkisârla eve döndüm* (Hâlîde E. Adivar). **3.** Bedduâ, intizar: *Sıma (kırma) âyîne-i kalbim hazer kıl inkisârımdan* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Kılan zîr-i destânını hâksâr / Düşer zîr-i pâye alıp inkisâr* (Abdülhak Hâmit’ten). **4.** fizik. Kırılma: *Güneşi göremiyoruz; fakat gökteki ziyâ inkisarlarından gurûbun yaklaştığını anlıyoruz* (Aka Gündüz).

Şikeste: *sıf.* (Fars. *şikesten* “kırmak”tan *şikeste*) **1.** Kırık, kırılmış: *“Sâgar-ı şikeste.” Mahmûr-ı bezm-i aşka şikeste kadeh yeter / Mest-i harâb-ı meygede*

câm-ı Cem istemez (Leskofçalı Gâlib). *Çekti şikeste cismine âvâre bir kefen* (Hüseyin Sîret). *Per-i hayâl-i şikestem sürüklenir yerde* (Hüseyin Sîret). **2. teşmil.** Mağlûp olmuş, bozulmuş, hezîmete uğramış. **3.** Kırılmış, kırgın, incinmiş, kederli: *Her bir nigehte gamzesi uşşâkı mest eder / Kendin yine şikeste vü bîmâr gösterir* (Fıtnat Hanım). *Ettim şikeste hâtırını pâdişâhımın* (Muallim Nâci). **4. i. hat.** Kırık hatlarla yazılmış yazı çeşitlerine verilen isim.

◆Sözcükler arasında sözlük anlamları ve beyitteki anlamları bakımından yakın anlamlılık bulunmaktadır. “Kırılma” anlamı ile ortak anlamlı olan bu sözcükler arasında anlamsal farklar bulunmaktadır. “Vâ-restedir dehânın öpen *inkisâr*dan / Olmaz *şikeste* cûy-ı bihiştin sebûları” bağlamında “inkisâr” sözcüğü manevi “kırılma” anlamı ile; “şikeste” sözcüğü somut “kırılma” anlamı ile kullanılmıştır.

76.3. Sebz-Ter(Sebz u ter)

Sebz: *sıf.* (Fars. *sebz*) Yeşil: *Olmaz hattıyla kâkülü gibi siyâh u sebz / Yoktur dişiyle la'line benzer sefid u sürh*(Rûhî-i Bağdâdî). *Sehâb-ı lutfu ile sebz gül-sitân-ı ümîd / Nesîm-i hulku ile tâze ravza-i âmâl* (Veysî'den). *Sebz ü hurrem bir fezâ mı ol kenâr-ı cûybâr / Yâ miyân-ı cûda aksi günbed-i hadrâ midur* (Nef'î'den).

Ter: *sıf.* (Fars. *ter*) **1.** Tâze: “*Meyve-i ter.*” *Gül-i ter üzre düşen şebneme düştü nazarım / Gözüümü şem'-i cemâlinle dür-eşân ettim*(Fuzûlî). *Varakların gül-i ter döktü Nâilî cûya / Bahâr mevsimidir kim bakar risâlelere* (Nâilî). *Kız vücûdun sarı güller gibi ter / Çık sudan kendini üryan göster* (Yahyâ Kemal). **2.** Islak, yaş: *Bende-i mü'min olan çeşmi ter ü giryân olur / Çeşmi giryân olmayan elbette bî-îmân olur* (Fuzûlî). *Nigâh etmem kenâr-ı cûda serve ey kaddi mevzun / Hayâl-i kâmetin cây eyleyelden dîde-i terde* (Fıtnat Hanım). *Her sehâb-ı terden istimdâd ederdi her sabâh* (Cenap Şahâbeddin).

◆Farsça kökenli “Sebz” ve “ter” sözcükleri sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı sözcükler değildir. Ancak, “sebz u ter” yapısının “Döksek

iderdi micmere de ‘ûdı *sebz u ter*’ dizesine kattığı ‘taze’ anlamı sözcüklerin yakın anlamda kullanıldıklarını göstermektedir. ‘Sebz’ sözcüğünün ‘yeşil’ anlamı sadece renk anlamı vermemektedir. Sözcük ‘yeşil’ olanı da çağrıştırmakta ve ‘yeşil’ ‘taze’liği çağrıştırmaktadır. Bu sözcükten türeyen ‘sebze’ sözcüğünün KL’de ‘Kök, sap, yaprak ve çiçeklerinden çeşitli yemekler yapılan veya çiğ olarak yenen yeşil bitki ve otlara verilen ortak ad, zerzevat’ şeklinde verilen anlamı da ‘taze’ anlamının ‘sebz’ sözcüğünün ‘yeşil’ anlamında var olduğunu göstermektedir. Buna göre, sözcükler çağrıştırdıkları anlamlar bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir.

76.4. Etmek-Eylemek: Bkz. 5. gazel 5.3.

76.5. Cüst-cû: Bkz. 48. gazel 48.1.

77. Kalur *gider* mi bize itdiği bu *cevr* ü *sitem*

Sipihirden ‘acebâ intikâm alınmaz mı (869.2)

İder mi gûş ‘aceb ‘andelibün efgânın

O goncenün deheninden *kelâm* alınmaz mı (869.4)

Gurûr *hüsn* ü *letâfet*-i hitâba mâni’ ise

Yâ reh-güzârına *varsak* selâm alınmaz mı (869.5)

Nakîsedür sana şeb-gerdlük disem Nâbî

‘Âceb bu *söz*den o mâh-ı tamâm alınmaz mı (869.7)

77.1. Cevr-Sitem (Cevr ü sitem) : Bkz. 71. gazel 71.2.

77.2. Hüsn-Letâfet (Hüsn ü letâfet)

Hüsn: *i.* (Ar. *husn*) **1.** Güzellik. Karşıtı: Kubuh: *Hüsn-i mutlak değil midir ki Allâh / Hiç temâşâ-yı hüsn olur mu günâh (...). Ayın on dördü sultan / Kendi hüsnüne hayran* (Ali M. Arolat). *Fakat eski dilde güzeli anlatan kelime sayısı bunlarla bitmez. Bunlardan başka meselâ şirinlik, sabâhat, melâhat, vecâhet,*

cemal, behâ, hüsn, ân vb. gibi daha nice kelime çeşitli kullanılışlarıyla çeşitli güzelliklerin ifâdesi olmuştur. O kadar ki böyle güzellikleri söylerken tek kelimeye doyamamış gibi eskiler bunlardan bâzılarını hüsn ü cemal, hüsn ü behâ, hüsn ü ân gibi bir arada kullanırlardı (Nihad S. Banarlı). **2.** Güzel, iyi: “Hüsn-i ahlâk: Güzel ahlâk.” “Hüsn-i tesâdüf: Güzel rastlantı.” “Hüsn-i idâre: İyi idâre.” *Yirmi-yirmi beş kadar hüsn-i bâ-bahâ* (Sâmipaşazâde Sezâî).

Letâfet: *i.* (Ar. *leṭāfet*) **1.** Hoşluk, güzellik, incelik: *Gül mü zîbâdır letâfette ya ruhsârın senin / Lâle mi hoştur tarâvette ya didârin senin*(Ahmedî). *Fağfûrun aslı bir gâyet latîf ak taştır ki letâfetine eş yoktur* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Peçesini açmış, çarşafının siyahlığıyla bir tezâd-ı tam teşkil eden çehresinin letâfeti bütün bütün artmış* (Hüseyin R. Gürpınar). **2.** Maddî varlığı gözle görülebilecek gibi olmama.

◆Sözlük anlamları bakımından yakın anlamlı olan bu sözcükler, “Gurûr *hüsn* ü *letâfet*-i hitâba mâni' ise” dizesinde “hüsn ü letâfet” şeklinde bir yapı içerisinde “güzellik” anlamında kullanılmıştır. Bu tür yapıların benzer anlamlı kelimelerle kurulduğu, bu çalışmada daha önce ifade edilmişti. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Şair, anlamı kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek için bu tür yapıları sıkça kullanmaktadır. Ayrıca, sözcüklerin diğer sözlük anlamları da çağrıştırılmaktadır. Örneğin, “letâfet” sözcüğünün anlam yükünde “incelik” anlamı da bulunmaktadır.

77.3. Varmak-Gitmek

Varmak: *geçişsiz f.* (Eski Türk. *bar-mak*) (-e) **1.** (Belli bir yere) Ulaşmak, vâsıl olmak: *Peyâm-ı zülf ü hattıyla sabâ vardıkça gülzâra / Olup sünbül perîşan lâle vü gül dâğ-dâr oldu* (Fitnat Hanım). *Türk'üz varacağız Kızılelma'ya* (Ziyâ Gökalp). *Nihâyet mektebe vardık*(Hâlîde E. Adıvar). **2.** (Belli bir duruma veya sayıya) Ulaşmak, erişmek, vâsıl olmak: *Sohbet on dördüne vardı* (Ahmed Midhat Efendi). *Evet, keyfiyetin bu netîcelere kadar varması muhtemel* (Hüseyin R. Gürpınar). *Zahmetli yolculukla yaşım vardı yetmiş / Zihnim bulunduğum tepeden daldı geçmişe* (Yahyâ Kemal). **3.** (Gelişen bir olay veya durum) Belli bir sona

dayanmak, ... ile sonuçlanmak, müncer olmak, müntehâ olmak: *Şikâyetinin ev yıkımına varacağını hisseden babam sustu* (Ahmet Râsim). *Kriz son haddine varmıştı* (Reşat N. Güntekin). *Avrupalı'nın Yunan-ı kadim muhabbeti bir kendi kendine perestişti, isteriye varan bir perestiş* (Cemil Meriç). **4.** Bir hâle girmek, o hal üzre olmak, o hâle dalmak: “*Murâkabeye varmak.*” “*Düşüncüye varmak.*” “*Tefekküre varmak.*” “*Uykuya varmak.*” *Bütüin âlem sükût-ı hâba varır* (Hüseyin Sîret). *İbiş tekrar sandığına oturup kayıtsızca uyuklamasına vardı* (Refik H. Karay). **5.** İyice anlamak, inceliklerine erişerek duymak: “*Tadına varmak.*” “*Sırrına varmak.*” “*Hakîkatine varmak.*” “*Zevkine varmak.*” “*Künhüne varmak.*” *Dikkatim vardı hâdisenin derinliklerine* (Yahyâ Kemal). **6.** (Kadın) Biriyle evlenmek: *Oğlum Ali'ye alsam varmaz mı acaba?* (Hüseyin R. Gürpınar). *Amcasının yanına giden hemşiresi orada yerlilerden birine varmıştı* (Ömer Seyfeddin). *İlle kılıçlı zâbite varacağım* (Reşat N. Güntekin). **7.** *E. T. Türk. ve halk ağzı.* Gitmek: *Benden bana yakınsın cânımdan sevgilisin / Yâ ben seni isteyü kanda varayım cânım* (Eşrefoğlu Rûmî'den). *Sen haydi var, hanımı dışarıda bekleyedur* (Şinâsî). *Şimdi varsam bulabilir miyim?* (Burhan Felek).

Gitmek: geçişsiz f. (Eski Türk. *kit-mek*) (-den / -e) **1.** (Bir şey veya bir kimse) Konuşana göre yakın bir yerden daha uzak bir yere doğru hareket etmek, bir mesâfe katedip yakın bir yerden daha uzak bir yere varmak, azîmet etmek: *Büyük ağaçların altında kol kola gazinoya doğru gidiyoruz* (Yusuf Z. Ortaç). *Köprü iskelesinden sayfiyelere giden vapurlar* (Ahmet Hâşim). *Bu akşam Erenköyü'ne gideceğim* (Peyâmi Safâ). **2.** (Belli bir yönde) Belli bir yol tâkip etmek, belli bir yerden geçmek: “*İtalya'ya denizden gittim.*” “*Bu otobüs hangi yoldan gidiyor?*” “*Alt sokaktan git.*” *Gideceğimiz yollardan dolaşmaya üç dört saat ister* (Nâmık Kemal). *Erzurum'a üç defa üçünde de ayrı ayrı yollardan gittim* (Ahmet H. Tanpınar). **3.** (Devamlı veya geçici bir süre kalmak üzere) Bulunduğu yerden ayrılmak: “*Yaz tâtili için Alanya'ya gitti.*” “*Tıbbiyeyi bitirir bitirmez Anadolu'ya gideceğim.*” *Teğmenlikle Manastır'a gitmişti* (Nâmık Kemal). *Avrupa'ya gitmek bahsine gelince onu da efendimize îzah edeyim* (Ebüzziyâ Tevfik'ten). **4.** Varmak, ulaşmak, dayanmak: “*Bu yol nereye gidiyor?*” “*Şöhrete giden yolda süratle ilerliyor.*” “*Bu işin sonu kan dâvâsına gider.*” *Derhal haber gider Hişâm'a* (Mehmet

Âkif). **5.** Gönderilmek, götürülmek, sevk edilmek: “*Mallar yarın vapurla gidiyor.*” “*Kırılacak eşyâ yanımızda gidecek.*” *Fermân-ı bî-emân ile kalkan hümâ gibi / Tuğrâlı nâme gitti kızılbaş şâhına* (Yahyâ Kemal). *Bu ağır hediye kime gidecek / Çakılır çakılmaz üstüne kapak* (Necip F. Kısakürek). **6.** (Belli bir maksat için) Bir yerde bulunmak: “*Baloya gitmek.*” “*Sinemaya gitmek.*” “*Müzeğe gitmek.*” “*Doktora gitmek.*” “*Fabrikaya gitmek.*” *Ali'm gitme pazara / Uğratırlar nazara* (Türkü). *Kandil geceleri kabristan ziyâretine gidersin değil mi?* (Nâmık Kemal). **7.** (Belli bir yerde) Belli bir işi üstüne almak sûretiyle çalışmak: “*Ütüğe gitmek.*” “*Gündeliğe gitmek.*” “*Çamaşıra gitmek.*” “*Çapaya gitmek.*” “*Dikişğe gitmek.*” **8.** (Belli bir amaçla) Bir yere devam etmek: “*Staja gitmek.*” “*Kursa gitmek.*” *Rejiye giden işçi kızlar* (Orhan V. Kanık). *Şimdi bir dersten dönen çocuk gelecek sene imtihan devresine kadar mektebe gitmiyor* (Burhan Felek). **9.** Bir yere belli bir sıfat veya görevle varmak: “*Dâvetçi gitmek.*” “*Haberci gitmek.*” “*Elçi gitmek.*” “*Görücü gitmek.*” “*Kız istemeye gitmek.*” ... *Bir gece beyin evine misâfir gider* (Nâmık Kemal). **10.** Başvurmak: “*Greve gitmek.*” “*İzâleyi şuyûa gitmek.*” “*Lokavta gitmek.*” “*Tasfiyeye gitmek.*” **11.** Yönelmek, meyletmek, rağbet etmek: “*Kötü yola gitmek.*” *Zebûn-ı nâz iken gönüm tarîk-i aşka gittim ben* (Recâizâde M. Ekrem). *Bu yüzden de en zarîfini değil en dayanıklısını aramak, en incisini değil en rahatını bulmak, en pahalısına değil en ehvenine gitmek lâzımdı* (Sâmiha Ayverdi). *Paşanın amacı hastalığın teşhîsini yapmak ve tedâvisi cihetine gitmektir* (Ümit Meriç). **12.** (Para, kazanç vb.) Harcanmak, sarfedilmek: *Sen para tarafına karışma. Ne kadar giderse gitsin* (Ahmed Midhat Efendi). *Bütün bu kimselerin kazançları da o büyük âile ocağına giderdi* (Burhan Felek). **13.** (Sıvılar için) Akmak, geçmek: “*Delik tıkanmış, su gitmiyor.*” “*İlâç damara gitmiyor.*” **14.** Yakışmak, yaraşmak, uymak: “*Esmere kırmızı gitmez.*” *Geçen gün çok genç bir aktörümüz bana hangi çeşit rollerin kendisine gideceğinden, hangilerinin gitmeyeceğinden bahsediyor* (Reşat N. Güntekin). **15.** (İşinden veya bağlı olduğu kimselerden) Temelli uzaklaşmak, ayrılmak: “*İstîfâ edip buradan gideceğini bildirdi.*” “*Çoluk çocuğunu bırakıp şehirden gitmiş.*” “*Çırağı gittiği için işleri yetiştirememiş.*” *Kömür gözlüm ben bu yerden gidersem / Gülün oynan (oynayın) yâran ile eş ile* (Karacaoğlan). **16.** Bir kimse ile berâber yola çıkıp ona arkadaşlık etmek,

refâkat etmek: “*Dil bilen birisi çocukla berâber gitmeli.*” “*Oraya daha önce gören birisiyle gitmekte fayda var.*” “*Karanlık bastı, köşeye kadar kardeşinle git.*” *Bîçâre Abdullah da berâber gitti* (Nâmık Kemal). **17.** (Şöyle veya böyle) Yol almak, yolda ilerlemek: “*Bu at hepsinden hızlı gidiyor.*” “*Vapur çok ağır gidiyor.*” *Efendim, bu trenler 20 kilometre bile gidemez* (Peyâmî Safâ). *İz bırakmadan ve toz çıkarmadan gidiyorlardı* (Refik H. Karay). **18.** Mevkiinden uzaklaşmak, iktidardan düşmek: “*Hükûmet giderse iktidar el değiştirir.*” “*Bu müdür yakında gider.*” **19.** Yetmek, yetişmek, kâfi gelmek, idâre etmek: “*İki bidon gaz bize üç ay gidiyor.*” “*Bu para size bir müddet gider.*” “*Bu dayak ona epey gider.*” **20.** Sağlamlığını korumak, dayanmak: “*Ayakkabım bir ay bile gitmedi.*” “*İyi kumaş uzun müddet gider.*” **21.** (Şöyle veya böyle) Yürümek, devam etmek, cereyan etmek, seyretmek: “*Yolunda gitmek.*” “*Kötü gitmek.*” “*Tıkırında gitmek.*” “*Ters gitmek.*” “*Ağır gitmek.*” “*Aksi gitmek.*” “*Havalar yağmurlu gidiyor.*” *Sanırım ki günler hep güzel gidecek* (Orhan V. Kanık). **22.** (Zaman için) Geçmek, sona ermek, yaşanıp tükenmek, bitmek: “*Sayılı günler, yarısı gitti bile.*” *Gitti giden ömür geri dönülmez* (Pir Sultan Abdal). *Birinci ay gitti. Ama neyleyim, teşrînisânî de girdi* (Fahri Celâl). **23.** Satılmak: “*Kapış kapış gitmek.*” “*Koca ev çok ucuza gitmiş.*” “*Şile bezi bluzlar çok gidiyor.*” *Kilosu 33 liraya gitmiş* (Burhan Felek). **24.** *mec.* Ölmek: *Zavallı Nevber mühlik bir hastalıktan üç dört gün içinde gidiverdi* (Hüseyin R. Gürpınar). *Anamın ölümüne memurların sebep olduğunu sen de biliyorsun, morg raporu da var. Heyecandan gitti bîçâre* (Bedîî Fâik). *Geçen baskında gelinim gitti, daha ötekinde oğlum* (Mustafa N. Sepetçioğlu). **25.** (Bir şey aşınmak, yıpranmak, yırtılmak vb. sebeplerle) İşe yaramaz duruma gelmek, eskimek, ârızalanmak, bozulmak: “*Bu ampul gitmiş.*” “*Ceketinin dirseği gitmiş.*” “*Ayakkabının topuğu gitmiş.*” **26.** Yok olmak, eser kalmamak: “*Bütün servetiniz gitti mi?*” *O zamandan itibâren eski gevşek ve emsalsiz memur gitti, yerine çocuklar için her fedâkârlığı göze almış bir gayretli âile babası çıktı* (Reşat N. Güntekin). *Son ders-i felâket ne demektir? Şu demektir / Gelmezse eğer kendine millet gidecektir* (Mehmet Âkif). **27.** (Şöyle veya böyle) Davranmak: “*Zıt gitmek.*” “*Aşırı gitmek.*” “*Dikine gitmek.*” “*Doğruluk üzere gitmek.*” “*Înâdına gitmek.*” **28.** Asıl hükmü bildiren cümleden önce yardımcı durumundaki bir cümlenin yüklemi olduğunda istenmeyen,

beğenilmeyen bir işin yapıldığını ifâde eder: “*Gitti, bir sürü borca girdi.*” “*Kimsenin haberi yokken gider, câhil bir kızla evlenir.*” “*Sanki biz yokmuşuz gibi gitmiş, fâizle para almış.*” “*Âilesine haber vermeden gidiyor, apartmanı satıyor.*” **29.** Zarf-fiil veya belirli geçmiş zaman eki almış fiillerden sonra geldiğinde bir işin olup bittiğini ifâde eder: “*Atlayıp gitmek.*” “*Basıp gitmek.*” “*Çekti gitti.*” “*Eridi gitti.*” “*Gümlledi gitti.*” “*Söyledim gitti.*” “*Yaptım gitti.*” **30.** Emir kipinin üçüncü şahsı ile bâzı fiillerin emir kipinin ikinci şahsından sonra geldiğinde meselenin kapanması için bahsi geçen işin yapılmasının tavsiye edildiğini belirtir: “*Ödeyiver gitsin.*” “*Ver gitsin.*” “*Sat gitsin.*” “*Yaptırırver gitsin.*” **31.** Şimdiki ve geniş zaman şekliyle bildirme eki almış bâzı isimlerden sonra geldiğinde süreklilik bildirir: “*Bir telâştır gidiyor.*” “*Kapı çalınınca evde bir koşuşturmadır gider.*”

◆ “*Yâ reh-güzârına varsak selâm alınmaz mı*” dizesinde “varmak” sözcüğü “belli bir yere) ulaşmak, vâsıl olmak” anlamında “gitmek” ifadesi için kullanılmıştır. “Gitmek” sözcüğü ise “Kalur *gider* mi bize itdiği bu cevri ü sitem” dizesinde “(belli bir maksat için) bir yerde bulunmak” anlamında soyut bir ifade için kullanılmıştır. Sözcükler, buldukları bağlamlarda farklı ifadeler için “(bir şey veya bir kimse) konuşana göre yakın bir yerden daha uzak bir yere doğru hareket etmek, bir mesâfe katedip yakın bir yerden daha uzak bir yere varmak” anlamında ortak anlamlılık oluşturmuşlardır. Ayrıca, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdırlar.

77.4. Kelâm-Söz

Kelâm: *i.* (Ar. *kelâm*) **1.** Tek kelime veya kelimelerden meydana gelmiş söz, ifâde: *Bu makamda dahi kelâm bununla encâma erip risâle tamam oldu* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *Kelâmda asl olan mânâ-yı hakîkîdir* (Cevdet Paşa). *Artık dünya kelâmı nihâyet buldu* (Rûşen E. Ünaydın). **2.** Söyleyiş, söyleme: “*Kelâma muktadir olamadı.*” **3.** Dil, lehçe: “*Kelâm-ı Arap: Arap dili.*” **4. kısa. din.** Allah'ın varlığı, birliği, peygamberlik ve âhiret gibi îman esaslarından bahseden, bu esasları aklî ve naklî delillerle İslâm inançlarına uygun olarak ispat etmeyi amaç edinen ilim, ilm-i kelâm: *Kelâm u felsefe fülse değer mi / Ana sarrâf-ı keyyis baş eğer mi* (Kâtip Çelebi'den).

Söz: *i.* (Eski Türk. *söz*) **1.** Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi. **2.** *teşmil.* Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yâhut cümleler dizisi, kelâm, kavil, lakırdı: *Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı* (Yûnus Emre). *Yazmakta olduğumuz söz sona erdi* (Kâtip Çelebi'den Seç.). *“Yalnız duyan yaşar” sözü derler ki doğrudur / “Yalnız duyan çeker” derim, en doğru söz budur* (Yahyâ Kemal). **3.** Bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt: *Sözünden dönen nâmerttir* (Atasözü). **4.** Doğruluğu kesinlik kazanmamış haber, söylenti, rivâyet, şâyia: *“Ortalıkta bir söz dolaşıyor.”* **5.** Şarkı, türkü vb. mûsikî parçalarının metni, güfte: *Kiminin bestesi yerli, sözü başka yerdendir* (Ahmet H. Tanpınar).

◆ “Nakîsedür sana şeb-gerdlük disem Nâbî / ‘Âceb bu *söz*den o mâh-ı tamâm alınmaz mı” bağlamında “söz” sözcüğü “bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yâhut cümleler dizisi” anlamında kullanılmıştır. “Kelâm” ise “O goncenün deheninden *kelâm* alınmaz mı” bağlamında “tek kelime veya kelimelerden meydana gelmiş söz, ifâde” anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki ayrım ise “söz” sözcüğünün bir cümleyi işaret etmesidir. “Kelâm” sözcüğü “bir kelime” anlamında kullanılmıştır. Aralarındaki bu ayrıma rağmen sözcükler “ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime” anlamında yakın anlamlıdır. Ayrıca, sözcükler, sözlük karşılıkları bakımından da yakın anlamlıdır.

78. Bir kimse hâne-i *dili âbâd* görmedi

Kim gördi ise *hâtrumu şâd* görmedi (874.1)

Vaslun nice mürüvvet ider bilmem ey *gönül*

Senden o şûh *nâle* vü *feryâd* görmedi (874.2)

78.1. Âbâd-Şâd

Âbâd: *sıf.* (Fars. *âbâd*) **1.** Bayındır, mâmur, âbâdan: *Benimle görmek ol şûh-ı sitem-mu'tâdı bir yerde / Harâb-âbâd ile seyr etmedir âbâdı bir yerde* (Süleyman Sâlim'den). **2. mec.** Şen, neşeli.

Şâd: *sıf.* (Fars. *şâd*) Sevinçli, memnun, mesrur: *Dâima şâd, dâima serbest* (Hüseyn Sîret). *Zîra ne dünyânın nimetinden şâd ne de yokluğundan nâşad oldukları için kimseden çekinmemiş ve (...) hürriyetlerini kimseye satmamışlardır* (Sâmiha Ayverdi).

◆Sözcükler, sözlük anlamları bakımından “şen, sevinçli” anlamlarında yakın anlamlıdır. “Bir kimse hâne-i dili âbâd görmedi / Kim gördi ise hâtırumı şâd görmedi” beyitinde “âbâd” sözcüğünü bağlamda hem “bayındır” anlamında hem de “şen, neşeli” anlamında yorumlamak mümkündür. “Şâd” ise “sevinçli, memnun” anlamlarında kullanılmıştır. Aralarında anlam çağrışımları ve kullanım farklılıkları bulunsa da sözcükler yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.

78.2. Dil-Hâtır-Gönül

Dil: *i.* (Fars. *dil*) Gönül, yürek: *Dil-i bî-sûza rağbet etmez uşşâk / Belî olmaz tehî gencîneden bahs* (Vecîhî). *Oldum garîk-i bahr-ı hatâ ey dil el-aman* (Fitnat Hanım). *Dil benim dîde benim aşk benim / Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâra* (Muallim Nâci).

Gönül: *i.* (Eski Türk. *köngül*) [Kökü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür] **1.** İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil: *Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül / Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül* (Nef'î'den). *Estikçe bâd-ı subh perîşansın ey gönül / Benzer ki esîr-i turra-ı cânansın ey gönül* (Nedim'den). **2. tasavvuf.** Cenâb-ı Hakk'ın insanda tecellî ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı: *Gönül Çalabın tahtı / Çalap gönüle bahtı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise* (Yûnus Emre). *Yürük*

değirmenler gibi dönerler / El ele virmişler Hakk'a giderler / Gönül Kâbe'sini tavaf ederler / Muhammed'in kösü çalınır bunda (Yûnus Emre). Mü'minin Kâbe'si gönülü evidir / Kudret hazînesi Hakk'ın yeridir (...).

Hâtır:*i.* (Ar. *huṭūr* “akla gelmek” ve *hâṭir* “kalp”ten *hâṭir*) **1.** Düşünme, akılda tutma yeteneği, zihin, hâfıza: *Ya bence ne olmalı vazîfe / Gelmez bu da hâtır-ı zaîfe*(Abdülhak Hâmit). *Bismark'ın meşhur sözü hatırlardadır* (Cenap Şahâbeddin). *O tahayyül, râşe ve sıtma geceleri hatırınızda mı?* (Ahmet Hâşim). **2.** Gönül, duygu, his: *Hatıra dokunup yıkıcı olma* (Karacaoğlan). *Gamınla ülfetimiz var sürûru n'eyleyelim / Safâ-yı hâtırımız yok huzûru n'eyleyelim* (Nâilî). *Abd-i mahzûm hâtırım vârestedir endîşeden* (Leskofçalı Gâlib). **3.** Bir kimsenin biri üzerindeki saygılı etkisi, itibar: *“Ana baba hatırı.” “Dost hatırı.” Eşekten doğma katır / Ne gönül bilir ne hatır* (Tekerleme). *Senin hatırın için herkese paşam dedim* (Safiye Erol). **4.** *tasavvuf.* İrâdesi olmadan kulun kalbine doğan mânevî hitap: *Derler ki melekten gelen bir hâtıra insan bâzan uyar, bâzan ona aykırı hareket eder (nefsine veya şeytana uyararak meleğin dediğine muhâlefet eder). Fakat Hak Taâlâ'dan gelen hâtıra kulun muhâlefet etmesi kâbil değildir* (Kuşeyrî Risâlesi Terc.).

◆ Sözcükler, “gönül, yürek, kalbin manevi yönü” anlamları ile hem sözlük karşılıkları bakımından hem de gazeldeki anlamları bakımından yakın anlamlı sözcüklerdir. “Bir kimse hâne-i *dilî* âbâd görmedi / Kim gördi ise *hâtır*umı şâd görmedi” beyitinde “dil” sözcüğü “gönül, yürek” anlamında; “hâtır” sözcüğü ise yine “gönül, yürek” anlamında kullanılmıştır. “Hâtır” sözcüğü ayrıca “düşünme, akılda tutma yeteneği” anlamında da yorumlanabilir. “Vaslun nice mürüvvet ider bilmem ey *gönül*” bağlamında ise “gönül” sözcüğü de “yürek” anlamında kullanılmıştır. Aynı anlamın farklı sözcüklerle şiirde yer alması, sanat dilinin anlatımı zenginleştirme ve tekrardan kaçınması olarak açıklanabilir. (Ayrıca bkz. 4. gazel 4.5.)

78.3. Nâle-Feryâd (Nâle vü feryâd)

Nâle: *i.* (Fars. *nâle*) İnleme, inilti: *Can kulağıdır işiten / Bu âşıklar nâlesini* (Yûnus Emre). *Câm-ı mey yollamış nûş etsin deyü / İçsin de hâtırın hoş etsin deyü / Nâle vü feryâdın gûş etsin deyü / Hüseyinî perdesin hicâza çekmiş* (Dertli). *Pek müessirdir nevâ-yı ehl-i dil ehl-i dile / Nâle-i can-sûz-ı bülbüldür yakan pervâneyi* (Es'ad Muhlis Paşa'dan).

Feryâd: *i.* (Fars. *feryâd*) **1.** Yüksek sesle ve kuvvetle bağırma, bağırtı, haykırış, çığlık, âvâze, figan: *Duydum yanımda bir feryâd-ı canhıraş* (Hüseyin Sîret). *Bir fiske attım, başladı feryâda, koştular imdâda* (Eflâtun C. Güney). *Küçük Hanım ne çâre ki gene sükûna varamadı, susmasıyla yeniden feryâda başlaması bir oldu* (Sâmiha Ayverdi). **2.** İmdat isteme, yardım dileme: *“Feryâdına yetişen olmadı.” Feryâdına hiç kimsenin yetmezsin / Feryâd ki feryâd sana kâr etmez* (Fuzûlî). **3.** teşmil. Şikâyet etme, sızlanma, inleme: *Benim feryâdım eyler mi senin âlâmını teskin* (Hüseyin Sîret). *Kazanırken neşesine, kaybederken feryâdına dayanılmaz* (Yusuf Z. Ortaç). *Duyulur belki en derin feryat* (Hâlit F. Ozansoy).

◆Sözcükler, gazelde “Senden o şûh *nâle* vü *feryâd* görmedi” dizesinde “nâle vü feryâd” şeklinde bir yapıda “inleme, sızlanma” anlamı ile kullanılmıştır. Bu yapıda anlam bütün olarak düşünüldüğü için sözcükler arasındaki anlam ayrımları fark edilmemektedir. Ancak bu tür benzer anlamlı sözcüklerle kurulan yapılarda, sözcükler diğer anlamlarını da çağrıştırabilmektedir. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise, “inleme” anlamı sözlük anlamları bakımından yakın anlamlılık oluşturmaktadır. “Feryâd” sözcüğünün anlam alanı da “nâle” sözcüğüne göre daha geniştir.

79. Biz dâ'ıye-i vuslat ile hâk-i reh olduk

Ey bâd-ı sabâ *lutf* u *mürüvvet* sana kaldı (880.3)

79.1. Lutf-Mürüvvet (lutf u mürüvvet)

Lutf: *i.* (Ar. *lutf*) **1.** İyi muâmele, iyilik, yumuşaklık, hoşluk: *Lutf umanlar ağlasınlar cevr ü kahrından felek / Ey gönül gam çekme kim ahvâl-i dünyâ böyledir* (Rûhî-i Bağdâdî). *Geh şükr ü geh şikâyet etmiş güft ü gûy-ı aşk /*

Uşşâkı gâh lutfu gehî nâzî söyletir (Fıtnat Hanım). *Lutf iyilik, güzellik, rıfk ile, okşayışla muâmele demektir ki insâniyet nişânesidir. Mukâbili cevrdir, dürüşâtâne muâmeledir ki insanlığa yakışmaz* (Ömer N. Bilmen). **2.** Bağış, bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik: *Yâver olursa eğer lutf-ı Hudâ bir kula / Bir pula muhtâc iken dehre olur pâdişah* (Şâhin Giray). *Herkesi lutfuyle oldur besleyen* (Nâmık Kemal). *Yâ Rab bu lutf için ne sevâb işledim acep* (Abdülhak Hâmit). *i.* (Ar. mer' "erkek, adam"dan murû'et > muruvvet)

Mürüvvet: 1. Yiğitlik, mertlik. **2.** İnsanca davranma, insanlık: *İnsâf kanda gitti mürüvvet ne yerededir / Yârân-ı asr münkir-i rûz-ı cezâ mıdır* (Sünbülzâde Vehbî'den). *Şîme-i âlemde insâf u mürüvvet kalmamış / İnhirâf etmiş tabîat istikâmet kalmamış* (Leskofçalı Gâlib). *Mürüvvet insanlığa uygun olan şeyi yapmak, güzel görünen şeyleri alıp mezemmeti müstelzim olan hallerden kaçınmak demektir* (Ömer N. Bilmen). **3.** İyilik ve ihsanda bulunma, cömertlik, lutufkârlık: *Affeyler isen olur mürüvvet / Reddeyler isen olur adâlet* (Nâmık Kemal'den). *Jöntürkler kâh velâht Murad Efendi'nin, kâh Mısır Prensi Mustafa Fâzıl Paşa'nın mürüvvetinden istifâde ederek memleketin içindeki ve dışındaki faâliyet imkânlarını emniyet altına almış bulunuyorlardı* (Sâmiha Ayverdi). **4.** Ana babanın çocuklarıyla ilgili sünnet, iş güç sâhibi olma ve bilhassa evlilik gibi önemli hayat dönemlerini görmekten ve onları yetiştirmiş olmaktan dolayı duyduğu sevinç, mutluluk. [Kelime bu anlamı Türkçe'de kazanmıştır]: *Peder merhum o zaman henüz berhayat... Büyük vâlîde mürüvvet ister, işte ölürsem gözüm açık gidecektir filân derken evde iş büyüdü, derken mahalleye kadar yayıldı...* (Fahri Celâl).

◆ “*Ey bâd-ı sabâ lutf u mürüvvet sana kaldı*” dizesinde sözcükler “*lutf u mürüvvet*” şeklinde bir yapıda “iyilik, cömertlik” anlamında kullanılmıştır. Burada, bu yapıda, sözcükler bir bütün olarak ele alınmalıdır. Benzer anlamlı sözcükler bu tür yapılarda kullanıldığında anlamı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, şiire anlatım zenginliği de katmaktadır. Sözcükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise, sözlük karşılıkları bakımından yakın anlamlı sözcükler oldukları görülmektedir.

3.1.1. Değerlendirme

Yakın anlamlı örnekler, aynı anlamı ifade ediyor gibi görünseler de, edebi dilde anlatımı zenginleştirmenin ve şairin dil maharetini göstermesinin yollarından biri aynı anlamın farklı anlatımlarla ifade edilmesidir. Şairin dili onun sanatıdır. Özellikle Divan şiirinde, dilin şairin sanat kimliğinin belirleyicisi olduğu bilinen bir gerçektir. Edebi sanatlar, aruz vezni ve kafiye gibi dili zorlayan unsurlar, şairlerin farklı dillerden sözcükler ve tamlamalar kullanmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bazen aynı anlamı ifade eden farklı yapıların şiirde kullanılmasına neden olmaktadır. Ancak, sözcüklerin aktif olarak kullanıldığı dönemde, bu alıntıların konuşma diline etkisi hakkında fikir belirtmek zordur. Bu nedenle, bu çalışmada Nâbî'nin şiir dilinde yakın anlamlılıklar incelenmiştir. Çünkü, Divân şiirinin dili “ağır ve ağıdalı” olarak ifade edilen, döneminin konuşma dilinde olmayan yabancı kökenli sözcüklerin ve tamlamaların kullanıldığı sanatlı ve yapay bir dildir.

Bu çalışmada, bu sanat dilinin evreni içinde dahi herhangi bir farklılık olmadan iki veya daha fazla anlamlı birimin birbiri yerine kullanılamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Örnekler, tek tek incelenmiştir. Sözcüklerin sözlük anlamları dışında da kullanılabileceği gözlemlenmiştir. Bağlam içinde sözcüklerin anlamlarının pek çok nedenle değiştiği ve sözcüklerin çağrışımlarının olduğu belirlenmiştir. Benzetmeler, metaforlar, tamlamalar, kalıplaşmış ifadeler gibi pek çok durumda sözcüklerin yeni anlam yükleri edinebildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, sözcüklerin aynı sözlük anlamlarının farklı bağlamlarda farklı çağrışımlar yaptığı da belirlenmiştir.

Nâbî'nin şiirlerinde yakın anlamlı örneklerin özel kullanımlarından bazıları şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Metaforik Kullanımlar

- Dağ itmek-Feth-i çeşm-i revzen (9.1.)
- Sîne-i âşık - Reh-güzâr-ı yâr (9.2.)
- Meyhâne-i ikbâl-Câygâh-Sadr-ı i'tibâr (59.7.)
- Bâğ-ı dehr- Kışver-i câh-Meydân-Bezm (59.9)

- Ahkâm-ı Hudâ-Ma'nî-i Kurân (60.8.)
- Kûy-ı mahbûb-ı-Hudâ--Nazargâh-ı ilahi--Makâm-ı Mustafâ--Metâf-ı kudsiyân--Bûsegâh-ı enbiyâ (72.1.)
- Mahbub-ı Hudâ-Mustafâ (72.2.)

2. Ortak Kavram Alanı

- Hâme-Devât (2.3.)
- Arsa-Meydân (6.3.)
- Rîze-Pâre (6.6.)
- Kasr-Künc-Sahn-Kûy (41.1.)
- Fezâ-Âsmân (Âsümân) (4.2.)
- Peymane-Câm (73.1.)
- Limân-Sâhil (54.1.)

3. Müştak

- Vasl-Visâl (8.2.)
- Âsâr-Te'sîr (6.3.)
- Şekve- Şikâyet (10.1.)
- Binâ- Bünyân (10.7.)
- Üst-Üzre (10.9.)
- (Şek-Yohsa-)'Aceb-'Acabâ(-Âyâ) (31.1.)
- Kamîl- Mükemmel (53.3.)
- Dahı-Da/de (70.1.)

4. Kalıplaşmış İfadeler

- Âb-Tâb (Âb u tâb) (4.1.)
- Bâl-Per (Bâl ü per) (6.5.)
- Sağ-Esen (Sağ u esen) (27.1.)
- Lutf-Kerem (Lutf u kerem) (29.1.)
- Ferd-Garîb (Ferd u garîb) (33.2.)
- İstiğnâ-Nâz (Nâz u istiğnâ) (5.3.)
- Sayd-Şikâr (Sayd u şikâr) (18.1.)
- Sit-Sadâ (Sit u sadâ) (18.4.)
- Âh-Vâh (Âh u vâh) (30.1.)
- Dâm-Tuzak (Dâm u tuzak) (38.1.)

- Cevr ü cefâ(-Sitem) (41.2.)
- Cüst-cû (Cüst ü cû) (48.1.)
- Neşv-nemâ (Neşv ü nemâ) (48.2.)
- Hışm-kîn (Hışm u kîn) (48.4)
- Hile-Âl (Hile ile âl) (58.2)
- Tek-Tenhâ (Tek ü tenhâ) (60.5.)
- Burc-Bârû (Burc u bârû) (61.3.)
- Şekl-Şemâil (Şekl ü şemâil) (62.2.)
- Tâb-Tüvân (Tâb ü tüvân) (65.1.)
- Cevr-Sitem (Cevr ü sitem) (70.2.)
- Nûr-Ziyâ (Nûr u ziyâ) (72.3.)
- (Nâle-)Âh u zâr (67.1.)
- Şeref-Şevket (Şeref ü şevket) (74.2.)
- Pîç-Tâb (Pîç ü tâb) (75.5.)
- Sebz-Ter (Sebz u ter) (76.3.)
- Hüsn-Letâfet (Hüsn ü letâfet) (77.2.)
- Nâle-Feryâd (Nâle vü feryâd) (78.3.)
- Lutf-Mürüvvet (lutf u mürüvvet) (79.1.)

5. Karşıt Anlamlılar

- Günah eylemek- Sevab etmek (5.2.)

6. Pekiştirme-Kuvvetlendirme

- Kati-Çok (3.1.)
- Bârî-Bir dahı (2.2.)

3.2. Yakın Anlamlılık Oranları

Örnekler arasındaki yakınlık durumları incelendikten sonra, örneklerden bazıları sayısal değerler kullanılarak ifade edilmiştir. Sözlükte madde başı olan örnekler kullanılarak veriler hazırlanmıştır. Örneklerin sözlük karşılıkları karşılaştırılıp aralarındaki benzerlikler tespit edilmiştir. Benzerliklerle beraber farklılıklar da tabloya eklenmiştir. Oranlar yüzde olarak hesaplanmıştır.

3.2.1. Kullanılan Yöntem ve Teknik

Karşılaştırılan sözcüklere ait sayısal değerler tablolar kullanılarak raporlanmıştır. Tablolarda karşılaştırılan sözcük çiftleri ve onların sözlükteki toplam anlam sayıları üçüncü ve dördüncü sütunlarda verilmiştir. Karşılaştırmada incelenen sözcüklerin ortak anlam sayıları, her bir sözcük için tek veri şeklinde beşinci sütuna girilmiştir. Farklı anlam sayıları için de aynı yol izlenerek altıncı sütuna veriler girilmiştir. Tüm bu verilere göre sözcüklerin ortak anlam yüzdeleri ve farklı anlam yüzdeleri tablolardaki son iki sütunda oluşturulmuştur. Ortak anlam ve farklı anlam yüzdeleri, sözcüklerin toplam anlam sayıları farklı olabileceğinden dolayı, her bir karşılaştırma için tek yüzde değeri olarak değil, her bir sözcük için ayrı yüzdeler olarak hesaplanmıştır. Karşılaştırmalar toplam bir değer üzerinden değil, karşılaştırmayı oluşturan sözcük çiftlerinin birbirlerine yakınlık-uzaklık yüzdeleri şeklinde oluşturulmuştur.

3.2.2. Amaç

Örnekler bağlam üzerinden değerlendirildikten sonra, burada sözlük anlamları bakımından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar, sözcükler arasında anlamsal boyutta bir özdeşlikten ziyade yakınlığı kanıtlamaktadır. Bu oranlar, sözlük esaslı yakın anlamlılık araştırmalarının doğru sonuçlara ulaştıramayacağını göstermekte ve bağlam ile kullanımın anlam benzerliğini tespit etmekte ne denli önemli olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Bütün bunlarla beraber, anlam üzerinde yapılacak incelemelere farklı bir bakış açısı sunmak da amaçlanmıştır.

3.2.3. Sınırlılıklar

Bütün örnekler tabloda değerlendirmeye alınamamıştır. Bunun üç sebebi bulunmaktadır. Birincisi, bütün örnekler sözlükte madde başı olarak yer almamaktadır. Bu nedenle, yalnızca madde başı olan sözcükler değerlendirmeye alınmıştır. Örneğin;

“Sakın terk-i edebden *kûy-ı mahbûb-ı Hudâ*’dur bu

Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâ’dur bu” (655.1)

beyitinde yer alan yakın anlamlı örnekler metaforik kullanımlardır ve şairin şiir evrenine aittir. Dolayısıyla sözlükte madde başı olamazlar. Bir diğer örnek;

“Dil gamla dahi *dest ü girîbân*dan usanmaz

Bir yâr için ağyâr ile *gavgâ*dan usandık” (395.4)

beyitinde ise biri sözlükte madde başı olan (gavgâ) ve biri olmayan bir yakın anlamlılık örneği bulunmaktadır. Bu durumda da yüzdeler hesaplamaya söz konusu olamamıştır.

İkinci sebep, sözcüklerin sözlük anlamlarından birinde sözcüklerden birinin kullanılmasıdır. Bu durum incelemeyi dahi zorlaştırmıştır. Örneğin;

“Hased evkâtına ol ârif-i âlem-şinâsın kim

*El*inden câm düşmez gûşe-i meyhâneden gelmez (279.2)

N’ola küstâh olursa pîş-i gülde bülbül ey Nâbî

Mürâ’ât-i edeb *dest* ü dil-i mestâneden gelmez” (279.5)

beyitlerinde “dest-el” sözcük çiftlerinden “el” sözcüğü için sözlükte “1. Kolun, bilek mafsalından îtibâren avuç ve parmakları içine alan ve iş görmeye, tutmaya yarayan kısmı. 2. Bâzı nesne ve âletlerin tutmaya yarayan kısmı. 3. İyelik ekleriyle kullanıldığında sâhiplik, mülkiyet ifâde eder. 4. Bâzı söyleyişlerde teşmil yoluyla işi yapanın veya o işin yapılmasına tesir eden kimsenin yerini tutar (Bu anlamda da iyelik ekleriyle kullanılır.). 5. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Güç, kudret, tasarruf, tesir. 6. Defa, kez, kere. 7. İskambil oyununda kâğıt atma sırası. 8. (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Bu organla yapılan, işletilen, kullanılan...”

şeklinde karşılıklar verilmiştir. “Dest” sözcüğü için ise “el” karşılığı verilmiştir. Buna göre, “dest” sözcüğü “el” sözcüğünün 8 anlamını birden mi karşılamaktadır, yoksa bir veya birkaç anlamını mı karşılamaktadır? Eğer bütün anlamları karşılamıyorsa, hangi anlamı ya da anlamları karşıladığı nasıl tespit edilebilir? Bunun kesin bir cevabı bulunmamaktadır. Birinci sorunun cevabı ise, yalnızca sözcüğün kullanıldığı bağlam içerisinde ortaya çıkabilecek bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu karmaşa, ayrı bir tartışmayı da ortaya koymaktadır. Ancak bu sorunlar, bu çalışmanın konusu değildir. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak, bu türden bir durumun olduğu sözcükler değerlendirilmeye alınmamıştır. Bu sözcükler, bağlamları göz önünde bulundurularak zaten değerlendirilmiştir.

Üçüncü sebep, sözcük çiftlerinden birinin birinci anlamında verilen anlamların diğer sözcüğün bir ve ikinci anlamlarında yer alması:

“Cevher-i zâtî-i aslîdür hakîkatden *murâd*

Sanma insândan fakat şekl ü şemâildir *garaz*” (365.3)

beyitinde “murâd-garaz” sözcüklerinden “murâd” için sözlükte “**1.** Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç. **2.** Anlaşılan, anlatılmak istenen şey, maksat, meram, niyet.” karşılıkları verilmiştir. “Garaz” için ise “**1.** Gâye, maksat, istek, arzu. **2.** Birine karşı beslenen kötü niyet, gizli düşmanlık, hınç, kin. “ karşılıkları verilmiştir. “Garaz” sözcüğünün “istek/arzu” anlamı ile “maksat” anlamı birinci anlamında verilirken, “murâd” sözcüğünde bu iki anlam ayrı ayrı verilmiştir. Sözcüklerin anlam sayılarını etkilediği için bu durumun hatalı sonuçlar doğuracağı düşünülmüştür. Bu nedenle bu tür sözcükler değerlendirilmeye alınmamıştır.

Ayrıca, kavram alanı bakımından yakın anlamlı sözcük örnekleri de değerlendirmeye alınmamıştır:

“Zîb-i gûş itdüm sarîrinden bu râzı *hâmenün*

Bir *devât* u bir varakdur meşreb ü mezheb bana” (3.6)

örneğinde “hâme” ve “devât” sözcükleri “kalem” anlamı ile yakın anlamlı sözcüklerdir. Sözlük anlamları bakımından farklılaştıkları için yapılacak bir değerlendirmenin yararsız olabileceği düşünülmüştür.

3.2.4. Tablo

Sıra	No	Sözcükler	Anlam Sayısı	Aynı Anlam Sayısı	Farklı Anlam Sayısı	Ortak Anlam Yüzdesi	Farklı Anlam Yüzdesi
1	1.1.	çeşm	1	1	0	100%	0%
		dîde	1	1	0	100%	0%
2	1.2.	vech	3	1	2	33%	67%
		dîdâr	3	1	2	33%	67%
3	3.1	çok	4	1	3	25%	75%
		kati/katı	6	1	5	17%	83%
4	4.2.	fezâ	4	1	3	25%	75%
		âsmân	1	1	0	100%	0%
5	4.4.	hayâl	11	1	10	9%	91%
		endîşe	3	1	2	33%	67%
6	4.5.	dil	1	1	0	100%	0%
		gönül	2	1	1	50%	50%
7	10.4.	serma	1	1	0	100%	0%
		bürûdet	4	1	3	25%	75%
8	10.7.	binâ	5	1	4	20%	80%
		bünyân	1	1	0	100%	0%
9	5.4.	galibâ	1	1	0	100%	0%
		belki	3	1	2	33%	67%
10	6.3.	arsa	2	1	1	50%	50%
		meydân	6	1	5	17%	83%
11	6.4.	heves	2	1	1	50%	50%
		ikbâl	5	1	4	20%	80%
12	6.5.	bâl	3	1	2	33%	67%
		per	1	1	0	100%	0%
13	8.2.	vasl	3	1	2	33%	67%
		visâl	1	1	0	100%	0%
14	6.7.	cân	8	1	7	13%	88%
		dil	1	1	0	100%	0%
15	7.1.	atâyâ	1	1	0	100%	0%
		ihsân	4	1	3	25%	75%
16	8.1.	kadem	4	1	2	33%	67%
		pây	2	1	1	50%	50%
17	10.8.	buz	1	1	0	100%	0%
		yah	1	1	0	100%	0%
18	12.1.	cism	2	1	1	50%	50%
		ten	2	1	1	50%	50%
19	12.2.	eşk	1	1	0	100%	0%
		sirişk	1	1	0	100%	0%
20	13.1.	ebrû	1	0	1	0%	100%
		kemân	3	0	3	0%	100%

21	16.1.	yüz	9	3	6	33%	67%
		Rûy	3	3	0	100%	0%
22	17.1.	zamân	11	1	10	9%	91%
		sâ'at	6	1	5	17%	83%
23	18.1.	sayd	2	1	1	50%	50%
		şikâr	4	1	3	25%	75%
24	18.2.	sâye	2	2	0	100%	0%
		zill	2	2	0	100%	0%
25	19.1.	şeb	1	0	1	0%	100%
		şâm	1	0	1	0%	100%
26	21.3.	bel	5	1	4	20%	80%
		miyân	4	1	3	25%	75%
27	23.1.	keştî	1	1	0	100%	0%
		sefîne	2	1	1	50%	50%
28	25.1.	söylemek	10	3	7	30%	70%
		dimek	10	3	7	30%	70%
29	26.1.	kadd	1	1	0	100%	0%
		kâmet	1	1	0	100%	0%
30	33.1.	ferda	3	2	1	67%	33%
		yarın	3	2	1	67%	33%
31	33.2.	ferd	6	2	4	33%	67%
		garîb	7	2	5	29%	71%
32	34.2.	dil	1	1	0	100%	0%
		derûn	2	1	1	50%	50%
33	39.1.	bakmak	17	5	12	29%	71%
		görmek	27	5	22	19%	81%
34	42.1.	yapmak	24	2	22	8%	92%
		pişürmek	6	2	4	33%	67%
35	43.1.	çenber	8	2	6	25%	75%
		dâ'ire	11	2	9	18%	82%
36	46.2.	Gönül	3	1	2	33%	67%
		kalb	5	1	4	20%	80%
37	47.2.	derûn	2	1	1	50%	50%
		kalb	5	1	4	20%	80%
38	48.2.	neşv	1	1	0	100%	0%
		nemâ	2	1	1	50%	50%
39	48.3.	veş	1	1	0	100%	0%
		âsâ	1	1	0	100%	0%
40	49.1.	hurşîd	1	1	0	100%	0%
		mihr	2	1	1	50%	50%
41	51.1.	sitâre	2	1	0	100%	0%
		kevkeb	1	1	0	100%	0%
42	53.2.	mey	2	1	1	50%	50%
		sahbâ	2	1	1	50%	50%

43	53.3.	mükemmel	2	1	1	50%	50%
		kâmil	5	1	4	20%	80%
44	56.3.	nigâh	1	1	0	100%	0%
		nazar	5	1	4	20%	80%
45	58.1.	devlet	4	2	2	50%	50%
		ikbâl	5	2	3	40%	60%
46	59.5.	inkisâr	4	1	3	25%	75%
		âh	3	1	2	33%	67%
47	60.10.	hakk	8	1	7	13%	88%
		hudâ	1	1	0	100%	0%
48	60.14	fermân	2	1	1	50%	50%
		hükm	7	1	6	14%	86%
49	63.3.	heves	2	1	1	50%	50%
		dâ'iyeye	2	1	1	50%	50%
50	65.1.	tâb	6	1	5	17%	83%
		tûvân	1	1	0	100%	0%
51	68.1.	âh	3	1	2	33%	67%
		bedduâ	1	1	0	100%	0%
52	70.2.	cevr	1	1	0	100%	0%
		sitem	2	1	1	50%	50%
53	74.6.	beden	3	1	2	33%	67%
		vücûd	4	1	3	25%	75%
54	75.5.	pîç	1	1	0	100%	0%
		tâb	6	1	5	17%	83%
55	77.2.	hüsn	2	1	1	50%	50%
		letâfet	2	1	1	50%	50%

3.2.5. Değerlendirme

Tabloda yoğun bir şekilde yüzde yüz anlam yakınlığı olan sözcükler görünmektedir. Ancak bu sözlüksel eşitlik sözcükleri anlam bakımından eşitleyen bir eşitlik değildir. Örneğin;

“Kurutdı tâb-ı gam cismüm yem-i eşk itdi ser-gerdân
Tenüm gird-âb içinde devr ider hâşâke dönmişdür (66.2)

Hakikat üzre ağlar inler ey Nâbî ‘aceb nâ-yâb
Sirişk-i ‘aşk şimdi gevher-i idrâke dönmişdür” (66.6)

beyitlerinde “eşk-sirişk” örnekleri için sözlükte tek bir anlam verilmiştir: “gözyaşı”. Bu durumda, bu sözcükler sözlük karşılıkları bakımından yüzde yüz aynıdır denilebilir. Ancak, sanat dilinde, şairin maharetini sözcüklerle sergilediği ve sözcük tekrarına düşmekten kaçındığı göz önünde bulundurulursa, bu sözcükler arasında kullanım farklılığı görülecektir. Bu kullanım farklılığının bir diğer nedeni de, sözcüklerin aruz veznindeki hece karşılıklarıdır. Nitekim, “eşk” sözcüğü tek bir kapalı hece değerinde ve “sirişk” sözcüğü “sirişk-i ‘aşk” tamlamasında iki açık bir kapalı hece değerinde kullanılmıştır. Sözcüklerin ikisinin de Farsça kökenli olduğu düşünüldüğünde ise, dil, zaten yerli dilde karşılığı olan bir sözcük için neden başka bir dilden iki aynı anlamlı sözcük alsın? Dönemin sanat dili buna cevap olmaya yeterdir. Ancak, eklemek gerekir ki, dönemin sanat dili bu duruma neden olsa dahi sözcükler arasında kullanım farklılığı bulunmaktadır. Bu durum, sözcüklerin kullanım sıklığı ve çağrışımları ile tespit edilebilir. Ancak, bu çağrışımları eski bir dil üzerinden değerlendirmek sadece sözlüklerle sınırlı olduğu için mümkün değildir. Bir diğer örnek:

“Çemende cûyveş bu *cüst-cû*lar hep senünçündür
Miyân-ı bülbülânda güft ü gûlar hep senünçündür (221.1)

Sen ey kişt-i emel *neşv ünemâ*dan dürsun ammâ
Sehâbâsâ dökülmek âb-rûlar hep senünçündür” (221.2)

beyitlerinde “-veş” ve “(-)âsâ” örnekleri arasında bu kullanım farklılığı oldukça belirgindir. İkisi için de sözlükte “gibi” anlamı verilmiştir. “-veş” sözcüklere eklenerek “gibi” anlamını vermektedir. “(-)âsâ” için de aynı durum geçerlidir. Ancak, “(-)âsâ” ekleşmeden de kullanılabilir. Bu durum, aradaki kullanım farkını göstermektedir. Yukarıda ise böyle bir durum yoktur. Bu durum eklerin kullanımını akla getirmektedir. Türkçede benzer anlamlar veren eklerin kullanım yerlerinin farklılaştığı ve bazı yapılar üzerinde kalıplaştığı görülmektedir. Örneğin “-ca” eki. “Bence, sence, sizce, bizce” şeklinde kullanılabilirken, gramer bakımından hiçbir sorun oluşturmazsa da “onca, onlarca” şeklinde kullanılmamaktadır. Bu durumda, benzer anlam başka şekilde elde edilir: “ona göre” gibi. Buradaki durum, “-veş” ve “(-)âsâ” eklerinin de kullanım yerlerinin farklı olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, aralarında bir eşitlikten söz edilemez. Başka bir örnek:

“İtmez cüdâ rakîbi mânend-i *sâye* ol meh
Bilmem o şûh-ı pür-kâr ol nâbe-kârı n’eyler (88.4)

Zill olsa da çekilmez bâr-ı girân-ı minnet
Seyyâh-ı bî-‘alâyk pâ-y-ı çenârı n’eyler” (88.9)

beyitlerinde “zıll-sâye” sözcük çiftinin her iki sözlük anlamları da aynıdır. Sözcükler arasında aruz vezni bakımından hece değeri farklılığı bulunmaktadır. Bunun dışında, sözcüklerin kullanım sıklıkları da farklıdır. Bu da, sözcüklerin bağlam içinde yaptıkları çağrışımları ve sözcüklerin çağrışım anlam alanlarını etkilemektedir. Nitekim, “zıll” günümüz Türkçesinde tamamen unutulmuşken “sâye” sözcüğü hala yaşamaktadır: “Sayende başarılı oldum.” gibi.

Yüzde yüz anlam ortaklığı sözcüklerin sadece sözlük karşılıklarında mümkün olabilmektedir. Sözcüklerin duygusal çağrışımları, sanat dilinde sanat kaygısı, sözcüklerin sadece bazı yapılarla aynı bağlam içinde olabilmesi ve kalıplaşması, kullanım sıklıkları ve farklılıkları gibi pek çok nedenle sözcükler özdeşlikten uzaktır. Aralarında çok ince anlam ayrımları da olabilir. Bu sözcüğün kullanıldığı bağlama göre değişir. Sanat dilinde tekrara düşme kaygısı benzer anlamlı sözcüklerin aynı anlam ile şiirde kullanılmasına neden olsa da bu durum sadece şiire özgü olur. Genel dilde böyle bir durum mümkün görünmemektedir.

Diğer bir veri ise, bir sözcük diğeriyle yüzde yüz oranında ortak anlamlı iken diğerinin yüzdelik oranı değişmektedir. Örneğin;

“Ne dem olsa hayâlün cilve-rîz-i *âsmân*-ı dil
Fezâ-yı âlem-i endîşede meh-tâb olur peyda” (8.3)

beyitinde “fezâ-âsmân” sözcük çiftinde “fezâ” için KL’de “1. Görülen ve görülmeyen bütün gök cisimlerini içine alan uçsuz bucaksız boşluk, uzay. 2. Geniş ova, geniş yer, geniş alan. 3. Gök, gökyüzü. 4. (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Bir şeyin kendi varlığı içindeki uçsuz bucaksız genişliği.” anlam karşılıkları verilmiştir. “Âsmân” için ise “Gök, gökyüzü, semâ, felek.” karşılığı verilmiştir. Sözcüğün bu tek anlamı “fezâ” sözcüğünün üçüncü anlamı ile ortaktır. Bu haliyle “fezâ” sözcüğü “âsmân” sözcüğü ile %25 oranında anlam ortaklığına sahipken, “âsmân” sözcüğü “fezâ” sözcüğü ile %100 oranında anlam ortaklığına sahiptir.

Ancak, kullanım yerlerine ve anlamlarına bakıldığında, “âsmân” sözcüğünün hem somut hem de soyut “gök” anlamında kullanımı bulunmaktadır. Sözcüklerin soyut kullanımları onlara farklı bağlamlarda farklı anlamlar kazandırabilmektedir. Bir başka örnek;

“Ferâmuş eyle *pîç ü tâb*-ı ye’si afvı yâd ile
Nedür Nâbî günâhun vak’i istiğfârdan sonra” (799.7)

beyitinde “pîç” sözcüğü “kıvrım, büklüm” şeklinde tek anlamlı olarak sözlükte yer alırken, “tâb” sözcüğü “1. Güç, kuvvet, tâkat. 2. Sıcaklık, harâret. 3. Işık, parıltı. 4. Tâzelik, tarâvet. 5. Kıvrım, büklüm. 6. Sıkıntı, endîşe, ıztırıp.” şeklinde altı anlam karşılığı ile sözlükte yer almaktadır. Burada, her ne kadar kalıplaşmış şekilde “pîç ü tâb” yapısında kullanılsa da, “tâb” sözcüğü sadece beşinci anlamının anlam yükünü taşımamaktadır. Aynı şekilde, “pîç” sözcüğü de “kıvrım, büklüm” anlamını “pîç ü tâb (İç sıkıntısı, endîşe, ıztırıp)” yapısında kaybetmiş görünmektedir. Ancak, sözcüğün “kıvrım, büklüm” anlamındaki soyut çağrışımlar, sözcüğe “iç sıkıntısı, endîşe, ıztırıp” anlamını kazandırmıştır. Diğer bir örnek;

“*Binâ*-yı ‘ahd-ı hûbân gibi te’sîr-i bürûdetden
Buz üstinde turur hep şimdi *bünyân*-ı sadâkatler” (61.5)

beyitinde “binâ” ve “bünyân” sözcükleri müştak sözcüklerdir. KL’de “binâ” için “1. Barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mîmârî eser, yapı. 2. Yapı yapma, kurma, inşâ etme; yapılma, inşâ edilme. 3. Kuruluş, yapılış, bünye. 4. *dilb*. Çatı. 5. Arapça fiil çatılarından bahseden gramer kitabı.” ; “bünyân” için ise “Yapı, binâ” anlamları verilmiştir. Sözcükler “yapı” anlamı ile anlam yakınlığı oluşturmaktadır. “Binâ” sözcüğünün anlam alanı daha geniştir. Sözcükler, müştak olsalar bile kullanım alanları farklılaşabilmektedir. Burada, aruz vezninden kaynaklanan farklılaşma da bulunmaktadır. Edebi dilde vezin, sözcük tekrarına düşmeme, kafiye gibi etkenler sözcüklerin kullanımını etkilemektedir.

Bazı sözcükler arasında sözlük karşılıkları bakımından ortak anlam olmasa da sözcükler beyitlerde yakın anlamlı olabilmektedir. Örneğin;

“Kalmaz *ebrû*da girih terk-i ‘itâb eylese yâr
Resmdür ceng hitâmında *kemân*lar yaşanur” (69.8)

beyitinde “ebrû” ve “kemân” sözcükleri yakın anlamlı kullanılmamışlardır. Sözlük anlamları bakımından da yakın anlamlı değillerdir. KL’de “ebrû” için “kaş” anlamı, kemân için “1. Yay 2. Kavis. 3. Eğri, kavisli, yay gibi ince.” anlamları verilmiştir. Sözlük anlamları arasında benzerlik bulunmasa da “kemân” sözcüğünün Divan şiirinde “sevgilinin kaşı” için kullanıldığı bilinmektedir. Sözcüklerin kazandığı soyut anlamlar benzetme ve çağrışımlar yoluyla şiirde yeni anlam yükleri edinebilirler.

Sözcükler arasındaki bir diğer durum ise çok anlamlı sözcüklerin anlam yakınlığı durumlarında ortak anlam tespitinin oldukça güçleşmesidir. Örneğin;

“*Gör* zülf-i rakamda görinen nokta-i hâlin

‘İrfân ile *bak* dâm kimün dâne kimündür” (194.2)

beyitinde “görmek-bakmak” sözcük çiftlerinden “görmek” fiilinin KL’de verilen 27 anlamına karşılık “bakmak” fiilinin 17 anlamı bulunmaktadır. Sözcükler arasında beş benzer anlam vardır. Ancak, bu fiillerin verilen anlamları arasında çok ince ayrımlar söz konusudur. Bu durum da sözcüklerin yüzdeler oranlarını tespitini zorlaştırmıştır. Sözcüklerin, özellikle fiillerin anlamları birbirine çok yakın olabilmektedir. Aradaki farklılık, yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi, oldukça zor belirlenebilmektedir. Sözcüklerin birkaç anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılabildikleri de göz önünde bulundurulduğunda aradaki anlam ayrımlarının sözlük karşılığı olarak tespit edilmesinin oldukça güç olduğu görülmektedir.

Bütün bu tespitlere göz önünde bulundurulduğunda yakın anlamlılık hakkında bazı sonuçlara varılabilir:

Sözcüklerin yakın anlamlı olup olmadıkları bağlam içinde ortaya çıkmaktadır. Bağlam içinde görülmediği sürece sözcüklerin şu veya bu şekilde anlam yakınlığından bahsetmek oldukça güçtür. Aralarında hiçbir anlam benzerliği olmasa bile sözcükler bağlam içinde yakın anlamlı olabilmektedir. Aralarında ince ayrımlar olan sözcükler de bağlam içinde birbirlerinden uzak anlamlarla kullanılabilir.

Sanat dilinde, sözcükler sözlük anlamları ile sınırlandırılmaz. Her şairin bir şiir evreni ve o evrenin sözcük anlamları vardır. Bu nedenle “şair sözlükleri” oluşturulur. Çünkü şiirde dil şairin çağrışımlarına göre şekillenir ve bu sözcüklerin anlamını sınırsız kılabilir.

Sözcüklerin yakın anlamlılıkları sözlük karşılıkları ile belirlenemez. “Dest-el” sözcükleri için “dest” sözcüğünün “el” sözlük karşılığı, bu sözcüğün “el” sözcüğünün bütün sözlük anlamlarını karşıladığı anlamına gelmemektedir. Sözlükler, tanımlayıcı niteliktedir ve madde başları için verilen anlamlar sözcüklerin “özdeş” anlamları değildir. Tanımlayıcı, bir sözcük veya sözcük üstü bir yapı olabilir. Her iki durumda da bu karşılıklar sözcüğü sadece tanımlamak içindir. “El” sözcüğünün KL’de verilen “1. kolun, bilek mafsalından itibaren avuç ve parmakları içine alan ve iş görmeye, tutmaya yarayan kısmı” şeklindeki tanımı sözcüğün bir tarifidir, sözcüğün kendisi değil. Ayrıca, “el” sözcüğü sadece bu anlama gelmemektedir. Sözcüğün çok anlamlılığı onu bir başka sözcükle anlamca aynı olmaktan uzaklaştırır.

Sözcüklerin çok anlamlılığı onların geçmişidir. Bu geçmişin izleri sözcüklerin kullanımlarıyla ortaya çıkar. Sözcüklerin yazı dili ve konuşma dilindeki çağrışımları dahi farklılaşmaktadır. Bu nedenle, sözlük esaslı incelemeler sözcüklerin yakın anlamlılığını ortaya koymak için yeterli değildir.

Benzetme ve metaforlar sözcüklerin anlam alanlarını farklılaştırmaktadır. Bu durum, sözcüklerin sözlük anlamlarından uzak anlamlar ifade etmelerine neden olmaktadır. Böylece sözcükler yeni anlam yükleri edinmiş olur ve bu yeni anlamlar konuşura, yazara özgü olur. Yani anlam, dil konuşurunun duygu ve düşüncelerine bağlı değişebilmektedir. Bu nedenle, kullanımla ortaya çıkan anlamlar üzerinde sözlüksel bir yüzdellik değerlendirme sağlıklı bir değerlendirme olamamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nâbî Divânı'ndaki gazeller incelenmiş ve 79 gazel içinde 198 yakın anlamlı örnek çifti belirlenmiştir. Belirlenen örnekler arasında anlamca eşitliğin olamayacağı, içinde buldukları bağlamlar değerlendirilerek açıklanmıştır. Bu örnekler içinde 55 sözcük çiftinin anlam yakınlığı oranları yüzdeler olarak tablo halinde sunulmuştur. Yüzdeler oranlar sözcüklerin sözlük karşılıkları ile tespit edilmiştir. Bunun sonucunda, örneklerin metin bağlamındaki anlam yakınlığı durumları ile sözlük karşılıklarında tespit edilen anlam yakınlıkları arasında farklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, yakın anlamlılığın belirlenmesinde sözlüklerin kıstas olamayacağını kanıtlamaktır. Sözcükler bağlam içinde sözlük anlamları dışında da kullanılmaktadırlar ve bu durum yakın anlamlılık üzerinde yapılacak incelemelerin bağlam esaslı olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yapılan inceleme ve değerlendirmeler, sözcüklerin kullanımlarının onların anlam yakınlığını ortaya koyduğunu göstermiştir. Sözcüklerin anlamları onların kullanımıdır. Bir sözcüğün diğerine ne kadar yakın ne kadar uzak olduğunu onun sözlük karşılıkları değil, kullanımları belirler. Sözcükler arasındaki anlam ayrımları kullanıldıkları bağlamlarla ortaya çıkar. Bu nedenle, yakın anlamlılık incelemeleri bağlam esaslı yapılmalıdır.

Sözcükler arasında “eş, eşit, özdeş, aynı” olma durumu anlam bakımından mümkün değildir. Her sözcüğün kendi anlam evreni vardır. Bu evren kullanımla oluşur. Sözcüğün anlam evreni onun geçmiştir. Bu geçmiş sözcüğün anlam yükünü oluşturur ve her farklı bağlamda sözcüğün geçmişinin izleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sözcükler, sadece birbirlerine benzeyebilirler. Sözcükler, sadece yakın anlamlı olabilirler.

Anlam somut bir durum değildir. Bu nedenle yakın anlamlı örnekler göreceli derecelendirilebilir. Bu görecelilik, özellikle şiirde, oldukça değişkenlik gösterebilir. Sanat dili özel bir dildir. Her şairin özel bir dili vardır. Sözlük esaslı yakın anlamlılık incelemeleri sözcüklerin anlam yakınlığını ortaya koymamaktadır. Bu çalışmada sayısal veriler üzerinden bu durum kanıtlanmaya çalışılmıştır. Aralarında anlam bakımından hiçbir ortaklık olmayan sözcüklerin yakın anlamlı olabildiği gibi, aralarında sözlük bakımından hiçbir fark olmayan sözcüklerin de kullanım

farklılıkları olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum, yakın anlamlılık incelemelerinde sözcüklerin sözlük anlamlarının ne kadar yanıltıcı olabileceğini göstermiştir.

Bu çalışmada yer alan yakın anlamlı örnekler, aynı anlamı ifade ediyor gibi görünseler de, edebi dilde anlatımı zenginleştirmenin ve şairin dil maharetini göstermesinin yollarından biri aynı anlamın farklı anlatımlarla ifade edilmesidir. Şairin dili onun sanatıdır. Özellikle Divan şiirinde, dilin şairin sanat kimliğinin belirleyicisi olduğu bilinen bir gerçektir. Edebi sanatlar, aruz vezni ve kafiye gibi dili zorlayan unsurlar, şairlerin farklı dillerden sözcükler ve tamlamalar kullanmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bazen aynı anlamı ifade eden farklı yapıların şiirde kullanılmasına neden olmaktadır. Ancak, sözcüklerin aktif olarak kullanıldığı dönemde, bu alıntuların konuşma diline etkisi hakkında fikir belirtmek zordur. Bu nedenle, bu çalışmada Nâbî'nin şiir dilinde yakın anlamlılıklar incelenmiştir. Çünkü Divân şiirinin dili “ağır ve ağıdalı” olarak ifade edilen, döneminin konuşma dilinde olmayan yabancı kökenli sözcüklerin ve tamlamaların kullanıldığı sanatlı ve yapay bir dildir.

Bu çalışmada, sanat dilinin evreni içinde dahi herhangi bir farklılık olmadan iki veya daha fazla anlamlı birimin birbiri yerine kullanılamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Sözcüklerin sözlük anlamları dışında da kullanılabileceği gözlemlenmiştir. Bağlam içinde sözcüklerin anlamlarının pek çok nedenle değiştiği ve sözcüklerin çağrışımlarının olduğu belirlenmiştir. Benzetmeler, metaforlar, tamlamalar, kalıplaşmış ifadeler gibi pek çok durumda sözcüklerin yeni anlam yükleri edinebildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, sözcüklerin aynı sözlük anlamlarının farklı bağlamlarda farklı çağrışımlar yaptığı da belirlenmiştir.

Yakın anlamlılığa yaklaşırken sözcüklerin çağrışımlarının bağlamlar içinde ortaya çıktığını göz ardı etmemek gerekir. Bazı sözcükler, sadece bazı bağlamlarda ifade edilmek istenen anlamı ortaya koyabilir. Sözcüklerin kültürel, siyasi, ekonomik durumlardan etkilendiği ve dilin konuşurlarınca belirli anlam ifadeleri için kullanılabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle, sözcüklerin yalnızca sözlük anlamlarıyla yakın anlamlılık ele alınmamalıdır. Sözcüklerin anlamı kullanımlarıyla ortaya çıkmaktadır.

Yakın anlamlılıkla diğer önemli bir nokta ise, incelemelerin eşsüremliliği yapılması gerekliliğidir. Tarihselci incelemeler sözcükler arasındaki anlam ilişkisini

sınırlı olarak belirleyebilir. Geçmişten günümüze yapılan bir incelemede, bir sözcüğün anlamı ya da anlamları incelenmek istendiğinde sözcüğün geçmişteki kullanımları ele alınır. Ne kadar çok olursa olsun, geçmişe dair veriler sınırlıdır ve bu veriler konuşma dilinin izleri değildir. Dolayısıyla yazı dilinin izleri takip edilmiş olur. Sözcüğün yaşadığı coğrafya, kullanıldığı kültür onun anlamları üzerinde etkilidir. Bu nedenle yakın anlamlılık çalışmaları eşsüremlî olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Agâh Sırrı Levend (1957), “Yabancı Kelime Salgını”, *Türk Dili, Cilt: VI, sayı:65, s. 249-251.*
- AHANOV, Kaken (2013), *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat Ceritoğlu), Ankara: TDK.
- AKSAN, Doğan (1975), “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma”, *1. Türk Dili Bilimsel Kurultayında Okunan Bildiri 1972, 531-542.*
- AKSAN, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2000), *En Eski Türkçe'nin İzlerinde (Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler)*, İstanbul: Simurg.
- AKSAN, Doğan (2006), *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- AKSAN, Doğan (2015), *Türkçenin Sözcük Bilimi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ALTUN, Mustafa (2004), “Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği: Hikmet-nâme”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:7, s.113-126.*
- ATMACA, Emine (2011), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları* (doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- AYAZ, Eyüp S. (2011), *Eş Anlamlılığın Bilimsel Temelleri ve Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Anlamlıların Karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi), Kafkas Üniversitesi, Kars.
- BİLKAN, Ali Fuat (2011), *Nâbi Divanı I-II*, Ankara: Akçağ: Yayınları.

- BİLKAN, Ali Fuat (2014), *Nâbî (Hayatı-Sanatı-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933), *Language*, Newyork: Holt.
- CONDON, Jr., John C. (2000), *Kelimelerin Büyülü Dünyası* (Çev.: Murat Çiftkaya), İstanbul: İnsan Yayınları.
- CRUSE, D. Alan (1989), *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE, D. Alan (2000), *Meaning in Language (An Introduction to Semantics and Pragmatics)*, New York: Oxford University Press.
- CRUSE, D. Alan (2006), *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ÇOLPAN, Yılmaz (1963), *Ataç'ın Sözcükleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLAÇAR, Agop (1957), "Terim Nedir?", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak, C. VI, S. 64, s. 207-210.
- DOĞAN, Nuh (2011), "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 4, sayı: 19, s. 78-88.
- DUMAN, M. Akif (2015), *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ERDEM, Melek (2004), "Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Eş Anlamlılık (Synonymy)", *Zeynep Korkmaz Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s.147-162.
- EROL, Hülya A. (2014), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: TDK.
- ERSOYLU, Halil (1999), "Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Oluş mu?", *TDED, Mart 2001, C: 2001/I, S: 591, s. 250-266.*

- FİLİZOK, Rıza (2001), *Anlam Analizine Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- GİBB, E.J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi III-V* (Çev. Ali Çavuşoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları.
- GUIRAUD, Pierre (1999), *Anlambilim* (Çev: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- GÜNAY, V. Doğan (2018), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- GÜNGÖR, Ahmet (2006), “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcükler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, s.69-93.
- HARRİS, Roy (1973), *Synonymy And Linguistic Analysis*, Oxford: Basil Blackwell.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1970), “Eşanlamlı Sözcükler Var mıdır?”, *Türk Dili*, Sayı: 29.
- İMER, Kâmile, KOCAMAN, Ahmet, ÖZSOY, A. Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAHAN, Abdülkadir (1967), *Nabi (Hayatı, Sanatı, Eserleri)*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- KILIÇ, Veysel (2009), *Anlambilime Giriş Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- KIRAN, Zeynel, KIRAN (EZİLER), Ayşe (2010), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- LEECH, Geoffrey (1981), *Semantics (The Study of Meaning)*, Harmondsworth: Penguin Books.
- LYONS, John (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev: Ahmet Kocaman), Ankara: Olgaç Basımevi.
- MENGİ, Mine (2009), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MURPHY, M. Lynne (2003), *Semantic Relations and the Lexicon*, Cambridge: Cambridge University Press.

- ÖZDEN, Halil İbrahim (2014), “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerinin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı 1), S. 160-165.
- PALA, İskender (2010), *Şahane Gazeller 3 (Nâbî, Nedîm, Şeyh Galib)*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- PALMER, Frank Robert (1981), *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, Frank Robert (2001), *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* (Çev: Ramazan Ertürk), Ankara: Kitâbiyât.
- PİLTEN, Şahru (2008), *Türkçede Eş Anlamlılık* (Doktora tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.
- QUİNE, W. V. O. (1951), “Two Dogmas of Empricism”, *The Philosophical Review* 60, 20-43.
- RİFAT, Mehmet; RİFAT, Sema; KOŞ, Ayşenaz; TEKGÜL, Duygu (2010), *Göstergebilim Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü (Fransızca-Türkçe, İngilizce-Türkçe, İtalyanca-Türkçe)*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- SARI, Mustafa (2011), “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Turkish Studies*, vol. 6/1 winter 2011, 523-528.
- SEVGİ, Ahmet; ÖZCAN, Mustafa (Haz.) (1996), *Prof. Dr. Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, İstanbul: Sözler.
- SULAK, Sevda G. (2010), *Anlamdaş Kelimelerde Anlam ve Kullanış Farklılıkları (Yüksek lisans tezi)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- TAMBA-MECZ, İréne (1998), *Anlambilim* (Çev: Necmettin Sevil), İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEKİN, Talat (1959), “Kelime Yaratırken”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: VIII, S: 90, s.307-309.
- TEKİN, Talat (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara:Simurg.

TOKLU, M. Osman (2015), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu, 10. Baskı, Ankara: TDK.

UÇAR, İlhan (2011), “‘Baş, Kafa, Ser’ Kelimelerinin Eş Anlamlılığı ve ‘Baş’ Kelimesine Divanü Lugati’t-Türk Merkezli Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 4, sayı: 17, s. 186-203.

ULLMANN, Stephen (1959), *The Principle of Semantics*, London: Oxford Basil Blackwell.

ULLMANN, Stephen (1972), *Semantics (An Introduction to the Science of Meaning)*, Oxford: Basil Blackwell.

ULLMANN, Stephen (1978), “Anlambilimi” (Çev. Ahmet Kocaman), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Dil Yazıları Özel Sayısı, C:XXXVIII: 355-363*.

ÜÇOK, Necip (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual.

VARDAR, Berke (2001), *Dilbilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual.

VARDAR, Berke (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.

WALPOLE, Hugh R. (1941), *Semantics The Nature of Words and Their Meanings*, Newyork: The Vail-Ballou.

Ziya Gökalp (2017), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken.

ZÜLFİKAR, Hamza (1990), “Eş Anlamlılık ve Ziya Gökalp’in Eş Anlamlılık İle İlgili Düşünceleri”, *Türk Dili*, 1990/II, s.463.

ÖRNEKLER LİSTESİ

1. Dîde-Çeşm (1.1.)
2. Dîdâr-Vech (1.2.)
3. Rûz-Gün (2.1.)
4. Bârî-Bir dahı (2.2.)
5. Hâme-Devât (2.3.)
6. –veş-Gibi (2.4.)
7. Kati-Çok (3.1.)
8. Âb-Tâb (Âb u tâb) (4.1.)
9. Fezâ-Âsmân (Âsümân) (4.2.)
10. Cilve-rîz (olmak)- Peydâ olmak (4.3.)
11. Hayâl- Endîşe (4.4.)
12. Dil-Gönül (4.5.)
13. Hizmetde kusur eylemek-Günah eylemek (5.1.)
14. Günah eylemek- Sevab itmek (5.2.)
15. İtmek-Eylemek (5.3.)
16. İstiğnâ-Nâz (5.3.)
17. Belki-Galibâ (5.4.)
18. Hitâb-Güft-gû (5.5.)
19. Katı/çok (6.1.)
20. Bana (...) gelmek-Tahmîn itmek (6.2.)
21. Arsa-Meydân (6.3.)
22. Heves- İkbâl (6.4.)
23. Bâl-Per (Bâl ü per) (6.5.)
24. Rîze- Pâre (6.6.)
25. Cân-Dil (6.7.)
26. Atâyâ-İhsân (7.1.)
27. Bâl-Per (Bâl ü per) (7.2.)
28. Kadem-Pây (8.1.)
29. Vasl-Visâl (8.2.)
30. Dağ itmek-Feth-i çeşm-i revzen (9.1.)

31. Sîne-i âşık - Reh-güzâr-ı yâr (9.2.)
32. Şekve- Şikâyet (10.1.)
33. Te'sîr eylemek-Sirâyet itmek (10.2.)
34. O gûne-O denlü (10.3.)
35. Sermâ-Bürûdet (10.4.)
36. İncimâd itmek-Tondurmak (10.5.)
37. Âsâr-Te'sîr (10.6.)
38. Binâ- Bünyân (10.7.)
39. Buz-Yah (10.8.)
40. Üst-Üzre (10.9.)
41. Beyâz-Sefîd (11.1.)
42. Cism-Ten (12.1.)
43. Eşk-Sirişk (12.2.)
44. Ebrû-Kemân (13.1.)
45. Bî-cânâne-Cânânsuzluk (14.1.)
46. Güzel-Hasen (15.1.)
47. Yüz-Rûy (16.1.)
48. İki-Dü (16.2.)
49. Zamân-Sâ'at (17.1.)
50. Ammâ-Ancak (17.2.)
51. Sayd-Şikâr (18.1.)
52. Sâye-Zill (18.2.)
53. Yek-Bir (18.3.)
54. Sît-Sadâ (18.4.)
55. Şeb-Şâm (19.1.)
56. Ammâ-Lîk (19.2.)
57. Şikâyet-Şekve (20.1.)
58. Ne...ne...- Değil (20.2.)
59. Vüs'-Kuvvet (20.3.)
60. Sîmîn-Gümüş (21.1.)
61. Sanki- Gûyâ (21.2.)
62. Bel-Miyân (21.3.)
63. Râh-Yol (22.1.)
64. Keştî-Sefîne (23.1.)

65. Bî-sühan- Bî-dehen (24.1.)
66. Burc-Beden (24.2.)
67. Esrâr-Râz (24.3.)
68. Söylemek-Dimek (25.1.)
69. Kadd-Kâmet (26.1.)
70. Lerziş olmak-Ditremek (26.2.)
71. Sağ-Esen (Sağ u esen) (27.1.)
72. Şemm-Bûy (28.1.)
73. Lutf-Kerem (Lutf u kerem) (29.1.)
74. Murâd-Emel-Kâm (29.2.)
75. Felek-Kazâ (29.3.)
76. Âh-Vâh (Âh u vâh) (30.1.)
77. Recâ-Ümmîd (30.2.)
78. Şek-Yohsa-‘Aceb-‘Acabâ-Âyâ (31.1.)
79. ‘Îzâr-Ruhsâr (32.1.)
80. Ferdâ-Yarın (33.1.)
81. Ferd-Garîb (33.2.)
82. Söz-Makâl (34.1.)
83. Dil-Derûn (34.2.)
84. Esir-Köle (35.1.)
85. Reşk-Hased (36.1.)
86. Âmîziş-İmtizâc (37.1.)
87. Dâm-Tuzak (Dâm u tuzak) (38.1.)
88. Bakmak-Görmek (39.1.)
89. Tevbe-Sebât (40.1.)
90. Kasr-Künc-Sahn-Kûy (41.1.)
91. Cevr ü cefâ-Sitem (41.2.)
92. Yapmak-Pişürmek (42.1.)
93. Çenber-Dâ’ire (43.1.)
94. Niyyet-Kasd (44.1.)
95. Zevk-Neşve (45.1.)
96. Ârzû itmek-İstemek (46.1.)
97. Gönül-Kalb (46.2.)
98. Ârzû-Taleb-Kâm (46.3.)

99. Leb- Kenâr (46.4.)
100. Ummak-İstemek (46.5.)
101. Yine-Bir dahı (47.1.)
102. Derûn-Kalb (47.2.)
103. Cüst-cû (Cüst ü cû) (48.1.)
104. Neşv-nemâ (Neşv ü nemâ) (48.2.)
105. –veş-(-)âsâ (48.3.)
106. Hışm-kîn (Hışm u kîn) (48.4.)
107. Hurûş-Cûş (48.5.)
108. Hurşîd-Mihr (49.1.)
109. Gice-Şâm-Şeb (49.2.)
110. Yeter-Bes (49.3.)
111. Güç-Müşkil (50.1.)
112. Sitâre- Kevkeb (51.1.)
113. Dert-Gam (51.2.)
114. Tâc-Efser (52.1.)
115. Lâl- Ahmer (53.1.)
116. Mey-Sahbâ (53.2.)
117. Kamîl- Mükemmel (53.3.)
118. Limân-Sâhil (54.1.)
119. Sevâd-Siyâh (55.1.)
120. Hayfâ-Âh (56.1.)
121. Çerh-Cihân (56.2.)
122. Nigâh-Nazar (56.3.)
123. Gam-Sitem (57.1.)
124. El-Dest (57.2.)
125. Devlet- ikbâl (58.1.)
126. Hile-Âl (58.2.)
127. İle-U (58.3.)
128. Bahâr-Neşât (59.1.)
129. Hazân-Gam (59.2.)
130. Dehr-Rûzgâr (59.3.)
131. hem ... hem ...-... da ... da (59.4.)
132. Âh-İnkisâr (59.5.)

133. Hezâr-Bin (59.6.)
134. Meyhâne-i ikbâl-Câygâh-Sadr-ı i'tibâr (59.7.)
135. Hezarân-Bin-Nice-Bî-'aded-Çok (59.8.)
136. Bâğ-ı dehr- Kişver-i câh-Meydân-Bezm (59.9.)
137. 'Azîzân- Büzürgân (60.1.)
138. Pâk-'İsmet (60.2.)
139. Kalmak-Yatmak (60.3.)
140. Has-pûş- Nâ-pâk (60.4.)
141. Tek-Tenhâ (Tek ü tenhâ) (60.5.)
142. Taleb-Hâhiş (60.6.)
143. Ebnâ-i zaman-Halk-ı cihân (60.7.)
144. Ahkâm-ı Hudâ-Ma'nî-i Kurân (60.8.)
145. Fermân- Kurân (60.9.)
146. Hakk-Hudâ (60.10.)
147. Fermân-Hükm (60.14.)
148. Yok-Kalmamak (61.1.)
149. Anlamak-Bilmek (61.2.)
150. Burc-Bârû (61.3.)
151. Murâd-Garaz (62.1.)
152. Şekl-Şemâil (Şekl ü şemâil) (62.2.)
153. Zevk-Lezzet (63.1.)
154. Katı-Çok (63.2.)
155. Heves-Dâ'ıye (63.3.)
156. Dest ü girîbân-Gavgâ (63.4.)
157. Şişmek-Kabarmak (64.1.)
158. Tâb-Tüvân (Tâb ü tüvân) (65.1.)
159. Söylemek-Dimek (65.2.)
160. Şi'r-Nazm (66.1.)
161. Nâle-Âh u zâr (67.1.)
162. Haber vermek-Söylemek (67.2.)
163. Âh-Bedduâ (68.1.)
164. Söylemek-Dimek (69.1.)
165. Dahı-Da/de (70.1.)
166. Cevr-Sitem (Cevr ü sitem) (70.2.)

167. Teşrif-Gelmek (71.1.)
168. Melâhat-Letâfet (71.2.)
169. Kûy-ı mahbûb-ı Hudâ--Nazargâh-ı ilahi--Makâm-ı Mustafâ--Metâf-ı kudsiyân--Bûsegâh-ı enbiyâ (72.1.)
170. Mahbub-ı Hudâ-Mustafâ (72.2.)
171. Nûr-Ziyâ (72.3.)
172. Peymane-Câm (73.1.)
173. Şemm-Bûy (73.2.)
174. Bulunmak-Olmak (74.1.)
175. Şeref-Şevket (Şeref ü şevket) (74.2.)
176. Kasd-Garaz-Da'ıye (74.3.)
177. Ehl-Halk (74.4.)
178. Miyâne-Miyân-Mâbeyn (74.5.)
179. Beden-Vücûd (74.6.)
180. Neyl-Visâl (75.1.)
181. Kesel-Giranlık (75.2.)
182. Mâil-Rağbet (75.3.)
183. Afv-İstiğfâr (75.4.)
184. Pîç-Tâb (Pîç ü tâb) (75.5.)
185. Güldürmek-Hande itdirmek (76.1.)
186. İnkisâr-Şikeste (76.2.)
187. Sebz-Ter (Sebz u ter) (76.3.)
188. Etmek-Eylemek (76.4.)
189. Cüst-cû (76.5.)
190. Hây-Hû (Hây u hû) (76.6.)
191. Cevr-Sitem (Cevr ü sitem) (77.1.)
192. Hüsn-Letâfet (Hüsn ü letâfet) (77.2.)
193. Varmak-Gitmek (77.3.)
194. Kelâm-Söz (77.4.)
195. Âbâd-Şâd (78.1.)
196. Dil-Hâtır-Gönül (78.2.)
197. Nâle-Feryâd (Nâle vü feryâd) (78.3.)
198. Lutf-Mürüvvet (lutf u mürüvvet) (79.1.)

